

การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ์ ๕ ในเชิงอภิปรัชญา

AN ANALYSIS THE CONCEPT OF FIVE AGGREGATES IN METAPHYSICS

พระมหาไพฑูรย์ สิริธมโม (ชัยกุง)

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขฎฐิบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ ในเชิงอภิปรัชญา

พระมหาไพฑูรย์ สิริธมโม (ชัยคุง)

ดุขฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขฎีบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

An Analysis The Concept Of Five Aggregates In Metaphysics

Phramaha Praitool Siritammo (Chaikhung)

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of

the Requirements for the Degree of

Doctor of Philosophy

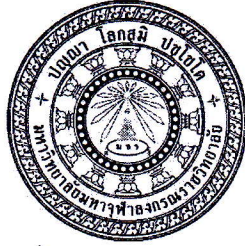
(Philosophy)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับดุษฎีนิพนธ์
เรื่อง “การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ ในเชิงอภิปรัชญา” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตร
ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบดุษฎีนิพนธ์

(ศ.ดร.ประยงค์ แสนบุราณ)

ประธานกรรมการ

(พระราชวรเมธี, รศ.ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.หอมหวล บัวระภา)

กรรมการ

(พระครูภาวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.จักรพรรณ วงศ์พรพวณ)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมดุษฎีนิพนธ์

พระครูภาวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร.

ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.จักรพรรณ วงศ์พรพวณ

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหาไพฑูรย์ สิริธมโม/ชัยกุง)

ชื่อคุณิพนธ์ : การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ ๕ ในเชิงอภิปรัชญา

ผู้วิจัย : พระมหาไพฑูริย์ สิริธมโม / ชัยกุง

ปริญญา : พุทธศาสตรคุณิบัณฑิต (ปรัชญา)

คณะกรรมการควบคุมคุณิพนธ์

: พระครูภาวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร., พธ.บ. (ศาสนา), M.A. (Philosophy),
M.Phil, (Philosophy), Ph.D. (Philosophy)

: ผศ. ดร.จักรพรรณ วงศ์พรพวิณ, ป.ธ.๖, พธ.บ (ปรัชญา),
M.A (Philosophy), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Philosophy)

วันสำเร็จการศึกษา : ๗ มีนาคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาปัญหาอภิปรัชญาในพุทธปรัชญาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องขันธ ๕ ในพุทธปรัชญาเถรวาท ๓) เพื่อวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ ๕ ในเชิงอภิปรัชญา การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพใช้วิธีวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

อภิปรัชญาในพุทธปรัชญานั้นมีลักษณะที่ต่างจากทัศนะแบบตะวันตก ซึ่งไม่ใช่เป็นลักษณะการคาดแก้งความจริง หรืออนุมานถึงความน่าจะเป็นของสรรพสิ่ง หากแต่เป็นการแสดงถึงความจริงของสรรพสิ่งตามที่มันเป็น พุทธปรัชญาสอนหลักความจริงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นคนสัตว์หรือสิ่งของ เป็นรูปธรรมหรือนามธรรม เป็นเรื่องทางวัตถุหรือเป็นเรื่องจิตใจ ทั้งหมดล้วนเป็นไปตามหลักธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เป็นเรื่องของปัจจัยสัมพันธ์ ปัญหาทางอภิปรัชญาในพระพุทธศาสนาสามารถสรุปได้ ๒ แนวคิดหลัก คือ สัสสตทิกุธิ ความเห็นว่าเที่ยง, ความเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยงแท้ย้งยืนคงอยู่ตลอดไป และอุจเฉททิกุธิ ความเห็นว่าขาดสูญ, ความเห็นว่าอัตตาและโลกซึ่งจักพินาศขาดสูญหมดสิ้นไป

ขันธ ๕ เป็นการรวมส่วนประกอบของกระบวนการแห่งชีวิต ได้แก่ รูป (กาย) เวทนา (ความรู้สึก) สัญญา (ความจำ) สังขาร (สิ่งปรุงแต่ง) วิญญาณ (ความแจ้ง) หรือเรียกอีกอย่างว่ารูปและนาม (กายกับจิต) เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นและมีการทำงานร่วมกันไม่อาจแยกออกจากกันได้ พุทธปรัชญามองชีวิตในลักษณะวิเคราะห์ (Analysis) แยกองค์ประกอบใหญ่เป็นชิ้นส่วนย่อย เราจะเห็นว่าแท้ที่จริงแล้วตัวตนที่แท้จริงก็มาจากการประชุมกันของธาตุต่างๆ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องของขันธ ๕ เพื่อความคลายยึดมั่นถือมั่น แสดงเรื่องทุกข์และความดับแห่งทุกข์ โดยการทำความเข้าใจเรื่องขันธ ๕ นั้นเอง

พุทธปรัชญาเป็นทฤษฎีความเป็นจริงแบบวิภาษวาท คือ ทฤษฎีความเป็นจริงที่ว่าด้วยการกล่าว จำแนก แยกแยะ ความจริงในพุทธปรัชญาจัดเป็นสัจนิยม (Realism) ที่ถือว่าโลกทางกายภาพนอกตัวเรามีอยู่จริงและมีความเป็นจริงในตัว ไม่ขึ้นกับความคิด ความเห็น หรือความรู้ของมนุษย์ เรื่องของชั้น ๕ ไม่ใช่เป็นเพียงการทำความเข้าใจในปัญหาทางอภิปรัชญาเท่านั้น แต่ยังเป็นการทำความเข้าใจในความจริงของชีวิตตลอดทั้งสาย การเข้าถึงหลักความจริงในพระพุทธศาสนา (นิพพาน) สามารถเข้าได้ด้วยการปฏิบัติตนให้พ้นจากกิเลสเท่านั้น

- Dissertation Title** : An Analytical Concept of the Momentariness in Madhyamika Philosophy
- Researcher** : Phra Nopporn Kittisaro (Srithanapanyakul)
- Degree** : Doctor of Philosophy (Philosophy)
- Dissertation Supervisory Committee**
- : Phrakhrubhavanabodhikun, Asst. Prof. Dr. B.A. (Religion) (first class), M.A. (Philosophy) (First Class), Ph.D. (Philosophy)
 - : Asst. Prof. Dr. Chakkapan Wongornpavan, Pali VI, M.A. (Philosophy), M.A. (Pali & Buddhist Studies), Ph.D. (Philosophy)
- Date of Graduation** : March ๗, 2000

Abstract

The aims of this qualitative research were: 1) to study the metaphysic problems in Theravada Buddhist philosophy; 2) to study the concept of Five Aggregates in Theravada Buddhist philosophy; 3) to analyze the concept of Five Aggregates in Theravada Buddhist philosophy by using the descriptive analysis.

The research results were as follows:

The metaphysics in Buddhist philosophy is different from Western views. It is not a true speculation or infers the probability of things but it represents the truth of all things as it is. Buddhist philosophy teaches the truth that all things whether people, animals or things in concrete or abstract forms are an object or a matter of mind. All are in accordance with the common principles of factors and are a matter of relative factors. The problems of metaphysics in Buddhism can be summed up in two views: *sassata-ditthi* (eternalism), the view of permanence of self and world; *uccheda-ditthi* (annihilationism), the view of distinction of self and world.

Five Aggregates (*pañca-khandha*, Five Groups of Existence) is the composition of life processes: corporality (*rūpa*), sensation (*vedanā*), perception (*saññā*), mental formation (*saṅkhāra*) and consciousness (*viññāṇ*), in other words called ‘material and abstract (body and mind)’ which is the rising process and co-operation without discrimination. Buddhist philosophy views life in an analytical manner, separating large elements into sub-parts and we will see that the truth that the true self is from the meeting of various elements. The Lord Buddha expressed the story of the Five Aggregates to be relieved. He showed the suffering and the extinguishing of suffering by understanding the five aggregates.

Buddhist philosophy is the theory of realism appeared in a form of the dialectic theory. The term is a theory of reality by saying and distinguishing the truth. In Buddhist philosophy, it is recognized as realism that assumes the physical world outside us exists and is true, does not depend on ideas, opinions or knowledge of human beings. The Five Aggregates is not only about understanding the metaphysical problems but also understanding the truth of life throughout and access to the principles of truth in Buddhism (Nirvana) which can only be achieved by being free from the defilement.

กิตติกรรมประกาศ

ดุष्ฎินิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดีด้วยความเมตตาอนุเคราะห์จากบุคคลหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอ
อนุญาตระบุนามเพื่อเป็นการแสดงความขอบคุณท่านเหล่านี้เป็นอย่างสูง ณ โอกาสนี้ ดังนี้ ขอกราบ
ขอบพระคุณพระเดชพระคุณ พระครูภาวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร.ประธานกรรมการควบคุมดุष्ฎินิพนธ์ และ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จักรพรรณ วงศ์พรวิวัฒน์ กรรมการที่ปรึกษาที่ได้เสียสละเวลาดูแลให้คำแนะนำ
ปรึกษาและตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ เพื่อให้ดุष्ฎินิพนธ์มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระราชาภวณาโสภณ และพระครูภัทยานวัตร ผู้คอย
ให้คำแนะนำพร่ำสอนอุปถัมภ์บำรุง และเป็นผู้สร้างแรงบันดาลใจในการศึกษาเล่าเรียนแก่ผู้วิจัยด้วยดี
เสมอมา

ขอขอบพระคุณ เจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
ขอนแก่น ที่ให้ความเมตตาอนุเคราะห์ช่วยเหลือในการสืบค้นเอกสาร ตำรา ที่เกี่ยวข้องในงานวิจัยนี้

ขอกราบขอบพระคุณและอนุโมทนาขอบคุณเจ้าของผลงานด้านหนังสือ และงานวิจัยทุก
ชิ้นที่ผู้วิจัยได้นำมาเป็นเอกสารอ้างอิงในสารนิพนธ์ฉบับนี้

อีกส่วนหนึ่งผู้วิจัยจะลืมเสียมิได้เลยคือบุพการีผู้ให้กำเนิด คือ คุณพ่อบุญตา คุณแม่เพียง
ชัยกุง ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลสำคัญที่ทำให้เกิดแรงบันดาลใจช่วยผลักดันให้ผู้วิจัยมีกำลังใจในการทำหน้าที่ที่
ถูกต้อง ต่อสู้ฝ่าฟันปัญหาอุปสรรคต่างๆ ตลอดมา

พระมหาไพฑูรย์ สิริธมโม (ชัยกุง)

๗ มีนาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๕
๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๑๖
บทที่ ๒ ปัญหาอภิปรายในพุทธศาสนา	๑๗
๒.๑ ความหมายของอภิปราย	๑๗
๒.๒ ขอบข่ายเนื้อหาอภิปราย	๑๙
๒.๓ บ่อเกิดแนวคิดทางอภิปราย	๒๐
๒.๓.๑ ความสงสัย	๒๑
๒.๓.๒ ต้องการพ้นทุกข์	๒๑
๒.๔ แนวคิดทฤษฎีทางอภิปราย	๒๔
๒.๔.๑ ปรินิพพานนิมิต	๒๔
๒.๔.๒ ปรินิพพานนิมิต	๒๖
๒.๔.๓ ปรินิพพานนิมิต	๒๙
๒.๔.๔ พุทธปรินิพพาน	๓๑
๒.๕ ปัญหาอภิปรายในพุทธศาสนา	๓๖

๒.๕.๑ ปัญหาทางอภิปรัชญาในพระพุทธศาสนา	๓๖
๒.๕.๒ ลักษณะแนวคิดทางอภิปรัชญา	๔๑
๒.๕.๓ ทิศนะทางอภิปรัชญาว่าด้วยความจริงเรื่องโลก	๔๒
๒.๕.๔ ทิศนะทางอภิปรัชญาว่าด้วยบุญ-บาป	๔๔
๒.๕.๕ ทิศนะทิศนะทางอภิปรัชญาว่าด้วยโลกนี้โลกหน้า	๔๘
๒.๕.๖ ทิศนะทิศนะทางอภิปรัชญาว่าด้วยกรรมและผลกรรม	๕๐
๒.๕.๗ ทิศนะทางอภิปรัชญาเกี่ยวกับชีวิต	๕๒
๒.๖ สรุป	๕๖

บทที่ ๓ แนวคิดเรื่องชั้น ๕ ในพุทธปรัชญาเถรวาท ๕๘

๓.๑ ความหมายและประเภทของชั้น	๕๘
๓.๑.๑ ความหมายของคำว่าชั้น ๕	๕๘
๓.๑.๒ ความหมายและประเภทของรูปชั้น	๖๑
๓.๑.๓ ความหมายและประเภทของเวทนาชั้น	๖๕
๓.๑.๔ ความหมายและประเภทของสัญญาชั้น	๖๗
๓.๑.๕ ความหมายและประเภทสังขารชั้น	๗๒
๓.๑.๖ ความหมายและประเภทของวิญญานชั้น	๗๗
๓.๒ ชั้น ๕ ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา	๘๔
๓.๒.๑ ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร: ชั้น ๕ มีก่อนสมัยพุทธกาลแต่เป็นอดีต	๘๔
๓.๒.๒ สัตตภูฐานสูตร: พุทธวิธีให้เห็นโทษในชั้น ๕	๘๕
๓.๒.๓ อัสสารทสูตร: คุณและโทษของชั้น ๕	๘๖
๓.๒.๔ สังคหสังคหพนิทเทศ: องค์ธรรมที่สามารถสงเคราะห์เข้ากับชั้น ๕ และนิพพาน	๘๗
๓.๒.๕ มรุตปิณฑิกสูตร : ชั้น ๕ ปฏิบัติการร่วมกัน	๘๘
๓.๒.๖ อุปาทียมานสูตรและสูตรอื่น : ชั้น ๕ สาเหตุให้ยึดมั่นถือมั่น	๙๑
๓.๒.๗ ชั้น ๕ ในฐานะเป็นกฎธรรมชาติ	๙๒
๓.๓ ชั้น ๕ กับความเป็นไปของชีวิต	๙๖
๓.๓.๑ การเปลี่ยนแปลงของรูป	๙๖
๓.๓.๒ การเปลี่ยนแปลงของเวทนา	๙๘
๓.๓.๓ การเปลี่ยนแปลงของสัญญา	๑๐๐
๓.๓.๔ การเปลี่ยนแปลงของสังขาร	๑๐๒
๓.๓.๕ การเปลี่ยนแปลงของวิญญาน	๑๐๔

๓.๔	กระบวนสืบทอดแห่งชั้น ๕	๑๐๗
๓.๔.๑	กระบวนการสืบทอดแห่งกาย (รูปธรรม)	๑๐๗
๓.๔.๒	กระบวนการสืบทอดแห่งจิต (นามธรรม)	๑๐๘
๓.๔.๓	เครื่องปิดบังความเป็นจริงของชั้น ๕	๑๑๐
๓.๕	สรุป	๑๑๓
บทที่ ๔	วิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ ในเชิงอภิปราย	๑๑๗
๔.๑	รูปธาตุนามธาตุกับแนวคิดสสารนิยม	๑๑๗
๔.๑.๑	แนวคิดเรื่องธาตุ	๑๑๗
๔.๑.๒	ชีวิตคืออะไร	๑๒๓
๔.๑.๓	ทัศนะวิจารณ์	๑๒๕
๔.๒	ไตรลักษณ์กับแนวคิดจิตนิยม	๑๒๘
๔.๒.๑	กฎไตรลักษณ์	๑๒๘
๔.๒.๒	ชีวิตเป็นอย่างไร	๑๓๔
๔.๒.๓	ทัศนะวิจารณ์	๑๓๗
๔.๓	ปฏิจสมุปบาทกับแนวคิดธรรมชาตินิยม	๑๓๙
๔.๓.๑	หลักปฏิจสมุปบาท	๑๓๙
๔.๓.๒	ชีวิตควรเป็นไปอย่างไร	๑๔๕
๔.๓.๓	ทัศนะวิจารณ์	๑๔๙
๔.๔	นิยาม ๕ กับแนวคิดสังขนิยม	๑๕๒
๔.๔.๑	แนวคิดนิยาม ๕	๑๕๒
๔.๔.๒	ชั้น ๕ ตามแนวคิดนิยาม ๕	๑๕๖
๔.๔.๓	ทัศนะวิจารณ์	๑๖๒
๔.๕	สรุป	๑๖๔
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๑๖๖
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๖๖
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๗๕
๕.๒.๑	ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๗๕
๕.๒.๒	ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยครั้งต่อไป	๑๗๖
บรรณานุกรม		๑๗๗

ประวัติผู้วิจัย

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในคชฎีนิพนธ์นี้ อ้างอิงจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ ในการอ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี. (ไทย) ๙/๑๗๐/๕๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๑๗๐ หน้า ๕๖

๑. คำอธิบายคำย่อในภาษาไทย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระวินัยปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาติ	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวคคปาติ	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรคปาติ (ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ (ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรคปาติ (ภาษาไทย)
ม.มู. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มขุฉิมนิกาย	มูลปณณาสกปาติ (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มขุฉิมนิกาย	มขุฉิมปณณาสก (ภาษาไทย)
ม.อ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มขุฉิมนิกาย	อุปริปณณาสกปาติ(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สยัตตนิกาย	สคาถวรรคปาติ (ภาษาไทย)
ส.นิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สยัตตนิกาย	นิทานวรรคปาติ (ภาษาไทย)
ส.ข. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก	สยัตตนิกาย	ขนธวรรคคปาติ (ภาษาบาลี)
ส.ข. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สยัตตนิกาย	ขนธวรรคคปาติ (ภาษาไทย)
ส.สพ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สยัตตนิกาย	สธมยตวรรคคปาติ(ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สยัตตนิกาย	มหาวรรคคปาติ (ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	องคฺตุตตรนิกาย	ติกนิปาตปาติ (ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	องคฺตุตตรนิกาย	ทสกนิปาตปาติ (ภาษาไทย)
ช.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	ธมมปทปาติ (ภาษาไทย)

ช.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	อุทานปาติ	(ภาษาไทย)
ช.ชา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	ชาตกปาติ	(ภาษาไทย)
ช.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	มหานิทเทสปาติ	(ภาษาไทย)
ช.ป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	ปฏิสมภิทามคคปาติ	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.สง. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก	ธมมสังคณีปาติ	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก	วิงคปาติ	(ภาษาไทย)
อภิ.ธ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก	ธาคูกถาปาติ	(ภาษาไทย)
อภิ.ก. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก	กถาวตถุปาติ	(ภาษาไทย)
อภิ.ย (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก	ยมกปาติ	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับอรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

อักษรย่อที่ใช้อ้างอิงคัมภีร์อรรถกถา ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย กำหนดอักษรย่อโดยอนุวัตตามตัวเลขประจำเล่มอรรถกถาภาษาไทย โดยระบุชื่อย่อคัมภีร์/เล่ม/ภาค/หน้า ตัวอย่างเช่น ส.นิ.อ. ๒/๓/๒๒ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล สังยุตตนิกาย สारัตถปกาสินี นิตานวรรคอรรถกถา เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๓ หน้า ๒๒ เป็นต้น ในกรณีที่มีเลขอ้างอิงสองตัว จะระบุโดยชื่อย่อคัมภีร์/เล่ม/หน้า ตัวอย่างเช่น ที.ม.อ. ๒/๑๐๕ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา เล่มที่ ๒ หน้า ๑๐๕ เป็นต้น

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ม.อ.	= ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาวคคอกุฎฐกถา (ภาษาไทย)
ม.อุ.อ.	= มัชฌิมนิกาย	ปปยจสุทนี	อุปริปณณาสกอกุฎฐกถา (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์เป็นจุดศูนย์กลางของปัญหา จุดมุ่งหมายของพุทธปรัชญาก็คือมุ่งศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์และแก้ปัญหาของมนุษย์ พุทธศาสนากล่าวว่ามนุษย์เป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่งที่มีชีวิตเกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ในโลกเช่นเดียวกับสัตว์ทั้งหลาย พุทธปรัชญามีทัศนะว่ามนุษย์นั้นประกอบด้วยสิ่งสำคัญ ๒ ส่วนคือ กายกับจิตร่วมกันเกิดเป็นมนุษย์ และยังสามารถแบ่งแยกย่อยออกได้อีกกล่าวคือกองแห่งชั้น ๕ ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้รวมกันเรียกว่ามนุษย์ หากพิจารณาในทัศนะพุทธปรัชญาแล้วจะพบว่ามนุษย์เป็นผลสืบเนื่องมาจากกิเลสอันทำให้ชีวิตต้องประสบกับการเวียนว่ายในวัฏฏะไม่รู้จบสิ้น มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป อันเป็นกฎของธรรมชาติ ชั้นทั้ง ๕ ประการเป็นความจริงที่มีอยู่โดยตกอยู่ภายใต้แห่งไตรลักษณ์ ดังในชั้นธสุตรสังยุตตนิคาย มหาวารวรรคได้ยืนยันไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขอริยสัจเป็นไฉน ควรจะกล่าวได้ว่าอุปาทานชั้น ๕ อุปาทานชั้น ๕ เป็นไฉน ได้แก่ อุปาทานชั้น คือ รูป อุปาทานชั้น คือ เวทนา อุปาทานชั้น คือ สัญญา อุปาทานชั้น คือ สังขาร อุปาทานชั้น คือ วิญญาณ นี้เรียกว่าทุกขอริยสัจ”^๑ พระพุทธเจ้าสอนว่าโลกเต็มไปด้วยความทุกข์ “ทุกข์เท่านั้นที่เกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นที่ตั้งอยู่และดับไป นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ”^๒

ในชั้นธสุตรสังยุตตนิคาย นิตานวรรค ได้ยืนยันไว้ว่า ดูก่อนราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูป .. เวทนา .. สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ท่านพระราहुล กราบทูลว่าไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรละ หรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรานั้น เป็นตัวตนของเรา ไม่ควรตามเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า”^๓

มนุษย์หรือสัตว์ทั้งหลายจึงเป็นทุกข์ในปัจจุบัน เป็นทุกข์เพราะมีชั้น ๕ โดยเข้าไปยึดถือในชั้น ๕ (ปัญจอุปาทานชั้น) คือ มีความยึดมั่นในรูป มีความยึดมั่นในเวทนา มีความยึดมั่นในสัญญามีความยึดมั่นในสังขาร และมีความยึดมั่นในวิญญาณ และชั้น ๕ อย่างนั้น เมื่อไม่มีการกำหนดรู้ ก็ไม่

^๑ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๖๗๙/๔๒๒.

^๒ ส.ส. (ไทย), ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

^๓ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑๘-๖๑๙/๒๙๘-๒๙๐.

สามารถทราบความเป็นจริงของชั้น ๕ ได้ตามหลักแห่งไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจตา ความไม่เที่ยงทุกขตา ความเป็นทุกข์ และอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน การถือว่าเราว่าเขา การเข้าไปยึดถือชั้น ๕ เหล่านี้ จึงเป็นทุกข์เป็นอนอกชาติ ต้องท่องเที่ยวเร่รอนไปสู่ภพน้อยภพใหญ่ หรือท่องเที่ยวในวิภวภูสงสารไม่มีเบื้องต้นเบื้องปลายปรากฏ ดังนั้นจึงเป็นทุกข์เพราะยึดถือชั้น ๕^๔ ชั้น ๕ เป็นหลักแห่งความเป็นจริง ความจริงแท้ที่มีอยู่ในโลกคือทุกข์ ดังนั้นทุกข์จึง เป็นปริญาญะธรรม คือธรรมที่ควรกำหนดรู้ หากผู้ใดกำหนดรู้ความจริงแท้คือทุกข์ได้ก็จะเข้าใจธรรมหมวดอื่นๆ ได้ โดยที่สุดท่านหมายเอาอุปาทานชั้น ๕ ว่าเป็นทุกข์ ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สรูป คือ สิ่งที่ควรกำหนดรู้คือนามรูปดังที่ปรากฏในปริญาสูตร สังยุตตนิกาย ชนธวารวรรค ซึ่งเป็นสูตรที่กล่าวถึงธรรมที่ควรกำหนดรู้และความรอบรู้มีใจความว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมที่ควรกำหนดรู้และความรอบรู้ เธอทั้งหลายจงฟัง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่ควรกำหนดรู้เป็นไฉน? ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้. ดูกรภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่าธรรมที่ควรกำหนดรู้. เมื่อรู้แล้วจะเป็นอย่างไรมีคำตอบในเรื่องเดียวกันว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ความรอบรู้เป็นไฉน? คือความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะ ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ความรอบรู้^๕ จากข้อความนี้แสดงให้เห็นความจริงของชั้น ๕ ว่า ชั้น ๕ เป็นสภาวะที่ตกอยู่ภายใต้ของกฎธรรมชาติ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

ดังนั้นชั้น ๕ จึงเป็นอภิปรัชญา คือสิ่งที่มีอยู่จริง เป็นอยู่จริง ซึ่งอาจรู้ได้หรือไม่อาจรู้ได้ทางประสาทสัมผัส สิ่งเป็นจริงนั้นมีลักษณะ ๒ อย่าง คือ มีอยู่จริงและเป็นอยู่จริง ฉะนั้น การจะถือว่าสิ่งใดเป็นสิ่งเป็นจริง ก็ต้องดูว่า สิ่งนั้นมีอยู่จริง และเป็นอยู่จริงหรือไม่ การจะรู้ว่าสิ่งใดเป็นอยู่จริงหรือไม่ ให้ศึกษาจากความเป็นอยู่หรือความเป็น (Essence) ของสิ่งนั้น เช่น ศึกษาว่า พระเป็นเจ้า คือใคร มีคุณลักษณะอย่างไร พวกเทวนิยมจะตอบคำถามนี้ว่า พระเป็นเจ้า คือ ผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง^๖ บางพวกพรรณนาว่า มีรูปร่างลักษณะเป็นบุคคล (Personal) บางพวกพรรณนาว่า ไม่มีรูปร่างลักษณะเป็นบุคคล (Impersonal) และพรรณนาคุณลักษณะว่าเป็นสัพพัญญู (Omniscient) สรรพวิภู (Omnipresent) สรรพพละนุภาพ (Omnipotent) เป็นต้น กล่าวโดยสรุปอภิปรัชญา คือ สาขาปรัชญาที่ศึกษาหาความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายโดยใช้เหตุผลเป็นเครื่องมือ หรือเรียกสั้นๆ ว่า เป็นวิชาที่ว่าด้วยการคาดคะเนความจริงด้วยเหตุผล ไม่ยอมเชื่ออะไรง่าย ๆ

^๔ พระมหาพิสุตน์ จนทว โส (พนิรัมย์), “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจสมุปบาทกับชั้น ๕ ในการเจริญวิปัสสนากาวานา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: วิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑-๒.

^๕ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๔/๒๖.

^๖ อติศักดิ์ ทองบุญ, **คู่มืออภิปรัชญา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐๒.

พุทธปรัชญาเถรวาทยอมรับความจริงหรือสัจจะ ๒ อย่างคือ สมมติสัจจะและปรมาตตสัจจะ ดังที่ท่านอรรถกถาจารย์สรุปไว้ในปรมาตตทีปนี^๗ว่า “ในบรรดาผู้สอนศาสนาทั้งหลายพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐตรัสสอนสัจจะ ๒ ประการ คือ สมมติสัจจะและปรมาตตสัจจะไม่พบสัจจะที่สาม (ในคำสอน)”^๗ สัจจะทั้งสองประการมีคำอธิบายโดยย่อดังนี้

๑) สมมติสัจจะ (Conventional truth) ความจริงโดยสมมติ คือสิ่งที่เป็นจริงเพราะบัญญัติของชาวโลกเพื่อการรับรู้ร่วมกัน สิ่งนั้นไม่มีความเป็นจริงในตัวเอง เช่น คน พ่อ แม่ ลูก แมว สุนัข ต้นไม้ ภูเขา สิ่งเหล่านี้เกิดจากการรวมตัวกันของขันธ์ ๕ จึงไม่มีความเป็นจริงโดยสภาวะของตัวเอง จัดเป็นความจริงโดยสมมติของชาวโลก

๒) ปรมาตตสัจจะ (Ultimate truth) ความจริงโดยปรมาตตคือ ความจริงแท้สูงสุดตามสภาวะที่เป็นเองโดยไม่อาศัยการสมมติบัญญัติของชาวโลก ดังคำอธิบายว่าธรรมทั้งหลายมีรูปเป็นต้น แม้ปราศจากการสมมติก็ยังชื่อว่ามิอยู่ เพราะมีสภาวะให้รู้ได้ด้วยสามารถแห่งลักษณะเฉพาะตนและสามัญลักษณะ คัมภีร์ฝ่ายอภิธรรมจำแนกประเภทของปรมาตตสัจจะออกเป็น จิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งจิต เจตสิก และรูป มีลักษณะ ๓ ประการคือ เป็นอนิจจัง ทุกขัง และเป็นอนัตตา คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และ ไม่ใช่ตัวตน ส่วนพระนิพพานนั้นมีลักษณะเป็นนิจจัง เป็นอทุกขัง เป็นอนัตตา (ปรมาตตสัจจะ ๔ นี้ตรงกับขันธ์ ๕ และนิพพานในคัมภีร์ฝ่ายพระสูตร)

พุทธอภิปรัชญาไม่ได้ให้ความสำคัญกับปัญหาเกี่ยวกับปฐมธตของโลกละจักรวาล เพราะเห็นว่ามันไม่มีประโยชน์ในแง่ของการสิ้นทุกข์ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของพุทธปรัชญา แต่พุทธปรัชญาก็มีทัศนะเกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่จริง คือ สิ่งที่มีอยู่จริงคืออะไร และมีอยู่อย่างไร ซึ่งนั่นก็คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ที่มีอยู่จริงในทัศนะพุทธปรัชญา สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ปฐมเหตุของโลกละจักรวาล แต่มันเป็นสิ่งที่อยู่จริงตามธรรมชาติ ไม่มีผู้สร้าง สิ่งทั้งหลายนี้รวมกันเข้าแล้วปรากฏเป็นสิ่งทั้งหลายเมื่อรู้ธรรมชาติของสิ่งเหล่านี้แล้ว จะได้ว่างานทำและปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมชาติโดยมีจุดหมายคือการพ้นทุกข์

ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาแนวคิดเรื่องขันธ์ ๕ ในเชิงอภิปรัชญา ศึกษาเกี่ยวกับปัญหาอภิปรัชญาในพุทธปรัชญาเถรวาท ศึกษาแนวคิดเรื่องขันธ์ ๕ ในพุทธปรัชญาเถรวาท และวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ์ ๕ ในเชิงอภิปรัชญา ซึ่งถือว่าเป็นหลักแห่งพุทธปรัชญา ที่แสดงถึงหลักความจริงของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งประกอบด้วยขันธ์ ๕ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องของขันธ์ ๕ ตามแง่มุมดังที่กล่าวมา ตามความเป็นจริง สุดท้ายบังเกิดประโยชน์เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์

^๗ พระคันธสาราภิวงศ์, อภิธรรมมัตตสังคหะและปรมาตตทีปนี, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๗๕๙.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาปัญหาอภิปรัชญาในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องขั้น ๕ ในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขั้น ๕ ในเชิงอภิปรัชญา

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “แนวคิดเรื่องขั้น ๕ ในเชิงอภิปรัชญา เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary research) ผู้วิจัยได้ดำเนินขอบเขตไว้ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร เอกสารผู้วิจัยใช้เป็นฐานข้อมูลในการสืบค้นไว้ดังนี้

๑.๔.๑.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก (ภาษาบาลี/ไทย) ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ อรรถกถา ฎีกา

๑.๔.๑.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ เอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาอภิปรัชญา ในพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องขั้น ๕ ในพุทธปรัชญาเถรวาท และเพื่อวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขั้น ๕ ในเชิงอภิปรัชญา ที่เป็นส่วนของคำสอนที่เป็นอภิปรัชญาในพระไตรปิฎก โดยใช้หลักทฤษฎีที่เป็นอภิปรัชญาทั้งทฤษฎีทางตะวันตกและตะวันออก ได้แก่ ทฤษฎีจิตนิยม ทฤษฎีสสารนิยม ทฤษฎีธรรมชาตินิยม ที่เป็นเหตุเป็นผลแห่งความเป็นจริง โดยตกอยู่ในกฎแห่งธรรมชาติ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ขั้น ๕ หมายถึง ส่วนประกอบของชีวิตที่เป็นสภาวะแห่งรูปธรรมนามธรรม มี ๕ ส่วน คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

อภิปรัชญา หมายถึง ปรัชญาบริสุทธิ์ที่มุ่งศึกษาค้นหาความจริงอันตมัสัจจะ (Ultimate reality) เกี่ยวกับเรื่องของพระเจ้า โลก จักรวาลและชีวิต ในงานวิจัยนี้หมายถึงความเป็นจริงในเรื่องของชีวิต คือ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในพุทธปรัชญาเถรวาท

พุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง ความรู้อันประเสริฐที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ถึงสภาวะแห่งขั้น ๕ คือ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตามความเป็นจริง

สัจนิยม หมายถึง ความเชื่อที่ว่าสิ่งสากลมีอยู่จริง และดำรงอยู่อย่างอิสระ เป็นความเห็นถูก ความเข้าใจถูก ตามสภาพธรรมตาในความจริงของปรมัตถธรรม คือ จิต เจตสิก รูปและนิพพาน

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ ในเชิงอภิปรายครั้งนี้ มีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

๑.๕.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๖ เรื่องขันธสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถามพระราหุลว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี... พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ดูก่อนราหุล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ท่านพระราหุลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า... ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรละหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา”^๘

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๗ เรื่องอนิจจสูตร พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า “หลุดพ้นแล้ว” รู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”^๙

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๗ เรื่องทุกขสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นทุกข์ เวทนาเป็นทุกข์ สัญญาเป็นทุกข์ สังขารเป็นทุกข์ วิญญาณเป็นทุกข์ ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดว่า ... ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”^{๑๐}

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๗ เรื่องอนัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา สังขารเป็นอนัตตา วิญญาณเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า “หลุดพ้นแล้ว” รู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”^{๑๑}

^๘ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๙/๒๙๖.

^๙ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒/๒๗.

^{๑๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๓/๒๘.

^{๑๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๔/๒๘.

พุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงหลักธรรมเรื่องชั้น ๕ เป็นอนัตตา ในหนังสือ “ชีวิตคือชั้น ๕” สรุปความได้ว่า การจะรู้เรื่องอนัตตาจำเป็นจะต้องศึกษาเรื่องชั้น ๕ ให้เข้าใจก่อน พระพุทธศาสนาไม่ใช่เพียงแต่พระพุทธศาสนาเถรวาทเท่านั้นที่ศึกษาเรื่องชั้น ๕ เป็นอนัตตา พระพุทธศาสนา มหายานนิกายต่างๆ ก็ศึกษาในทำนองเดียวกัน การกล่าวว่าชั้น ๕ เป็นอนัตตา^{๑๒}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึง ชั้น ๕ เป็นคำตอบหนึ่งของคำถามที่ว่า ชีวิตคืออะไรในหนังสือ “พุทธธรรม” สรุปความได้ว่าพุทธธรรมมีความเกี่ยวข้องเป็นพิเศษกับเรื่องชีวิต โดยแสดงส่วนประกอบต่างๆ ของชีวิต ที่ครอบคลุมทั้งรูปธรรมและนามธรรมหรือวัตถุและจิตใจ โดยแยกพิจารณาเป็นพิเศษในด้านจิตใจ การแสดงส่วนประกอบต่างๆ ทำให้หลายรูปแบบซึ่งชั้น ๕ เป็นแบบหนึ่ง^{๑๓}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึงชั้น ๕ ว่าเป็นสังขตธรรมตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขังและอนัตตา แต่นิพพานเป็นอสังขตธรรม เป็นอนัตตาเท่านั้น และพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้เลิกยึดถือชั้น ๕ เป็นอัตตา^{๑๔}

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวถึง พุทธปรัชญาเถรวาทเป็นสังคมนิยมในหนังสือ “พระพุทธศาสนากับปรัชญา” สรุปความได้ว่าโลกและชีวิตในสังสารวัฏ เป็นสังขตธรรม เพราะเกิดจากการรวมตัวขององค์ประกอบพื้นฐานคือชั้น ๕ จึงทำให้พุทธปรัชญาเถรวาทไม่เป็นวัตถุนิยม (Materialism) ไม่เป็นจิตนิยม (Idealism) และไม่เป็นที่นิยม (Dualism) แต่เป็นสังคมนิยม (Realism)^{๑๕}

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวถึงทฤษฎีจิตวิทยาของพลาโต ไว้ในหนังสือ “ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก” ว่าแนวคิดของพลาโต มนุษย์ประกอบด้วยร่างกายและวิญญาณ ลำพังร่างกายย่อมไม่อาจเคลื่อนไหวหรือมีชีวิตขึ้นได้ เพราะร่างกายเป็นสิ่งของประเภท

^{๑๒} พุทธทาสภิกขุ, **ชีวิตคือชั้น ๕**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **นิพพานอนัตตา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๑๕} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พระพุทธศาสนากับปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘.

เดียวกันกับก้อนอิฐ วิญญาณคือตัวแปรที่ทำให้ร่างกายต่างจากก้อนอิฐ วิญญาณเป็นตัวการของชีวิต และการเคลื่อนไหวของมนุษย์ เราเรียกมนุษย์ผู้ไม่มีวิญญาณว่าคนตาย^{๑๖}

พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ วันจันทร์) กล่าวถึงทฤษฎีขั้น ๕ ไว้ในหนังสือ “พุทธปรัชญา” ในเรื่องอภิปรัชญาว่า “ธรรม” หมายถึง ปรมัตถธรรม ๔ คือ (๑) จิต (๒) เจตสิก (๓) รูป (๔) นิพพาน ธรรม คือ จิต เจตสิก รูป คือขั้น ๕ นั่นเอง ส่วนนิพพานเป็นขั้นธัมมุตติ (พ้นจากขั้น) คำว่า “ขั้น” แปลว่า กองหรือหมวด หมายถึงหมวดของรูปธรรมและนามธรรม เป็นองค์ประกอบรวม (Aggregate) ของชีวิต^{๑๗}

พร รัตนสุวรรณ กล่าวถึง ขั้น ๕ คือ ชีวิตที่ประกอบมาจากกายกับใจ ในหนังสือ “คำบรรยายพุทธปรัชญา” สรุปความได้ว่าขั้น ๕ หมายถึง ชีวิตที่ประกอบมาจากกายกับใจ ชีวิตเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ในแบบจักรกลระหว่างกายหรือรูปธรรม กับ ใจหรือนามธรรมโดยรูปกับนามไม่ใช่ของสิ่งเดียวกัน ส่วนต่างๆ ของร่างกายเกิดมาจากสสารพลังงานที่เป็นรูปธรรม ส่วนความรู้สึกนึกคิดมาจากพลังงานที่เป็นนามธรรม^{๑๘}

วคิน อินทสระ กล่าวถึงขั้น ๕ กับไตรลักษณ์ในหนังสือ “พุทธปรัชญาเถรวาท” สรุปความได้ว่า ขั้น ๕ หรือร่างกายและจิตใจเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ซึ่งร่างกายสามารถสังเกตเห็นการเปลี่ยนแปลงที่ง่ายกว่าจิตใจ การยึดมั่นในขั้น ๕ ว่าเป็นตัวตน เป็นสาเหตุแห่งทุกข์เนื่องจากขั้น ๕ ไม่สามารถบังคับให้เป็นไปตามความต้องการได้^{๑๙}

วิทย์ วิศทเวทย์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ปรัชญาทั่วไป” เกี่ยวกับแนวคิดอภิปรัชญาไว้ว่า จิตนิยม คือ ความจริงอีกประเภทหนึ่งความจริงอันนี้ไม่มีตัวตนที่จับต้องไม่ได้ กล่าวคือมีลักษณะเป็นออสสาร (Immaterial) เนื้อแท้ของโลกหรือจักรวาลนั้นมีไข่มแต่เพียงสสารวัตถุเท่านั้น จิตนิยมรูปนี้ยังเชื่อต่อไปด้วยว่าสิ่งเป็นจริงอันเป็นออสสารนี้เข้ามามีบทบาทในโลกของสสารวัตถุ^{๒๐}

^{๑๖} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๕๒), หน้า ๑๘๗.

^{๑๗} พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ วันจันทร์), **พุทธปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬารราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๘๔.

^{๑๘} พร รัตนสุวรรณ, **คำบรรยายพุทธปรัชญา**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒), หน้า ๒๓.

^{๑๙} วคิน อินทสระ, **พุทธปรัชญาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร: ชวนพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๕๕๓-๕๕๘.

^{๒๐} วิทย์ วิศทเวทย์, **ปรัชญาทั่วไป มนุษย์โลกและความหมายของชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๓), หน้า ๘.

สสารนิยมทฤษฎีนี้บางที่เรียกกันว่าทฤษฎีอะตอม (Atomistic theory) คือทศนะที่ว่าสิ่งต่างๆ ในโลกประกอบไปด้วยหน่วยย่อยหลายหน่วย และหน่วยย่อยๆ นั้นอาจประกอบไปด้วยหน่วยย่อยลงไปอีก จนกระทั่งในที่สุดจะลงมาถึงหน่วยย่อยที่สุดที่จะแยกต่อไปอีกไม่ได้ นั่นคือหน่วยย่อยที่สุดนี้ไม่มีองค์ประกอบหน่วยย่อยที่สุดที่ตัดทอนลงไปอีกไม่ได้นี้เรียกว่าอะตอม^{๒๑}

ธรรมชาตินิยม ถือว่าจักรวาลหรือโลกที่ประกอบไปด้วย “สิ่งธรรมชาติ” (Natural object) เท่านั้นที่เป็นจริง สิ่งอื่นใดที่ไม่ใช่ธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ของสิ่งธรรมชาติไม่ใช่สิ่งที่เป็นจริง ปัญหาก็คือว่าสิ่งธรรมชาติคืออะไร ชาวธรรมชาตินิยมมีความเห็นต่างกันบ้างเล็กน้อยในเรื่องนี้แต่ความเห็นกลางๆ นั้นพอจะนิยามได้ว่าสิ่งธรรมชาติคือ “สิ่งที่มีขึ้นและดับลงตามปฏิบัติการของสาเหตุธรรมชาติ ก้อนหิน เมฆ กบ มนุษย์ เหล่านี้เป็นตัวอย่างของสิ่งธรรมชาติ ไม่ว่าสิ่งเหล่านี้จะต่างกันอย่างไรและความแตกต่างนี้จะสำคัญอย่างไร สิ่งธรรมชาติทุกสิ่งดำรงอยู่ในระบบอวกาศ-เวลา และในระบบที่ทุกสิ่งเป็นไปตามสาเหตุ”^{๒๒}

สถิต วงศ์สุวรรณ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ปรัชญาเบื้องต้น” ว่าอภิปรัชญา คือ การพยายามตอบปัญหาของแก่นแท้หรือความเป็นจริงของสรรพสิ่ง เป็นสาขาที่ศึกษาค้นคว้าถึงสัจธรรมหรือความเป็นจริงของเอกภพ หรือความเป็นจริงของทุกสิ่งบรรดาที่มีอยู่ ไม่ว่าสิ่งที่มีอยู่นั้นจะอยู่ในรูปของพลังงานหรือสสารก็ตาม เห็นได้สัมผัสได้หรือไม่ก็ตาม เป็นทฤษฎีว่าด้วยความจริงศึกษาถึงความแท้จริงว่าอะไรเป็นอะไร ปัญหาเรื่องความแท้จริงของสิ่งต่างๆ ในเอกภพและกระบวนการของสิ่งเหล่านั้น ตอบปัญหาเกี่ยวกับความเป็นจริงของเอกภพว่าเป็นอย่างไร เป็นการแสวงหาความจริงพื้นฐาน^{๒๓}

สงวน สุทธิเลิศอรุณ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ปรัชญาและคุณธรรมสำหรับครู” ไว้ว่า อภิปรัชญาเป็นปรัชญาสาขาที่ศึกษาถึงความเชื่อเกี่ยวกับความเป็นจริงอันสิ้นสุด (Ulimae reality) เป็นความพยายามที่จะหาคำตอบจากสิ่งต่างๆ เช่น จิตมีจริงหรือไม่ อะไรคือจิต พระเจ้ามีจริงหรือไม่ อะไรคือพระเจ้า มีความสัมพันธ์กันอย่างไร อะไรคือสิ่งที่แท้จริง^{๒๔}

^{๒๑} อ่างแล้ว, วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาทั่วไป มนุษย์โลกและความหมายของชีวิต, หน้า ๒๖.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๒๓} สถิต วงศ์สุวรรณ, ปรัชญาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์รวมสาส์น, ๒๕๔๓), หน้า ๗๒.

^{๒๔} สงวน สุทธิเลิศอรุณ, ปรัชญาและคุณธรรมสำหรับครู, (กรุงเทพมหานคร: อักษรบัณฑิต, ม.ป.ป.),

พิน ดอกบัว ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ปวงปรัชญากรีก” ไว้ว่าอภิปรัชญาเป็นปรัชญาบริสุทธิ์แขนงหนึ่ง มีลักษณะเป็นการสืบค้นหาความจริงที่สิ้นสุด หลักพื้นฐานที่แท้จริงของจักรวาลซึ่งควรจะรู้จักก่อนอื่นใด คือศึกษาความมีอยู่, ความจริงแท้ คือ ภาววิทยา เป็นทฤษฎีของสภาวะจริงแท้^{๒๕}

อดิศักดิ์ ทองบุญ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “คู่มืออภิปรัชญา” ว่า วิชอาภิปรัชญาเป็นสาขาหนึ่งของวิชาประเภทปรัชญา และเป็นสาขาที่เข้าใจได้ยากเพราะเนื้อหาของวิชานี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับความจริงของชีวิตมนุษย์ โลก และภาวะเหนือธรรมชาติ เช่น เรื่องพระเป็นเจ้า วิญญาณ ที่ศาสนาและลัทธิปรัชญาต่างๆ มีความคิดความเห็นแตกต่างกัน ทั้งเรื่องเหล่านี้ก็ล้วนเป็นเรื่องทางนามธรรม ยากแก่การที่จะพิสูจน์และใช้เหตุผลอธิบายให้เข้าใจได้^{๒๖}

สุนทร ฌ รังสี ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก” ว่าพุทธปรัชญาได้กล่าวถึงองค์ประกอบของมนุษย์ไว้หลายลักษณะ หนึ่งในหลายลักษณะเหล่านั้นได้แก่การกล่าวถึงมนุษย์ประกอบด้วยชั้น ๕ ในลักษณะดังกล่าวนี้พุทธปรัชญาแสดงให้เห็นว่า มนุษย์มีส่วนประกอบที่สำคัญอันอาจแยกย่อยออกเป็น ๕ กองหรือกลุ่ม คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น^{๒๗}

อมร โสภณวิเศษวงศ์ ได้กล่าวถึง ลัทธิจักรกลนิยม (Mechanicism) ของ ฮอบส์ ซึ่งได้ให้แนวคิดไว้ว่า ชีวิตและความคิดทุกอย่างเกิดขึ้นตามกฎกลศาสตร์ โลกเป็นเสมือนเครื่องจักรประกอบด้วยสสารและพลังงาน สสาร ชีวิต และจิตเกิดขึ้นด้วยความบังเอิญ ประมาณรวมตัวกันโดยบังเอิญไม่ใช่จุดมุ่งหมายของใคร กล่าวคือ ประมาณรวมตัวกันเป็นโมเลกุล โมเลกุลรวมตัวกันเป็นสสาร สสารรวมตัวกันเป็นดาวต่างๆ เป็นโลก เมื่อพื้นผิวโลกเย็นลงก็กลายเป็นสสารประกอบเชิงซ้อนของคาร์บอน เรียกว่า คอลลอยด์ (colloids) ซึ่งยังไม่มีชีวิต และวิวัฒนาการสูงขึ้นจนกลายเป็นอินทรีย์สาร เป็นชีวิตขั้นต่ำคือพืช วิวัฒนาการสูงขึ้นไปเป็นสัตว์ ที่สุดก็วิวัฒนาการเป็นมนุษย์ นับว่าเป็นกระบวนการวิวัฒนาการ ๔ ระดับ คือ สสาร อินทรีย์สาร ชีวิต และจิต^{๒๘}

สรุปความรู้ที่ได้จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง ดังนี้ มนุษย์มีองค์ประกอบ คือชั้น ๕ มนุษย์วิวัฒนาการมาจาก สสาร อินทรีย์สาร ชีวิต และจิตใจ ได้แก่วัฒนนามธรรม ชั้น ๕ เป็นปรมาตธรรมเป็นสังขตธรรมที่ต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ชั้น ๕ ในส่วนร่างกายสามารถมองเห็น

^{๒๕} พิน ดอกบัว, **ปวงปรัชญากรีก**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๕), หน้า ๙.

^{๒๖} อ่างแล้ว, **อดิศักดิ์ ทองบุญ, คู่มืออภิปรัชญา**, หน้า ๘.

^{๒๗} สุนทร ฌ รังสี, **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๙๑-๙๒.

^{๒๘} อมร โสภณวิเศษวงศ์, **ปรัชญาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร: ประสานมิตร, ๒๕๒๐), หน้า ๑๗๖.

การเปลี่ยนแปลงง่ายกว่าจิตใจ ตกอยู่ภายใต้แห่งกฎของธรรมชาติ คือ อนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขัง เป็นทุกข์ อนัตตา เป็นสภาพที่ไม่ใช่ตัวตน มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่สามารถบังคับบัญชาได้ ดังนั้น จึงไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในชั้น ๕ เพราะเมื่อเข้าไปยึดมั่นถือมั่นจะทำให้เป็นทุกข์ ดังพระดำรัสที่พระพุทธเจ้า ตรัสไว้ว่า สงฆิตเตน ปญฺจุปาทานกขนธา ทุกขา โดยสรุปการเข้าไปยึดมั่นในชั้น ๕ เป็นทุกข์ ชั้น ๕ เป็นสภาพที่ต้องกำหนดรู้ เพราะชั้น ๕ เป็นสภาพที่เป็นทุกข์ ทุกข์ที่ถูกกำหนดรู้สุดท้ายจะเข้าใจเรื่องทุกข์ เมื่อเข้าใจก็จะเกิดปัญญา หมดปัญหาปล่อยวางไม่ถือมั่น ไม่มีความทุกข์ทางใจอีกต่อไป เพราะเข้าไปรู้ชัดด้วย สติ ปัญญา ที่กำหนดรู้อย่างต่อเนื่องจนเห็นไตรลักษณ์ที่ปรากฏชัดเจนอยู่ในชั้น ๕ ที่มีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา

๑.๕.๒ ด้านงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บัณฑิต โชคสวัสดิ์ธนะกิจ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบวิเคราะห์ แนวความคิดทางศาสนาเรื่องความทุกข์ในพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนา : บทบาทขององค์กรทางศาสนาในเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น” เนื้อหาโดยสรุปเกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า ความทุกข์ที่ปรากฏนั้นล้วนแล้วแต่เกิดจากความยึดมั่นถือมั่นในชั้น ๕ การที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสรุปเช่นนั้นเปรียบเสมือนทรงย่นรสน้ำทะเลทั้งหมดไว้ในน้ำเพียงหยดเดียว เมื่อลิ้มรสความเค็มของน้ำเพียงน้อยนิดก็ทำให้ทราบว่าน้ำทะเลที่กว้างใหญ่ไพศาลนั้นมีรสเค็มเช่นเดียวกัน ชีวิตจะมีความทุกข์ขึ้นมาได้ก็เพราะความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน ถ้าทำลายความยึดมั่นถือมั่นได้ชีวิตก็สักแต่เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ แต่ไม่มีความทุกข์ตั้งอยู่^{๒๙}

พระมหาสุทัศน์ ติสสรวาที (นักการเรียน) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “อนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาท” พบว่า อนิจจตา คือความเปลี่ยนแปลงเป็นลักษณะที่เสมอกันของสังขารธรรม สังขารธรรมไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลง เกิดดับอยู่ทุกขณะ ไม่มีความสมบูรณ์พร้อมในตัว เกิดจากส่วนต่างๆ มาประชุมกัน มีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยกันเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กันและกัน มีอยู่ในรูปของกระแสความเกิดดับสืบต่อกันไปเรื่อยๆ ไม่ขาดสาย ความเปลี่ยนแปลงเป็นปรากฏการณ์ไม่เกี่ยวกับผู้สร้างหรือเทพเจ้าใดๆ ทั้งสิ้น เป็นไปตามธรรมดาอาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น สิ่งที่พุทธปรัชญายืนยันก็คือสรรพสิ่งเปลี่ยนแปลงไม่เที่ยง ไม่คงที่ ดำเนินไปโดยอาศัยเหตุปัจจัยสัมพันธ์สืบเนื่องอยู่ตลอดเวลา แม้ดับสลายไปแล้วก็ยังเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่สิ่งอื่นและเกิดสิ่งใหม่ขึ้นทดแทน ไม่ใช่เป็นการขาดสูญทีเดียว ในทัศนะพุทธปรัชญาความเปลี่ยนแปลง (อนิจจตา) เป็นทางสายกลางปฏิเสธความเห็นว่าเที่ยง (สัสสตทิวฐิ) และ ความเห็นว่าขาดสูญ (อุจเฉททิวฐิ)

^{๒๙} บัณฑิต โชคสวัสดิ์ธนะกิจ, “ศึกษาเปรียบเทียบวิเคราะห์แนวความคิดทางศาสนาเรื่อง ความทุกข์ในพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนา : บทบาทขององค์กรทางศาสนาในเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๑), หน้า บทคัดย่อ.

อนิจจตาเป็นทัศนะทางอภิปรัชญาซึ่งแสดงความจริงที่ปรากฏอยู่ ก็มีคุณค่าในเชิงจริยธรรม ๒ ประการ คือ ๑) เมื่อประสบความเปลี่ยนแปลง ก็สามารถทำได้ เพราะรู้ทันกฎธรรมดา มีจิตเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำกดดันจากสิ่งภายนอกและภายใน เป็นคุณค่าด้านจิตใจ ๒) ก่อให้เกิดความไม่ประมาท เร่งทำกิจที่ควรทำต่อไปให้ดีที่สุดด้วยใจที่เป็นอิสระ เพราะรู้ว่าความเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นคุณค่าด้านทำกิจ อนิจจตาเป็นพื้นฐานและแกนกลางให้เข้าใจทุกขตา อนัตตา และหลักธรรมอื่นๆ ของพุทธปรัชญาเถรวาท เพราะหลักธรรมต่างก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องสืบเนื่องมาจากสังขธรรมอันเดียวกันและเป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายเดียวกัน^{๓๐}

พระมหานิยม สีสลวโร (เสนารินทร์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผลจากการศึกษาวิจัยทำให้ทราบว่า

๑) พุทธปรัชญาแสดงหลักอนัตตา โดยสอดคล้องกับความจริงที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบหลังจากที่ตรัสรู้แล้ว คือ หลักปฏิจจสมุปบาท อนัตตาดังนี้เป็นหลักความจริงในกฎธรรมชาที่สะท้อนให้เห็นถึงทัศนะทางอภิปรัชญาของพระพุทธศาสนาที่แตกต่างไปจากคำสอนของลัทธิศาสนาและปรัชญาอื่นๆ ในอินเดียอย่างเด่นชัด

๒) พุทธปรัชญาแสดงหลักอนัตตาโดยสัมพันธ์กับการศึกษาและปฏิบัติธรรม เพื่อมุ่งถ่ายถอนความยึดมั่นถือมั่นในความเป็นตัวตน คือ ความยึดถือว่าเป็นตัวเรา ของเรา (อหังการ มมังการ) เป็นต้น ซึ่งเป็นแนวทางของการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา คือ ความว่างจากตัวตน (อตตสญญตา) ความหลุดพ้นจากทุกข์ (วิมุตติ) หรือความดับเย็นเป็นสุข (นิพพาน) ในที่สุดต่อ

๓) พุทธปรัชญามีทัศนะต่อแนวคิดเรื่องอตตตาแตกต่างจากศาสนาปรัชญาอื่นๆ ในอินเดียสรุปได้ ๒ ประการ คือ (๑) พุทธปรัชญาปฏิเสธความมีอยู่ของอตตตา ที่หมายถึงอะไรบางอย่างที่มีอยู่อย่างแท้จริงเป็นนิรันดร ไม่เปลี่ยนแปลงหรือแตกสลาย ไม่ว่าจะมียู่ในฐานะที่เป็นหลักการแรกสุดหรือมูลเหตุของสากลโลก หรือในฐานะธาตุแท้ หรือธรรมชาติอันเป็นแก่นแท้ของมนุษย์ก็ตาม (๒) พุทธปรัชญาอธิบายว่าสิ่งที่เรียกว่า “อตตตา” นั้นเป็นเพียงคำพูดที่ใช้สื่อสารกันในชีวิตประจำวัน เป็นสำนวนคำพูดที่ใช้เรียกแทนสภาวะอันเป็นที่ประชุมแห่งกองสังขารที่เป็นสังขตธรรมเท่านั้น คำว่า “อตตตา” นี้จึงหาได้มีความหมายหรือกินความเข้าไปถึงความมีอยู่แห่งกองขันธ์ในสภาวะที่เป็นตัวตนแท้จริง แยกออกไปต่างหากแต่อย่างใดไม่ เพราะสภาวะตัวตนเช่นนั้นไม่มี มันมีไม่ได้ สิ่งที่มีได้ ย่อม

^{๓๐} พระมหาสุทัศน์ ติสสรวาที (นักการศึกษา), “อนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า บทคัดย่อ.

ไม่ใช่อดีต สิ่งที่เป็นอดีตย่อมมีไม่ได้ สรรพสิ่งปรากฏเสมือนว่าเป็นอดีต แต่เบื้องหลังสภาพที่ปรากฏนั้นก็คือภาวะที่แท้จริงว่า “สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา”^{๓๑}

พระมหาสุณันท์ จนทโสภโณ (ดิษฐ์สุนันท์) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า สิ่งทั้งปวงทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมนั้นล้วนตกอยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพราะมีการเกิดขึ้น (อุปาทะ) ฐิติ (ตั้งอยู่) ภังคะ (ดับไป) แต่สาเหตุที่ทำให้บุคคลยังไม่เข้าใจในเรื่องของไตรลักษณ์อย่างแท้จริง เพราะมีอวิชชา และสิ่งที่มาปิดบังไตรลักษณ์เอาไว้จนทำให้ยังไม่เห็น หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องไตรลักษณ์ทั้ง ๓ อย่างต่อไปนี้ คือ (๑) สันตติ ปิดบังอนิจจลักษณะ (๒) อิริยาบถปิดบังทุกขลักษณะ (๓) ขนสัญญา ปิดบังอนัตตลักษณะที่เป็นความจริงของสังขาร คือ ชันธ ๕ ซึ่งได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อบุคคลได้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน วิปัสสนาหรือปัญญา ก็จะเจริญขึ้นและเมื่อปัญญาเกิดขึ้นอวิชชาที่จะดับไป จากนั้นเราก็สามารถมองเห็นธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้ การรู้แจ้งในไตรลักษณ์จึงนำไปสู่ความหลุดพ้น (วิมุตติ) ความบริสุทธิ์ (สุทธิ) ปัญญา (ปัญญา) สันติ (สันติ) และความดับทุกข์ (นิพพาน) ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนานี้เป็นเหตุผลสำคัญที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเรียกคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ว่า “พหุลานุสาสนี” คือคำสั่งสอนที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนมากที่สุด^{๓๒}

พระมหาภุชณะ ตรีโณ (บุชากุล) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวិเคราะห์เรื่องทุกขในพระพุทธศาสนาเถรวาทเปรียบเทียบกับปรัชญาเอกซิสเตนเซียลิสของฌอง ปอล ซาทร์” เนื้อหาโดยสรุปกล่าวว่า ทุกขในพุทธปรัชญาจำแนกเป็นสองประเภทหลักคือ ทุกขในอริยสัจ ๔ และทุกขในไตรลักษณ์ ทุกขในอริยสัจเน้นหนักที่เรื่องทางใจ ส่วนทุกขในไตรลักษณ์ครอบคลุมทั้งทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ ซึ่งพุทธปรัชญาให้ความสำคัญแก่ทุกข์ทางใจ โดยถือว่าทุกข์ประเภทนี้มีบทบาทมากที่สุดในชีวิตมนุษย์ ทุกข์ดังกล่าวนี้มีสาเหตุมาจากตัณหา หากมนุษย์สามารถแก้ปัญหาเกี่ยวกับ

^{๓๑} พระมหานิยม สีลส วโร (เสนารินทร์) “การศึกษเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า บทคัดย่อ.

^{๓๒} พระมหาสุณันท์ จนทโสภโณ (ดิษฐ์สุนันท์) “การศึกษาคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า บทคัดย่อ.

ทุกข์ประเภทนี้ได้ ชีวิตของเขาก็จะหมดปัญหาและเสนอวิธีการขจัดทุกข์ทางใจด้วยการมองเห็นสรรพสิ่งตามความเป็นจริง^{๓๓}

พรทิพย์ ชูศักดิ์ ได้ทำวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์ความคิดเรื่องความทุกข์ของโซเป็นเฮาเออร์” เนื้อหากล่าวว่า โลกแห่งปรากฏทั้งหมดเป็นการสำแดงออกของเจตจำนงในระดับต่างๆ กัน เจตจำนงนี้มีลักษณะเป็นพลังที่ดิ้นรนไปอย่างตาบอด และไม่มีจุดจบ ลักษณะเช่นนี้จะเห็นได้ชัดเจนในชีวิตมนุษย์ ซึ่งเป็นการสำแดงออกของเจตจำนงในระดับสูงสุด อุปสรรคที่กั้นระหว่างเจตจำนงและจุดหมายเฉพาะครั้งของมัน โซเป็นเฮาเออร์ เรียกว่า ความทุกข์^{๓๔}

วัชร งามจิตรเจริญ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “นิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท : อดตาหรืออนัตตา” พบว่า นิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอดตาหรืออนัตตา โดยแบ่งเนื้อหาของการศึกษาออกเป็น ๒ ส่วน คือส่วนที่ว่าด้วยอนัตตาและส่วนที่ว่าด้วยนิพพาน เพราะคำสอนทั้งสองเรื่องนี้เกี่ยวข้องกันอย่างแยกไม่ออกและต้องศึกษาไปพร้อมกัน จากการศึกษาคำสอนเรื่องอนัตตาพบว่า พุทธปรัชญาเถรวาทปฏิเสธความมีอยู่ของอนัตตาทางอภิปรัชญาอย่างสิ้นเชิง เพราะพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกจำนวนมากปฏิเสธอนัตตาในลักษณะต่างๆ อย่างครอบคลุม โดยยืนยันว่าความมีอยู่ของอนัตตาจะต้องเกี่ยวข้องกับชั้น ๕ แต่ชั้น ๕ เป็นอนัตตา และอนัตตาไม่มีทั้งภายในและภายนอกชั้น ๕ อีกทั้งคำอธิบายในอรรถกถาก็ระบุไว้ชัดเจนว่า สรรพสิ่งเป็นอนัตตารวมทั้งนิพพาน

ส่วนการศึกษาเรื่องนิพพานพบว่า คำบรรยายลักษณะของนิพพานและสภาวะหลังความตายของพระอรหันต์ที่ดับขันธปรินิพพานในพระไตรปิฎกแสดงว่า นิพพานเป็นอนัตตา เพราะนิพพานหมายถึงภาวะแห่งความพ้นทุกข์ด้วยความดับหรือความไม่มีแห่งกิเลสในผลสมบัติและความดับแห่งขันธ ไม่มีลักษณะของสัตว์ บุคคลหรืออนัตตา ไม่ใช่สิ่งมีจริงทางอภิปรัชญาอย่างสมบูรณ์ และไม่ใช่ว่าขาดสูญ เพราะไม่มีอนัตตาที่จะขาดสูญและขันธที่ดับสนิทก็ไม่อาจกล่าวว่ามีอยู่หรือขาดสูญคือไม่มีอยู่อย่างสิ้นเชิง เนื่องจากเป็นสิ่งสัมพัทธ์ที่เป็นไปตามเงื่อนไข นอกจากนั้นยังมีพุทธพจน์ที่แสดงว่าอนัตตาขัดแย้งกับการพ้นทุกข์คือนิพพานอีกด้วย การศึกษาทั้งสองส่วนจึงยืนยันตรงกันว่า ในทางอภิปรัชญา

^{๓๓} พระมหาภุชญาณะ ตรีโณ (บุชากุล), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องทุกข์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท เปรียบเทียบกับปรัชญาเอกซิสเตนเซียลิสของฌอง-ปอลซาทร์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๗๖-๗๙.

^{๓๔} พรทิพย์ ชูศักดิ์, “วิเคราะห์ความคิดเรื่องความทุกข์ของโซเป็นเฮาเออร์”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๑-๒.

นิพพานเป็นเพียงภาวะหรือเหตุการณ์ที่ปรากฏแก่วิญญาณที่ดับกิเลสและดับขันธแล้ว โดยไม่มีลักษณะของอิตตาทางอภิปรัชญาแต่อย่างใด^{๓๕}

ชาญณรงค์ บัญหุน ได้ทำวิจัยเรื่อง “ทฤษฎีความเป็นจริงในพุทธปรัชญาเถรวาท” กล่าวถึงทฤษฎีความเป็นจริงในพุทธปรัชญาเถรวาทไม่สามารถจัดเข้าในทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง คือ ทฤษฎีความเป็นจริงแบบสมนัย ทฤษฎีความเป็นจริงแบบสหนัย ทฤษฎีความเป็นจริงแบบปฏิบัตินิยม ตรงกันข้ามผู้เขียนเสนอว่าในพุทธปรัชญาเป็นทฤษฎีความเป็นจริงแบบวิภังชวาท คือ ทฤษฎีความเป็นจริงที่ว่าด้วยการกล่าว จำแนก แยกแยะ^{๓๖}

ศิริวรรณ โอสถานนท์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิจัยเชิงเปรียบเทียบพระศนะเรื่องตัวตนในพุทธศาสนากับปรัชญาของเดวิด ฮูม” โดยสรุปว่าพุทธปรัชญาปฏิเสธตัวตน โดยอธิบายว่าชีวิตนั้นประกอบด้วยองค์ประกอบ ๕ อย่าง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เรียกว่า ขันธ ๕ ขันธแต่ละอย่างเกิดขึ้นและดับลงตามเงื่อนไข จึงถือว่าไม่มีตัวตน เพราะถ้ามีตัวตนก็จะดำรงอยู่ได้ โดยตัวเองไม่เปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของสิ่งอื่น ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อขันธทั้ง ๕ มารวมกันเข้าก็ไม่ได้มีอะไรใหม่นอกเหนือไปจากขันธ ๕ เกิดขึ้นมา ดังนั้นตัวตนจึงไม่มี ที่คนคิดว่ามีตัวตนเพราะความจำเป็นในการใช้ภาษาติดต่อสื่อสารกันทำให้เข้าใจว่าจะต้องมีตัวตนจริงๆ รองรับคำที่ใช้

การที่พุทธปรัชญาปฏิเสธตัวตนเพราะการยอมรับว่ามีตัวตนเป็นฐานที่ทำให้เชื่อว่ามี “ตัวตน” การที่ทักท้วงก่อให้เกิดการยึดมั่นที่จะให้สิ่งนั้นเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อไม่เป็นไปตามความมุ่งหวังก็เกิดความทุกข์ แต่นิพพานเป็นความสงบ เกิดได้เพราะไม่มีการยึดมั่น แต่การยึดมั่นนั้นเกิดเพราะไปหลงผิดว่ามี “ตัวตน” ดังนั้น ความสงบคือการที่ปราศจาก “ตัวตน” นั่นเอง นิพพานกับสภาวะอิตตาจึงเป็นสิ่งเดียวกัน

โดยสรุปเหตุผลในการปฏิบัติตัวตนของพุทธปรัชญา คือการวิเคราะห์มนุษย์ออกเป็นหน่วยย่อยๆ และพบว่าไม่มีตัวตนอะไร แต่เพราะความจำเป็นในการใช้ภาษาในการสื่อสารกันและกันทำให้เกิดความเข้าใจผิดเรื่องความมีอยู่ของตัวตน แต่จุดมุ่งหมายของพุทธปรัชญาในการปฏิเสธความมีอยู่ของตัวตนก็เพราะเป็นวิถีทางปฏิบัติไปสู่ความดีสูงสุด นั่นก็คือเป้าหมายทางจริยศาสตร์นั่นเอง^{๓๗}

^{๓๕} วัชระ งามจิตรเจริญ, “นิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท: อิตตาหรืออนัตตา”, *วิทยานิพนธ์ดุขฎิบัณฑิตอักษรศาสตร์*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า บทคัดย่อ.

^{๓๖} ชาญณรงค์ บัญหุน, “ทฤษฎีความเป็นจริงในพุทธปรัชญาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ดุขฎิบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), บทคัดย่อ.

^{๓๗} ศิริวรรณ โอสถานนท์, “การวิจัยเชิงเปรียบเทียบพระศนะเรื่องตัวตนในพุทธศาสนากับปรัชญาของเดวิด ฮูม”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า บทคัดย่อ.

โสภณ ศรีกฤษดาพร ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องกายและจิตในพุทธปรัชญา” จากการศึกษาค้นคว้าวิจัยดังกล่าวสรุปได้ว่าในแง่จริยศาสตร์พุทธปรัชญาถือว่าเรื่องความชั่ว ความดี ความสุข ตลอดจนการบรรลุธรรมชั้นต่างๆ ล้วนเกิดจากการปฏิบัติกรรมร่วมกันของกายกับจิตทั้งสิ้น การปฏิบัติเพื่อบรรลุความสุขหรือความหลุดพ้นคือการปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ^{๘๘}

สรุปความรู้ที่ได้จากการทบทวนเอกสารงานวิจัย ดังนี้ จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารหนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องแนวคิดเรื่องขั้น ๕ ในพุทธปรัชญาเชิงอภิปรัชญา ที่ได้ศึกษาค้นคว้างานจากพระไตรปิฎก ในอรรถกถา ฎีกา ตาราต่างๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้ผลสรุปว่า ขั้น ๕ เป็นสิ่งที่มีจริงโดยสภาวะของตน จัดเป็นปรมาตถสัจจะเช่นเดียวกับนิพพานความแตกต่างกันก็คือเบญจขั้น ๕ เป็นสังขตธรรม แต่นิพพานเป็นอสังขตธรรม ขั้น ๕ เป็นฝ่ายสังสารวัฏ ส่วนนิพพานเป็นฝ่ายวิวัฏ อาจกล่าวได้ว่า ในพุทธปรัชญาเถรวาท ทั้งนิพพานและสังสารวัฏต่างก็เป็นสิ่งที่มีอยู่คู่ขนานกัน ในอันดับต่อไปนี้จะขอพิจารณาเรื่องสังสารวัฏก่อน โลกและชีวิตในสังสารวัฏเป็นสังขตธรรม เพราะเกิดจากการรวมตัวกันขององค์ ประกอบพื้นฐาน ๕ ประการ ที่เรียกว่า ขั้น ๕ ได้แก่ รูป ซึ่งเป็นส่วนประกอบฝ่ายวัตถุหรือสสารของสิ่งมีชีวิต (สัพพัญญู) และสิ่งไม่มีชีวิต (อวิญญู) ขั้นที่เหลือคือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นองค์ประกอบฝ่ายจิตที่ปรุงแต่งสิ่งมีชีวิต และขั้น ๕ ตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติคือกฎของไตรลักษณ์ เป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) ซึ่งผู้วิจัยได้จัดขั้นตอนการดำเนินการวิจัย (Research process) ดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ ค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี-ไทย

๑.๖.๒ รวบรวมข้อมูลจากตำราวิชาการ งานวิจัยและเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องขั้น ๕ ในพุทธปรัชญา รวมทั้งแนวคิดทางตะวันตกและตะวันออก ที่เกี่ยวข้องกับหลักความจริงของสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

๑.๖.๓ รวบรวมประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนี้ จากขั้นตอนแรกมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ โดยใช้หลักการวิเคราะห์พรรณนาและนำเสนอผลวิจัย

๑.๖.๔ การสรุปผลการศึกษาค้นคว้าโดยผู้วิจัย ได้นำผลการวิจัยจากขั้นตอนที่ ๒ ขั้นตอนที่ ๓ มาสรุปผลการวิจัยว่าสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ ทั้ง ๓ ข้อ ที่ได้ตั้งไว้ตามลำดับและนำเสนอผลการการวิจัยในเนื้อหา

^{๘๘} โสภณ ศรีกฤษดาพร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องกายและจิตในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), บทคัดย่อ.

๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

- ๑.๗.๑ ทำให้ทราบปัญหาทางอภิปรัชญาในพระพุทธศาสนา
- ๑.๗.๒ ทำให้เกิดแนวคิดรู้เรื่องชั้น ๕ ในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๗.๓ ทำให้เกิดความเข้าใจหลักการคิดวิเคราะห์เรื่องชั้น ๕ ในเชิงอภิปรัชญา

บทที่ ๒

ปัญหาอภิปรัชญาในพุทธศาสนา

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงความหมาย ขอบข่าย และบ่อเกิดแนวคิดทางอภิปรัชญาทั้งแนวคิดทางตะวันตกและตะวันออก ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด ทฤษฎี ที่ว่าด้วยความเป็นไปและความจริงของชีวิต และแนวคิดทางอภิปรัชญาในพุทธปรัชญาเถรวาทที่เกี่ยวข้องกับชั้น ๕ ทฤษฎีทางพุทธปรัชญาที่ว่าด้วยความเป็นไปของชั้น ๕ ซึ่งพุทธปรัชญาแสดงเรื่องของชั้น ๕ ทั้งที่เป็นสมมติสัจจะและปรมาตตสัจจะ เพื่อเป็นการทำความเข้าใจในทุกแง่มุม ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวเป็นลำดับไป

๒.๑ ความหมายของอภิปรัชญา

อภิปรัชญา เป็นหนึ่งในสาขาใหญ่ของวิชาปรัชญา เรียกอีกอย่างหนึ่ง “ปรัชญาบริสุทธิ์” คือ เป็นเนื้อหาของวิชาปรัชญาแท้ๆ นั่นเอง บางท่านบอกว่าอภิปรัชญาเป็นปรัชญาแบบเก่าหรือปรัชญาสมัยโบราณ^๑ คำว่า อภิปรัชญา แปลตามตัวว่า “ปรัชญาอันยิ่ง” หรือ “ปรัชญาชั้นสูง” อภิปรัชญามาจากศัพท์ว่า อภิ (ยิ่งใหญ่) + ปฺร (ประเสริฐ) + ชญา (ความรู้) = ความรู้อันประเสริฐที่ยิ่งใหญ่ เป็นคำที่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ คิดขึ้นใช้แทนคำ Metaphysics คิดเทียบเคียงกับคำอภิศรรณปิฎก ส่วนเหตุผลที่คิดบัญญัติคำนี้ขึ้นอธิบายไว้ว่า “คำ Metaphysics นั้นจะแปลตามมูลศัพท์ไม่ได้เพราะเป็นคำซึ่งผูกขึ้นเนื่องมาจากเหตุบังเอิญ คือข้อความซึ่งอริสโตเติลแสดงในเรื่องหลักมูลแห่งวิชาความรู้ ที่เรียกว่า First philosophy บังเอิญอยู่หลังตอนที่แสดงเรื่องฟิสิกส์ การหาค่าแปลจึงต้องหาค่าซึ่งมีความหมายถึง First philosophy ในพระไตรปิฎกมีอภิศรรณปิฎกซึ่งว่าด้วยเนื้อความอย่างยิ่ง ทำนองเดียวกัน First philosophy อาจแปลว่าอภิปรัชญา เหตุนี้จึงได้แปล Metaphysics ว่า อภิปรัชญา นั่นคืออภิปรัชญาก็คือ First philosophy ของอริสโตเติล และ First philosophy ก็คือ Metaphysics^๒ นั่นเอง

คำว่า Metaphysics เป็นคำที่ได้รับมาจากภาษากรีก คือ Meta ta physika^๓ แปลว่าหลัก หรืออยู่เหนือธรรมชาติของกายภาพ คำนี้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ เมื่อแอนโดนิคัน เป็นผู้รวบรวมงาน

^๑ วิชา สุชีวคุปต์, อภิปรัชญา, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๙), หน้า ๑.

^๒ อติศักดิ์ ทองบุญ, คู่มืออภิปรัชญา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑-๒.

^๓ William S. Sahakian, Ideas of the Great Philosopher, (New York: Barnes & Noble, 1966), p.119.

เขียนของอริสโตเติลเป็นหมวดหมู่และได้จัดเรียงหนังสือที่เป็นผลงานของอริสโตเติลที่เป็นความรู้เกี่ยวกับโลกภายนอกหรือด้านธรรมชาติ ที่เรียกว่า ฟิสิกส์ (Physics) ที่อริสโตเติลถือเป็นปรัชญาที่สองแยกไว้เป็นหมวดแรก ส่วนที่เป็นผลงานเกี่ยวกับความคิดที่เป็นพื้นฐานหรือเป็นปฐมเหตุของสิ่งทั้งหลายที่เรียกว่าปรัชญาที่หนึ่งไว้เป็นลำดับถัดมา และเป็นไปได้ว่าผู้บัญญัติคำว่า Metaphysics ขึ้นมาใช้เป็นคนแรกคือ แอนโตนิคัส นักปรัชญาสมัยกลางก็ได้ Metaphysics สำหรับเนื้อหาที่เป็นการอธิบายถึงสิ่งที่อยู่เบื้องหลังธรรมชาติ เพราะเห็นว่าพ้นไปจากการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสของมนุษย์ และในปรัชญาสมัยใหม่ คำว่า Metaphysics ก็ยังคงใช้หมายถึงการศึกษาค้นคว้าถึงสิ่งอยู่นอกเหนือไปจากขอบเขตธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม คำว่า Metaphysics ก็มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า ความนึกคิดแปลกๆ (Fanciful) หรือคำว่า จินตนาการ (Imaginary) แต่ตำราปรัชญากรีกโบราณเขียนไว้ว่า คำว่า Metaphysics หมายถึง เรื่องธรรมชาติ (Concerning nature)^๔ นั่นเอง

อภิปรัชญาเป็นปรัชญาบริสุทธิ์ส่วนหนึ่งของเนื้อหาปรัชญา ที่เกิดขึ้นเพราะมนุษย์มีความสงสัย (Wonder) ความอยากรู้ (Eagerness) อยากเข้าใจปรากฏการณ์ที่มนุษย์ประจักษ์อยู่ เช่น ธรรมชาติรอบตัวเขาเองอันได้แก่ แผ่นดิน โลกหรือจักรวาลทั้งหมด รวมทั้งความกระหายอยากจะรู้ในเรื่องของสิ่งต่างๆ ของมนุษย์เอง เช่น มนุษย์คืออะไร มีการก่อกำเนิดอย่างไร ชีวิตเป็นไปอย่างไร มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ไหน

อภิปรัชญาสนใจปัญหาต่างๆ เช่นการบอกว่า “สิ่งหนึ่งมีอยู่” นั้นหมายความว่าอย่างไร มีลักษณะอย่างไร จะรู้จักมันได้อย่างไร การมีอยู่ของสิ่งทั้งหลายนั้นต่างกันหรือไม่ นักปรัชญาได้ให้คำตอบต่างๆ กัน บางท่านเชื่อว่าในแง่หนึ่งโลกที่รู้จักโดยประสาทสัมผัสนี้ไม่แท้จริง เป็นแต่การปรากฏตัวของโลกหนึ่งซึ่งเป็นโลกแห่งความจริงที่แฝงอยู่ ถ้าถือว่าโลกที่เห็นอยู่นี้เป็นความจริง คือเป็นตัวของเราเองจะเผชิญกับปัญหามากมาย

อภิปรัชญา คือ ศาสตร์หรือความรู้ที่สำคัญที่สุดของวิชาปรัชญา เพราะเป็นหมวดความรู้ที่มุ่งศึกษาในเรื่อง “เหตุสูงสุด หรือเหตุอันสุดท้าย” (Ultimate cause) ของสิ่งต่างๆ นั่นคือ การค้นให้พบคำตอบที่แท้จริง เพื่อตอบคำถามที่ว่าอะไรคือสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดสิ่งนั้น หรือการค้นให้พบคำอธิบายเกี่ยวกับความจริงที่แน่นอน หรืออันติมสัจจะ (Ultimate reality) คือ การอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติของความจริงขั้นสุดท้ายหรือขั้นสูงสุดว่าเป็นอย่างไร

สรุปได้ว่า อภิปรัชญา หมายถึง ความรู้อันประเสริฐมุ่งศึกษาค้นหาความจริงที่มีอยู่ในเรื่องของ พระเจ้า โลก จักรวาลและชีวิต โดยการตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับปัญหาทางปรัชญาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่อยู่นอกเหนือจากการเห็นทั่วไป หรือความรู้ที่อยู่นอกเหนือการรู้เห็นใดๆ แต่สามารถรู้และเข้าใจ

^๔ บุญมี แทนแก้ว, ปรัชญา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๘๖.

ด้วยเหตุผล อภิปรัชญาเป็นปรัชญาบริสุทธิ์ที่มุ่งศึกษาหาความจริงแท้แน่นอนหรืออันติมสัจจะ (Ultimate reality) เกี่ยวกับปฐมเหตุของโลกและจักรวาลตลอดจนสิ่งสัมบูรณ์และธรรมชาติของมนุษย์ อันเป็นพื้นฐานที่มาของความจริงอื่นๆ เป็นการอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติของความจริงขั้นสุดท้ายหรือขั้นสูงสุดว่าเป็นอย่างไร

๒.๒ ขอบข่ายเนื้อหาอภิปรัชญา

ในด้านขอบข่ายเนื้อหาทางอภิปรัชญา จะเป็นกระบวนการแสวงหาความจริง ดังนั้นเมื่อพูดถึงความจริง มักจะจำแนกความจริงออกเป็น ๒ ระดับ^๕ คือ

๑) **อันติมสัจจะ** คือ ความจริงขั้นสูงสุด เป็นสิ่งที่คงที่และแน่นอนตลอดกาล

๒) **สัมพัทธสัจจะ** คือ ความจริงขั้นต้น หรือสัจจะที่ค้นพบในตอนแรกและมีความไม่แน่นอนว่าจะเป็นจริงตลอดไป เช่น ความจริงที่ค้นพบด้วยการใช้ประสาทสัมผัส หรือความจริงที่กำหนดให้เป็นจริงด้วยการสมมติ หรือการอาศัยข้อสมมติฐาน เป็นต้น

เนื้อหาอภิปรัชญาจะมุ่งค้นคว้าเกี่ยวกับความจริงในระดับแรก คือ อันติมสัจจะ ซึ่งถือว่าเป็นความรู้เกี่ยวกับสาเหตุสุดท้ายที่ทำให้เกิดสิ่งต่างๆ เป็นเหตุให้สิ่งทั้งหลายปรากฏอยู่ตามที่มีนเป็นจริง เมื่อศึกษาอภิปรัชญามีคำอยู่หลายคำที่พบเสมออันเป็นคำที่มุ่งสื่อแสดงให้เห็นถึงความจริง เช่น คำว่า Being, to Be, existence, substance, Absolute reality มีความหมายที่ควรเข้าใจในเบื้องต้น คือ คำว่า Being ในภาษาไทยใช้ศัพท์บัญญัติว่า สัต หมายถึง สิ่งที่มีอยู่จริงเป็นอยู่จริง เป็นต้นคำของสิ่งทั้งปวง มีภาวะนิรันดร เช่น พระเจ้า (God) พรหมัน (Brahman) เป็นต้น คำว่า Being ยังใช้คำแปลอีกอย่างหนึ่งว่า ภาวะ มีความหมาย ๒ ประการ คือ (๑) สิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ แต่ไม่ใช่ต้นตอของสิ่งทั้งปวง มีเกิดมีดับ มิได้มีภาวะนิรันดร เช่น คน เป็นต้น และ (๒) ความมีอยู่เป็นอยู่ของสัตคำว่า To be, แปลว่า ภาวะ หมายถึง ความมีอยู่เป็นอยู่ของสัต (Being) สัตในปรัชญาตะวันตก หมายถึง ทุกสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ไม่ว่าจะมีอยู่เป็นอยู่ในระดับใดก็ตาม ได้แก่ ความหมายที่ ๒ ของคำว่า Being นั้นเอง^๖

อภิปรัชญาว่าด้วยสิ่งที่มีอยู่เพื่อให้รู้สิ่งที่มีอยู่ตามความเป็นจริง คือ สิ่งที่มีอยู่นั้นอาจไม่ปรากฏหรือไม่เป็นที่ประจักษ์แก่ประสาทสัมผัส ได้แก่ สิ่งที่อยู่เหนือปรากฏการณ์ อภิปรัชญา จึงศึกษาเกี่ยวกับสิ่งที่อยู่เหนือปรากฏการณ์ เพื่อให้รู้สภาวะอันแท้จริงของสิ่งทั้งหลาย ในขณะที่วิทยาศาสตร์ศึกษาเกี่ยวกับปรากฏการณ์ ส่วนที่ปรากฏแก่ประสาทสัมผัสทั้ง ๕ อย่างไรก็ตามการกำหนดแบ่งหัวข้อ

^๕ ปุตุรม บัญศรีตัน, **พุทธอภิปรัชญา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่: มจรดกล้านนา, ๒๕๕๓), หน้า ๑๗.

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๔.

อภิปรัชญาประกอบด้วยสาขาย่อยอีก ๓ สาขา^๗ คือ (๑) ภาววิทยา (Ontology) กล่าวถึงธรรมชาติของสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ หรือธรรมชาติของสัจจะ (๒) เทววิทยา (Theology) ศึกษาความจริงเกี่ยวกับพระเจ้า (God) และความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ายกัจักรวาล (๓) จักรวาลวิทยา (Cosmology) กล่าวถึงธรรมชาติของโครงสร้างของโลกและจักรวาล หรือสรรพสิ่งทั้งหลายที่ประกอบกันเข้าเป็นโลกและจักรวาล

อภิปรัชญาเป็นสาขาปรัชญาเริ่มแรกที่พยายามให้คำตอบเกี่ยวกับเรื่องทั้งปวงจึงเป็นสาขาที่สำคัญมาก อนึ่งเป็นเพราะอภิปรัชญาเป็นสาขาแรกที่นักปรัชญาได้คิด และเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดนักปรัชญาหรือนักคิดขึ้นในโลก เป็นสาขาที่ว่าด้วยความแท้จริงของสรรพสิ่ง เป็นการศึกษาถึงสิ่งที่แท้จริงอันติมะ (Ultimate reality) ว่าอะไรเป็นอะไร หรือศึกษาเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ในเอกภพ และความเป็นไปได้ของสิ่งเหล่านั้น ดังนั้นอภิปรัชญาจึงมีหน้าที่ในการตอบปัญหาเกี่ยวกับความเป็นจริงของเอกภพ จักรวาลว่าเป็นอย่างไร ซึ่งเป็นการแสวงหาความจริงขั้นพื้นฐาน

๒.๓ บ่อเกิดแนวความคิดทางอภิปรัชญา

นักปรัชญาเริ่มต้นแนวความคิดของตนเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ หรือสิ่งที่เกิดจากธรรมชาติ อันเกิดจากความสงสัย หรือความประหลาดใจในสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น และพยายามตอบข้อสงสัยในสิ่งเหล่านั้นด้วยเหตุผล เช่น ธาเลส (Thales) มีความสงสัยเกี่ยวกับปฐมธาตุของโลก หรือบ่อเกิดของโลกว่า โลกเกิดขึ้นมาจากอะไร มีอะไรเป็นบ่อเกิด เขาพยายามหาคำตอบ จนในที่สุดเขาก็ได้คำตอบว่า “น้ำ” เป็นบ่อเกิดของโลก หรือเป็นปฐมธาตุของโลก^๘ โดยให้เหตุผลว่า สิ่งที่มีชีวิตที่อยู่ในโลกล้วนต้องการน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มนุษย์หากขาดน้ำแล้วไม่สามารถจะมีชีวิตอยู่ได้ สรรพสิ่งเกิดมาจากน้ำและจะกลับเข้าไปสู่น้ำอีก เป็นต้น แนวความคิดของนักปรัชญาลักษณะเช่นนี้ นั่นคือแนวความคิดเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเช่นนี้ เป็นแนวความคิดทางอภิปรัชญา เพราะอภิปรัชญาเป็นวิชาที่เกี่ยวกับเรื่องปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ หรือเอกภพ รวมไปถึงจักรวาลด้วย

อภิปรัชญาเป็นการสืบค้นหาอันติมสัจ (Ultimate truth) เป็นความจริงที่ครอบคลุมสิ่งทั้งปวงได้ เป็นความพยายามของนักปรัชญาที่จะตอบข้อสงสัยของตนว่า ความเป็นจริงคืออะไร หรือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ทั้งหลายคืออะไรกันแน่ นักปราชญ์ทั้งหลายได้กล่าวถึงเหตุที่ทำให้เกิดความคิดทางอภิปรัชญาไว้ต่างๆ กัน แต่เมื่อสรุปแล้วมีอยู่ ๒ ประการ ดังต่อไปนี้

^๗ เตือน คำดี, **ปัญหาปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๓.

^๘ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต), **ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๒), หน้า ๔๑.

๒.๓.๑ ความสงสัย

ปรัชญาเกิดขึ้นพร้อมกับมนุษย์ และวิวัฒนาการควบคู่กันมากับมนุษย์เรา กล่าวคือมนุษย์รู้จักคิดตั้งแต่ยุคแรก จากความคิดนั้นก่อให้เกิดปัญญาเป็นปรัชญา มนุษย์เราในแต่ละยุคแต่ละสมัยย่อมจะมีแนวความคิดและจุดสนใจแตกต่างกัน ทั้งนี้ก็เพราะมนุษย์อยู่ภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน โดยปกติแล้วมนุษย์จะคิดอันจะก่อให้เกิดปัญญาขึ้นก็เพราะสิ่งเร้าหรือแรงจูงใจ ซึ่งอาจจะมาจากภายนอกหรือเกิดขึ้นภายในจิตใจของเขาเอง ความอยากรู้อยากเห็นในความเป็นไปของธรรมชาติ สิ่งใดก็ตามที่เป็นสิ่งลึกลับ เข้าใจยากเป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ มนุษย์ย่อมต้องการอยากรู้อยากเห็นในสิ่งนั้นๆ เมื่อมีปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเกิดขึ้น จึงพยายามค้นคว้าเพื่อให้รู้เข้าใจในปรากฏการณ์เหล่านั้น มนุษย์มีความสามารถในการคิดปรัชญาเริ่มต้นมาจากความสงสัยต่อโลก ต่อตัวเราเอง ต่อสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา ทั้งนี้เพราะมนุษย์มีความสามารถในการคิด (Man is a thinking animal) เมื่อมนุษย์ประสบกับสิ่งที่ก่อให้เกิดความพิศวงสงสัย เช่น ไฟแลบ ไฟผ่า ฟาร้อง แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด อุทกภัย วาตภัย เป็นต้น^๙ สิ่งที่มีมนุษย์สงสัยนั้นมีมากมายไม่ใช่เฉพาะความสงสัยที่เกิดขึ้นในธรรมชาติเท่านั้น มนุษย์ยังสงสัยในความเป็นไปของชีวิตด้วย เช่น สงสัยว่าเราเกิดมาทำไม ทำไมเราต้องตายด้วย จะมีชีวิตเป็นอมตะไม่ได้หรือ พระเจ้าและจิตวิญญาณมีจริงหรือไม่ โลกเกิดขึ้นมาได้อย่างไรและเกิดมาจากไหน เราจะเชื่อสิ่งที่เห็นได้หรือไม่ เมื่อมนุษย์เราตายแล้วจะเป็น อยากรู้อยากเห็น อยากรู้อยากเห็น เป็นต้น ซึ่งการสงสัยแคลงใจอย่างมีระเบียบแบบแผนนี้ เป็นบ่อเกิดของการตรวจสอบอย่างวิเคราะห์ของความรู้ที่มนุษย์ประจักษ์ ด้วยเหตุฉะนั้นถ้าไม่มีการสงสัยสักซึ่งอย่างจริงจังแล้วก็มีอาจมีปรัชญาหรือความคิดทางปรัชญาที่แท้จริงได้ ความสงสัยและการแสวงหาความรู้เกี่ยวกับความจริงในเรื่องนั้นๆ ถือเป็นทักษะและหน้าที่ของอภิปรัชญานั้นเอง

จากข้อความที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าบ่อเกิดทางอภิปรัชญามีจุดเริ่มต้นมาจากความสงสัย ซึ่งในยุคแรกนั้นมนุษย์มีความสงสัยเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนแปลงไป มนุษย์ได้รู้ความจริงในเรื่องนั้นๆ แต่มนุษย์ก็ประสบกับความสงสัยในเรื่องอื่นอีก ซึ่งความสงสัยนี้เป็นธรรมชาติของมนุษย์เพื่อแสวงหาความจริงในเรื่องนั้นๆ อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ทั้งความจริงที่เกี่ยวกับเรื่องที่อยู่ภายนอกและความจริงเกี่ยวกับความเป็นไปของชีวิตนั่นเอง

๒.๓.๒ ต้องการพ้นจากทุกข์

ความคิดเกี่ยวกับมนุษย์จัดเป็นความคิดที่สำคัญอย่างหนึ่งในปรัชญา ทั้งปรัชญาตะวันตกและปรัชญาตะวันออกได้พยายามตอบคำถามเกี่ยวกับมนุษย์ในแง่มุมต่างๆ เช่นว่า มนุษย์คืออะไร มนุษย์มาจากไหน มนุษย์เกิดมีขึ้นในโลกตั้งแต่เมื่อไหร่ จุดหมายปลายทางของมนุษย์คืออะไร จะมีชีวิต

^๙ ฟั้น ดอกบัว, ปวงปรัชญากรีก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๕๕), หน้า ๓.

เป็นอมตะไม่ได้หรือ พระเจ้าและจิตวิญญาณมีจริงหรือไม่ สิ่งประเสริฐที่สุดสำหรับมนุษย์คืออะไร เป็นต้น^{๑๐} จากข้อสงสัยเหล่านี้ทำให้มนุษย์แสวงหาคำตอบและมีทัศนคติที่ต่างกันอย่างมากมาย จนกลายเป็นบ่อเกิดแนวความคิดทางอภิปรัชญาสำนักต่างๆ มากมาย ซึ่งแนวคิดเหล่านี้เกิดขึ้นจากความไม่พอใจในความเป็นไปในวิถีชีวิตของมนุษย์นั่นเอง

เมื่อมนุษย์พยายามแสวงหาหนทางเพื่อความหลุดพ้นไปจากความทุกข์ทรมาน (สังสารวัฏ) มนุษย์จำเป็นต้องรู้ว่าอะไรที่เป็นสาเหตุทำให้มนุษย์ติดข้องอยู่ในสังสารวัฏหรือเอกภพแห่งนี้ เพื่อที่มนุษย์จะสามารถจัดการกับต้นเหตุและบรรลุผลตามที่ตนต้องการ ปัญหาเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดนี้จึงถูกนำมาโยงเข้ากับแนวคิดเรื่องการเกิดขึ้นของสรรพสิ่งหรือเอกภพ ความมีอยู่ของพระเจ้าเป็นลักษณะอภิปรัชญาที่มีความสนใจคิดค้นหาความจริงภายในตน และความจริงเหนือธรรมชาติภายนอกตนซึ่งมีอิทธิพลต่อกัน^{๑๑} จากความไม่พอใจในความเป็นไปของชีวิตนี้เองได้กลายเป็นบ่อเกิดทางอภิปรัชญาโดยเฉพาะปรัชญาตะวันออก ซึ่งหลายสำนักมุ่งแสวงหาหนทางเพื่อความพ้นทุกข์นั่นเอง

พุทธปรัชญาเป็นปรัชญาาระบบหนึ่งในปรัชญาตะวันออก ก่อกำเนิดขึ้นในประเทศอินเดียโบราณโดยเจ้าชายสิทธัตถะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ผู้ที่เกิดความสงสัยในสภาพปัญหาชีวิตของมนุษย์ เมื่อเล็งเห็นสภาวะที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ คือ ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ว่า ทำไม มนุษย์ต้องตกอยู่ในสภาวะเช่นนั้นด้วย ปัญหาเหล่านี้เป็นสภาพปัญหาที่ประจักษ์ในชีวิต และถูกมองว่าเป็นเรื่องปกติของมนุษยชาติ ไม่มีใครตั้งข้อสงสัยว่า ทำไม จึงเป็นเช่นนั้น ไม่มีใครคิดที่จะแก้ปัญหานี้ เพราะไม่คิดว่า เป็นปัญหาชีวิต จึงมองว่าเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต แต่สำหรับเจ้าชายสิทธัตถะเมื่อได้พบเห็นสภาพปัญหาเหล่านี้ กลับทรงเห็นว่า นี่คือ ปัญหาใหญ่สำหรับมนุษย์ และเมื่อทรงมอญย้อนกลับเข้าหาพระองค์ว่า จะทรงตกอยู่ในสภาวะเช่นนั้นด้วยเช่นกัน พระองค์ทรงไม่สามารถยอมรับสภาพปัญหาเช่นนี้ได้ นอกเหนือจากนี้ ทรงไม่ต้องการให้มวลมนุษย์ต้องตกอยู่ในสภาวะเช่นนั้น จึงทรงมีความคิดที่จะหาทางแก้ไขปัญหาที่ว่านี้ว่า จะทำอย่างไรมนุษย์ จึงจะไม่แก่ ไม่เจ็บ และไม่ตาย สภาวะที่ไม่มีความแก่ ความเจ็บ และความตาย มีอยู่หรือไม่ ?

เพื่อจะไขปัญหาดังกล่าว พระองค์ได้ทรงตั้งสมมุติฐานจากสภาพแวดล้อมที่ประจักษ์อันมีภาวะที่ตรงกันข้ามว่า สรรพสิ่งในโลกมีภาวะที่ตรงกันข้ามกัน เช่น มีความร้อน มีความเย็น มีความมืด มีสว่าง มีขาว มีดำ ดังนั้นเมื่อมีความเจ็บ ความแก่ และความตาย จึงต้องมีความไม่แก่ ความไม่เจ็บ และความไม่ตายด้วยเช่นกัน ในที่สุดทรงเห็นว่า หนทางที่จะสามารถขบคิด แสวงหาคำตอบนี้ได้ ต้อง

^{๑๐} สุนทร ฌ รัชชี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๙๑.

^{๑๑} อติศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕), หน้า ๒.

เป็นหนทางที่มีสงบ ไม่มีภาระหรือพันธะหน้าที่ที่จะต้องรับผิดชอบมากนัก ไม่มีควมวุ่นวาย แนวทางแก้ไขปัญหานี้ ต้องเอื้ออำนวยด้วย และแนวทางที่ว่่านี้นี้ ทรงตระหนักชัดว่า เพศของความเป็นนักบวชเท่านั้น ที่จะเอื้อให้ทำหน้าที่นี้สำเร็จลุล่วงได้เพราะเส้นทางของความเป็นฆราวาส หรือคนที่ครองเรือน คับแคบไม่เอื้อต่อการทำภารกิจนี้

พระพุทธเจ้าไม่ทรงสอนอภิปรัชญาที่ขาดจากภาคปฏิบัติ พระองค์จึงไม่ทรงเน้นเรื่องเกี่ยวกับปัญหาอภิปรัชญาที่บรรดานักปรัชญาในสมัยนั้นนิยมคิดกัน แต่ทรงสอนเน้นในเรื่องการปฏิบัติเพื่อการพ้นทุกข์เป็นสำคัญ การที่พระองค์ทรงเพิกเฉยต่อปัญหาอภิปรัชญาอีกด้วยเหตุผลที่ว่า การถกเถียงในเรื่องของโลกว่าเที่ยงหรือไม่? วิญญาณเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับร่างกายหรือไม่? ผู้ที่บรรลุล้างจะเมื่อตายแล้วยังมีอยู่หรือไม่? เป็นต้น ตามทัศนะของพุทธเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวนั้น ถือว่าเป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อการพ้นทุกข์ ไม่ใช่เหตุที่จะนำมาหาชนเข้าสู่จุดหมายปลายทางแห่งชีวิตอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามแม้พระพุทธองค์จะทรงไม่พยากรณ์ในเรื่องทั้งหลายดังกล่าว แต่ในพุทธธรรมที่พระองค์ตรัสไว้ ก็เป็นการตอบปัญหาในเรื่องอภิปรัชญาอย่างชัดเจนอยู่ในตัวแล้ว ซึ่งจะได้กล่าวถึงในประเด็นที่ว่าด้วยทัศนะทางพุทธอภิปรัชญา ต่อไป

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นสามารถสรุปเบื้องต้นได้ว่า มนุษย์ถือได้ว่าเป็นสัตว์ประเสริฐที่รู้จักคิด มีการพัฒนาการมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์จนกระทั่งปัจจุบัน มนุษย์ในสมัยก่อนได้สังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ เห็นภัยธรรมชาติจึงเกิดความสงสัยและประหลาดใจในสิ่งที่ได้พบเห็น จึงพากันพยายามที่จะทำความเข้าใจกับสภาพเหล่านั้น โดยพยายามแสวงหาคำตอบเกี่ยวกับสิ่งที่ได้เห็นว่ามันคืออะไร เป็นไปอย่างไร เกิดขึ้นได้อย่างไร มีสภาพความแท้จริงเป็นอย่างไรกันแน่ นั่นก็แสดงให้เห็นว่าอภิปรัชญาเกิดมาจากความสงสัย (Doubt) หรือความแปลกใจ (Wonder) เกี่ยวกับธรรมชาตินั่นเอง ความพยายามในการหาคำตอบเหล่านี้ ได้ถูกถ่ายทอดมายังอนุชนรุ่นหลังจนทำให้เกิดเป็นกลุ่มชนที่มีแนวความคิดลักษณะเดียวกันเกิดขึ้น แนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องปรากฏการณ์ทางธรรมชาตินั้นได้เป็นบ่อกำเนิดของปรัชญา เพราะมนุษย์รู้จักคิดหาเหตุผลในสิ่งที่ได้ประสบพบเห็น หรือสิ่งที่ปรากฏ อภิปรัชญาจึงเกิดขึ้นมาพร้อมกับการคิดของมนุษย์หรือเกิดพร้อมกับมนุษย์นั่นเองมนุษย์มีวิวัฒนาการทางด้านความรู้และการแสวงหาความรู้จากสิ่งที่มีอยู่ภายนอก โดยอาศัยการสังเกตจากสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา ซึ่งในการแสวงหาความรู้เกี่ยวกับความจริงนั้นบางกลุ่มยอมรับความจริงที่เกิดขึ้นทางประสาทสัมผัส ส่วนบางกลุ่มเชื่อว่าความรู้ที่เป็นความจริงนั้นจะต้องประกอบด้วยเหตุผล

๒.๔ แนวคิดทฤษฎีทางอภิปรัชญา

นับตั้งแต่มนุษย์เกิดมา เกิดมาพร้อมกับความคิดต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของธรรมชาติหรือเรื่องปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เพราะมนุษย์เริ่มสนใจสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวเพิ่มมากขึ้น เนื่องมาจากการเสื่อมศรัทธาในเรื่องพระเจ้า ดังนั้นพวกเขาจึงเกิดความสงสัยขึ้นว่าในเมื่อพระเจ้าไม่ได้เป็นปฐมธาตุของสรรพสิ่ง หรือไม่ได้เป็นบ่อเกิดของโลกแล้ว อะไรเป็นปฐมธาตุของโลก หรืออะไรเป็นบ่อเกิดอันที่แท้จริงของโลก ลักษณะแนวคิดเช่นนี้มีมาตั้งแต่สมัยโบราณจนกระทั่งถึงปัจจุบัน แนวความคิดเหล่านี้ล้วนแต่เป็นแนวคิดเกี่ยวกับอภิปรัชญาทั้งสิ้น แนวความเกี่ยวกับอภิปรัชญาจึงมีวิวัฒนาการมาเป็นเวลานานและนักปรัชญาจำนวนมากพยายามคิดหาคำตอบให้แก่ตนเอง ซึ่งต่างคนก็ต่างมีแนวความคิดไปคนละอย่าง บางทีคนก็มีนักปรัชญาเห็นพ้องต้องกันหลายคน จึงได้รวมกลุ่มกันเกิดเป็นลัทธิหรือทฤษฎีทางอภิปรัชญาขึ้น ทฤษฎีแต่ละทฤษฎีพยายามที่จะค้นหาความจริงทางอภิปรัชญาหรือเกี่ยวกับเอกภพ เกี่ยวกับโลก เกี่ยวกับจิตวิญญาณ หรือแม้แต่เกี่ยวกับพระเจ้า ซึ่งแนวคิดทฤษฎีทางอภิปรัชญาในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงทั้งแนวคิดทางอภิปรัชญา ๔ ทฤษฎี^{๑๒} ได้แก่

๒.๔.๑ ปรัชญาจิตนิยม

อภิปรัชญากลุ่มจิตนิยม (Idealism) ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับสสารนิยม (Materialism) กลุ่มแนวคิดปรัชญาจิตนิยมมีแนวคิดร่วมกันในกลุ่มปรัชญาจิตนิยมเป็นชื่อเรียกแนวคิดทางปรัชญาที่มีทัศนะพื้นฐานร่วมกันว่า จิตหรือสภาวะนามธรรมมีความเป็นจริงสูงสุดและมีความสำคัญกว่าวัตถุ^{๑๓} โดยได้ยืนยันว่าความเป็นจริงนั้นประกอบขึ้นจากจิต ความคิด มากกว่าวัตถุทางกายภาพนักปรัชญาจิตนิยมได้เน้นย้ำว่าจิต (Mind) มีมาก่อนสสาร (Matter) จิตคือความเป็นจริงและสสารคือสิ่งที่เกิดขึ้นตามภายหลังเช่นนี้ ของกลุ่มจิตนิยมจึงนำไปสู่การปฏิเสธแนวคิดของพวกสสารนิยม ที่ว่าสสารคือความเป็นจริงจิตนั้นคือส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ (Phenomenon) ทางสสารเท่านั้นโดยเฉพาะแนวทางที่ถือว่าโลกคือเครื่องจักรกลที่ยิ่งใหญ่ อันเป็นไปตามกลไกของสสารในแนวคิดของจักรกลนิยม^{๑๔} ปรัชญาเอกนิยมของสปิโนซ่า (Spinoza) ที่ถือว่าความจริงแท้มีเพียงอย่างเดียวคือเนื้อสารสัมบูรณ์หรือพระเจ้า ซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรมหรือปรัชญาเอกจิตนิยมของเฮเกิล (Hegel) ถือว่าความจริงแท้มีเพียงจิตดวงเดียวที่เรียกว่าสิ่งสัมบูรณ์ (The Absolute) เป็นต้นกำเนิดของจิตทั้งปวง

^{๑๒} ปานทิพย์ ศุภนคร, **ปรัชญาเบื้องต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕.

^{๑๓} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๓), หน้า ๔๕.

^{๑๔} Harold H. Titus, **Living Issues in Philosophy**, (Belmont: Wadsworth, 1995), p.269.

ลักษณะของจิตคือหยุดนิ่งไม่ได้จะต้องมีกิจกรรมอยู่ตลอดเวลา ถ้าไม่เช่นนั้นจิตจะไม่มีตัวตนไม่เรียกว่าจิต การเคลื่อนที่ของจิตนั้นเป็นการพัฒนาแบบปฏิพัฒนาการ (Dialectic) ซึ่งมี ๓ ระยะเวลาคือ จิตดั้งเดิม (Thesis) จิตขัดแย้ง (Anti-Thesis) และจิตสังเคราะห์ (Synthesis) ดังนั้น จิตหรือวิญญาณจึงเป็นอนันตะ

จิตนิยมเชื่อว่ามนุษย์ประกอบด้วย ๒ ส่วนคือ ร่างกายซึ่งเป็นสสาร และจิตวิญญาณซึ่งเป็นออสสาร ในขณะที่สสารนิยมบอกว่ายมนุษย์คือเครื่องจักรกล จิตนิยมก็จะบอกว่ายมนุษย์คือจิตวิญญาณ ที่บอกว่ายมนุษย์คือจิตวิญญาณเพราะมนุษย์มีการริเริ่มเหตุว่าสสารทั่วไป เช่น ก้อนหิน ไม่มีริเริ่ม พวกมันมีการเปลี่ยนแปลงหรือเคลื่อนไหว เพราะปัจจัยภายนอกมากระทบ มันจะมีลักษณะเป็นอย่างไร ดำรงอยู่อย่างไร ล้วนแต่ขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอกทั้งสิ้น แต่ว่ายมนุษย์ไม่ได้เป็นเช่นนั้น มนุษย์มีการริเริ่ม มีความคิด มีความต้องการ มีความอยาก สิ่งเหล่านี้แหละเป็นตัวการริเริ่มที่ทำให้มนุษย์เกิดการเคลื่อนไหว เช่น ถ้าเราหิวน้ำ เทำก็จะต้องเดินไปหาน้ำมาดื่ม เป็นต้น มนุษย์มีการเรียนรู้ มนุษย์คือจิตวิญญาณในแง่ที่ว่า มนุษย์มีความรู้สึกนึกคิด มีอารมณ์ สามารถเรียนรู้สิ่งต่างๆ ได้ ซึ่งแตกต่างจากสสารโดยทั่วไปที่ไม่มีการเรียนรู้ มนุษย์มีความรู้สึกขัดแย้ง ดังที่กล่าวแล้วว่ายมนุษย์ประกอบด้วย ๒ ส่วนคือร่างกายและจิตวิญญาณ ร่างกายมีการเปลี่ยนแปลง ไม่คงที่ถาวร มีการเกิดขึ้นและดับไป ส่วนจิตวิญญาณเป็นอมตะไม่มีการเปลี่ยนแปลง ถ้าหากคนเรามีแต่ร่างกายอย่างเดียว ก็จะทำอะไรได้ตามความต้องการทางกาย แต่ถ้ามีจิตอยู่ด้วยหากร่างกายจะทำในสิ่งที่ไม่ดี จิตก็จะมีความรู้สึกขัดแย้งไม่ให้ทำในสิ่งนั้น เป็นแนวคิดที่เชื่อว่าจิตมีอยู่ก่อนสรรพสิ่ง และสรรพสิ่งเกิดมาจากจิต ชีวิตมนุษย์คือส่วนที่เป็นจิตไม่ใช่ร่างกาย แนวคิดจิตนิยมมีความเห็นตรงข้ามกับแนวคิดสสารนิยม ปรีชา ช่างขวัญยืน ได้สรุปแนวคิดแบบจิตนิยมไว้ว่า “จิตนิยมคือ ความคิดที่เชื่อว่านอกจากความจริงที่เรารับรู้ได้ทางประสาทสัมผัสแล้ว ยังมีความจริงอีกชนิดหนึ่งที่อยู่พ้นประสาทสัมผัส ความจริงดังกล่าวจริงกว่าหรือสำคัญกว่าความจริงที่รับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส นักปรัชญากลุ่มจิตนิยมบางคนถึงกับถือว่าความจริงที่เรารับรู้ได้ทางประสาทสัมผัสนี้ไม่จริงหรือเป็นมายา”^{๑๔}

จิตนิยมมีทัศนะต่อชีวิตมนุษย์แตกต่างจากสสารนิยมที่เชื่อว่ามนุษย์เป็นเพียงร่างกายไม่มีจิตวิญญาณ และคำว่าจิตในทัศนะสสารนิยมเชื่อว่าเป็นการทำงานของอวัยวะคือสมอง ในทางตรงกันข้ามจิตนิยมเชื่อว่ามนุษย์คือจิตวิญญาณ มนุษย์มีองค์ประกอบ ๒ อย่างคือจิตกับร่างกาย จิตมีความสำคัญมากกว่าร่างกาย ตัวตนที่แท้จริงของมนุษย์คือจิตวิญญาณ และจิตวิญญาณนี้เป็นอมตะไม่สูญสลายไปพร้อมร่างกาย ดังนั้นเมื่อคนตายร่างกายเน่าเปื่อยสลายไปแต่จิตวิญญาณยังคงอยู่และจะแสวงหาที่อยู่ใหม่หรือกลับไปอยู่ยังโลกแห่งจิตวิญญาณ เมื่อคนตายจิตวิญญาณไปเกิดใหม่เพื่อรับ

^{๑๔} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **ปรัชญากับวิถีชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, ๒๕๔๙), หน้า ๒๔.

รางวัลในการทำดีและรับโทษในการทำชั่ว จิตวิญญาณสามารถเข้าถึงคุณธรรมและสัจธรรมได้แนวคิดนี้จึงเชื่อว่ามนุษย์ตายแล้วเกิดอีกและนรกสวรรค์มีจริง

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า จิตนิยมเป็นแนวความคิดที่เชื่อว่าความจริงสูงสุดมีลักษณะเป็นจิตหรือนามธรรม จิตจึงมีความสำคัญกว่าวัตถุ จิตนิยมโดยทั่วไปยอมรับว่าความจริงมีสองอย่างคือจิตและวัตถุ จิตนิยมบางครั้งมีการยอมรับว่าสสารก็มีอยู่จริงด้วย แต่พัฒนาการมาจากจิตและอยู่ภายใต้จิต จิตเป็นนิรันดร์ เป็นสากล ไม่เปลี่ยนแปลงและเป็นพื้นฐานเป็นบ่อเกิดของสรรพสิ่ง จิตเป็นหลักการของสรรพสิ่งที่ทำให้ทุกสิ่งเป็นระบบและมีการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง แต่อย่างไรก็ตามก็ถือว่าจิตจริงกว่าหรือสำคัญกว่าสสารวัตถุ บางแนวคิดเชื่อว่าจิตเป็นผู้สร้างสสารวัตถุและควบคุมความเป็นไปของวัตถุ เช่น ศาสนาคริสต์เชื่อว่าพระเจ้าเป็นความจริงแท้แต่โลกและสสารพระเจ้าสร้างขึ้น โลกและสสารมีความสำคัญและจริงน้อยกว่าพระเจ้าผู้สร้าง แนวคิดจิตนิยมยอมรับว่าความเป็นจริงแท้คือภาวะที่มีลักษณะเป็นจิต โดยปฏิเสธการมีอยู่ของสสาร (ถือว่าสสารเป็นมายา ไม่มีอยู่จริง) หรือมีลักษณะเป็นปรปักษ์กับสสาร จิตนิยมในทัศนะพุทธปรัชญาซึ่งยอมรับความจริงของกายและจิตแต่ก็ให้ความสำคัญแก่จิตมากกว่าร่างกาย

๒.๔.๒ ปรัชญาสสารนิยม

อภิปรัชญากลุ่มสสารนิยม (Materialism) มีอยู่ด้วยกันหลายสำนักแต่มีแนวคิดพื้นฐานอย่างกว้างร่วมกัน คือ เป็นกลุ่มแนวคิดทางอภิปรัชญาที่มีทัศนะร่วมกันว่า ความเป็นจริงสูงสุดนั้นไม่มีความเป็นจริงอื่นใดนอกจากวัตถุ ส่วนจิตหรือความสำนึกเป็นเพียงการสำแดงผลของสสารและสามารถลดทอนลงสู่ธาตุในเชิงกายภาพได้^{๑๖} เป็นเงื่อนไขที่ถือว่าความจริงอธิบายได้ด้วยหลักทางกายภาพ^{๑๗} เราจะเห็นแนวคิดนี้ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งรากฐานของแนวคิดวัตถุนิยมคลาสสิก ที่ถือว่าสสารนั้นประกอบด้วยอนุภาคเดี่ยวที่เล็กมาก มีปฏิกริยากับสิ่งอื่นอย่างมีลักษณะเป็นจักรกล (Mechanical) ทัศนะปรัชญาเช่นนี้มีรากฐานเก่าแก่เป็นที่รู้จักกันในนาม ปริมาณเชิงจักรกล ซึ่งมีพัฒนาการก่อนการกำเนิดของฟิสิกส์สมัยใหม่ แนวคิดที่เป็นรากฐานในเรื่องนี้สามารถสืบย้อนไปได้ถึงสมัยปรัชญากรีกโบราณ ที่พยายามแสวงหาคำตอบต่อปัญหาที่ว่าอะไรเป็นปฐมธาตุของโลก โลกเกิดขึ้นมาได้อย่างไร นักปรัชญากลุ่มสสารนิยมมีแนวคิดรวมกันว่า สรรพสิ่งในโลกจะกำลังเปลี่ยนแปลงไป แต่ว่าปฐมธาตุหรือส่วนประกอบดั้งเดิมสุดของโลกไม่เคยเปลี่ยนแปลงและจะไม่เปลี่ยนแปลง ต่อปัญหาที่ว่าปฐมธาตุคืออะไร ปฐมธาตุไม่ใช่ดิน น้ำ ลม ไฟ แต่คือปริมาณหรืออะตอม

^{๑๖} Harold H. Titus, *Living Issues in Philosophy*, p.438.

^{๑๗} Mead Hunter. *Types and Problems of Philosophy*, (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1965), p.198.

สสารนิยมเป็นกลุ่มนักปรัชญาที่มีแนวความคิดที่คัดค้านกับฝ่ายจิตนิยมเพราะเชื่อในความมีอยู่ต่างกัน ชาวจิตนิยมเชื่อในสิ่งที่เป็นนามธรรมว่าเป็นความแท้จริงของสรรพสิ่ง ส่วนชาวสสารนิยมเชื่อในสิ่งที่เป็นรูปธรรมว่าเป็นความแท้จริงของสรรพสิ่ง ยกตัวอย่างเช่น เรื่องของจิตที่ชาวจิตนิยมบอกว่า เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง แต่ชาวสสารนิยมบอกว่า เป็นเพียงมันสมองที่ประกอบด้วยระบบประสาท ไม่ใช่จิต อย่างที่ชาวจิตนิยมเข้าใจกัน เป็นต้น ชาวสสารนิยมเชื่อว่า การเคลื่อนไหวของร่างกายทุกส่วนเป็นการสั่งงานของสมอง เพราะหากไม่มีระบบประสาทซึ่งติดอยู่กับสมองแล้ว เราจะไม่มีความรู้สึกอะไรเลย ดังนั้นชาวสสารนิยมจึงเชื่อว่าเมื่อคนเราตายไปแล้ว จะไม่มีอะไรเหลืออยู่อีกไม่มีอะไรไปเกิดใหม่ เพราะสมองและระบบประสาทนั้นเปื่อยผุพังไป สสารนิยมมีหลักสำคัญ ๓ ประการคือ

- ๑) สิ่งและเหตุการณ์ทั้งหมด รวมทั้งชีวิต วิชาน (Consciousness) และจิต (Mind) เป็นผลระดับต่างๆ ของภาวะเชิงซ้อน และพฤติกรรมของวัตถุกายภาพ หรือพลังงานเท่านั้น
- ๒) สิ่งที่เกิดขึ้นใดๆ ซึ่งรวมถึงสิ่งทั้งหมดทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ล้วนเป็นการปฏิบัติการแบบรวมแห่งกฎทางวัตถุ
- ๓) ไม่มีพระเจ้า หรือภาวะเหนือธรรมชาติใดๆ อื่น จะนำมาใช้อธิบายถึงความมีอยู่ของโลก หรือสภาพของโลก

สุจิตรา อ่อนค้อม^{๑๘} ได้อธิบายความหมายของ สสารนิยมไว้ว่า “สสารนิยมคือลัทธิที่เชื่อว่า ความเป็นจริงหรือสิ่งแท้จริงสูงสุดเป็นสสารหรือวัตถุ สสารหรือวัตถุนี้เป็นต้นกำเนิดของโลกและจักรวาล”

สสารนิยมเป็นแนวความคิดที่เชื่อว่าสิ่งที่มีอยู่จริงมีเพียงอย่างเดียวเท่านั้น สิ่งนั้นคือสสาร และปรากฏการณ์ของสสาร สิ่งที่เราเรียกว่าสสาร จะต้องเป็นสิ่งที่รับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า สิ่งใดที่ไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้าเป็นสิ่งไม่มีอยู่จริง วิวัฒนาการของแนวคิดสสารนิยมแนวคิดสสารนิยมมีความเชื่อว่าสสารหรือวัตถุเท่านั้นที่มีความเป็นจริง แนวคิดนี้ได้วิวัฒนาการมาจากปรัชญาสมัยกรีกโบราณ ซึ่งนักปรัชญากรีกรุ่นแรกๆ ให้ความสนใจกับปัญหาที่สำคัญ คือ ปัญหาเรื่องปฐมธาตุ คำว่าปฐมธาตุ หมายถึงธาตุแรกหรือธาตุแท้เป็นต้นกำเนิดของจักรวาลและสรรพสิ่ง นักปรัชญาในยุคนี้พากันเสนอคำตอบต่อคำถามที่ว่า “มีธาตุพื้นฐาน” อะไรใหม่ที่ก่อกำเนิดทุกสิ่ง ถ้ามีแล้วจู่ๆ เจ้าธาตุที่ว่านี้จะกลายเป็นดอกไม้หรือช้างได้ยังไง” ธาเลส (Thales) เป็นนักปรัชญาคนแรกของกรีกที่เสนอคำตอบเรื่องปฐมธาตุของโลก และอธิบายปรากฏการณ์ของธรรมชาติได้โดยไม่ต้องอ้างเทพเจ้าเหมือนสมัยก่อนหน้านี้ ธาเลส (Thales) พยายามที่จะค้นหาแก่นแท้ของสรรพสิ่งอันเป็นบ่อเกิด

^{๑๘} สุจิตรา อ่อนค้อม, **ปรัชญาเบื้องต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิเศษวิสุทธิ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๘.

ของสรรพสิ่ง เขาเชื่อว่าน้ำเป็นบ่อเกิดของสรรพสิ่งหรือเป็นปฐมธาตุของโลก^{๑๙} และนักปรัชญาคนต่อๆ มา ก็พยายามคิดค้นหาเกี่ยวกับปฐมธาตุของสรรพสิ่งเช่นเดียวกัน ชาวสสารนิยมเชื่อว่าสมองเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับมนุษย์ เพราะเป็นศูนย์รวมของสิ่งต่างๆ มีหน้าที่ในการบันทึกจดจำทุกสิ่งทุกอย่างที่เราทำในแต่ละวัน เปรียบเหมือนกับห้องสมุดขนาดใหญ่ สมองสามารถทำงานได้ทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นเป็นการคิดคำนวณ การรับรู้ ตลอดถึงการรับอารมณ์หรือการแสดงอารมณ์ต่างๆ ออกมา

ดังนั้นจึงมีนักปรัชญาชาวสสารนิยมท่านหนึ่งกล่าวว่า “ชีวิตเปรียบเหมือนกับเครื่องจักรกล” เพราะประกอบด้วยเครื่องจักรกลมากมาย ทำงานได้ทั้งในขณะที่เรารู้สึกตัว และไม่รู้สึกตัว หรือทั้งในขณะที่ตื่นและนอนหลับ ทศนะเกี่ยวกับมนุษย์ของชาวสสารนิยมเชื่อว่า สภาพความเป็นคนหรือความเป็นมนุษย์ที่ปรากฏอยู่ต้องอาศัยส่วนย่อยทั้งหลาย ถ้าไม่อาศัยส่วนย่อยเหล่านั้นแล้ว ความเป็นมนุษย์จะตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะเชื่อว่าส่วนย่อยเป็นจริงกว่าส่วนรวม ดังนั้นการรวมตัวของกลุ่มอะตอมก็คือการเกิดขึ้นของมนุษย์ ส่วนการแยกตัวของกลุ่มอะตอมก็คือการตายของมนุษย์ สิ่งที่เราเรียกกันว่าความรู้สึก นึกคิด ความจำ เป็นเพียงสมรรถภาพการทำงานของสมองเท่านั้น ไม่มีจิตหรือวิญญาณอย่างที่จิตนิยมเข้าใจกัน โทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes ค.ศ.๑๕๘๘-๑๖๗๙)^{๒๐} เขาคิดว่าในจักรวาลของเรานี้ไม่มีความจริงอื่นใดนอกเหนือจากวัตถุ ทุกสิ่งทุกอย่างรวมทั้งสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ทอนลงในที่สุดได้เป็นสสารกับพลังงาน มนุษย์ก็เปรียบเสมือนหุ่นยนต์ซึ่งเคลื่อนไหวได้

เนื่องจากแนวความคิดของสสารนิยมที่อธิบายว่าสรรพสิ่งเกิดมาจากสสาร มนุษย์ก็เกิดมาจากการรวมตัวของสสารเช่นเดียวกัน สสารนิยมมองว่าทั้งร่างกายและจิตวิญญาณของมนุษย์เป็นสสารแต่ต่างกันตรงที่ร่างกายเป็นสสารที่หยาบ ส่วนจิตวิญญาณเป็นสสารที่ละเอียด สสารนิยมไม่เชื่อเรื่องอมตะภาพของจิตวิญญาณและปฏิเสธการมีอยู่ของจิตวิญญาณที่เป็นอิสระจากร่างกาย มนุษย์เราไม่ได้แตกต่างจากสัตว์หรือพืชโดยคุณภาพแต่แตกต่างกันที่ปริมาณ กล่าวคือกลไกที่ประกอบขึ้นเป็นมนุษย์นั้นมีปริมาณมากกว่าและมีความซับซ้อนมากกว่านั่นเอง อย่างไรก็ตามทั้งร่างและจิตก็แตกดับไปเช่นเดียวกันกับพืชและสัตว์ เมื่อมนุษย์ตายจึงไม่มีอะไรไปเกิด ใหม่ สสารนิยมไม่เชื่อเรื่องชีวิตหน้า มนุษย์เกิดหนเดียวตายหนเดียว นรกสวรรค์หรือพระเจ้าไม่มีอยู่จริง เราสามารถเข้าใจแนวคิดสสารนิยมเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ได้ชัดเจนจากปรัชญาสสารนิยมของอินเดียที่ชื่อว่า ลัทธิจารวากซึ่งอธิบายว่า “สิ่งที่เรารู้ สิ่งที่เรารับรู้ทางประสาทสัมผัสเท่านั้นที่เป็นจริง สิ่งต่างๆ ประกอบ ขึ้นจากธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ จิตวิญญาณของมนุษย์ก็เป็นผลผลิตของการรวมตัวกันของธาตุ ๔ ไม่มี โลกหน้า ไม่มีชีวิตหลังความตาย ความสุขคือจุดหมายสูงสุดของชีวิต”^{๒๑}

^{๑๙} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต), **ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**, หน้า ๔๑.

^{๒๐} สมัคร บุราวาส, **วิชาปรัชญา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๔๔), หน้า ๒๑๙.

^{๒๑} สุจิตรา รมณี, **ปรัชญาเบื้องต้น**, หน้า ๒๔.

สรุปได้ว่า แนวคิดทั่วไปของปรัชญาสสารนิยม มีทัศนะยอมรับความเป็นจริงแท้มีอย่างเดียว คือ สสาร และรับรู้ได้ด้วยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส ปรัชญาการณของสสารคือความเปลี่ยนแปลง แนวคิดนี้มีทั้งการปฏิเสธการมีอยู่ของจิต และการยอมรับการมีอยู่ของจิต แต่ความเป็นจริงแท้คือสสารโดยสสารควบคุมอยู่เหนือหรือเป็นจุดกำเนิดของจิต นามธรรมหรือจิตเป็นสิ่งสมมติไม่มีอยู่จริง สสารเป็นสิ่งเฉพาะและสามารถทอนย่อยเป็นรายละเอียดลงได้ สสารนิยมยอมรับทฤษฎีหน่วยย่อย และการทอนลง สามารถอธิบายและดำเนินเป็นไปตามกฎเกณฑ์/หลักการที่แน่นอน ถ้าเรารู้สาเหตุเราจะบอกได้ว่าผลคืออะไร

๒.๔.๓ ปรัชญาธรรมชาตินิยม

ธรรมชาตินิยม (Naturalism) บางทีก็เรียกว่าปรัชญาสัญนิยม บางทีก็เรียกว่าปรัชญาธรรมชาติวิพากษ์ แม้ว่าธรรมชาตินิยมจะมีทัศนะแตกต่างจากสสารนิยมบางประการและมีความเห็นอย่างคล้ายจิตนิยม แต่โดยหลักพื้นฐานแล้วธรรมชาตินิยมใกล้เคียงกับสสารนิยมมาก จึงทำให้นักเขียนบางคนไม่แยกธรรมชาตินิยมออกจากสสารนิยมโดยถือว่ามีความเห็นหลักใหญ่เหมือนกัน^{๒๒} ธรรมชาตินิยมถือว่าจักรวาลหรือโลกที่ประกอบไปด้วย “สิ่งธรรมชาติ” เท่านั้นที่เป็นจริง สิ่งอื่นใดที่มีไม่ใช่สิ่งธรรมชาติ ไม่ใช่สิ่งที่แท้จริง ปัญหาที่สิ่งธรรมชาติคืออะไร ธรรมชาตินิยมมีความเห็นต่างกันบ้างเล็กน้อยในเรื่องนี้ แต่ความเห็นกลางๆ พอจะอธิบายได้ว่า สิ่งธรรมชาติ คือสิ่งซึ่งมีขึ้นและดับลงตามปฏิบัติการของสาเหตุธรรมชาติก่อนหิน เมฆ กบ มนุษย์นี้เป็นตัวอย่างของสิ่งธรรมชาติ ไม่ว่าสิ่งเหล่านี้จะต่างกันอย่างไรความแตกต่างนี้จะสำคัญอย่างไร สิ่งธรรมชาติทุกสิ่งดำรงอยู่ในระบบอวกาศเวลา และในระบบที่ทุกสิ่งเป็นไปตามเหตุ^{๒๓} คำอธิบายนี้คิดว่าน่าจะเป็นที่รับได้ของธรรมชาตินิยมโดยทั่วไป โดยนัยนี้สิ่งที่เรียกได้ว่าเป็นสิ่งธรรมชาติจะต้องมีลักษณะ ๒ ประการ คือ ๑) เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในระบบของอวกาศเวลา ๒) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและดับลงโดยสาเหตุและสาเหตุนั้นก็เป็นสิ่งธรรมชาติด้วย

อดิศักดิ์ ทองบุญ^{๒๔} ได้ให้ความหมายของคำว่า ธรรมชาตินิยม ไว้ว่า “ความเชื่อที่ว่า สิ่งและเหตุการณ์ทั้งหลายมีมูลเหตุมาจากธรรมชาติ มากกว่ามูลเหตุเหนือธรรมชาติ จักรวาลมีมูลกำเนิดมาจากธรรมชาติมากกว่ามาจากภาวะเหนือธรรมชาติ มนุษย์มีจุดหมายตามธรรมชาติ มากกว่าตามภาวะเหนือธรรมชาติ” ธรรมชาตินิยมเป็นแนวคิดที่ประนีประนอมระหว่างแนวคิดสสารนิยมที่มีความคิดสุดโต่งให้ความสำคัญสูงสุดไปที่สสารหรือร่างกาย กับแนวคิดจิตนิยมมีความคิดสุดโต่งให้

^{๒๒} วิทย์ วิศทเวทย์, *ปรัชญาทั่วไป มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต*, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑), หน้า ๒๙.

^{๒๓} Donald M. Borchert, *The Encyclopedia of Philosophy*, ZNew York: The macmillan Company, 1967), p. 448.

^{๒๔} อ่างแล้ว, อดิศักดิ์ ทองบุญ, *คู่มืออภิปรัชญา*, หน้า ๑๗๖.

ความสำคัญสูงสุดไปที่จิต ธรรมชาตินิยมจึงเป็นแนวคิดที่เป็นกลางๆ คือให้ความสำคัญทั้งสสารและจิต หรือร่างกายและจิตใจนั่นเอง

ปรีชา ช่างขวัญยืน กล่าวถึงปรัชญาธรรมชาตินิยม ว่า คำว่าธรรมชาตินิยมในความหมายนี้ เป็นความหมายทางอภิปรัชญาซึ่งอาจเรียกว่า ธรรมชาตินิยมเชิงอภิปรัชญา (Metaphysical naturalism) แต่การใช้คำนี้ก็ยังมีปัญหาเพราะในปัจจุบันนักปรัชญาได้ใช้คำนี้ในความหมายเฉพาะคือมีความหมายแคบลงจนเป็นการยอมรับความจริงและวิธีการหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์ แม้ทางจริยศาสตร์ก็ได้รับอิทธิพลความคิดนี้ ธรรมชาตินิยมในปัจจุบันแบ่งออกเป็น ๓ ด้านคือ

๑) ทุกสิ่งประกอบขึ้นด้วยสิ่งธรรมชาติ อันได้แก่สิ่งที่ศึกษากันในวิชาวิทยาศาสตร์ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าวเป็นตัวกำหนดคุณสมบัติของสิ่งทั้งหลายรวมทั้งมนุษย์ สิ่งนามธรรม เช่น ความเป็นไปได้ ความจริงทางคณิตศาสตร์ หากมีอยู่จริงก็ต้องเป็นไปตามวิทยาศาสตร์แบบนี้เรียกว่า Metaphysical หรือ Ontological

๒) วิธีการที่เป็นที่ยอมรับในการตัดสิน อธิบาย และวัดปริมาณซึ่งเทียบได้กับการตัดสิน อธิบายและวัดปริมาณทางวิทยาศาสตร์แบบนี้ เรียกว่า Methodological หรือ Epistemological

๓) Ethical naturalism คุณสมบัติทางศีลธรรมเท่ากับคุณสมบัติทางธรรมชาติหรือกำหนดได้ด้วยคุณสมบัติทางธรรมชาติ คือกำหนดหรือตัดสินได้ด้วยการตัดสินทางข้อเท็จจริง^{๒๕}

ธรรมชาตินิยม (Naturalism) ทักษะที่ถือว่าอยู่ตรงกลางระหว่างสสารหรือจิตนิยม ว่าเนื้อแท้ของโลกเป็นสิ่งธรรมชาติสามารถอธิบายด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ แต่ถึงอย่างไร วิทยาศาสตร์ไม่สามารถอธิบายได้ทุกอย่าง การเปลี่ยนแปลงของโลกเป็นไปแบบก้าวกระโดดไปข้างหน้า อะตอมประกอบกันเป็นสารใหม่ไม่ใช่สารเดิมที่สามารถแยกออกได้ ฉะนั้นธรรมชาตินิยมจึงเชื่อมั่นในความก้าวหน้าของสิ่งใหม่ในตัวมนุษย์ว่าเนื้อแท้ของมนุษย์คือตัวของมนุษย์เอง และจิตไม่ใช่สิ่งที่แท้จริงอีกอย่างหนึ่งในตัวมนุษย์ และรวมไปถึงมนุษย์มีความเป็นตัวของตัวเองเลือกที่จะทำอะไรก็ได้ อย่างมีเจตจำนงเสรี ดังนั้นการกระทำของมนุษย์จึงมีทั้งที่เป็นอิสระและไม่เป็นอิสระ

ลักษณะทั่วไปของธรรมชาตินิยม แนวคิดธรรมชาตินิยมมีทักษะบางแง่คล้ายกับสสารนิยม และบางแง่ก็คล้ายกับจิตนิยม เราอาจสรุปลักษณะทั่วไปของแนวคิดธรรมชาตินิยมได้ว่าแนวคิดธรรมชาตินิยม ปฏิเสธสิ่งเหนือธรรมชาติ จะยอมรับเฉพาะความจริงที่เป็นสิ่งธรรมชาติเท่านั้น คำว่าสิ่งธรรมชาติหมายถึง สิ่งที่ดำรงอยู่ในระบบของอวกาศและเวลา และเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและดับลงโดยสาเหตุและสาเหตุนั้นต้องเป็นสิ่งธรรมชาติด้วย สิ่งที่อยู่นอกระบบอวกาศและเวลา เช่น พระเจ้าในศาสนาทั่วไปไม่มีอยู่จริง เพราะไม่สามารถบอกได้ว่าพระเจ้าสถิตอยู่ตรงนั้นตรงนี้ พระเจ้าจึงไม่ใช่สิ่งที่

^{๒๕} ปรีชา ช่างขวัญยืน, ปรัชญากับวิถีชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา, ๒๕๔๙), หน้า ๓๐.

มีอยู่จริงตามทัศนะของธรรมชาตินิยม และธรรมชาตินิยมยอมรับในวิธีการทางวิทยาศาสตร์ซึ่งอธิบายถึงเหตุและผลได้^{๒๖}

สรุปได้ว่า ธรรมชาตินิยมมีทัศนะที่เป็นกลางระหว่างสสารนิยมและจิตนิยม โดยที่ธรรมชาตินิยมมีความเห็นด้วยและเห็นต่างในบางส่วนกับทัศนะทั้งสอง ในการอธิบายมุมมองเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ ธรรมชาตินิยมจึงมีความเชื่อว่ามนุษย์มีองค์ประกอบสองส่วนที่สำคัญเท่าเทียมกันคือร่างกายและจิต การที่ธรรมชาตินิยมยอมรับเรื่องการมีอยู่ของจิตทำให้มีความคล้ายคลึงกับแนวคิดจิตนิยม แต่ความคิดเรื่องจิตของธรรมชาตินิยมก็แตกต่างจากแนวคิดจิตนิยม กล่าวคือในขณะที่จิตนิยมเชื่อว่าจิตวิญญาณเป็นอมตะ เป็นอิสระจากร่างกาย ธรรมชาตินิยมกลับเชื่อว่าจิตไม่สามารถแยกเป็นอิสระจากร่างกายได้และจิตไม่เป็นอมตะต้องสูญสลายไปพร้อมกับร่างกาย ธรรมชาตินิยมเชื่อว่าจิตเป็นความสามารถอย่างหนึ่งของมนุษย์ที่สืบทอดกันตามเผ่าพันธุ์ของตน เมื่อมนุษย์ตายจะไม่มีวิญญาณไปเกิดใหม่ แต่ทว่าจิตของความเป็นมนุษย์ได้ถ่ายทอดไปสู่ลูกหลานผ่านทางพันธุกรรม ดังนั้นแม้ธรรมชาตินิยมจะเชื่อว่ามนุษย์มีจิต แต่จิตของมนุษย์จะมีเฉพาะในโลกนี้เท่านั้น ไม่มีโลกหน้า นรก สวรรค์ ซึ่งทำให้ความคิดแบบนี้ไปสอดคล้องแนวคิดสสารนิยมด้วย

๒.๔.๔ พุทธปรัชญา

พุทธปรัชญาเป็นระบบปรัชญาอีกระบบหนึ่งในบรรดาปวงปรัชญาทั้งหลาย การใช้คำว่า “พุทธปรัชญา” เป็นการใช้เรียกวิธีการศึกษาพระพุทธศาสนาในเชิงปรัชญา ที่นับพุทธปรัชญาเป็นปรัชญาระบบหนึ่ง ก็ด้วยเหตุผลที่ว่า เพราะจุดเริ่มต้นแห่งพุทธปรัชญาอยู่ที่ความสงสัยในความจริงของชีวิตที่เกิดขึ้นแก่เจ้าชายสิทธัตถะในขณะยังมีได้เสด็จออกผนวช กล่าวคือ ทรงเล็งเห็นถึง ความแก่ ความเจ็บ และความตายเป็นปัญหาของชีวิตมนุษย์ และได้ตั้งคำถามกับพระองค์ว่า จะหลุดพ้นจากความแก่ ความเจ็บและความตายนี้ได้อย่างไรหรือไม่ จากนั้นจึงทรงอุทิศเวลาและชีวิตเพื่อแสวงหาคำตอบที่ว่านี้จนได้คำตอบ ทั้งยังทรงค้นพบมรรคาสู่ความหลุดพ้นจากสภาวะดังกล่าวนี้ด้วย

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม (Atheism) คือศาสนาที่มีทัศนะว่าไม่มีพระเจ้า ในทางอภิปรัชญาจึงมิได้ให้ความสำคัญกับพระเป็นเจ้า ดังที่มีผู้แสดงทัศนะไว้ว่า “ในทางปรัชญาความคิดเรื่องโลกเป็นความคิดที่สำคัญเรื่องหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปรัชญาเทวนิยม ความคิดเรื่องโลกจัดเป็นความคิดพื้นฐานที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความคิดเรื่องพระเจ้าและความคิดเรื่องมนุษย์^{๒๗} ปรัชญาทุกระบบโดยเฉพาะปรัชญาตะวันตกซึ่งรวมทั้งพุทธปรัชญาด้วย มุ่งแสวงหาความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิต เช่นเดียวกับปรัชญาตะวันตก แต่มีข้อแตกต่างกันคือ ปรัชญาตะวันตกมุ่ง

^{๒๖} อ่างแล้ว, วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาทั่วไป มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต, หน้า ๓๐.

^{๒๗} อ่างแล้ว, สุนทร ฌ รังษี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, หน้า ๔๖.

แสวงหาความจริงหรือข้อเท็จจริงเพียงอย่างเดียว โดยไม่พยายามที่จะปฏิบัติตนเพื่อให้เข้าถึงความจริงที่ได้แสวงหาพบแล้ว ส่วนนักปรัชญาตะวันออกเมื่อแสวงหาความจริงจนพบแล้ว ก็พยายามที่จะปฏิบัติตามวิธีการที่กำหนดขึ้นไว้ เพื่อเข้าถึงความจริงนั้นๆ พุทธปรัชญาเป็นปรัชญาชีวิตเพราะแนวความคิดทางปรัชญาที่ค้นคิดขึ้นได้นั้นได้นำมาใช้ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน (Way of life) ด้วย โดยคำสอนของพระพุทธศาสนาตั้งอยู่บนฐาน คือ ความรู้เห็นตาม ความเป็นจริง หลักความจริงดังกล่าวนี้เมื่อได้รับการอธิบายความให้กว้างขวางออกไปเรียกว่า พุทธปรัชญา ได้แก่ หลักคำสอนเกี่ยวกับความจริง (สัจธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนาที่โดดเด่น เช่น

๑) ไตรลักษณะ (Three Characteristics)

เป็นมุมมองที่เกี่ยวกับชีวิตสรรพสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้และอยู่เหนือโลก ว่ามีลักษณะที่ต้องเป็นไปเหมือนกันทุกอย่างไม่มีข้อยกเว้นแม้แต่สิ่งเดียว นั่นคือ

(๑) สิ่งที่ประกอบกันเข้าเป็นสังขาร ต้องมีการเปลี่ยนแปลงไม่มีความมั่นคง ไม่มีสิ่งใดที่จะไม่แตกสลายคงอยู่เป็นอมตะ และยังมีมองละเอียดถึงการเปลี่ยนแปลงในทุกเสี้ยววินาที ที่เรียกว่า “ขณิกวาตะ” คือทุกอย่างคงอยู่ชั่วขณะที่เร็วมาก ชีวิตต้องเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดาที่เรียกภาษาทางพุทธว่า “อนิจจตา”

(๒) สิ่งทั้งหลายเมื่อเกิดมาแล้วต้องเป็นทุกข์ ต้องเจ็บปวด หรือแตกสลาย คงสภาพเดิมไม่ได้ ที่เรียกว่า “ทุกขตา”

(๓) สรรพสิ่งทุกอย่างไม่มีอะไรเป็นสาระแก่นแท้ ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ไม่เป็นไปตามอำนาจใคร บังคับไม่ได้ ไม่มีตัวตน ไม่มีพระเจ้า ไม่มีเรา ไม่มีเขา ไม่มีใครๆ ทั้งนั้น นอกจากกฎธรรมดาหรือกฎธรรมชาติที่ทำงานตามเหตุปัจจัย เพราะไม่มีตัวตนว่างเปล่าจากตัวตนที่ถาวร เรียกว่า “อนัตตตา”

๒) อริยสัจ ๔ (The Four Noble Truths)

เจ้าชายสิทธัตถะขณะประพาสมหาราชอุทยาน ได้ทรงทอดพระเนตรเทวทูต ๔ (สัญลักษณ์ของความทุกข์ และทางออกจากทุกข์) คือ คนแก่ คนเจ็บป่วย ชากศพคนตาย และนักบวช (สมณะ) ภาพความทุกข์ ๓ ประการ ทำให้พระองค์ทรงหวั่นไหวและเป็นทุกข์ใจยิ่ง เมื่อได้เห็นนักบวชผู้แสวงหาความสงบทางจิต ในการประพาสมหาราชอุทยาน จึงรำพึงว่าทางแก้ปัญหาคือ การบวชแสวงหา สัจธรรม พระองค์จึงออกผนวชเพื่อค้นพบสาเหตุของความทุกข์และหนทางปฏิบัติเพื่อขจัดทุกข์ ปฏิบัติจนค้นพบความจริงอันประเสริฐ ที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ ประการ ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอริยสัจสี่มีความหมายตามนัยพระบาลี ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ ประการเหล่านี้แล เป็นของแท้อย่างนั้น ไม่คลาดเคลื่อนไปได้ ไม่กลายเป็นอย่างอื่น ฉะนั้นจึงเรียกว่า อริยสัจ”^{๒๘}

“...ภิกษุทั้งหลาย เพราะได้ตรัสรู้อริยสัจสี่นี้ ตามเป็นจริงแล้ว พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้นำมเรียกว่า เป็นอริยะ”^{๒๙}

หัวใจคำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่ที่อริยสัจ ๔ ประการ (จตตาริ อริยสัจจანი) ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในปฐมเทศนาแก่สหายเก่าพระองค์ คือ ปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน (ปัจจุบันเรียกว่าสารนาถ) ใกล้เมืองพาราณสี ในพระธรรมเทศนากัณฑ์นี้ซึ่งมีหลักฐานในคัมภีร์ดั้งเดิมนั้น พระองค์ได้แสดงอริยสัจ ๔ ประการไว้เพียงย่อเยื้อง แต่ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนารุ่นแรกๆ มีหลายแห่งที่ได้อธิบายอริยสัจ ๔ ประการนี้ซ้ำอีก พร้อมด้วยรายละเอียดมากมายและหลายแง่หลายทาง อริยสัจเป็นความจริงเกี่ยวกับชีวิตและสรรพสิ่งที่ต้องประสบ และเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นความจริงแท้ มีทั้งด้านเกิดทุกข์ และความดับทุกข์ หลักอริยสัจเป็นการให้มองเห็นภัยของชีวิต และมองเห็นทางปลอดภัย พร้อมแนะวิธีการหลีกเลี่ยงเอาไว้ด้วย ประกอบด้วย

(๑) ความทุกข์ ชีวิตของมนุษย์และสรรพสัตว์เต็มไปด้วยความทุกข์ ดังพระองค์ตรัสว่า “ความเกิด เป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บป่วยเป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความเศร้าโศก การคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความเสียใจ ความตรอมใจก็เป็นทุกข์ พลัดพรากจากบุคคลหรือสิ่งที่ตนรักก็เป็นทุกข์ ประสบกับบุคคลหรือสิ่งที่ตนเกลียดก็เป็นทุกข์ ประสงค์สิ่งใด ไม่ได้สิ่งที่หวังก็เป็นทุกข์ โดยสรุปคือสังขารที่ตนยึดมั่นถือมั่นนั้นแหละเป็นทุกข์”^{๓๐}

“มนุษย์หลั่งน้ำตาเพราะความเสียใจมากกว่าน้ำในมหาสมุทร”

“มนุษย์ไม่สามารถแสวงหาสถานที่ซึ่งความตายไม่เข้าไปถึงได้เลย”

“มนุษย์ถูกลูกศรคือความทุกข์เสียบแทงอยู่ตลอดเวลา”

“ชีวิตเป็นความทุกข์ เพราะเกิดมาต้องเป็นทุกข์”

(๒) สมุทัย สาเหตุแห่งทุกข์ เมื่อชีวิตเป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าแสวงหาสาเหตุของทุกข์ ทรงค้นพบว่า ตัณหา คือความอยากเกิดเป็นนั่นเป็นนี่ ความอยากที่ประกอบด้วยความพอใจด้วยความใคร่ในสิ่งต่างๆ เป็นสาเหตุที่แท้จริงของความทุกข์ ตัณหา มี ๓ คือ กามตัณหา พราณาคามเพติดเพลินทางกาม ภวตัณหา พราณาคามสนุกเพติดเพลินในชีวิต (การเกิด การเป็น) และวิภวตัณหา ความไม่

^{๒๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๐๓/๕๔๓.

^{๒๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๐๓/๕๔๕.

^{๓๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๑๘.

อยากมี ไม่อยากเป็นความทุกข์จึงเกิดเพราะการยึดติดเนื่องจากอวิชชา สาเหตุแห่งทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงแสดงอย่างละเอียดในหลักปฏิจจสมุปปาท ๑๒ ถือว่าเป็นอริยสัจข้อที่ ๒ ด้วย

(๓) นิโรธ การดับทุกข์ เป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธปรัชญา ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า การดับทุกข์ คือ การดับความอยาก การตัดเยื่อใยในความรัก ความสิ้นราคะ สิ้นโทสะ สิ้นโมหะ สลัดออก สิ้นตัณหาโดยสิ้นเชิง ได้แก่ นิพพาน อันเป็นสภาวะที่ทำลายความอยากในกาม ความสงสัย และความไม่รู้ จึงเป็นความสงบอย่างยิ่ง ดุจน้ำสมุทรที่ลึกปราศจากคลื่น อิสระอย่างยิ่ง สุขอย่างยิ่ง สามารถบรรลุได้ในชาตินี้ ไม่ใช่สิ่งที่ไกลเกินเอื้อมถ้าปฏิบัติตามมรรค ๘

(๔) มรรค ทางปฏิบัติในการออกจากทุกข์ เป็นการแสดงให้เห็นขั้นตอนหรือวิธีการออกจากความทุกข์ พระองค์เรียกว่า ทางสายกลางมี ๘ องค์ประกอบ ใครก็ตามที่ปฏิบัติตามมรรค ๘ ก็สามารถถอนตนจากทุกข์ได้ นี่คือตัวแก่นสารที่เป็นหลักปฏิบัติของศาสนาพุทธ เพราะพระพุทธเจ้าทรงไม่ได้ต้องการจะสอนแต่เพียงภาคทฤษฎี จะต้องให้ลงมือในภาคปฏิบัติการจริงๆ จึงจะขจัดทุกข์ได้ องค์ประกอบของมรรค ๘ คือ

(๑) สัมมาทิฐิ ความเห็นที่ถูกต้อง เพราะความไม่รู้ก่อให้เกิดความเห็นผิดในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างโลกและอตตมา มนุษย์เข้าใจว่าชีวิตที่เต็มไปด้วยทุกข์ มีอดีตยั่งยืนพื้นที่เป็นอมตะ เวียนตายเวียนเกิดไม่รู้จักสิ้นสุด การสลัดความเห็นผิดและเข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งต่างๆ เรียกว่าเกิดสัมมาทิฐิ

(๒) สัมมาสังกัปปะ คิดถูกต้องเพื่อการขจัดรากเหง้าแห่งความคิดอกุศลทั้งหลาย สัมมาสังกัปปะต้องมากับสัมมาทิฐิ

(๓) สัมมาวาจา มนุษย์ต้องควบคุมวาจาของตน ไม่กล่าวเท็จ พูดส่อเสียด พูดหยาบคาย และวิพากษ์วิจารณ์เพื่อเอื้อประโยชน์ กล่าวแต่คำสัตย์คำจริงแม้เพียงคำเดียวแต่ทำให้จิตใจสงบ ดีกว่าคำพูดเพื่อเอื้อไร้ความหมายเป็นล้านๆ คำ

(๔) สัมมากัมมันตะ หมายถึงการประพฤติที่ถูกต้อง มุ่งเอาการรักษาภริยาทางกาย ด้วยการไม่ทำร้ายหรือทำลายชีวิตบุคคลอื่น สัตว์อื่น ไม่ลักขโมยฉ้อโกง ไม่ละเมิดทางเพศ เป็นต้น สรูปก็คือปฏิบัติตนอยู่ในกรอบของศีลธรรมจรรยาและหน้าที่ที่ตนควรประพฤติเพื่อความสงบของตนและสังคม

(๕) สัมมาอาชีวะ หมายถึง การประกอบอาชีพในทางสุจริต พระพุทธเจ้ามุ่งเอาการเว้นจากการค้าอาวุธ คำขายมนุษย์ คำขายยาพิษ คำขายสัตว์ คำขายเนื้อ คำขายสุรายาเมา เป็นต้น ที่เรียกว่า มิจฉวานฉิขะ เป็นความชั่วที่บุคคลจะแสวงหาทรัพย์ด้วยการข่มขู่ กรรโชก กินสินบน โกง เจ้าเล่ห์ ต้มตุ๋น เป็นต้น

(๖) สัมมาวายามะ หมายถึง ความพยายามที่จะหยุดความคิดที่ชั่ว ความรู้สึกที่ชั่ว เป็นความพยายามที่จะควบคุมตนเอง มีวินัยด้วยตนเอง หยุดอกุศลลวิตก ปลูกเร้ากุศลลวิตก ขึ้นตอน

พยายามที่ถูกต้อง คือ จิตจดจ่อในความคิดที่เป็นกุศลบางอย่าง ศึกษาผลของการกระทำที่เกิดจากจิต อกุศล วิเคราะห์สาเหตุของความคิดอกุศลและหยุดกระทำ ควบคุมใจด้วยความพยายามทางกาย และสมาทานรักษารธรรม

(๗) สัมมาสติ หมายถึงการรู้สึกตัวเสมอ การมีสำนึกในสภาวะที่จิตใจรักษารูปแบบเดิมของตน ถ้าใจมีสติกำกับอกุศลธรรมจะเกิดมาไม่ได้ การตั้งสติที่ถูกต้องให้กำหนดสติในอารมณ์ ๔ ประเภท คือ กำหนดการเคลื่อนไหวของกายในอิริยาบถต่างๆ กำหนดที่ความรู้สึกเวทนา เจ็บ สุข ทุกข์ หรือไม่สุขและทุกข์ กำหนดความคิดนึกในจิตของตน คิดดีคิดไม่ดี ต้องมีสติกำกับรู้ และกำหนดที่ธรรมารมณ์

(๘) สัมมาสมาธิ หมายถึงการที่จิตสงบมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่านพร้อมที่จะพิจารณาสัจภาวะ หากจิตไม่สงบนิ่งก็เหมือนน้ำที่เป็นคลื่นไหวสั่นพล้ว ไม่สามารถจะส่องเห็นเงาตัวเองอย่างชัดเจนได้

อริยสังคังที่กล่าวมานี้โดยสรุปแล้วก็มีเพียง ๑ คือ ทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น ดังพระพุทธพจน์ว่า “ทั้งในกาลก่อนและในบัดนี้เราสอนแต่เรื่องทุกข์ และความดับทุกข์นั้น”^{๓๑} โดยอริยสังข์ข้อทุกข์และทุกข์สมุทัยรวมเป็นเรื่องทุกข์ และข้อทุกข์นิโรธกับทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา รวมเป็นเรื่องความดับทุกข์

๓) ปฏิจจสมุปบาทหรือทฤษฎีสาเหตุสัมพันธ์ (Dependent Origination)

พระพุทธปรัชญาแสดงหลักของการเกิดขึ้นเพราะอาศัยกันและกันเรียกว่า “ปฏิจจสมุปบาท” เน้นถึงทฤษฎีสาเหตุและผล การเกิดขึ้นของสิ่งต่างๆ เกิดมีขึ้นได้ด้วยอาศัยปัจจัยต่างๆ เป็นการอธิบายสาเหตุของทุกข์ในระดับของจิตวิทยาและกายภาค ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักสำคัญที่คำสอนเรื่องต่างๆ ได้อาศัยเป็นฐานการอธิบาย เช่น กฎแห่งกรรม ทฤษฎีขณิกวาตะ ทฤษฎีอนัตตา เป็นต้น เพื่อให้เป็นที่เข้าใจง่าย ๆ ก็คือคำสอนที่บอกว่าสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นย่อมมีอีกสิ่งหนึ่งเป็นสาเหตุ หรือพอเกิดเหตุอันหนึ่งย่อมมีผลตามมาแน่นอน ปฏิจจสมุปบาทเป็นการอธิบายเชิงปัจจัยสัมพันธ์ด้วยเป็นความจริงสูงสุดด้วย นั่นคือในแง่ปัจจัยสัมพันธ์พุทธศาสนาอธิบายการเกิดของโลก แต่ในแง่ความจริงสูงสุดพุทธศาสนาอธิบายความหลุดพ้น เพราะตัดห่วงของปัจจัยสัมพันธ์เป็นทางสายกลางระหว่าง สัสสวาทะและอจเฉทวาทะดังกล่าวแล้ว หลักของปฏิจจสมุปบาทมี ๔ ขั้นตอน คือ

- (๑) เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนั้นจึงมีได้
- (๒) เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนั้นย่อมเกิดตามมา
- (๓) เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนั้นย่อมไม่มีตามด้วย
- (๔) เมื่อสิ่งนี้ดับลง สิ่งนั้นย่อมดับตามด้วย

^{๓๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๖/๒๗๖.

กล่าวโดยสรุปหลักของปฏิจจสมุปบาทเป็นทศนะที่ไม่ยอมรับอำนาจเหนือธรรมชาติ โดยถือว่าปรากฏการณ์ต่างๆ อย่างเป็นไปตามสภาวะความเกี่ยวพันที่มีต่อกันของเหตุการณ์ทางธรรมชาติ นั้นๆ เอง ไม่เกี่ยวข้องกัอำนาจเหนือธรรมชาติใดๆ ทั้งสิ้น แต่เป็นกระบวนการธรรมชาติที่เกิดขึ้นเอง ตามกาลและเทศะกล่าวคือธรรมชาตินี้มีโครงสร้างของตนเอง และโครงสร้างนั้นเกิดขึ้นได้เอง ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น มีหลักฐานยืนยันว่า “พระผู้มีพระภาคทรงมนสิการปฏิจจสมุปบาท เป็นอนุโลม ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรีว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นอันว่ากองทุกข์ทั้งมวลนั้นย่อมเกิดด้วยประการฉะนี้ นี้คือห่วงโซ่แห่งปัจจัยของการเกิด ส่วนห่วงโซ่แห่งปัจจัยของการดับ ก็ไล่การดับลงเรื่อยๆ เช่น เพราะอวิชชาดับสังขารจึงดับ เพราะชาติดับชราจึงดับนี่คือการดับแห่งทุกข์ จะเห็นว่า ในห่วงโซ่แต่ละห่วงโซ่ ไม่มีสาเหตุอื่นๆ ที่ เรียกว่าพระเจ้าอยู่เลย เมื่อความทุกข์ดับไป เป็นการบรรลุนิพพานก็ไม่มีพระเจ้ามาช่วย ทั้งการเสวยผลกรรมดีหรือชั่วก็เป็นผลที่เกิดจากการกระทำของแต่ละบุคคล

๒.๕ ปัญหาอภิปรัชญาในพุทธศาสนา

พุทธปรัชญา เป็นปรัชญาระบบหนึ่งในปรัชญาตะวันออก ก่อกำเนิดขึ้นในประเทศอินเดียโบราณเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีก่อน สมัยนั้นเรียกว่า ชมพูทวีป โดยเจ้าชายสิทธัตถะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ผู้ที่เกิดความสงสัยในสภาพปัญหาชีวิตของมนุษย์ เมื่อเล็งเห็นสภาวะที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ คือ ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ว่าทำไมมนุษย์ต้องตกอยู่ในสภาพเช่นนั้นด้วย ลักษณะที่เด่นของพุทธปรัชญา คือ การมองชีวิตโลกตามความเป็นจริง ไม่ได้มองด้วยความต้องการให้มันเป็นไปตามที่ประสงค์ ความเป็นจริงที่ว่านั้น มีเหตุปัจจัยที่โยงใยกันอยู่เป็นเครือข่าย พุทธปรัชญาจึงมุ่งชี้ให้เห็นความเป็นจริงถึงความมีเหตุปัจจัยนั้น และวิธีการจัดการกับเหตุปัจจัยเหล่านั้นอย่างเท่าทัน พุทธปรัชญาจะเป็นระบบปรัชญาที่เสนอความจริง ความรู้ และการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความจริงนั้นในกระบวนการเดียวกัน เป็นระบบปรัชญาที่เสนอเฉพาะความจริงที่มีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตพร้อมวิธีการทำความเข้าใจและการปฏิบัติไปด้วยในตัว

๒.๕.๑ ปัญหาทางอภิปรัชญาในพระพุทธศาสนา

พุทธปรัชญาจึงมีลักษณะเป็นปรัชญาชีวิต ที่มุ่งสร้างสรรค์ภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต และแก้ไขปัญหาชีวิตของมนุษย์ให้มากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พุทธปรัชญาเถรวาทจะเน้นเรื่องนี้เป็นประการสำคัญ ดังนั้นหากมีประเด็นปัญหาที่ไม่เกี่ยวกับการแก้ปัญหาวินัย เมื่อถกเถียงปัญหาใด

กันแล้วคุณภาพชีวิตไม่ได้ดีขึ้น ปัญหานั้นพุทธปรัชญาจะไม่ให้ความสนใจมากนัก มีหลักฐานในคัมภีร์ที่บ่งชี้ว่า พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธที่จะตอบปัญหาที่ไม่ช่วยแก้ไขปัญหาชีวิตหรือไม่ช่วยให้มีคุณภาพชีวิตดีขึ้น เช่น อภัยกตปัญหา เป็นการตั้งคำถามขึ้นมาเดี๋ยวโดดลอยๆ เพื่อต้องการคำตอบในเชิงอภิปราย ซึ่งตั้งขึ้นโดยเอาความเข้าใจผิดเป็นมูลฐาน ผู้ตั้งปัญหา คิดปัญหาขึ้นจากความเห็นผิดของตนเอง โดยในตัวปัญหานั้นแสดงทฤษฎีของตัวเองอยู่ในคำถาม เมื่อถามว่าโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นคำถามที่ถามแบบโดดๆ โดยไม่มีเหตุมีปัจจัยอื่นมารองรับ เป็นคำถามที่มีทฤษฎีเป็นเงื่อนไขอยู่ด้วย หากจะตอบอย่างไร ก็ต้องไปเข้าช่วยความเห็นที่สุโต้งอยู่ดี และคำถามนั้นอาจจะเป็นคำถามที่ตั้งขึ้นเพื่อสนองตัณหาของตัวเองก็ได้ ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่งยกตัวอย่างเช่น

ในขมาสูตร^{๓๒} เมาภิกษุณีผู้เป็นอัครสาวิกาของพระผู้มีพระภาค ขณะจาริกไปพักอยู่ที่โตรณวัตถุ ระหว่างกรุงสาวัตถีกับเมืองสาเกต พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปพบและได้สนทนากัน พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามถึงอันทคาหิกทฤษฎีข้อที่ ๗-๑๐ พระเถรีถวายพระพรว่า เป็นปัญหาที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงตอบ ท้าวเธอตรัสถามถึงสาเหตุที่ไม่ทรงตอบ พระเถรีถวายพระพรเป็นเชิงปฏิบัติพยากรณ์และอุปมาโวหาร ความว่า นักคำนวณ นักประเมิน หรือนักประมวลไม่สามารถจะนับทรายในแม่น้ำคงคาให้ถูกต้องว่า มีประมาณเท่านั้น เท่านั้นเม็ด ไม่สามารถจะนับน้ำในมหาสมุทรได้ ถูกต้องว่ามีประมาณเท่านั้นเท่านั้นอาพหกะ (ทะนาน) ฉันใด การจะบัญญัติตถาคต (ในที่นี้พระเถรียกย้ายให้หมายถึงพระพุทธเจ้าอย่างที่ใช้ในพระพุทธศาสนา) ว่า หลังจากตายแล้ว “พระตถาคตเกิดอีก” ก็ดี “ไม่เกิดอีก” ก็ดี “ทั้งเกิดอีกและไม่เกิดอีก” ก็ดี และ “จะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่” ก็ดี ล้วนไม่ถูกต้องทั้งสิ้น ฉะนั้น เพราะจะบัญญัติตถาคตด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร หรือวิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเช่นนั้น พระตถาคตทรงละได้เด็ดขาดแบบถอนรากถอนโคน ไม่มีทางจะเกิดขึ้นได้อีกแล้ว ต่อมาพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทูลถามปัญหาเหล่านี้กับพระผู้มีพระภาคอีก พระองค์ก็ตรัสตอบอย่างเดียวกับที่พระเถรีตอบ ท้าวเธอจึงตรัสชมเชยว่า “นำอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏที่อรรคกับอรรธ พยัญชนะกับพยัญชนะ ของพระศาสดากับของพระสาวิกา เทียบเคียงกันได้เหมือนกันไม่ผิดเพี้ยนในบทที่สำคัญ”

ในอนุราธสูตร^{๓๓} ปริพาชกพวกหนึ่งถามท่านพระอนุราธว่า พระตถาคตเป็นอุตมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุนิพพานที่ควรบรรลุอย่างยอดเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติตถาคตให้เหมาะสมกับพระคุณข้อนี้ จะบัญญัติด้วยฐานะ ๔ อย่างได้หรือไม่ คือ

- ๑) หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก
- ๒) หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก

^{๓๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๑๐/๔๖๖-๔๗๒.

^{๓๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๖/๑๕๓-๑๕๗.

๓) หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก

๔) หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่

พระเถระตอบว่า ไม่ได้ ต้องบัญญัติตถาคตเวไนฐานะ ๔ อย่างนี้ พวกปริพาชกจึงกล่าว ประณามพระเถระว่าคงเป็นพระบวชใหม่ หรือถ้าบวชนานก็เป็นพระเถระผู้โง่เขลา แล้วเดินจากไป พระเถระเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบพูลเรื่องการสนทนานั้นให้ทรงทราบแล้วพูลถามว่า ถ้าพวก ปริพาชกชักใช้ในเรื่องนี้ต่อไปอีก จะตอบเขาอย่างไร ตรัสตอบอย่างละเอียด ทรงขยายความให้ลึกซึ้ง กว้างขวางกว่ามาก เช่น ความตอนหนึ่งว่า

อนุราธะ.. เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เธอพิจารณาเห็นรูปว่า เป็นตถาคตหรือ

ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

เธอพิจารณาเห็นเวทนาว่า เป็นตถาคตหรือ

ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

เธอพิจารณาเห็นสัญญาว่า เป็นตถาคตหรือ

ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

เธอพิจารณาเห็นสังขารว่า เป็นตถาคตหรือ

ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

เธอพิจารณาเห็นวิญญานว่า เป็นตถาคตหรือ

ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

อนุราธะ.. เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เธอพิจารณาเห็นว่า ตถาคตมีในรูปหรือ

ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

เธอพิจารณาเห็นว่า ตถาคตมีนอกจากรูปหรือ

ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

เธอพิจารณาเห็นว่า ตถาคตมีในเวทนาหรือ

ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

เธอพิจารณาเห็นว่า ตถาคตมีนอกจากเวทนา หรือ...ตถาคตมีในสัญญา หรือ...ตถาคตมี
นอกจากสัญญา หรือ...ตถาคตมีในสังขาร หรือ...ตถาคตมีนอกจากสังขาร หรือ...เธอพิจารณาเห็นว่า
'ตถาคตมีในวิญญานหรือ

ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

เธอพิจารณาเห็นว่า ตถาคตมีนอกจากวิญญานหรือ

ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

อนุราธะ.. เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เธอพิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า เป็นตถาคตหรือ

ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

อนุราธะ.. เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เธอพิจารณาเห็นว่า ตถาคตนี้ ไม่มีรูป ไม่มีเวทนา ไม่มีสัญญา ไม่มีสังขาร ไม่มีวิญญาณหรือ

ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

อนุราธะ.. แท้จริง เธอจะค้นหาตถาคตโดยจริงโดยแท้ในชั้นที่ ๕ นี้ในปัจจุบัน ไม่ได้เลย ควรหรือที่เธอจะตอบพวกปริพาชกว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตเป็นอุคตบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลुरुธรรมที่ควรบรรล้อย่างยอดเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติข้อนั้น ย่อมทรงบัญญัติเว้นจากฐานะ ๔ ประการนี้ คือ

- ๑) หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก
- ๒) หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก
- ๓) หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก
- ๔) หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ หรือ

ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า ตีละ ตีละ อนุราธะ... ทั้งในกาลก่อนและในบัดนี้ เรา ย่อมบัญญัติทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น

ในอนันตสูตร^{๓๔} วัจฉโคตรปริพาชกทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อตตามีอยู่หรือ อตตานิไม่มีอยู่หรือ พระองค์ทรงนิ่งอยู่ และวัจฉโคตรปริพาชกกลับไปโดยไม่ได้รับคำตอบใดๆ ท่านพระอนันตซึ่งนั่งอยู่ในที่นั้นด้วยได้ทูลถามว่า เพราะเหตุไร จึงไม่ทรงตอบวัจฉโคตรปริพาชก ตรัสตอบว่า ถ้าพระองค์ทรงตอบว่า อตตามีอยู่ ก็ตรงกับลัทธิสัสตทิกิณฺฐิ ถ้าทรงตอบว่า อตตานิไม่มีอยู่ ก็ตรงกับอุจเฉททิกิณฺฐิ อนึ่ง ถ้าทรงตอบว่า อตตามีอยู่ ก็อนุโลมเข้ากับหลักอนัตตาของพระองค์ไม่ได้ ก็เท่ากับส่งเสริมให้วัจฉโคตรปริพาชกเชื่อเรื่องงมงายต่อไป

ในสภิกัจจานสูตร^{๓๕} วัจฉโคตรปริพาชกถามปัญหาเกี่ยวกับอเนกาคาหิกทิกิณฺฐิข้อที่ ๗-๑๐ กับท่านพระสภิกัจจานะ ท่านตอบว่า ปัญหาเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคไม่ทรงตอบ เมื่อวัจฉโคตรปริพาชกซักว่า เพราะเหตุไร ท่านตอบว่า เพราะเหตุและปัจจัยให้บัญญัติว่าตถาคตมีรูปหรือไม่มีรูป มีสัญญาหรือไม่มีสัญญา มีสัญญาก็มีใช่ ไม่มีสัญญาก็มีใช่ ล้วนผิดหมดทุกอย่าง เมื่อเป็นเช่นนี้ จะบัญญัติตถาคตด้วยเหตุและปัจจัยอะไรเล่า

^{๓๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๑๙/๔๙๓.

^{๓๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๒๐/๔๙๔-๔๙๕.

วิจฉโคตรปริพาชกถามท่านพระสภิกัจจันนะว่า บวชมานานเท่าไร ท่านตอบว่า บวชมา ๓ พรรษา วิจฉโคตรปริพาชกกล่าวชมว่า คำตอบของท่านผู้บวชมา ๓ พรรษา เหมาะสมดีแล้ว คำตอบไพเราะอย่างนี้ ไม่ต้องพูดอะไรต่อไปอีกแล้ว

จูฬมาลุงกยบุตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมาลุงกยบุตร เราได้พูดไว้อย่างนี้กะเธอหรือว่าเธอจงมาประพฤติพรหมจรรย์ในเราเถิด เราจักพยากรณ์ทิฏฐิ ๑๐ แก่เธอ ฯลฯ ไม่ใช่ใช้อย่างนั้นพระเจ้าข้า ก็หรือว่าท่านได้พูดไว้กะเราอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ถ้าพระผู้มีพระภาคจักทรงพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ ฯลฯ ไม่ใช่ใช้อย่างนั้น พระเจ้าข้า

ดูกรมาลุงกยบุตร ได้ยินว่า เรามีได้พูดไว้กะเธอดังนี้ว่า เธอจงมาประพฤติพรหมจรรย์ในเราเถิด เราจักพยากรณ์แก่เธอ ฯลฯ ได้ยินว่า แม่เธอก็มิได้พูดไว้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ถ้าพระผู้มีพระภาคจักทรงพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ ฯลฯ ดูกรโฆษบุรุษ เมื่อเป็นเช่นนั้นเธอเป็นอะไร จะมาทวงกะใครเล่า?

ดูกรมาลุงกยบุตร บุคคลใดและจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคจักไม่ทรงพยากรณ์แก่เรา ฯลฯ เพียงใด เราจักไม่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพียงนั้น ตถาคตไม่พยากรณ์ข้อนั้นเลย และบุคคลนั้นพึงทำกาละไปโดยแท้ ดูกรมาลุงกยบุตร เปรียบเหมือนบุรุษต้องศรอันอาบยาพิษที่ฉาบทาไว้หนา มิตรอมตย์ ญาติสาโลหิตของบุรุษนั้น พึ่งไปหานายแพทย์ผู้ชำนาญในการผ่าตัดตามาผ่า. บุรุษผู้ต้องศรนั้นพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เรายังไม่รู้จักบุรุษผู้ยิงเรานั้นว่าเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทร มีชื่อว่าอย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ สูงต่ำหรือปานกลาง ดำขาวหรือผิวสองสี อยู่บ้าน นิคม หรือนครโน้น เพียงใด เราจักไม่นำลูกศรนี้ออกเพียงนั้น บุรุษผู้ต้องศรนั้นพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เรายังไม่รู้จักธนูที่ใช้ยิงเรานั้น เป็นชนิดมีแฉ่งหรือเกาทัณฑ์ สายที่ยิงเรานั้นเป็นสายทำด้วยปอผิวไม้ไผ่ เอ็น ป่านหรือเยื่อไม้ ลูกธนูที่ยิงเรานั้น ทำด้วยไม้ที่เกิดเองหรือไม้ปลูก หางเกาทัณฑ์ที่ยิงเรานั้น เขาเสียบด้วยขนปีกนกแร้ง นกตะกรุม เหยี่ยว นกยูงหรือนกชื่อว่า สิลิลหนุ (คางหย่อน) เกาทัณฑ์นั้นเขาพันด้วยเอ็นวัว ควาย ค่างหรือลิง ลูกธนูที่ยิงเรานั้น เป็นชนิดอะไร ดังนี้ เพียงใด เราจักไม่นำลูกศรนี้ออกเพียงนั้น

ดูกรมาลุงกยบุตร บุรุษนั้นพึงรู้ข้อนั้นไม่ได้เลย โดยที่แท้บุรุษนั้นพึงทำกาละไป ฉันทใด ดูกรมาลุงกยบุตร บุคคลใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคจักไม่ทรงพยากรณ์ทิฏฐิ ๑๐ นั้น ฯลฯ แก่เราเพียงใด เราจักไม่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพียงนั้น ข้อนั้นตถาคตไม่พยากรณ์เลย โดยที่แท้ บุคคลนั้นพึงทำกาละไป ฉันทนั้น

ปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์และไม่ทรงพยากรณ์

ดูกรมาลุงกยบุตร เพราะเหตุฉันทนั้นแล เธอทั้งหลายจงทรงจำปัญหาที่เราไม่พยากรณ์ โดยความเป็นปัญหาที่เราไม่พยากรณ์ และจงทรงจำปัญหาที่เราพยากรณ์ โดยความเป็นปัญหาที่เราพยากรณ์เถิด ดูกรมาลุงกยบุตร อะไรเล่าที่เราไม่พยากรณ์ ดูกรมาลุงกยบุตรทิฏฐิว่า โลกเที่ยง โลกไม่

เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีพอันนั้น สรีระก็อันนั้น ชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง สัตว์เบื้องหน้า แต่ตายไปมีอยู่ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปไม่มีอยู่ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ก็มี ไม่มีอยู่ก็มี สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป มีอยู่ก็หาไม่ได้ ไม่มีอยู่ก็หาไม่ได้ ดังนี้เราไม่พยากรณ์ ตูกรมาลุงกยบุตร ก็เพราะเหตุไร ชื่อนั้นเราจึงไม่พยากรณ์ เพราะชื่อนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เหตุนี้เราจึงไม่พยากรณ์ชื่อนั้น ตูกรมาลุงกยบุตร อะไรเล่า ที่เราพยากรณ์

ตูกรมาลุงกยบุตร ความเห็นว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้เราพยากรณ์ ก็เพราะเหตุไร เราจึงพยากรณ์ชื่อนั้น เพราะชื่อนั้น ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เหตุนี้เราจึงพยากรณ์ชื่อนั้น เพราะเหตุนี้แหละเหตุทั้งหลายจึงทรงจำปัญหาที่เราไม่พยากรณ์ โดยความเป็นปัญหาที่เราไม่พยากรณ์ และจึงทรงจำปัญหาที่เราพยากรณ์ โดยความเป็นปัญหาที่เราพยากรณ์เกิด^{๓๖}

จากพระสูตรที่ยกมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาประสบกับปัญหาทางอภิปราย แต่พระพุทธเจ้าทรงไม่พยากรณ์เพราะเล็งเห็นถึงประโยชน์ที่เกิดการดำเนินชีวิต ว่าปัญหาเหล่านั้นไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงตอบเฉพาะปัญหาที่เกี่ยวกับการพ้นทุกข์เท่านั้น พระพุทธศาสนา mong มนุษย์เป็นจุดเริ่มต้นหรือสาเหตุแห่งทุกข์ ดังนั้นปัญหาที่พุทธศาสนาสอนใจก็คือ เรื่องของทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ วิธีดับทุกข์ และการดับทุกข์ (นิพพาน) โดยมีทัศนะว่า ชันธ ๕ หรือชีวิตเป็นต้นเหตุเหล่านั้น ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวในบทที่ ๓ ต่อไป

๒.๕.๒ ลักษณะแนวคิดทางอภิปราย

ลักษณะแนวคิดสุดโต่งเชิงอภิปราย หมายถึงแนวคิดสุดโต่งที่นำเสนอในแง่ของคำตอบเกี่ยวกับความจริงแท้ของโลกเป็น ๔ คู่ ได้แก่

ลักษณะสุดโต่งคู่ที่ ๑ ระหว่างมีกับไม่มี

- ๑) อัถถิกวาท คือ แนวคิดที่ถือว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่จริง
- ๒) นัตถิกวาท คือ แนวคิดที่ถือว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีจริง

ลักษณะสุดโต่งคู่ที่ ๒ ระหว่างเที่ยงแท้กับขาดสูญ

- ๑) สัสสวาท คือ แนวคิดที่ถือว่าอัตตาและโลกเที่ยง
- ๒) อุกฺเขวาท คือแนวคิดที่ถือว่าอัตตาและโลกขาดสูญ^{๓๗}

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๖-๑๒๘/๑๓๗-๑๔๑.

^{๓๗} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๗๖/๙๒.

- ลักษณะสุดโต่งคู่ที่ ๓ ระหว่างสุขทุกข์ (ตนทำเอง) กับสุขทุกข์ (เกิดจากปัจจัยภายนอก)
- ๑) อุตการวาท คือแนวคิดที่ถือว่าสุขและทุกข์ ตัวตนเที่ยงแท้ถาวร ตนเป็นผู้กระทำเอง
 - ๒) ปรการวาท คือ แนวคิดที่ถือว่าสุขทุกข์เกิดจากตัวการหรือปัจจัยภายนอก

- ลักษณะสุดโต่งคู่ที่ ๔ ระหว่างผู้ทำและผู้ส่วยเป็นคนเดียวกันกับผู้ทำและผู้ส่วยไม่เกี่ยวข้องกัน
- ๑) การกเวทกาทีเอกัตตวาท คือ แนวคิดที่ถือว่าผู้ทำและผู้ส่วยผลเป็นตัวการเดียวกัน
 - ๒) การกเวทวาทีนินวาท คือ แนวคิดที่ถือว่าผู้ทำและผู้ส่วยผลเป็นคนละอย่างขาดจากกัน^{๓๘}

สรุปได้ว่า พุทธปรัชญาแสดงแนวคิดที่เป็นส่วนของอภิปรัชญาโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อคลายความเข้าใจผิดเท่านั้น ซึ่งพุทธปรัชญาเรียกว่า “มิจฉาทิฏฐิ” บางทีก็เรียกว่าแนวคิดสุดโต่ง อันเป็นแนวความคิดที่มีมาก่อนแต่ไม่ได้มีจุดประสงค์เพื่อความพ้นทุกข์ เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นเพื่อการโต้เถียงกันเท่านั้น เมื่อมีผู้นำปัญหาเหล่านี้มาโต้ถามกับพระพุทธเจ้าพระองค์ก็ไม่ทรงตอบ โดยให้เหตุผลว่าไม่เข้าไปเพื่อความพ้นทุกข์และเมื่อรู้แล้วก็ไม่เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต ซึ่งลักษณะแนวคิดทางอภิปรัชญาดังกล่าวประกอบด้วย ปัญหาว่าด้วยความมีกับไม่มี ปัญหาว่าด้วยความคงอยู่และความขาดสูญ ปัญหาว่าด้วยผลของการกระทำ และปัญหาว่าด้วยผู้รับผลของการกระทำนั้น ซึ่งพุทธปรัชญาเป็นลักษณะความคิดที่อยู่ตรงกลางระหว่างทั้งสองแนวคิดนี้จึงได้ชื่อว่า “มัชฌิมาปฏิปทา”

๒.๕.๓ ทศนะทางอภิปรัชญาว่าด้วยความจริงเรื่องโลก

พุทธปรัชญาก็มีทศนะเกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่จริง คือสิ่งที่มีอยู่จริงคืออะไร และมีอยู่อย่างไร ซึ่งนั่นก็คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ที่มีอยู่จริงในทศนะพุทธปรัชญา สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ปฐมเหตุของโลกและจักรวาล แต่มันเป็นสิ่งที่อยู่จริงตามธรรมชาติ ไม่มีผู้สร้าง สิ่งทั้งหลายนี้รวมกันเข้าแล้วปรากฏเป็นสิ่งที่ทั้งหลาย เมื่อรู้ธรรมชาติของสิ่งเหล่านี้แล้ว จะได้วางท่าทีและปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมชาติ โดยมีจุดหมายคือการพ้นทุกข์ หลักการของพระพุทธเจ้าในการจะแก้ปัญหาทางอภิปรัชญาหรือไม่นั้นมาจากหลักที่พระองค์ยึดถือ คือว่า เรื่องนั้นต้องจริง มีประโยชน์ และเหมาะสมแก่เวลาและสภาพแวดล้อม (ดูอภัยราชกุมารสูตร)^{๓๙} ได้พูดถึงหลักการที่สอนและไม่สอน ดังนี้ ไม่สอนเรื่องโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง มีที่สุดและไม่มีที่สุด เรื่องอตตะ เรื่องตายแล้วเกิดหรือสูญ ปัญหาเหล่านี้ เรียกว่า อพยากตปัญหา คือเรื่องที่ไม่ทรงตอบและไม่สอน เพราะ ไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อสิ้นทุกข์ และไม่เป็นไปเพื่อทำลายความโลภ โกรธ หลง ให้สิ้นไปได้ ตามทัศนคติแห่งพุทธปรัชญามุ่งมองปัญหาของมนุษย์เป็นศูนย์กลาง อภิปรัชญาใดที่ไม่เกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์เพื่อความมุ่งมั่นต่อการรู้แจ้งในอภิสัมโพธิ์ เช่นปัญหาที่ว่า โลกจะมีอยู่ตลอดไปหรือไม่ วิญญาณกับร่างกายเป็นสิ่ง

^{๓๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๙-๑๓๓/๗๒-๗๔.

^{๓๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๒-๑๒๘/๑๓๓-๑๔๑.

เดียวกันหรือไม่ ตายแล้วสูญหรือว่าตายแล้ววิญญานไปเกิดใหม่ สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่คำตอบแต่เป็นคำถามที่จัดเป็น อภัยาคตปัญหา ที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์และไม่ได้ให้ความสนใจจากทางพุทธศาสนา

พุทธปรัชญามองเห็นความเปลี่ยนแปลงที่ไม่จีรังยั่งยืนในสรรพสิ่งทั้งหลาย พระพุทธองค์จึงไม่ได้ทรงให้ความสนใจในเนื้อหาทางอภิปรัชญาใดๆ ด้วยจุดยืนทางตรรกะแห่งทัศนคติดังกล่าว พระองค์ทรงมองสรรพสิ่งทั้งที่เป็นรูปและนามว่าเป็นกระบวนการทางด้านพลวัตทรงเล็งเห็นว่า ชีวิตไม่มีอะไรเลยนอกจากเป็นเพียงอนุกรมแห่งการเกิดดับ มันเป็นเพียงกระแสแห่งภพและชาติที่เป็นอนิจจัง พุทธปรัชญามีทัศนะที่ว่า เหตุการณ์ทุกอย่างที่เกิดขึ้นและปรากฏในโลกที่เรารับรู้ได้หรือจากที่ใดๆ ก็ตามย่อมเกิดจากเหตุตั้งนั้นปรากฏการณ์ต่างๆ จึงอยู่ภายใต้กฎแห่งเหตุปัจจัยด้วยกันทั้งสิ้นเพราะสรรพสิ่งทั้งหลายโดยตัวของมันเองเป็นสังขตธรรม ไม่มีสิ่งใดที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้อย่างอิสระ แม้ว่าคำสอนในพุทธศาสนาจะไม่ถือว่าเป็นปรัชญา เพราะญาณวิทยาหรือกระบวนการเรียนรู้ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ มิได้เกิดจากการใช้เหตุผลทางตรรกะ แต่พุทธธรรมที่พระองค์นำมาสอนแสดงได้มาจากประสบการณ์ที่วิเคราะห์ด้วย สติ ปัญญา ความรอบรู้ และด้วยการเฝ้าสังเกตโดยเฉพาะ แต่อย่างไรก็ตามก็พอมีหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในสังคารวสูตร^{๔๐} ได้กล่าวถึงลักษณะของนักปราชญ์รุ่นก่อนและรุ่นร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้าไว้ ๓ ประเภท คือ

๑) แบบประเพณีนิยม หมายถึงนักปราชญ์ที่นำเอาองค์ความรู้ทั้งหมดจากตำรา คัมภีร์อันเป็นประเพณีดั้งเดิมมาถ่ายทอดสอนแสดง

๒) แบบจิตนิยมและอภิปรัชญานิยมที่แสวงหาองค์ความรู้จากการคิดใคร่ครวญหาเหตุผลและการคาดคะเนว่าน่าจะเป็นเช่นนั้น

๓) แบบประสบการณ์นิยม หมายถึงปราชญ์ที่แสวงหาองค์ความรู้จากประสบการณ์ส่วนบุคคลที่เกิดจากปัญญาชั้นสูง

พระพุทธเจ้าทรงจัดให้พุทธธรรมคำสอนอยู่ในกลุ่มที่สาม กล่าวคือ จัดเป็นปรัชญาประสบการณ์นิยมที่ใช้ประสบการณ์ในการตัดสินใจความจริงเพื่อตั้งทฤษฎีการเรียนรู้ พระธรรมคำสอนในพุทธศาสนาจึงจัดว่าเป็นเอหิปปัสสิโก เชิญชวนให้พิสูจน์ข้อเท็จจริงได้ด้วยการทดลองปฏิบัติ เพราะพุทธธรรมตั้งอยู่บนฐานความจริงสูงสุดที่พระองค์ทรงค้นพบเป็นประสบการณ์ที่ได้จากการหยั่งรู้มองเห็นสัจธรรมด้วยปัญญา ด้วยเหตุนี้ ปรัชญาพุทธจึงเป็นองค์ความรู้ที่มีได้มาจากคำสอนที่บอกต่อกันมาจนเป็นประเพณี เพราะปรัชญาพุทธถือว่า การแสวงหาองค์ความรู้ด้วยวิธีเหล่านี้ยังไม่เป็นการพอเพียง ในการแสวงหาความจริงแท้ ดังเช่นที่ชาวจิตนิยมและชาวประเพณีนิยมนำมาใช้

^{๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๗๓-๔๘๖/๕๙๘-๖๑๔.

๒.๕.๔ ทศนะทางอภิปรัชญาว่าด้วยบุญ-บาป

ปรัชญาทุกสำนักต่างเป็นดุจกระจกส่องสะท้อนมุมมองทางสังคม วัฒนธรรมของคนในยุค นั้นๆ ซึ่งปัญหาทางอภิปรัชญาเหล่านี้มีมาก่อนพุทธปรัชญา เพราะในอินเดียยุคนั้นแนวคิดทาง อภิปรัชญาเกี่ยวข้องกับอยู่ในกรอบทศนะเกี่ยวกับพระเจ้า แต่อภิปรัชญาของทุกสำนักก็มีจุดที่ เหมือนกันก็คือทุกลัทธิมีความสนใจในปัญหาที่เกี่ยวกับชีวิต ซึ่งในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวเฉพาะ ปัญหาที่ว่าด้วยบุญ-บาป ดังนี้รายละเอียดในหัวข้อต่อไป

ความหมายของ “บาป” ได้รวบรวมเพื่อศึกษา ดังนี้ ๑) บาป ในแง่ของกรรมชั่ว ซึ่งในแง่นี้ สัมพันธ์กับหลักคำสอนเรื่องกรรมในศาสนาพุทธ กรรมคือการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา มี ๓ ทาง คือ กายกรรม มโนกรรม วจีกรรม และกรรมชั่ว (อกุศลกรรม) หมายถึงบาป ๒) บาป ในแง่ของความ ทุกข์ ความทุกข์เป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาของมนุษย์ทุกคน ความทุกข์มี ๒ ชนิดใหญ่ ๆ คือ (๑) กายิก ทุกข์ คือทุกข์อันเกิดทางกาย คือการที่กายมีภาวะไม่ปกติ มีโรคเบียดเบียนและการไม่มีทรัพย์เครื่อง อุปโภคบริโภคใช้สอยอย่างพร้อมมูล ตลอดถึงความเหน็ดเหนื่อยจากการประกอบกิจการงาน และ (๒) เจตสิกทุกข์ คือทุกข์ที่เกิดขึ้นทางใจ คือความเหือดแห้งใจ ความพิโรธรำพัน ความเสียใจโทมนัส การ ประสบสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก ความปรารถนาที่ไม่สมหวัง

สรุปได้ว่า กุศลและอกุศลเป็นคำที่แสดงลักษณะของสิ่งที่ตรงข้ามซึ่งกันและกัน เป็น ลักษณะของการกระทำที่เกิดขึ้นทางกาย วาจาและใจ กุศลหมายถึงการกระทำที่ส่งผลไปในทางที่ดี ส่วนการกระทำที่เป็นสิ่งตรงข้ามเรียกว่าอกุศล ว่าโดยคุณสมบัติเป็นธรรมชาติของจิต ความผ่องแผ้ว ความบริสุทธิ์ ความดีงาม ธรรมชาติเครื่องชำระล้าง ลักษณะของการเสวยอารมณ์สุขและทุกข์ของจิต ซึ่งในทางพุทธศาสนามีคำที่ใช้แทนหรือมีความหมายในลักษณะเดียวกัน เช่น บุญ-บาป ดี-ชั่ว สุจริต- ทุกจริต เป็นต้น

ประเภทของบุญและบาป

บุคคลในโลกนี้ สามารถที่จะกระทำบุญและบาปได้ ๓ ช่องทางหรือ ๓ ลักษณะด้วยกัน คือ ทางกาย ทางวาจาและทางใจ หากการกระทำใดที่เป็นบุญเรียกว่า “กุศลกรรมบถ” และหากการ กระทำใดเป็นบาป เรียกว่า “อกุศลกรรมบถ” มีอรรถาธิบายต่อไปนี้

๑) บุญและบาปทางกาย

เรื่องบุญและบาป เป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งนัก โดยมีพุทธ ประสงค์ที่เพื่อต้องการให้เชื่อเรื่องปรโลก (โลกหน้า,โลกอื่น) เพราะเป็นบันได ขั้นแรกที่ทำให้มนุษย์ เริ่มทำความดีและทำไปอย่างมีความหวัง เชื่อว่าเป็นการทำให้ตัวเองมีการเตรียมตัวไว้ล่วงหน้า จะได้ไม่ ต้องทนทุกข์อยู่ในอบายภูมิ ดังพระพุทธดำรัสที่ได้ตรัสไว้ว่า “บุคคลทำกรรมใดทางกาย ทางวาจา

หรือทางใจ กรรมนั้นแลเป็นสมบัติของเขา ทั้งเขาจะนำกรรมนั้นไปได้ อนึ่งกรรมนั้นย่อมติดตามเขาไป
ดุจเงาติดตามตัวไป ฉะนั้น”^{๔๑}

เพราะฉะนั้น บุคคลควรทำกรรมดี สะสมไว้เป็นสมบัติในโลกหน้า เพราะบุญเป็นที่พึงของ
สัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า ส่วนในทางพระพุทธศาสนา แบ่งการกระทำหรือช่องทางการกระทำ ซึ่งเป็น
เหตุให้เกิดบุญและบาปทางกาย ไว้ดังนี้

ก. บุญทางกาย หรือเรียกว่า การประพฤติดีงามทางกาย อันได้แก่ กายสุจริต ๓ อัน
ประกอบด้วย^{๔๒} (๑) เว้นจากการทำลายชีวิตของมนุษย์และสัตว์ (๒) เว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของ
เขามีได้ให้ (๓) เว้นจากการประพฤติผิดในกามหรือคู่ครองชายและหญิงอื่น ซึ่งไม่ใช่คู่ครองของตนเอง

ข. บาปทางกาย หรือเรียกว่า การประพฤติชั่วเลวทรามทางกาย อันได้แก่ กายทุจริต ๓
อันประกอบด้วย^{๔๓} (๑) การทำลายชีวิตของมนุษย์และสัตว์ (๒) การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้
(๓) การประพฤติผิดในกามหรือคู่ครองชายและหญิงอื่น ซึ่งไม่ใช่คู่ครองของตนเอง

จากข้อความที่กล่าวมาสามารถสรุปได้ว่าพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์ที่แสดงออกทางกาย
แบ่งเป็นสองฝ่ายคือบุญและบาป ซึ่งปัญหาทางอภิปรัชญาถกเถียงกันเรื่องผลของการกระทำ ส่วนจริย
ศาสตร์กล่าวถึงลักษณะของการกระทำและเกณฑ์ตัดสินการกระทำ พุทธปรัชญามีแนวคิดที่ว่า การ
กระทำทั้งดีและชั่วที่เกิดขึ้นทางกายนั้นนำมาซึ่งผลจากการกระทำนั้นๆ ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้
หรือที่พุทธปรัชญาเรียกว่า “กรรม”

๒) บุญและบาปทางวาจา

บุญและบาป เกิดขึ้นได้แม้ทางวจีกรรม ทั้งสุจริตและทุจริต ได้แก่

ก. บุญทางวาจา หรือเรียกว่า การประพฤติชอบทางคำพูด ทางวาจา ที่เรียกว่า “วจีสุจริต”
มี ๔ อย่าง^{๔๔} ซึ่งประกอบด้วย (๑) เว้นจากพูดเท็จ (๒) เว้นจากพูดส่อเสียด (๓) เว้นจากพูดคำหยาบ (๔)
เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ

ข. บาปทางวาจา หรือเรียกว่า การประพฤติชั่วเสียหายทางคำพูด ทางวาจา ที่เรียกว่า
“วจีทุจริต” มี ๔ อย่าง^{๔๕} ซึ่งประกอบด้วย (๑) พูดเท็จ (๒) พูดส่อเสียด (๓) พูดคำหยาบ (๔) พูดเพ้อเจ้อ

^{๔๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๒๘๔.

^{๔๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๑/๑๕๙-๑๖๐.

^{๔๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๙/๒๘๔.

^{๔๔} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๘๕/๕๒๓.

^{๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๒/๓๕๙/๒๘๔.

สรุปได้ว่า นอกจากบุญและบาปจะเกิดขึ้นทางพฤติกรรมทางกายแล้ว คำพูดหรือพฤติกรรมอันเกิดทางวาจาก็ส่งผลต่อมนุษย์เช่นกัน โดยพุทธปรัชญากล่าวว่าการกระทำต่างๆ ของมนุษย์มีสาเหตุหรือจุดเริ่มต้นจากจิตใจเป็นเบื้องต้น แล้วแสดงออกทางวาจาและพฤติกรรม ซึ่งการกระทำต่างๆ ของมนุษย์พุทธปรัชญาเรียกว่ากรรม เป็นพฤติกรรมทั้งที่ส่งผลให้เกิดบุญ และพฤติกรรมในทางไม่ดีย่อมส่งผลให้เกิดบาป เป็นต้น

๓) บุญและบาปทางใจ

ก. **บุญทางใจ** หรือเรียกว่า การทำความดีหรือการมีจิตสำนึกที่ดี นึกในทางที่เป็นบุญเป็นกุศล เรียกว่า “มโนสุจริต” ประพฤติชอบทางใจ มี ๓ อย่าง^{๔๖} ประกอบด้วย (๑) ความไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๒) ความไม่คิดร้ายต่อผู้อื่นและสัตว์อื่น (๓) ความเห็นชอบเป็นสัมมาทิฐิ ถูกต้องตามคลองธรรม

ข. **บาปทางใจ** หรือเรียกว่า การทำความชั่วหรือการมีจิตสำนึกที่ชั่ว นึกในทางที่เป็นบาปและเป็นอกุศล เรียกว่า “มโนทุจริต” ประพฤติชอบทางใจ มี ๓ อย่าง ประกอบด้วย^{๔๗} (๑) เพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๒) มีจิตที่คิดร้ายต่อผู้อื่นและสัตว์อื่น (๓) ความเห็นผิดเป็นมิจฉาทิฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม

พุทธศาสนาจัดอยู่ในกลุ่มศาสนาแบบอเทวนิยม โดยไม่เชื่อในเรื่องของสิ่งที่ยอยู่นอกเหนืออำนาจหรือการตกลงของพระเจ้า ในทัศนะเกี่ยวกับความดีและความชั่วพุทธปรัชญาได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับนิพพาน ว่าเป็นความดีภายใน (intrinsic) เป็นภาวะการณ้เข้าถึงความดีอันสูงสุดซึ่งมีลักษณะเป็นความสุขอันยอดเยี่ยม ความสมบูรณ์ ความรู้แจ้ง และความหลุดพ้น เป็นภาวะที่ความจำกัดของเราสิ้นสุดเพราะ ไม่มีมาตรฐานอะไรที่จะใช้วัดบุคคลผู้ถึงแล้วซึ่งจุดหมายปลายทาง ความชั่วคือสิ่งตรงกันข้าม หมายถึงสิ่งที่ขาดคุณลักษณะของนิพพานดังกล่าวมาแล้วนั้นแหละที่เรียกว่าความชั่ว (evils) อันมีลักษณะเป็นความไม่มีสุขหรือความทุกข์ ความไม่สมบูรณ์ ความไม่รู้หรืออวิชชา และอุปาทานคือความยึดติดอยู่ในตัวตนอันจำกัด ความชั่วเหล่านี้จะก่อให้เกิดผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ซึ่งตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขแบบต่างๆ กันมากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับความแตกต่างกันของการดำเนินชีวิต ในเรื่องความดีกับความชั่วใครมีอำนาจมากกว่าใคร และใครมาก่อนใครนั้น มีทัศนะแตกต่างกันหลายทัศนะดังต่อไปนี้

ทัศนะกลุ่มที่ ๑ ได้แก่

๑. ความดีมีอำนาจเหนือความชั่ว แม้ว่าทั้งสองจะมีอยู่ด้วยกัน

^{๔๖} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๘๕/๕๒๓.

^{๔๗} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๕๕/๒๘๕.

๒. ความดีสามารถจะมีอยู่ได้ตามลำพัง แต่ความชั่วไม่อาจจะมีอยู่ได้ตามลำพัง
 ที่ศนะกลุ่มที่ ๒ ได้แก่
๓. ความชั่วมีอำนาจเหนือความดี แม้ว่าทั้งสองอย่างจะมีอยู่ด้วยกัน
๔. ความชั่วสามารถอยู่ได้ตามลำพัง แต่ความดีไม่อาจอยู่ได้ตามลำพัง
 ที่ศนะกลุ่มที่ ๓ ได้แก่
๕. ทั้งความชั่วและความดีต่างก็ดำรงอยู่โดยมีความแข็งแกร่งและความคล่องแคล่วพอกๆ
 กัน (ทวินิยม) และมีการต่อสู้ชิงชัยกันตลอดเวลาระหว่างพลังดีกับพลังชั่วในโลกนี้
๖. ทั้งความดีและความชั่วไม่มีอยู่อย่างแท้จริงไม่ว่าในความหมายใดๆ (ได้แก่ สัมพัทธ์
 นิยม, อจริยนิยม, มายานิยม หรือมายาวาท)^{๔๘}

พุทธปรัชญาดูเหมือนจะมีแนวคิดที่เห็นด้วยกับกลุ่มแรก คือยอมรับว่าความดีและความชั่ว
 มีอยู่ด้วยกันทั้งสองอย่าง และถือว่าความดีมีอำนาจและมาก่อนความชั่ว กล่าวคือเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมี
 ความดีเป็นปกติเบื้องต้น ดังปรากฏในอัครคัมภีร์สุตตรว่ามนุษย์กลุ่มแรกเกิดจากเหล่าเทวดาจากชั้น
 อภิสสระพรหมจุติลงมา และได้กล่าวถึงมูลเหตุแห่งการได้ไปเกิดในชั้นอภิสสระพรหมว่าเกิดจากผล
 ของกรรมดีเท่านั้น ซึ่งหากกล่าวในลักษณะดังกล่าวมาอาจมีที่ศนะที่ไม่เห็นด้วย เช่น ที่ศนะของเดมอ
 คริตุสที่เชื่อว่าบุญและบาปไม่มีอยู่จริง มนุษย์เป็นแค่การรวมตัวของปรมาณูเท่านั้น เมื่อตายปรมาณู
 เหล่านั้นก็แตกสลายเหมือนแพแตก โอกาสที่ปรมาณูเหล่านั้นจะกุมตัวกันเที่ยวหาภพพหชาติเกิดใหม่
 จึงไม่มี^{๔๙} ซึ่งในที่ศนะดังกล่าวมาก็ใช้ว่าจะผิดเพราะในเรื่องของภพพหชาติหน้ามีจริงหรือไม่ นั้น ก็
 ยังคงเป็นปัญหาอยู่นั่นเองและมีการถกเถียงกันมาช้านาน ดังปรากฏในเกสปุตติสูตร พระพุทธเจ้าทรง
 กล่าวกับชาวกาลามะเกี่ยวกับที่ศนะในเรื่องของโลกนี้โลกหน้า ผลของการกระทำ (กรรม) ว่า

๑. ถ้าโลกหน้ามีจริง ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและทำความชั่วมีจริงการที่เราเมื่อตายไปแล้วจะ
 เกิดในสุคติโลกสวรรค์ ก็ย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ นี่คือการมั่นใจประการที่ ๑
๒. ถ้าโลกหน้าไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและทำความชั่วไม่มี เราก็คงนอนอยู่ได้โดยไม่มีเวร
 ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีทุกข์ เป็นสุขอยู่แต่ในชาติปัจจุบันนี้แล้ว นี่คือการเบาใจประการที่ ๒
๓. ถ้าบุคคลเมื่อทำความชั่ว (บาป) ก็เชื่อว่าเป็นอันทำ เรามีได้คิดการชั่วร้ายต่อใครๆ ทุกข์
 จะมากระทบเราผู้ไม่ได้ทำชั่วจากที่ไหนเล่า นี่คือการเบาใจประการที่ ๓

^{๔๘} เค.เอ็น.ชยติลเลเก, **จริยศาสตร์แนวพุทธ**, สุขาว์ พลอยชุม แพล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
 มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๐-๒๕.

^{๔๙} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต), **ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**, พิมพ์ครั้งที่ ๗,
 (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๐.

๔. ถ้าบุคคลเมื่อทำชั่วแล้วก็เชื่อว่าไม่เป็นอันทำ เราก็มองเห็นตนเป็นผู้บริสุทธิ์ทั้งสองด้าน นี่คือการเข้าใจประการที่ ๔^{๕๐}

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ทศนะเรื่องบุญและบาปนั้นพุทธปรัชญามีแนวคิดที่ว่ามนุษย์เกิดจากกรรม ซึ่งกรรมเหล่านั้นมนุษย์เองเป็นผู้สร้างขึ้นโดยอยู่นอกเหนือจากอำนาจของพระเจ้า เป็นแนวคิดที่อธิบายไขข้อปัญหาทางอภิปรัชญาในยุคนั้นที่ถกเถียงกันถึงผลของการกระทำของมนุษย์ และการได้รับผลของกรรมนั้นๆ แต่พุทธปรัชญาทรงหลีกเลี่ยงที่จะร่วมถกเถียงในปัญหาทางอภิปรัชญาดังกล่าว โดยที่พระพุทธเจ้ากล่าวว่าเรื่องกรรมเป็นเรื่องนอกเหนือวิสัยที่มนุษย์จะรับรู้ได้ด้วยการหาเหตุผล จึงเป็นเรื่องที่มนุษย์ไม่ควรเก็บมาคิดและโต้เถียงกัน แต่พุทธปรัชญาก็ยอมรับความมีอยู่ในเรื่องของผลการกระทำหรือบุญและบาปว่ามีอยู่จริง

๒.๕.๕ ทศนะทางอภิปรัชญาว่าด้วยโลกนี้โลกหน้า

ความเชื่อเรื่องสวรรค์และนรกเป็นความเชื่อสากลที่มีพบอยู่ในทุกศาสนาในโลก เป็นสิ่งที่ทุกเพศทุกวัยได้รับรู้จากการบอกเล่าเรื่องราวถึงสถานที่ที่อยู่นอกเหนือออกไปจากโลกมนุษย์ สวรรค์และนรกในแต่ละศาสนาจะแตกต่างกันไปตามเชื้อชาติ ประเพณีและวัฒนธรรม บริบททางสังคม และจะมีลักษณะร่วมกันคือเป็นสัญลักษณ์หมายถึงดินแดนที่อยู่ของบุคคลผู้ตายจากโลกมนุษย์นั่นเอง ความเชื่อเรื่องสวรรค์และนรกเป็นสิ่งที่ฝังอยู่ในจิตใจของมนุษย์ทุกคน ปัญหาทางอภิปรัชญาที่ว่าด้วยเรื่องโลกหน้าปรากฏในแนวคิดที่ว่า อุทเขตวาทะ คือ ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัฐตาชาติสุญ

คำว่า “นรก” มาจากคำบาลีว่า “นิรยะ” แปลว่า สภาพที่ไม่มีความสุข สุขภาพที่ไม่มีความเจริญ สุขภาพที่ไม่มีความสุข สภาพหรือภูมิที่ไม่มีความยินดี ไม่มีความเบาใจ นรกคือภูมิเป็นที่เสวยทุกข์ของคนผู้ทำบาปตายแล้วไปเกิดเป็นแห้วแห่งความทุกข์ไร้เสวยซึ่งความสุขและความเจริญ เป็นภาวะที่ร้อนรน

ที่เรียกว่า “นรก” เพราะพวกที่ไปตกนรก เป็นคนชนิดที่ต้องตกต่ำปราศจากความอึดใจ ปราศจากความชื่นชม ก็พวกที่เป็นเนรยิกสัตว์ (สัตว์นรก) พวกนี้เข้าไปในนรกนั้นด้วยกรรมของตน ทุกคติภูมิแห่งนี้ เลวกว่าภูมิทั้งปวงในกามธาตุ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า นรก นรกคือแดนหรือภูมิที่เชื่อกันว่า ผู้ทำบาปจะต้องไปเกิดและถูกลงโทษ โดยปริยายหมายถึงแดนที่มีแต่ความทุกข์ทรมานเป็นโลกที่เต็มไปด้วยความทุกข์ล้วน ปราศจากความสุขโดยสิ้นเชิง สัตว์ผู้ไปเกิดอยู่ในโลกนรกนั้นไม่มีความสุขแต่สักชนิดหนึ่งเลย

นรกตามที่รู้จักกันอยู่ เป็นเรื่องที่จะได้รับหลังจากตายแล้ว แม้ศาสนาอื่นก็ว่าอย่างนั้นนรกในพระพุทธศาสนาเป็นเพียงส่วนหนึ่งในสังสารวัฏคือ การเวียนว่ายตายเกิด ชีวิตมนุษย์มีการ

^{๕๐} อด.ติก (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๖๒.

เปลี่ยนแปลงหมุนขึ้นหมุนลง เรื่องโลกหรือจักรวาล เป็นสิ่งต้องห้ามไม่ควรคิด ในทฤษฎีของ พระพุทธเจ้านรกเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาล เป็นเรื่องที่พิสูจน์ไม่ได้ในชีวิตนี้สำหรับสามัญชน แม้จะยัง พิสูจน์ไม่ได้ว่านรกตั้งอยู่ที่ส่วนใดของจักรวาล แต่หลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ของแต่ละศาสนามี อิทธิพลต่อแนวคิดและวิถีชีวิตของศาสนิกชนมาก เรื่องนรกมีอิทธิพลทำให้บุคคลงดการกระทำที่ไม่ ชอบธรรมนั้นเสีย เรื่องนรกมีอิทธิพลทำให้บุคคลงดการกระทำที่ไม่ชอบธรรมได้ในบางกรณีอย่างนี้ นรกในฐานะที่เป็นภพหรือภูมิ มันจะเหมือนกับชีวิตในโลกนี้ไม่ได้ ถ้าเหมือนกันก็ต้องมองเห็นด้วยตา มันเป็นภาพชีวิตคนละแบบกับโลกมนุษย์ จึงอาจจะซ้อนกันอยู่ที่ตรงไหนก็ได้ อาจจะอยู่ในโลกมนุษย์นี้ แต่อยู่คนละมิติ จึงไม่สามารถมองเห็นด้วยตา

คำว่า “สวรรค์” มาจากคำบาลีว่า “สัคคะ” แปลว่า โลกที่เลอเลิศเพียบพร้อมไปด้วยกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าปรารถนาน่าใคร่ สวรรค์คิดโลกที่งดงามเลอเลิศ เพียบพร้อมด้วยสิ่งที่ดี และสิ่งที่เป็นบุญ

สวรรค์ตามที่รู้จักอยู่โดยสามัญสำนึก หมายถึง สถานที่ที่คนทำความดีไว้จะต้องไปเกิด หลังจากตาย ในพระพุทธศาสนาถือเป็นส่วนหนึ่งของสังสารวัฏเช่นเดียวกับนรก สัตว์โลกผู้ยังมีกิเลส ต้องเวียนเกิดเวียนตายในสังสารวัฏนี้ ทำดีเมื่อตายไปย่อมเกิดในสวรรค์ พอทำชั่วในแดนสวรรค์เมื่อ ตายลงก็จะกลับมาเกิดในแดนมนุษย์หรือนรกอีก หมุนเวียนขึ้นลงอย่างนี้ แต่จำนวนประชากรใน สวรรค์มีน้อยมาก เพราะสวรรค์เป็นดินแดนพิเศษ สัตว์ในภูมิอื่นต้องทำบุญมากพอสมควรจึงจะไปเกิด ในสวรรค์ได้ สัตว์ที่จุติจากอบายภูมิและมนุษย์ภูมิมีโอกาสไปเกิดในสวรรค์น้อยมาก ในขณะที่สัตว์ที่จุติ จากสวรรค์มีโอกาสมาเกิดในอบายภูมิและมนุษย์ภูมิมากกว่า “...สัตว์ที่จุติจากเทวดาแล้วจะกลับมา เกิดในพวกเทวดา มีน้อย โดยที่แท้สัตว์ที่จุติจากเทวดาแล้ว กลับไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย มีมากกว่า...”

สรุปได้ว่า แนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ได้รับการยืนยันจากพระพุทธเจ้ามาแล้วว่าเป็นสิ่งที่มี เหตุผล พระอรุณกถาจารย์ พระภูิกาจารย์ และนักเขียนวรรณกรรมพุทธศาสนาในยุคต่อมาก็รับสนอง สืบทอดแนวคิดนี้มาขยายความออกไปอย่างพิสดาร แม้บางท่านจะมีทัศนะเชิงไม่เห็นด้วยเพราะยังมิ ความสงสัยเนื่องจากไม่สามารถพิสูจน์ให้ประจักษ์ได้ แต่ทุกคนก็ยอมรับว่า “สวรรค์คือดินแดนพิเศษ เต็มไปด้วยสิ่งของพิเศษ เป็นดินแดนของผู้ทำบุญไว้ เมื่อตายไปแล้วย่อมไปเกิดที่นั่น เป็นสัตว์โลกชนิด หนึ่ง เรียกว่า เทวดา” ซึ่งทั้งแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์นั้นพระพุทธเจ้าทางแสดงเพื่อการจำแนกผล อันเกิดจากการกระทำหรือที่เรียกว่ากรรมนั่นเอง เป็นสถานที่ที่อยู่นอกเหนือวิสัยที่มนุษย์สามารถรับรู้ ได้ด้วยประสาทสัมผัส แต่สามารถรับรู้ได้ด้วยอหิมตักภูณนั่นเอง

๒.๕.๖ ทศนะทางอภิปรัชญาว่าด้วยกรรมและผลกรรม

ปัญหาว่าด้วยกรรมและผลของกรรมนี้มีปรากฏในแนวคิดสองลักษณะคือ แนวคิดที่เป็น อภิริยวาทะ คือ ถือว่าทำแล้วไม่เป็นอันทำ เป็นแนวคิดของลัทธิปุณณิกัสสปะท่านผู้สอนว่าการทำชั่ว นั้นถ้าไม่มีใครเห็น ไม่มีใครรู้ และไม่มีใครจับได้ ไม่มีใครลงโทษ ผลของความชั่วนั้นก็เป็นโมฆะ และนัตถิกวาทะที่ถือว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ลัทธิของมกขลิโคศาล ซึ่งมีทศนะว่าความเป็นอยู่หรือ เป็นไปของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ย่อมเป็นไปเอง ทั้งสองแนวคิดนี้ไม่ยอมรับว่าผลของการ กระทำ (กรรม) มีอยู่จริง มนุษย์เกิดขึ้นมาและเป็นไปตามลิขิตของพระพรหม ซึ่งทั้งสองลัทธิมีแนวคิด ที่คล้ายคลึงกัน คือ สอนว่าผู้กระทำไม่มีดังนั้นผลของการกระทำก็ไม่มี เป็นคำสอนในลักษณะที่เป็นไป เพื่อการแสวงหาความสุขเฉพาะในชาติปัจจุบันเท่านั้น โดยยืนยันว่าบุคคลเป็นเพียงการประกอบขึ้นมา จากธาตุ ๔ ไม่ถือว่าการกระทำที่ทำในขณะที่มีชีวิตอยู่สามารถส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิต บุคคลที่ เวียนว่ายตายเกิดก็เป็นไปตามกฎของวิญญูะเท่านั้น เมื่อถึงเวลาบุคคลก็จะเข้าถึงความหลุดพ้นเอง ทั้ง สองแนวคิดนี้สนับสนุนให้มนุษย์ดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามลิขิตของพระพรหมเท่านั้น พุทธปรัชญาไม่ เห็นด้วยและคัดค้านแนวคิดทั้งสองด้วยการสอนเรื่องกรรมและผลของกรรมที่บุคคลได้กระทำ กฎแห่ง กรรมตามทศนะของพระพุทธศาสนาแยกพิจารณาได้ ๒ ประเด็น^{๕๑} คือ

๑) กฎแห่งกรรมในฐานะกฎธรรมชาติ

พระพุทธศาสนาสอนหลักความจริงที่ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง มีชีวิตและไม่มีชีวิตล้วนเป็นไป ตามธรรมชาติแห่งเหตุปัจจัย ที่เรียกกันว่า กฎแห่งธรรมชาติ หรือนิยาม อันหมายถึงความเป็นระเบียบ มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัวอยู่แล้วในธรรมชาติ ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นลอยๆ โดยไม่มีที่มา และไม่ส่งผล กระทบต่อสิ่งอื่น ทุกอย่างล้วนเป็นเหตุเป็นผลกันตามหลักของอิทัปปัจจยตาที่กล่าวมา “สรรพสิ่งล้วน อิงอาศัยกันและกัน ในฐานะสิ่งหนึ่งเป็นสาเหตุและสิ่งหนึ่งเป็นผล”^{๕๒} ทั้งนี้ สิ่งทั้งหลายทั้งปวง จึงมี เหตุปัจจัยเกิดจากกฎธรรมชาติมิใช่พระผู้เป็นเจ้าของ หรือผู้ใดมากำหนดไว้ พระพุทธศาสนาจึงเป็น ศาสนาอเทวนิยม กฎแห่งกรรมเป็นกฎแห่งเหตุผลที่มีความสัมพันธ์กันระหว่างกรรมกับผลของกรรม อันเป็นกฎที่แน่นอนและตายตัว กรรมแต่ละประเภทถูกกำหนดไว้จากธรรมชาติแล้วว่ากรรมแบบไหน ให้ผลแบบไหน เปรียบเทียบได้กับผู้ที่ปลูกต้นมะม่วงย่อมได้ผลมะม่วงอย่างแน่นอนจะเป็นผลไม้อะไร

^{๕๑} อ่างแก้ว, สุนทร ฌ รัชชี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, หน้า ๑๖๔.

^{๕๒} สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๗๕.

อื่นไม่ได้ กฎแห่งกรรม จึงเป็นกฎแห่งเหตุและผล หรือกฎธรรมชาติที่เรียกว่ากรรมนิยาม อันเป็นกฎแห่งเหตุและผลที่เกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์^{๕๓}

สรุปได้ว่า กฎแห่งกรรมเป็นกฎแห่งเหตุและผลมีความแน่นอนในการให้ผลของกรรมซึ่งถูกกำหนดโดยกฎของธรรมชาติไว้แล้วว่า เมื่อทำกรรมแบบนี้จะได้รับผลตอบแทนแบบนี้ โดยทั้งหมดดำเนินไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา กฎแห่งกรรมจึงมีฐานะเป็นกฎแห่งธรรมชาติ

๒) กฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎทางศีลธรรม

กฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎทางศีลธรรม มีความหมายเช่นเดียวกับประเด็นกฎธรรมชาติ คือเป็นกฎแห่งเหตุและผล ประเด็นกฎแห่งธรรมชาติครอบคลุมทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ประเด็นกฎทางศีลธรรมครอบคลุมเฉพาะสิ่งมีชีวิตที่สามารถมีเจตจำนงเสรีได้เท่านั้น^{๕๔} เพราะสามารถกำหนดพฤติกรรมเป็นดีหรือชั่ว ตามมาตรฐานทางศีลธรรมที่ใช้ในสังคมมนุษย์ส่วนพฤติกรรมที่มาจากสัญชาตญาณไม่สามารถกำหนดด้วยคุณค่าทางศีลธรรมได้กรรมนิยามหรือกฎแห่งกรรม คือ กฎธรรมชาติส่วนที่ทำหน้าที่ดูแลการกระทำที่แฝงค่าทางศีลธรรมของมนุษย์ กฎแห่งกรรมจะบันทึกการกระทำของบุคคลแต่ละคนและคอยโอกาสให้ผลตอบแทน พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงกฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎทางศีลธรรม มีปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “คนทำกรรมใดไว้ ย่อมเห็นกรรมนั้นในตน คนทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี คนทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว คนหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น”

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าว เห็นได้ว่ามนุษย์ทุกคนมีกฎแห่งกรรม หรือกรรมนิยามกำกับดูแลพฤติกรรมที่มีคุณค่าทางศีลธรรม และรอคอยเวลาให้ผลตอบแทนตามคุณภาพของกรรม ตามเหตุและผลที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกัน ถ้าเป็นกรรมดี ผลที่ได้รับเป็นความดี (สุข) ถ้าเป็นกรรมชั่ว ผลที่ได้รับเป็นความชั่ว (ทุกข์) เปรียบเทียบการให้ผลของกรรม เช่นเดียวกับการปลูกพืช ปลูกพืชชนิดใด ได้ผลพืชชนิดนั้น ปลูกมะม่วงย่อมได้ผลมะม่วง จะเป็นผลทุเรียนหรือมังคุดนั้นเป็นไปไม่ได้ กฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎศีลธรรม มีกฎเกณฑ์ตายตัวเหมือนกฎธรรมชาติข้ออื่น ๆ ดีเป็นดี ชั่วเป็นชั่ว ไม่มีการยกเว้นหรือยืดหยุ่น แต่เป็นการให้ผลทางด้านจิตใจเท่านั้น การให้ผลชั้นนอกต้องอาศัยองค์ประกอบอื่นๆ มาสนับสนุน

สรุปได้ว่า มนุษย์ต้องรับผิดชอบการกระทำของตน โดยมีกฎแห่งกรรมในฐานะกฎศีลธรรมคอยกำกับดูแล มีกระบวนการให้ผลที่สัมพันธ์กับเหตุที่เป็นกฎเกณฑ์แน่นอนตายตัวไม่มีข้อยกเว้น แต่เป็นผลระดับจิตใจ

^{๕๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **เชื่อกกรรม รู้กรรม แก้กรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย, ๒๕๔๕), หน้า ๕๔.

^{๕๔} อ่างแล้ว, สุนทร ฦ รังษี, **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**, หน้า ๑๖๖.

๒.๕.๗ ทศนะทางอภิปรัชญาเกี่ยวกับชีวิต

ปัญหาทางอภิปรัชญาเป็นปัญหาที่นักปราชญ์ทั้งหลายต่างแสวงหาความรู้และความจริงในเรื่องต่างๆ ซึ่งนักปรัชญาตะวันตกจะสนใจและแสวงหาความจริงกับสิ่งที่อยู่รอบตัวมนุษย์ เช่น ความจริงเรื่องโลก จักรวาล และพระเจ้า ส่วนนักปรัชญาตะวันออกจะให้ความสนใจในเรื่องของชีวิตมากกว่าสิ่งภายนอก โดยมุ่งสนใจปัญหาชีวิตว่ามีจุดเริ่มต้นมาจากไหน มีที่สิ้นสุดหรือไม่ ซึ่งปัญหาเหล่านี้ได้ปรากฏในพระสูตรว่ามีพรหมณ์ทั้งหลายมาถามปัญหาเหล่านี้กับพระพุทธเจ้า บางปัญหาพระองค์ก็ทรงตอบ แต่บางปัญหาพระองค์ทรงนิ่งเฉยไม่ตอบโดยให้เหตุผลว่าปัญหาเหล่านั้นไม่ใช่ทางพันธุข์ โดยเฉพาะปัญหาว่ามนุษย์เกิดมาจากไหน มีองค์ประกอบอะไร เมื่อสิ้นสุดแล้วไปที่ไหน ซึ่งผู้วิจัยจะได้แสดงทัศนะต่างๆ อันเป็นปัญหาทางอภิปรัชญาเกี่ยวกับคำถามเกี่ยวกับชีวิตในทัศนะต่างๆ ดังนี้

ชีวิตตามแนวความคิดสสารนิยม

ชีวิตมนุษย์ในทัศนะของสสารนิยม เนื่องจากแนวความคิดของสสารนิยมที่อธิบายว่าสรรพสิ่งเกิดมาจากสสาร มนุษย์ก็เกิดมาจากการรวมตัวของสสารเช่นเดียวกัน สสารนิยมมองว่าทั้งร่างกายและจิตวิญญาณของมนุษย์เป็นสสารแต่ต่างกันตรงที่ร่างกายเป็นสสารที่หยาบ ส่วนจิตวิญญาณเป็นสสารที่ละเอียด สสารนิยมไม่เชื่อเรื่องอมตะภาพของจิตวิญญาณและปฏิเสธการมีอยู่ของ จิตวิญญาณที่เป็นอิสระจากร่างกาย มนุษย์เราไม่ได้แตกต่างจากสัตว์หรือพืชโดยคุณภาพแต่แตกต่างกันที่ ปริมาณ กล่าวคือ กลไกที่ประกอบขึ้นเป็นมนุษย์นั้นมีปริมาณมากกว่าและมีความซับซ้อนมากกว่านั่นเอง อย่างไรก็ตามทั้งร่างกายและจิตก็แตกดับไปเช่นเดียวกันกับพืชและสัตว์ เมื่อมนุษย์ตายจึงไม่มีอะไรไปเกิด ใหม่ สสารนิยมไม่เชื่อเรื่องชีวิตหน้า มนุษย์เกิดหนึ่งตายหนึ่งเดียว นรกสวรรค์หรือพระเจ้าไม่มีอยู่จริง เราสามารถเข้าใจแนวคิดสสารนิยมเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ได้ชัดเจนขึ้นจากปรัชญาสสารนิยมของอินเดียที่ชื่อว่า ลัทธิจารวากซึ่งอธิบายว่า “สิ่งที่เรารู้ สิ่งที่เรารับรู้ทางประสาทสัมผัสเท่านั้นที่เป็นจริง สิ่งต่างๆ ประกอบ ขึ้นจากธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ จิตวิญญาณของมนุษย์ก็เป็นผลผลิตของการรวมตัวกันของธาตุ ๔ ไม่มี โลกหน้า ไม่มีชีวิตหลังความตาย ความสุขคือจุดหมายสูงสุดของชีวิต”^{๕๕}

แนวคิดในเรื่องของชีวิตเกิดมาจากไหน เป็นอยู่อย่างไร ตายแล้วไปที่ไหน ปรากฏในสามัญญผลสูตรเกี่ยวกับคำถามที่ว่าชีวิตเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกหน้ามีอยู่หรือไม่ ซึ่งพุทธปรัชญาไม่เห็นด้วยกับทั้งสองแนวคิด เพราะชีวิตตกอยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์ คือ เป็นทุกข์ ไม่เที่ยง ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ดังนั้นพุทธปรัชญาจึงไม่เห็นด้วยกับแนวคิดของสสารนิยมที่ว่ามนุษย์เป็นเพียงองค์ประกอบของ

^{๕๕} สุจิตรา รัตนิน, **ปรัชญาเบื้องต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๔.

ธาตุ ๔ ตายไปก็สูญสลายกับสู่ธาตุเดิมเท่านั้น สสารนิยมไม่เชื่อว่าโลกหน้ามีจริง คนเราเกิดครั้งเดียว ตายครั้งเดียว การกระทำของมนุษย์ไม่มีผล

ชีวิตตามแนวความคิดจิตนิยม

เป็นแนวคิดที่เชื่อว่าจิตมีอยู่ก่อนสรรพสิ่ง และ สรรพสิ่งเกิดมาจากจิต ชีวิตมนุษย์คือส่วนที่เป็นจิตไม่ใช่ร่างกาย แนวคิดจิตนิยมมีความเห็นตรงข้ามกับแนวคิดสสารนิยม ปรีชา ช่างขวัญยืน ได้สรุปแนวคิดแบบจิตนิยมไว้ว่า “จิตนิยมคือ ความคิดที่เชื่อว่านอกจากความจริงที่เรารับรู้ได้ทางประสาทสัมผัสแล้ว ยังมีความจริงอีกชนิดหนึ่งที่อยู่พ้นประสาทสัมผัส ความจริงดังกล่าวจริงกว่าหรือสำคัญกว่าความจริงที่รับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส นักปรัชญากลุ่มจิตนิยมบางคนถึงกับถือว่าความจริงที่เรารับรู้ได้ทางประสาทสัมผัสนี้ไม่จริงหรือเป็นมายา”^{๕๖}

จิตนิยมมีทัศนะต่อชีวิตมนุษย์แตกต่างจากสสารนิยมที่เชื่อว่ามนุษย์เป็นเพียงร่างกายไม่มีจิตวิญญาณ และคำว่าจิตในทัศนะสสารนิยมเชื่อว่าเป็นการทำงานของอวัยวะคือสมอง ในทางตรงกันข้ามจิตนิยมเชื่อว่ามนุษย์คือจิตวิญญาณ มนุษย์มีองค์ประกอบ ๒ อย่างคือจิตกับร่างกาย จิตมีความสำคัญมากกว่าร่างกาย ตัวตนที่แท้จริงของมนุษย์คือจิตวิญญาณ และจิตวิญญาณนี้เป็นอมตะไม่สูญสลายไปพร้อมร่างกาย ดังนั้นเมื่อคนตายร่างกายเน่าเปื่อยสลายไปแต่จิตวิญญาณยังคงอยู่และจะแสวงหาที่อยู่ใหม่หรือกลับไปอยู่ยังโลกแห่งจิตวิญญาณ เมื่อคนตายจิตวิญญาณไปเกิดใหม่เพื่อรับรางวัลในการทำดีและรับโทษในการทำชั่ว จิตวิญญาณสามารถเข้าถึงคุณธรรมและศีลธรรมได้แนวคิดนี้จึงเชื่อว่ามนุษย์ตายแล้วเกิดอีกและนรกสวรรค์มีจริง

ดังนั้นจิตนิยมจึงเป็นแนวความคิดที่เชื่อว่าความจริงสูงสุดมีลักษณะเป็นจิตหรือนามธรรม จิตมีความสำคัญกว่าวัตถุ จิตนิยมโดยทั่วไปยอมรับว่าความจริงมีสองอย่างคือจิตและวัตถุ แต่อย่างไรก็ตามก็ถือว่าจิตจริงกว่าหรือสำคัญกว่าสสารวัตถุ บางแนวคิดเชื่อว่าจิตเป็นผู้สร้างสสารวัตถุและควบคุมความเป็นไปของวัตถุ เช่น ศาสนาคริสต์เชื่อว่าพระเจ้าเป็นความจริงแท้แต่โลกและสสารพระเจ้าสร้างขึ้น โลกและสสารมีความสำคัญและจริงน้อยกว่าพระเจ้าผู้สร้าง พุทธปรัชญายอมรับความจริงของกายและจิตแต่ก็ให้ความสำคัญแก่จิตมากกว่าร่างกาย

ชีวิตตามแนวคิดพุทธปรัชญา

ชีวิตของมนุษย์ตามทัศนะของพุทธปรัชญา สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในคัมภีร์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับการเกิดของชีวิตมนุษย์หรือวิวัฒนาการของมนุษย์และสัตว์โลกเป็นไปตามที่กล่าวมา และเป็นไปในแนวเดียวกันทั้งสิ้น โดยชีวิตมนุษย์จุดกำเนิดมาจากเหตุปัจจัยสืบเนื่องกันมาจากหลายองค์ประกอบเข้ามารวมกันเป็นชีวิต การถือกำเนิดจากในครรภ์ เกิดในไข่เกิดในครรภ์เกิดผุดขึ้น

^{๕๖} อ่างแล้ว, ปรีชา ช่างขวัญยืน, ปรัชญากับวิถีชีวิต, หน้า ๒๔.

อย่างไรอย่างหนึ่งในสื่ออย่างนี้ ซึ่งเป็นมาจากเหตุปัจจัยในส่วนอดีตก็มี ซึ่งเป็นผลมาจากกรรมเป็นสมุฏฐาน กำเนิดของสัตว์บางจำพวกเช่นมนุษย์จะถือกำเนิดก่อตัวขึ้นมาได้ก็ต้องอาศัยเหตุถึงสามประการคือ บิดามารดามีระดู และมีวิญญาณจึงจะถือกำเนิดเป็นตัวตนได้ ซึ่งต้องอาศัยกรรมมารดาเป็นปัจจัยในการถือกำเนิดมนุษย์ตามธรรมชาติของพุทธศาสนานั้นอาจตอบได้ทั้งในแง่ของความจริงขั้นสมมุติหรือสมมติสัจจะและทั้งในขั้นปรมัตถ์หรือปรมัตถ์สัจจะในแง่ความจริงขั้นสมมตินั้นซึ่งเกิดขึ้นมาได้ด้วยอาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่ง^{๕๗}

นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาได้อธิบายความหมายของชีวิตมนุษย์ตามทัศนะทางพุทธศาสนาไว้ว่า “มนุษย์หรือคน ตามคติทางพระพุทธศาสนาเป็นกระบวนการ (Process) ทางกายและจิต ซึ่งเกิดขึ้นและดำเนินไปตามเหตุปัจจัย トラบไต่ยังมีเหตุปัจจัยกระบวนการชีวิตก็ดำเนินต่อไป เมื่อใดเหตุปัจจัยหมดสิ้นลงกระบวนการของชีวิตก็ดับลง เปรียบเหมือนไฟที่ดับลงเพราะหมดเชื้อ” จากคำอธิบายนี้ทำให้เห็นว่าชีวิตเป็นกระบวนการทางกายและกระบวนการทางจิตซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นชีวิต

ส่วนประกอบของชีวิตมนุษย์พุทธปรัชญาได้แบ่งชีวิตของมนุษย์ออกเป็น ๒ ส่วนคือ ร่างกายกับจิตหรือที่เรียกว่า รูปธรรมนามธรรม ร่างกายและจิตที่เรียกว่าชีวิตมนุษย์นั้นประกอบขึ้นด้วยการรวมตัวกันของส่วนประกอบ ๕ ส่วนเรียกว่า ชัน ๕ คือ ๑) รูปชัน คือ กองแห่งรูป หมายถึง ส่วนที่ประกอบกันเป็นร่างกายของมนุษย์ซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันของธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ เกิดเป็นอวัยวะต่างๆ ๒) เวทนาชัน คือ กองแห่งเวทนา หมายถึง ส่วนที่เป็นความรู้สึกของจิต เมื่อรับรู้อารมณ์ต่างๆ ผ่านอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทำให้เกิดความรู้สึก ๓) ประการ คือ สุข ทุกข์ และกลางๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ ๓) สัญญาชัน คือ กองแห่งสัญญา หมายถึง ส่วนที่เป็นความจำได้หมายรู้แยกแยะสิ่งต่างๆ ได้ ๔) สังขารชัน คือ กองแห่งสังขาร หมายถึง ส่วนที่เป็นความนึกคิด ปรุงแต่งจิตให้คิดดี คิดไม่ดี หรือคิดเป็นกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว ๕) วิญญาณชัน คือ กองแห่งวิญญาณ หมายถึงส่วนที่เป็นความรู้แจ้งสิ่งต่างๆ ที่จิตรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและสัมผัสที่ ๖ คือทางใจ ได้แก่ การเห็นรูป การได้ยินเสียง การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกายและการรู้อารมณ์ทางใจ^{๕๘}

จากปัญหาทางอภิปรัชญาที่กล่าวมาสามารถสรุปเป็นปัญหาทางอภิปรัชญาดังนี้

๑) อภิริยัติ เป็นลัทธิที่มีความเห็นว่า ทำก็ไม่เชื่อว่าทำ เช่น บุญ-บาปไม่มี ความดี-ความชั่วไม่มี

^{๕๗} นายกงจิต ฟูโตปิง, “ชีวิตในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๔๗.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๘.

๒) อเหตุกทิลฐิ เป็นลัทธิที่มีความเห็นว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายจะได้ดี ได้ชั่ว ได้สุขหรือทุกข์ก็ได้เอง ไม่ใช่เพราะทำดีหรือทำชั่ว อนึ่งสัตว์ทั้งหลายหลังจากท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏแล้วก็บริสุทธิ์ได้เอง ลัทธินี้จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังสารสุทธิกวาท

๓) นัตถิกทิลฐิ ลัทธินี้มีความเห็นว่าไม่มีผล คือการทำบุญทำทานการบูชาไม่มีผล เจ้าลัทธินี้คือ อชิตะเกสกะมพล ท่านผู้นี้สอนเรื่องอุจเฉททิลฐิด้วย คือ เห็นว่า สัตว์ทั้งหลายตายแล้วสูญ

๔) สัสสททิลฐิ ลัทธินี้มีความเห็นว่า สิ่งทั้งหลายเคยเกิดอย่างไร ก็เป็นไปอย่างนั้น เช่นโลกเที่ยง จิตเที่ยง สัตว์ทั้งหลายเคยเกิดอย่างไร ก็เป็นไปอย่างนั้นต่อไปตลอดกาล ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นของเที่ยง การฆ่ากันนั้นไม่มีใครฆ่าใคร เพียงแต่เอาศาสตราสอดเข้าไปในธาตุ (ร่าง) ซึ่งยั่งยืนไม่มีอะไรทำลายได้

แนวคิดทางอภิปรัชญาในพุทธปรัชญานั้น มีลักษณะบางประการที่ต่างไปจากแนวคิดอภิปรัชญาทางตะวันตก ตรงที่แนวคิดทางตะวันตกนั้น มักจะมีความเห็นกันว่า มีลักษณะเหมือนกับปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ กล่าวคือ เกณฑ์ตัดสินความเป็นอภิปรัชญาทางตะวันตก คือ การพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้าของมนุษย์ เรื่องใดก็ตามที่ข้ามพ้นการพิสูจน์หรืออยู่เหนือการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า เรื่องนั้น จัดเป็นอภิปรัชญา โดยนัยนี้ จะเห็นว่า ขอบข่ายเนื้อหาของอภิปรัชญาแบบตะวันตกนั้น จะจำกัดอยู่เฉพาะสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุ หรือสิ่งที่อยู่เหนือขอบเขตของโลกทางกายภาพ หรือโลกทางวัตถุ และไม่อาจรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้าของมนุษย์ การจำกัดความหมายเช่นนี้ออกจะแคบเกินไป ขอบข่ายของอภิปรัชญาไม่ควรจะกำหนดผูกโยงไว้กับเรื่อง จิตวิญญานหรือเรื่องเหนือธรรมชาติเท่านั้น ความจริงใดๆ ไม่ว่าจะ เป็นทางจิตวิญญานหรือทางวัตถุหากเป็นความจริงขั้นสุดท้าย (อันติมัจจะ) ควรอยู่ในขอบเขตของอภิปรัชญาด้วย^{๕๙} ดังนั้นเนื้อหาที่ถือว่าเป็นอภิปรัชญาในพุทธปรัชญาไม่ได้ใช้เกณฑ์ดังกล่าวเป็นเครื่องตัดสิน หากแต่เป็นความจริงที่สามารถรู้ได้และไม่อยู่เกินวิสัยของมนุษย์ที่จะรับรู้ เข้าใจและเข้าถึงได้ เพราะพุทธปรัชญาไม่ได้ใช้เกณฑ์ตัดสินเพียงประสาทสัมผัสทั้งห้าเท่านั้น ยังให้ความสำคัญแก่ศักยภาพด้านจิตใจของมนุษย์ที่สามารถฝึกฝนให้เกิดปัญญาหยั่งรู้ถึงความจริงที่วางนี้ได้ โดยเฉพาะความจริงที่รู้แล้วจะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต อันมีความเกี่ยวโยงกันระหว่างวิถีชีวิตมนุษย์กับความจริงนั้นๆ กล่าวให้ชัด คือ ความจริงที่จะตรัสนั้นต้องเอื้อต่อการหลุดพ้นจากความทุกข์ในวัฏสงสารนี้

^{๕๙} สนิท ศรีสำแดง, พุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร: นีลนารการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๓๗-๓๘.

๒.๖ สรุป

อภิปรัชญาที่มุ่งศึกษาหาคำตอบเกี่ยวกับความจริงและพยายามสืบค้นวิธีการเข้าถึงและรู้ความจริงนั้น แต่เมื่อก้าวโดยสรุปแล้วอภิปรัชญา ได้แบ่งขอบข่ายเนื้อหาออกเป็น ๓ สายด้วยกัน คือ ๑) อภิปรัชญาเกี่ยวกับธรรมชาติ (Nature) ๒) อภิปรัชญาเกี่ยวกับจิต (Mind) หรือวิญญาณ (Soul) ๓) อภิปรัชญาเกี่ยวกับพระเจ้า (God) อย่างไรก็ตามอภิปรัชญาถือว่าสภาวะทั้งหมดนี้ มีลักษณะเป็นอยู่ในตัวมันเอง เป็นธาตุแท้และเป็นภาวะเหนือประสาทสัมผัสทั่วไป เป็นต้นกำเนิดของโลกตลอดทั้งเอกภพ อภิปรัชญาในพุทธปรัชญามุ่งศึกษาความจริงแท้ในความหมายที่เป็นปรมาตสัจจะ ซึ่งถือว่าเป็นความจริงขั้นสูงสุด เป็นความจริงที่สามารถรู้ได้และไม่เกินวิสัยของมนุษย์ที่จะรับรู้เข้าใจและเข้าถึงได้ เป็นการศึกษาความจริงที่ว่าด้วยเรื่องของชีวิตมนุษย์ อภิปรัชญาที่มุ่งศึกษาหาคำตอบเกี่ยวกับความจริงและพยายามสืบค้นวิธีการเข้าถึงและรู้ความจริง

แนวคิดทางอภิปรัชญาอินเดียมีความแตกต่างจากปรัชญาตะวันตก ปรัชญาอินเดียมุ่งแสวงหาความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิตเช่นเดียวกับปรัชญาตะวันตกแต่มีข้อแตกต่างที่สำคัญคือ ปรัชญาตะวันตกมุ่งแสวงหาความจริงหรือข้อเท็จจริงเพียงอย่างเดียว โดยไม่พยายามที่จะปฏิบัติตนเพื่อให้เข้าถึงความจริงที่ได้แสวงหาพบแล้ว อีกอย่างหนึ่งปรัชญาตะวันตกส่วนใหญ่จะไม่เกี่ยวกับศาสนา หรือออกเป็นคนละส่วนกับศาสนา แต่ปรัชญาอินเดียนั้นไม่สามารถแยกออกจากศาสนาได้เด็ดขาด

แนวคิดทางอภิปรัชญาในพุทธปรัชญานั้น มีลักษณะบางประการที่ต่างไปจากแนวคิดอภิปรัชญาทางตะวันตก เกณฑ์ตัดสินความเป็นอภิปรัชญาทางตะวันตก คือ การพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้าของมนุษย์ นักปรัชญาทางตะวันตกมีแนวคิดที่ว่าเรื่องใดก็ตามที่ข้ามพ้นการพิสูจน์หรืออยู่เหนือการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า เรื่องนั้นจัดเป็นอภิปรัชญาโดยนัยนี้ จะเห็นว่าขอบข่ายเนื้อหาของอภิปรัชญาแบบตะวันตกนั้นจะจำกัดอยู่เฉพาะสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุ หรือสิ่งที่อยู่เหนือขอบเขตของโลกทางกายภาพหรือโลกทางวัตถุ และไม่อาจรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้าของมนุษย์ การจำกัดความหมายเช่นนี้ออกจะแคบเกินไป เพราะขอบข่ายของอภิปรัชญาไม่ควรจะกำหนดผูกโยงไว้กับเรื่องจิตวิญญาณหรือเรื่องเหนือธรรมชาติเท่านั้น ซึ่งความจริงใดๆ ไม่ว่าจะ เป็นทางจิตวิญญาณหรือทางวัตถุหากเป็นความจริงขั้นสุดท้าย (อันติมสัจจะ) อภิปรัชญาในพุทธปรัชญานั้นมีลักษณะที่ต่างจากทัศนะแบบตะวันตก ซึ่งไม่ใช่เป็นลักษณะการคาดเก็งความจริง หรืออนุมานถึงความน่าจะเป็นของสรรพสิ่ง หากแต่เป็นการแสดงถึงความจริงของสรรพสิ่งตามที่มันเป็น

อภิปรัชญาในชั้น ๕ พุทธปรัชญากล่าวว่ามนุษย์เป็นการประกอบจากธาตุต่างๆ โดยกระบวนการทางธรรมชาติ พุทธปรัชญามีทัศนะว่าสิ่งที่มีชีวิตนั้นเป็นสิ่งที่เกิดจากการรวมตัวกันของธาตุ ๔ การรวมตัวของธาตุดังกล่าวก่อให้เกิดทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต แต่มนุษย์แตกต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่นๆ เพราะมนุษย์รู้จักคิดดังนั้นมนุษย์ในทัศนะพุทธปรัชญาจึงประกอบด้วยธาตุ ๖ และชั้น

๕ พุทธปรัชญาแสดงทัศนะเกี่ยวกับปรากฏการณ์ของธาตุเชิงวัตถุภายนอกและปรากฏการณ์ของธาตุเชิงนามธรรมอันเป็นภายใน บุคคลเป็นธาตุที่จะต้องเข้าใจมากกว่าธาตุอื่นใดทั้งหลาย ธาตุตามมุมมองของพุทธปรัชญาเป็นการเน้นให้เห็นความสำคัญของจิต แต่ไม่ได้หมายความว่าไม่เห็นความสำคัญของสิ่งที่จิตนั้นไปอาศัย ดังจะเห็นได้ว่าพุทธปรัชญายอมรับว่ามนุษย์ประกอบจาก ๒ ส่วนคือ กายกับใจ หรือรูปกับนาม อภิปรัชญาในพุทธปรัชญาเป็นการแสดงให้เห็นว่าความจริงแท้เรื่องชีวิตนั้น เป็นการแสดงให้เห็นทั้งในส่วนที่เป็นวัตถุและส่วนที่เป็นจิต โดยที่พุทธปรัชญาเถรวาทกล่าวว่าไม่ใช่จิตเท่านั้นที่เกิดดับทุกขณะ แต่วัตถุหรือสสารก็เกิดดับทุกขณะเช่นกัน เพราะสรรพสิ่งล้วนตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ที่มีลักษณะ ๓ ประการคือ (๑) อนิจจตา ความไม่เที่ยง (๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ (๓) อนัตตตาความไม่มีตัวตน เป็นการเสนอความจริงทั้งที่เป็นสมมติสัจจะและปรมาตสัจจะนั่นเอง ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องขั้น ๕ อันเป็นองค์ประกอบของชีวิต โดยใช้หลักเกณฑ์การค้นหาความจริงตามหลักอภิปรัชญาในบทที่ ๓ ต่อไป

บทที่ ๓

แนวคิดเรื่องขั้น ๕ ในพุทธปรัชญาเถรวาท

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงความหมายและความเป็นมาของขั้น ๕ โดยเริ่มจากนิยาม ความหมาย องค์ประกอบ ประเภท คุณและโทษ และกระบวนการเปลี่ยนแปลงของขั้น ที่เป็น องค์ประกอบสำคัญของชีวิต ซึ่งพุทธปรัชญาเถรวาทให้ความสำคัญต่อการศึกษาและค้นหาความจริง ที่ว่าด้วยชีวิต อันคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างครบทุกแง่มุม เพื่อให้พุทธบริษัทได้ศึกษาและ ทำความเข้าใจชีวิตตามความเป็นจริงอย่างแจ่มแจ้ง โดยมีเป้าหมายเพื่อความคลายจากการยึดมั่นถือ มั่นและเข้าถึงปรมาตถสัจจะ (พระนิพพาน) ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวเป็นลำดับไป ดังนี้

๓.๑ ความหมาย และประเภทของขั้น

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาปรากฏคำว่าขั้นในที่ต่างๆ มากมาย ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาในส่วนของขั้น ๕ ที่เป็นองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ ดังนั้นเพื่อความเข้าใจและไม่ให้ เกิดการสับสน ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงความหมายของขั้น ๕ เป็นลำดับแรก

๓.๑.๑ ความหมายของคำว่าขั้น ๕

ในพุทธปรัชญาเถรวาท คำว่า ขั้น ๕ หมายถึง ส่วนประกอบ ๕ อย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต^๑ ขั้น ๕ ประกอบด้วย รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น วิญญาณขั้น ที่ประชุมกันเข้าเป็น หน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน ตัวเรา ตัวเขา เป็นต้น โดยที่ขั้น ๕ เป็นสิ่งที่มีจริง โดยสภาวะของตน จัดเป็นปรมาตถสัจจะเช่นเดียวกับนิพพาน แต่ขั้น ๕ เป็นสังขตธรรมส่วนนิพพาน เป็นอสังขตธรรม ขั้น ๕ เป็นฝ่ายสังสารวัฏ ส่วนนิพพานเป็นฝ่ายวิวัฏ^๒ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มอง สิ่งทั้งหลาย เป็นผลมาจากการรวมเข้าของส่วนประกอบต่างๆ ตัวตนแท้ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เพราะ เมื่อพิจารณาแยกส่วนประกอบต่างๆ ของสิ่งนั้นออกไป จะไม่เหลือตัวตนที่สมมุติขึ้นเหล่านั้น เช่น รถยนต์เมื่อถูกแยกส่วนประกอบออกเป็นเครื่องยนต์ ตัวถัง ล้อ และยาง เป็นต้น สิ่งที่เราเรียกว่ารถยนต์ จะไม่มีตัวตนอยู่ รายละเอียดในขั้น ๕ นี้มีมาก จำเป็นต้องศึกษานิยามความหมายและประเภทแห่ง ขั้น ๕ เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อไป

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเอส. อาร์. พรินต์ติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๒.

^๒ ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๕, ๔๕/๑๕๕.

คำว่า “ชั้น” เป็นคำแปลทับศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า “ชนธ” ซึ่งมีความหมายต่างๆ ได้แก่ “ชนธ” ในความหมาย “องส” แปลว่า บ่า ไหล่ต้นคอ^๓ เช่น “ชนธ ภารี เถยยจิตโต อามสติ อาปตติ ทุกกกุสส (ภิกขุมีโดยจิตจับต้องทรัพย์ที่อยู่ระดับไหล่ ต้องอาบัติทุกกกุ)”^๔ “ชนธ” ในความหมาย “ปกณท” แปลว่า ลำต้นของต้นไม้ เช่น “โสวณณมยสส ตาลสส โสวณณมโย ชนโธ อโหสิ (ต้นตาลทงมีลำต้นเป็นทง)”^๕

ชั้น ๕ หมายถึงธรรมชาติ ๕ ส่วนที่มีอยู่ในตัวบุคคลทุกคนโดยย่อได้แก่ กายกับใจหรือรูปกับนาม และถ้าขยายหรือแยกย่อยออก ก็จะเห็นดังนี้ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รูปเป็นธรรมชาติไม่รู้อารมณ์ ได้แก่ ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ส่วนนามนั้นเป็นธรรมชาติที่รู้และเสวยอารมณ์ เช่น สุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ (เฉยๆ) อย่างหนึ่ง, จตจำอารมณ์อย่างหนึ่ง, คตินึกอารมณ์หรือปรุงแต่งจิตอย่างหนึ่ง, รับรู้อารมณ์ทางประสาทสัมผัสหรือทางทวารทั้ง ๖ อีกอย่างหนึ่ง “ชั้นทั้ง ๕ อาศัยซึ่งกันและกัน รูปชั้นเป็นส่วนกาย นามชั้นทั้ง ๔ เป็นส่วนใจ”

พระไตรปิฎก สุตตนปิฎก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงชั้น ๕ ประการ เธอทั้งหลายจงฟัง”

๑) รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่ารูปชั้น

๒) เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ

๓) สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ

๔) สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า สังขารชั้น

๕) วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า วิญญาณชั้น ภิกษุทั้งหลายเหล่านี้เรียกว่า ชั้น ๕ ประการ^๖

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า ชั้น ๕ เกิดจากธาตุ ๖ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ มีกระบวนการปรุงแต่งอายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วอายตนะปรุงแต่งชั้น ๕ จากชั้นปรุงแต่งให้เกิดอุปทานชั้น ชั้น ๕ ได้ชื่อว่าอุปทานชั้นเพราะเป็นที่ตั้งแห่งการยึดถือ จึงเกิดการ

^๓ พระอุตรคณาธิการ (ขวินทร์สระคำ) และจำลอง สารพัตนิก, พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับนักศึกษา (ฉบับปรับปรุงใหม่), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๖.

^๔ วิมหา. (ไทย) ๑/๑๐๑/๘๕.

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๒/๑๘๒.

^๖ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖.

เข้าใจผิดเพราะมีตัวเราคือขันธ ๕ จึงยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตนของเรา จึงมีอุปาทาน ซึ่งกลายเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุดของมนุษย์^๗

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม” ถึงการจำแนกขันธ ๕ นั้น สามารถทำได้หลายแบบแต่ที่นิยมแบ่งในพระสูตรคือ โดยวิธีแบ่งแบบขันธ ๕ (The five aggregates) พุทธธรรมแยกแยะชีวิตพร้อมทั้งองค์กายทั้งหมด ที่บัญญัติเรียกว่า “สัตว์” “บุคคล” ออกเป็นส่วนประกอบต่างๆ ๕ ประเภท หรือ ๕ หมวด เรียกทางธรรมว่าเบญจขันธ คือ

๑) รูป (Corporeality) ได้แก่ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุพร้อมทั้งคุณสมบัติ และพฤติกรรมต่างๆ ของสสารพลังงานเหล่านั้น

๒) เวทนา (Feeling หรือ Sensation) ได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ

๓) สัญญา (Perception) ได้แก่ความกำหนดได้ หรือหมายรู้ คือกำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่างๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ (Object) นั้นๆ ได้

๔) สังขาร (Mental formation หรือ Volitional activities) ได้แก่องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิต ที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ โดยมีเจตนาเป็นตัวนำ พุดง่ายๆ ว่า ความนึกคิดดีชั่วต่างๆ เช่น ศรัทธา สติ หิริ โอตตปปะ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ปัญญา โมหะ โทสะ โลภะ มานะ ทิฏฐิ อัสสา มัจฉริยะ เป็นต้น

๕) วิญญาณ (Consciousness) ได้แก่ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ^๘

ศาสตราจารย์นายแพทย์ อรรถสิทธิ์ เวชชาชีวะ กล่าวไว้ใน “พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน” ว่า ขันธ ๕ หมายถึงกลุ่มและหมู่ที่ประกอบขึ้นจากส่วนย่อยหลายส่วน แต่ละส่วนรวมอยู่ในที่เดียวกัน โดยที่แต่ละส่วนยังคงรูปอยู่ตามเดิม ไม่เปลี่ยนแปลงและเป็นอิสระต่อกัน เช่น กลุ่มคน กองข้าวสาร กลุ่มก้อนนี้ต่างจากองค์กายหรืออินทรีย์ภาพ (Organism) และระบบ (System) ที่มีความสัมพันธ์กันภายในอย่างสนิทแน่น (Aggregate) มาจากภาษาละติน แปลตามตัวว่า กลุ่ม หรือกอง กลุ่มหรือกองแห่งนามรูปนี้ตามหลักพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประกอบด้วย ขันธ

^๗ พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมานุกรมธรรมโฆษณ์ ฉบับประมวลธรรม เล่ม ๒**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๘๑-๑๘๑.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๓.

๕ คือ รูปขันธ์ (เป็นส่วนรูป) เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ (ทั้ง ๔ ขันธ์นี้เป็นส่วนนาม) รวมเรียกว่า เบญจขันธ์^{๙๙}

จากการศึกษาความหมายของขันธ์ ๕ สามารถสรุปได้ว่า ขันธ์ ๕ หมายถึง ขันธ์หรือกอง เป็นการรวมส่วนประกอบของกระบวนการแห่งชีวิต ได้แก่ รูป (กาย) เวทนา (ความรู้สึก) สัญญา (ความจำ) สังขาร (สิ่งปรุงแต่ง) วิญญาณ (ความแจ้ง) หรือเรียกอีกอย่างว่ารูปและนาม (กายกับจิต) เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นและมีการทำงานร่วมกันไม่อาจแยกออกจากกันได้

๓.๑.๒ ความหมาย และประเภทของรูปขันธ์

ในขันธ์ ๕ พุทธปรัชญากล่าวถึงรูปขันธ์เป็นลำดับแรก ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวในส่วนของความหมาย และประเภทของรูปขันธ์ที่องค์ประกอบของชีวิต ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) ความหมาย

ความหมายของ รูปขันธ์ ตามรูปวิเคราะหฺ์ศัพท์ ดังนี้

“รูปปติ สิตาทีหิ วิการมาปชชติ รูปิ ยํ อมมชาติฯ อยุนติ เอตถาติ อาโย เกสาทโย เอตถ สรีเร อยุนติ ปวตตุนติ ตสฺมา อิหฺ สรีริ อาโยฯ กุจฺฉิตานํ เกสาทีนํ อุปตติเทโส กาโย รูปกาโย” แปลว่า ธรรมชาติโดยย่อผลายไป คือย่อมาถึงความแปรผันไปด้วยปัจจัยที่เป็นขาศัก มีความเย็นเป็นต้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่ารูป อวัยวะทั้งหลายมีผมเป็นต้น ย่อมเป็นไปในรูปนั้น เหตุนั้นรูปนั้นชื่อว่าอายะ อวัยวะทั้งหลายมีผมเป็นต้น ย่อมเป็นไปในสรีระนี้ เหตุนั้นสรีระนี้ชื่อว่าอายะ ประเทศที่เป็นที่เกิเกิดขึ้น แห่งอวัยวะทั้งหลายมีผมเป็นอันน่าเกลียด ชื่อว่ารูปกาย กายคือรูปนั่นเองชื่อว่ารูปกาย คำว่ารูปกายนี้ ยังปรากฏในที่ต่างๆ ในพุทธปรัชญา พร้อมทั้งอธิบายความหมายในรูปของการใช้เป็นคำนิยาม ดังนี้

คำว่า “รูป” มาจากภาษาบาลีซึ่งเกิดมาจากองค์ประกอบ คือ “รูป” ธาตุ แปลว่า “เปิดเผย” หรือ “รูป” ธาตุ แปลว่า แดกสลาย ผันแปร ประกอบด้วย อ ปัจจัย เป็น อ การันต์ นปุงสกลิงค์ ภาษาไทยนำมาใช้ในรูปคำว่า “รูป”^{๑๐๐}

คำว่า รูป มีความหมาย ๒ นัย นัยที่ ๑ กล่าวไว้ว่า รูป หมายถึง ธรรมชาติที่แตกดับหรือเสื่อมสลายไปประการหนึ่ง นัยที่ ๒ รูป หมายถึง ธรรมชาติที่แตกสลายไปด้วยอำนาจของความร้อน และความเย็น ซึ่งทั้งสองนัยนี้สรุปได้ว่า รูป มีธรรมชาติที่ต้องแตกดับ เสื่อมสลายไปนั่นเอง

ลักษณะเฉพาะของรูป (ลักษณะที่จตุกของรูป) มี ๔ ประการ คือ

๑) รูป เป็นธรรมชาติที่มีการแปรปรวนแตกดับ

^{๙๙} อรรถสิทธิ์ เวชชาชีวะ, พจนานุกรมอังกฤษ-ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภณาการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๔.

^{๑๐๐} บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจจสมุปบาท, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: พรบุญการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๓๑.

- ๒) รูป แยกออกจากจิต (นาม) ได้
 ๓) รูป เป็นอภัยกตธรรม คือ ไม่ใช่ธรรมชาติที่เป็นกุศลหรืออกุศล
 ๔) รูป มีวิญญูณ (จิต) เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

รูป หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นส่วนประกอบทางรูปธรรมทั้งหมด ซึ่งสื่อถึงการเปิดเผยให้รู้ถึงความรู้สึกที่มีอยู่ในใจ การเปิดเผยให้รู้ถึงความคิด^{๑๑} ธรรมชาตินี้มีความเชื่อมโยงเนื่องจากปัจจัยด้านลบแห่งธรรมชาตินั้น เช่น ร่างกายจะไม่สบายจนถึงตายหากอยู่ในอุณหภูมิที่ร้อนหรือเย็นเกินไป และน้ำแข็งจะละลายในอุณหภูมิที่ร้อน ธรรมชาตินี้ได้แก่ร่างกายของสิ่งมีชีวิตรวมทั้งสิ่งต่างๆ ในโลก และพฤติกรรมของสิ่งเหล่านั้น สามารถแบ่งตามคุณภาพได้ ๒ ส่วน ได้แก่ มหาภูตรูป และอุปาหयरูป ซึ่งเป็นรูปที่อาศัยมหาภูตรูป^{๑๒}

ในพระพุทธศาสนาคำว่า “รูป” มี ๑๑ ความหมาย ได้แก่

- ๑) รูป ในความหมายว่า ชั้นระ หมายถึง รูปชั้นธ เช่น “ยงกิลยจิ รูป อตีตนาคตปจจุปนัน (รูปอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็น อดีต อนาคต และปัจจุบัน)”
 ๒) รูป ในความหมายว่า ภาวะ หมายถึงรูปภพ เช่น “รูปูปตติยา มคคั ภาเวติ (เจริญมรรคเพื่อเข้าสู่รูปภพ)”
 ๓) รูป ในความหมายว่า นิमितตะหมายถึงนิमित เช่น “อชฌตต อรูปสณญี พหิทธา รูปานิปสสตี (ผู้มีอรุสญญาภายในเห็นรูปทั้งหลายภายนอก)” รูปที่ถูกเห็นนั้นหมายถึง “นิमित”
 ๔) รูป ในความหมายว่า วัณณะหมายถึงสี เช่น “จกขุจปฏิจจ รูป จ อุปปชชตี วิญญานั (วิญญูณเกิดขึ้น เพราะอาศัยจักขุและรูปารมณั)” รูปารมณันี้หมายถึงสี
 ๕) รูป ในความหมายว่า ปัจจยะ หมายถึง เหตุปัจจัย เช่น “สรูปา ภิกขเว อุปปชชนตี ปापกา อกุสลา ธมมา โน อรูปา (ธรรมที่เป็นบาปอกุศล มีรูปจึงเกิดขึ้น ไม่มีรูป ไม่เกิดขึ้น)” รูปนี้หมายถึง เหตุปัจจัย
 ๖) รูป ในความหมายว่า สภาวะหมายถึงสภาวะที่เสื่อมสลายไป เช่น “อิฏฐรูป (สภาพอันน่าปรารถนา)” รูปในที่นี้มีเสื่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาล จากที่น่าปรารถนาก็กลายเป็นไม่น่าปรารถนา
 ๗) รูป ในความหมายว่า สัททะ หมายถึงรูปศัพท์ เช่น “รูปลิตฺติ (ความสำเร็จรูปของศัพท์)” คัมภีร์ไวยากรณ์รูปลิตฺติ
 ๘) รูป ในความหมายว่า สันฐานะ หมายถึง รูปร่างสันฐาน เช่น “รูปูปมาโน รูปูปสนโน (บุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป)” ซึ่งรูปนี้ หมายถึง รูปร่างสันฐาน

^{๑๑} อ่างแล้, บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจจสมุปบาท, หน้า ๔๘.

^{๑๒} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๒.

๙) รูป ในความหมายว่า รูปปั้นหมายถึงรูปปั้น เช่น “อชฌตต์ เกสาทีสุ นิลกสิณาทิสฺสู นิลกสิณาทิวาเสน อุปปาติตฺติ รูปชฌานํ รูปํ (รูปปั้นที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจการเพ่งสีเสียว เป็นต้น ในผม เป็นต้น ในกสิณสีเสียว เป็นต้น ภายใน ชื่อว่ารูป)”

๑๐) รูป ในความหมายว่า รูป หมายถึงร่างกาย เช่น “อภูริณฺจ ปฏิจฺจ นหารณฺจ ปฏิจฺจ มฺสณฺจ ปฏิจฺจ จมฺมณฺจ ปฏิจฺจ อากาโส ปรีวาริตฺโต รูปนฺเตวฺว สงฺขยํ คจฺฉติ (อากาศอาศัยกระดูก เอ็น เนื้อ และหนังมาประกอบเข้าด้วยกันจึงนับว่า ‘รูป’)” ซึ่งรูปนี้หมายถึง ร่างกาย และสุดท้าย

๑๑) รูป ในความหมายว่า ปิยรูปและสาตรูป แปลว่า รูปที่น่ารัก และรูปที่น่าสนใจ เช่น ปิยรูปสารทูปเนนาติ โข ภิกฺขเว ฉนฺเนตฺติ อชฌตฺติกาณํ आयตนาณํ อธิวจฺนํ (คำว่า ‘ปิยรูป สาตรูป’ นี้เป็นชื่อของอายตนะภายใน ๖) ปิยรูปและสาตรูปนี้มีความหมายครอบคลุมชั้นทั้ง ๕

สามารถสรุปได้ว่า รูปชั้นนี้ หมายถึง องค์ประกอบของร่างกายในส่วนที่เป็นรูปธรรม มีความเสื่อมสลายไปตามธรรมชาติ เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตตาตัวตน เป็นลักษณะของรูปธรรมที่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส ซึ่งพุทธปรัชญากล่าวถึงรูปในส่วนที่เป็นรูปภายนอกและรูปภายใน ดังจะได้กล่าวต่อไปในประเด็นที่ว่าด้วยประเภทของรูปชั้นนี้ ต่อไป

๒) ประเภทของรูปชั้นนี้

รูปชั้นนี้ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นส่วนประกอบทางรูปธรรมทั้งหมด ซึ่งสื่อถึงการเปิดเผยให้รู้ถึงความรู้สึกที่มีอยู่ในใจ การเปิดเผยให้รู้ถึงความคิด ธรรมชาตินี้มีความเสื่อมโทรม เนื่องจากปัจจัยด้านลบแห่งธรรมชาตินั้น เช่น ร่างกายจะไม่สบายจนถึงตายหากอยู่ในอุณหภูมิที่ร้อนหรือเย็นเกินไป และน้ำแข็งจะละลายในอุณหภูมิที่ร้อน ธรรมชาตินี้ ได้แก่ ร่างกายของสิ่งมีชีวิตรวมทั้งสิ่งต่างๆ ในโลก และพฤติกรรมของสิ่งเหล่านั้น^{๑๓} โดยที่ธรรมชาตินี้แบ่งตามคุณภาพได้ ๒ ส่วน ได้แก่ มหาภูตรูป และอุปาทายรูป ซึ่งเป็นรูปที่อาศัยมหาภูตรูป

มหาภูตรูป เป็นรูปที่มีคุณภาพปฐมภูมิ (Primary qualities)^{๑๔} กล่าวคือมหาภูตรูป เป็นคุณสมบัติพื้นฐานแห่งรูป ซึ่งสามารถจำแนกได้ ๔ ชนิด ได้แก่ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ๔ ชนิดนี้ถูกเรียกว่ามหาภูตรูป เนื่องจากธาตุ ๔ นี้คือรูปที่เป็นใหญ่และปรากฏชัดเจน รูปที่แสดงลักษณะอื่นที่ตนเอง เป็นสภาพที่ไม่มีลักษณะนั้น ผ่านทางลักษณะแห่งอุปาทายรูป เปรียบได้กับนักเล่นกล รูปที่จำเป็นต้องได้รับการรักษาด้วยปัจจัยต่างๆ คือจำเป็นต้องบริหารมาก รูปที่มีความผิดปกติเกิดได้มาก และสุดท้ายรูปที่มีอยู่มากและมีอยู่จริงในสรรพสิ่งยกเว้นนิพพานทุกยุคทุกสมัย

^{๑๓} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๖.

^{๑๔} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตฺโต), พระพุทธศาสนากับปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๙๙.

มหาภูตรูป ๔ นี้คือ ร่างกาย วัตถุ สสาร และพลังงานล้วนมีธาตุ ๔ ครบ เพียงแต่จะแสดงตัวออกมาให้สังเกตได้ชัดเจนหรือไม่เท่านั้น ในร่างกายของบุคคลสามารถสังเกตสิ่งที่มีลักษณะแห่งธาตุต่างๆ หากพิจารณาในระดับที่ละเอียดมากขึ้น เช่น กระดูกที่แสดงลักษณะแห่งปฐวีธาตุชัดเจนนั้นยังมีลักษณะแห่งธาตุอื่นประกอบอยู่ด้วย แต่แสดงลักษณะไม่ชัดเจนเท่าปฐวีธาตุ กระดูกมีลักษณะแห่งอาโปธาตุที่สามารถศึกษาได้ คือลักษณะเชื่อมประสานโมเลกุล ได้แก่ แรงยึดเหนี่ยวระหว่างโมเลกุล แต่มีลักษณะแห่งอาโปธาตุที่เกาะกุม กระดูกจึงไม่สามารถไหลได้ กระดูกมีลักษณะแห่งเตโชธาตุในรูปแบบแห่งอุณหภูมิ กระดูกมีวาโยธาตุ ได้แก่ การเคลื่อนที่ และการหยุดนิ่งตามพฤติกรรมแห่งร่างกาย

รูป คือธรรมชาติที่แปรผันหรือแตกสลายไปด้วยอำนาจแห่งความร้อน เย็นเป็นต้น ที่ชื่อว่าชั้นธเพราะเป็นที่เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดเพิลิตเพลิน เป็นที่ตั้งแห่งโรค เป็นที่ปรากฏแห่งชราและมรณะ คือกองรูป ส่วนนี้เป็นรูปร่างกายตลอดถึงพฤติกรรมและคุณสมบัติต่างๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมดกล่าวโดยสรุปได้แก่ ร่างกายและสิ่งที่เกิดจากร่างกาย (สิ่งที่เกิดจากร่างกาย เช่น เสียง กลิ่น รส พฤติกรรมต่างๆ และรูปไปถึงเพศชายหรือหญิง) รูปชั้นนี้ยังสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนได้แก่ มหาภูตรูป คือรูปใหญ่หรือรูปหลักอันเป็นที่อาศัยของรูปอื่นๆ และอุปาหารูป คือรูปที่อยู่ในรูปใหญ่ รูปชั้นหรือกายรูปนี้ตามรูปวิเคราะห์ศัพท์ทางนิรุกติศาสตร์ไว้ว่า “กวจนิตานํ เกสาทินํ อาโยติ กาโย แปลว่า รูปใดเป็นที่ประชุมลงแห่งส่วนต่างๆ มีผมเป็นต้นอันน่าเกลียด เหตุนี้รูปนั้นได้ชื่อว่ากายรูป” ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคตอนที่ว่าด้วยกายาคตาสติได้กล่าวถึงรูปกายว่า กายนี้เป็นที่รวมแห่งโกฏฐานต่างๆ มีขน ผม เล็บ เป็นต้น และชื่อน่าเกลียด เพราะกายนี้ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไปจรดปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ และทั้งเป็นที่เกิดของโรคนานาชนิด มีโรคหู โรคตา และโรคปาก เป็นต้น

รูปเป็นธรรมชาติที่มีการผันแปรเปลี่ยนแปลงสลายไป (รูปปนลกฺขณฺ) ในเมื่อได้กระทบกันกับเหตุที่ไม่ถูกกันขึ้นเหตุที่ไม่ถูกกันนั้นเรียกว่าวิโรธปัจจัยได้แก่ความเย็น, ร้อน, หิว, กระทบ, ยุง, รื่น, เหลือบ, ไร, ลม, แดด เป็นต้น ดังมีวจนัตถะว่า สัตถุณหาทิวโรธปัจจัยเยหิรูปตติ = รูปธรรมชาติโดยอมเปลี่ยนแปลงสลายไปเพราะวิโรธปัจจัยมีความเย็นร้อน (อาการกาย ๓๒ ประการ) เป็นต้น ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่ารูป องค์ประกอบของมนุษย์ในส่วนที่เป็นร่างกายฝ่ายรูปธรรมทั้งหมดคือร่างกายและพฤติกรรมของร่างกายเป็นการรวมตัวของธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) วาโยธาตุ (ธาตุลม) ธาตุทั้งสี่เกาะกุมรวมตัวกันเข้าทำให้เกิดคุณสมบัติต่างๆ ขึ้น เรียกว่าอุปาหารูปคือรูปอาศัยเป็นรูปอาศัยมหาภูตรูป

สรุปได้ว่า รูปชั้นนี้เป็นองค์ประกอบหนึ่งในชั้น ๕ เป็นส่วนของร่างกาย เกิดขึ้นจากการเกาะกุมของธาตุต่างๆ ได้แก่ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ รวมเรียกว่า มหาภูตรูปและมีอุปาหารูปเป็นส่วนย่อย ซึ่งในส่วนของรูปชั้นนี้จัดอยู่ในรูปธรรม อันตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ คือ

ความเปลี่ยนแปลง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน รูปขันธ์จัดอยู่ในส่วนของสสารมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มีความเสื่อมสลายไปในที่สุด

๓.๑.๓ ความหมายและประเภทของเวทนาขันธ์

ในขันธ์ ๕ เวทนาขันธ์จัดเป็นองค์ประกอบประการที่สอง ซึ่งเวทนาขันธ์นั้นในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีปรากฏทั้งในพระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งในการแสดงเรื่องของเวทนานั้นมีจุดประสงค์แตกต่างกันออกไป ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงความหมายของเวทนาขันธ์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) ความหมาย

เวทนาขันธ์ แปลตามศัพท์ว่า “เวทยตติ ธรรมชาติโดยอ้อมเสวยอารมณ์ ฉะนั้นธรรมชาตินี้ชื่อว่าเวทนา” เวทนาขันธ์คือกองเวทนา คำว่าเวทนาได้แก่ความรู้สึกของจิตเมื่อรับรู้อารมณ์ต่างๆ ที่ผ่านมาทางอายตนะภายใน ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ คำว่าการรับรู้อารมณ์นั้นไม่ตรงตามที่คนทั่วไปเข้าใจ คำว่าอารมณ์ในทางพุทธปรัชญานั้นหมายถึงสิ่งที่จิตรับรู้โดยผ่านทางอายตนะภายในทั้ง ๖ ดังที่กล่าวมาแล้ว ส่วนอารมณ์ที่จัดเป็นเวทนาขันธ์ตามนัยแห่งพุทธปรัชญาก็คือสิ่งที่ผ่านอายตนะภายนอก ทั้ง ๖ กล่าวคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เป็นต้น โผฏฐัพพะ หมายถึงสิ่งที่มากระทบทางกายสัมผัสมีความหนาว ร้อน อ่อนและแข็ง เป็นต้น และธรรมารมณ์อันเป็นวิถีแห่งอายตนะภายในสำหรับเป็นที่รับรู้อารมณ์ พุทธปรัชญาได้อธิบายเกี่ยวกับเวทนาไว้ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย ชันธวรรค ความว่า “ภิกษุทั้งหลายเพราะเหตุไรจึงเรียกว่าเวทนา เพราะเสวยอารมณ์จึงเรียกว่าเวทนา เสวยอารมณ์อะไร เสวยอารมณ์สุขบ้าง เสวยอารมณ์ทุกข์บ้าง เสวยอารมณ์ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบ้าง”^{๑๕}

คำว่า “เวทนา” มาจากภาษาบาลี คำว่า “วิท” แปลว่า “รู้” ประกอบด้วย ยุ ปัจจัย อากาเรण สำเร็จรูปเป็น “เวทนา” ภาษาไทยนำมาใช้ในรูปคำว่า “เวทนา” คำว่า เวทนา มีความหมายครอบคลุมเท่ากับคำว่า “เวทนาขันธ์” เวทนาขันธ์หมายถึงส่วนประกอบชีวิตทางนามธรรมที่ได้แก่การเสวยอารมณ์ คือความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ซึ่งเกิดขึ้นทุกครั้งที่มีการรับรู้ เป็นความรู้สึกสุข สบาย ถูกใจ ชื่นใจ หรือทุกข์ บีบคั้น เจ็บปวด หรือเฉยๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง ความรู้สึกนี้เกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ โดยขึ้นอยู่กับอารมณ์คือสิ่งเร้าที่น่าพอใจ ไม่น่าพอใจ หรือกลางๆ ความรู้สึก

^{๑๕} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑.

นี้เป็นคุณลักษณะประการหนึ่งแห่งวิญญาน ความรู้สึกดังกล่าวมีประจำอยู่ในมนุษย์เป็นปกติ จึงถือว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ประกอบขึ้นเป็นชีวิต^{๑๖}

อภิธรรมปิฎกัมมสังคณี กามาวจรกุกุศลจิต กล่าวว่า เวทนาชั้น (กองเวทนา) ได้แก่ การเสวยอารมณ์ต่างๆ สุข ทุกข์ อุเบกขา องค์ธรรมเวทนาเจตสิกในจิตคือความสำราญทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส^{๑๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรมว่า เวทนา หมายถึง การเสวยอารมณ์, ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ^{๑๘}

สรุปความได้ว่า เวทนา หมายถึง องค์ประกอบของชีวิตในส่วนที่เป็นจิต ทำหน้าที่รับรู้หรือเสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ที่เกิดจากการสัมผัสทางประสาททั้ง ๕ (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) และทางใจเป็นส่วนที่เป็นความรู้สึกในสิ่งที่มากระทบ

๒) ประเภทของเวทนาชั้น

ลักษณะทั่วไปของเวทนา ในชีวิตประจำวัน มีเวทนาอยู่ ๓ ลักษณะ ได้แก่

- ๑) รู้สึกพอใจ รู้สึกชอบใจ รู้สึกสบาย รู้สึกชื่นใจ เรียกว่า สุขเวทนา
- ๒) รู้สึกไม่พอใจ รู้สึกไม่ชอบใจ อึดอัด ขัดเคือง เป็นทุกข์ เดือดร้อน เรียกว่าทุกข์เวทนา
- ๓) ถ้าไม่ถึงอย่างนั้น ไม่ขัดลงไปว่าสุขหรือทุกข์ แต่ยังเป็นความรู้สึกที่มีผลแก่จิตใจ มีอิทธิพลแก่จิตใจ ในทางให้เกิดความยึดมั่นถือมั่น คือสงสัย สนใจ หรือหวังอะไรอยู่ในเวทนาชนิดนี้ แต่ไม่ขัดลงไปว่าสุขหรือทุกข์นี้ เรียกว่า อทุกขมสุขเวทนา

สุขเวทนามีลักษณะที่เป็นสุข ทุกขเวทนามีลักษณะที่เป็นทุกข์ อทุกขมสุขเวทนามีลักษณะที่ไม่อาจจะกล่าวว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ หมายความว่า เวทนาคือความรู้สึก ถ้าความรู้สึกเป็นสุขพอใจยินดี ชื่นอก ชื่นใจก็เรียกว่า สุขเวทนา สุขเวทนามันเพิ่มให้เกิดนิสัยสันดานที่จะรักแต่ถ้าความรู้สึกไม่พอใจ อึดอัด ขัดเคืองใจ ทรมานเป็นทุกข์นี้เรียกว่า ทุกขเวทนา ทุกขเวทนามันเพิ่มนิสัยสันดานที่จะเกลียด โกรธ ส่วนความรู้สึกที่มีผลแก่จิตใจมีอิทธิพลแก่จิตใจคือสงสัย สนใจหรือ หวังอะไร

^{๑๖} เวทนานุกโว เตธา สุขทุกข มุเพกขยา อิฏฐานิฏฐานุกวน มชฌานุกวลกขณา ตูโน สจจสงเขป (บาลี) ๗๓/๘, พระธรรมपालเถระ, **สังขสังเขป**, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๖๔.

^{๑๗} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๙/๓๘.

^{๑๘} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๖๒.

ในเวทนาชนิดนี้แต่ไม่ชัดเจนไปว่าสุขหรือทุกข์นี้เรียกว่า อทุกขมสุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนามันเพิ่มนิสัยสันดานในที่จะสงสัย ถึงเลตลอดเวลา รวมความว่า สุขเวทนาเกิดขึ้นที่ไรมันจะเพิ่มนิสัยสันดานแห่งความโลภ ความอยากได้ ความกำหนด ทุกขเวทนาเกิดขึ้นที่ไร จะเพิ่มนิสัยสันดานแห่งความโกรธ ความประทุษร้าย อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้นที่ไร จะเพิ่มนิสัยสันดานแห่งความโง่ ความหลง ความมัวเมา ความมืดบอด

พระพุทธเจ้าตรัสถึงผัสสะว่า ผัสสะคือสิ่งที่ทำให้เวทนาเกิด เราจะพูดว่าผัสสะก็ได้ พูดว่าเวทนาการก็ได้เพราะว่าเมื่อผัสสะแล้วก็ต้องมีเวทนา เวทนานั้นต้องมีชื่อว่าสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดมาจากผัสสะ ได้แก่ สัมผัสทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง คือไปสัมผัสที่อารมณ์อะไรเข้า หลังจากสัมผัสแล้วก็ต้องมีเวทนา ฉะนั้นเวทนาจึงมีชื่อไปตามผัสสะถึง ๖ ชนิด คือ

๑) จักขุสัมผัสสชาเวทนา	(เวทนาเกิดจากจักขุสัมผัส)
๒) โสตสัมผัสสชาเวทนา	(เวทนาเกิดจากโสตสัมผัส)
๓) ฆานสัมผัสสชาเวทนา	(เวทนาเกิดจากฆานสัมผัส)
๔) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา	(เวทนาเกิดจากชิวหาสัมผัส)
๕) กายสัมผัสสชาเวทนา	(เวทนาเกิดจากกายสัมผัส)
๖) มโนสัมผัสสชาเวทนา	(เวทนาเกิดจากมโนสัมผัส)

เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับแห่งเวทนาจึงมี^{๑๙}

สรุปได้ว่า เวทนา เป็นองค์ประกอบของชีวิตในส่วนที่เป็นจิต ทำหน้าที่รับรู้หรือเสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ที่เกิดจากการสัมผัสทางประสาททั้ง ๕ (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) และทางใจเป็นส่วนที่เป็นความรู้สึกในสิ่งที่มากระทบ ซึ่งพุทธปรัชญาเรียกว่า “อายตนะ” เป็นองค์ประกอบทั้งภายในและภายนอก คือ ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รับรส กายสัมผัส จิตรับรู้ พุทธปรัชญาแสดงเวทนาในส่วนของความรู้ที่เกิดจากกระบวนการของอายตนะทั้งภายในและภายนอก และกล่าวถึงจิตที่รับรู้ความจริงตามที่มันเป็น มนายตนะกับธัมมายตนะ (เป็นเหตุ) การรู้เรื่องราวต่างๆ (เป็นผล)

๓.๑.๔ ความหมาย และประเภทของสัญญาขั้นนี้

ขั้นนี้ ๕ ในลำดับที่สามนั้นพุทธปรัชญากล่าวถึงสัญญาขั้นนี้ เป็นส่วนของความจำจัดอยู่ในนามธรรม ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงความหมายและประเภทของสัญญาขั้นนี้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

^{๑๙} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๓.

๑) ความหมาย

ส่วนหรือกองของชีวิตที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับความจำ ความจำได้ ความทรงจำ ตลอดจนครอบคลุมถึงการหมายรู้ การกำหนดหมายปัญญา การประเมินข้อมูล จึงย่อมเกิดจากการสังสม จดจำ ประมวลผลตั้งแต่อดีตหรือแต่ก่อนแต่อกจวบจนปัจจุบัน ย่อมใช้สมองส่วนหนึ่งในการบันทึกเก็บจำ ซึ่งย่อมมีข้อมูลอย่างมากมายมหาศาล จนเกินกว่าที่จำได้ทั้งปวงในขณะจิตหนึ่งๆ สัญญาหรือฝ่ายความจำได้หมายรู้จึงต้องทำงานหรือเกิดขึ้นในลักษณะการเกิดดับ..เกิดดับๆ ...ตั้งนี่อยู่เสมอๆ กล่าวคือเกิดคือจำขึ้นมาได้ แล้วก็ดับคือลืมลงไปนั่นเอง เป็นไปดังนี้เสมอๆ ดังนั้นสมองอันเป็นส่วนหนึ่งหรืออาศัยอยู่ในรูปขันธ์ จึงถูกจัดเป็นหทัยวัตถุอันเป็นเหตุปัจจัยอย่างหนึ่งของจิต แต่ก็อย่าเข้าใจผิดไปว่าจิตคือสมอง เพราะจิตก็ไม่ได้เกิดแต่เหตุคือสมองแต่อย่างเดียว เพราะจิตก็ยังเกิดแต่มีเหตุอื่นๆ มาเป็นปัจจัยปรุงแต่งอีกเช่นกัน ซึ่งจะได้กล่าวถึงความหมายของสัญญาชั้นต่อไป

คำว่า “สัญญา” มาจากภาษาบาลีที่ประกอบด้วย “ส” “ญา” อ ปัจจัย อา การันต์ สำเร็จรูปเป็น “สญา” ภาษาไทยนำมาใช้ในรูปคำว่า “สัญญา” โดยคำว่า “ส” แปลว่า พร้อม ต่อเนื่อง ติดต่อกัน ประชุม^{๒๐} และคำว่า “ญา” แปลว่า “รู้” คำว่า “สัญญา” มี ๑๒ ความหมาย ได้แก่

๑) สัญญา ในความหมาย สัญญานานะ หมายถึง การหมายรู้ เช่น สัญฆานาติ สัญฆานาตีติ โข อาวุโส ตสฺมา สัญญาติ วุจฺจติ (ท่านผู้มีอายุ สภาวะกำหนดหมาย สภาวะกำหนดหมาย เหตุนั้นจึงเรียกว่า สัญญา)

๒) สัญญา ในความหมาย นามะ หมายถึง ชื่อ เช่น นามิ สัญญา^{๒๑} (นาม ก็คือ ชื่อ)

๓) สัญญา ในความหมาย กิเลส เช่น สัญญาติ กิเลสสัญญา. กิเลสยาเว วา อิศ สัญญานาเมนา วุตฺตา (สัญญา ได้แก่ กิเลสสัญญา กิเลสทั้งหลายนั้นเที่ยว ท่านกล่าวแล้วโดยชื่อว่า สัญญาในที่นี้)

๔) สัญญา ในความหมาย ปญฺญจธรรม หมายถึง กิเลสที่เป็นเครื่องเนิ่นช้า เช่น ปปฺพจสฺสญาติ ตณฺหามานทิกฺขุสิปฺปญฺจสมฺปยุตฺตา สัญญา,สฺสญานาเมนา วา ปปฺพจยาเว วุตฺตา (บพว่า ปปฺพจสฺสญา ได้แก่ สัญญาอันประกอบด้วยเครื่องเนิ่นช้า ได้แก่ ตัณหา มานะ และทิกฺขุสิ อเนิงเครื่องเนิ่นช้านั้นเที่ยว ตรัสด้วยชื่อว่า สัญญา)

๕) สัญญา ในความหมาย ทิกฺขุสิ หมายถึง ทิกฺขุสิที่ก่อให้เกิดสัญญา เช่น สัญญาติ สฺสญานสมฺภูฏาปิ กา ทิกฺขุสิ (บพว่า สัญญา ได้แก่ ทิกฺขุสิอันเกิดแต่สัญญา)

๖) สัญญา ในความหมาย เครื่องหมาย เช่น “ภควา ธาตุปริสฺสาวนํ คเหตุวา ปญฺจทิจิ คากาสเตหิ เถรสฺส คุณํ กเถตฺวา ธาตุเจตฺยํ การาเปตฺวา ราชคหคฺมนตฺถาย อานนทฺเถรสฺส สฺสญํ อทาสี (พระเจ้า

^{๒๐} พระคันธสาราภิงค์, อภิธมฺมตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๖๗๖.

^{๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๐/๔๙๐.

มีพระภาคทรงถือผ้ากรองน้ำห่อพระธาตุกล่าวคุณของพระเถระด้วยคาถา ๕๐๐ คาถาโปรดให้สร้างพระธาตุเจดีย์ ได้ประทานสัญญาแก่พระอานนทเถระเพื่อเสด็จไปยังกรุงราชคฤห์) “สัญญา” ในความหมายอนุปัสสนา เช่น “อนิจจสัญญาติ ‘สพเพ สงขารา อนิจจา’ ติ เอว ปวตตา อนิจจานุปัสสนา (คำว่า อนิจจสัญญา ได้แก่ อนิจจานุปัสสนาที่เป็นไปอย่างนี้ว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง)”

๗) สัญญา ในความหมาย เจตนา หมายถึง ความตั้งใจ ซึ่งผู้วิจัยค้นคว้าไม่พบในคัมภีร์บาลี แต่สัญญาในความหมายนี้สอดคล้องกับพจนานุกรมสันสกฤต-อังกฤษ

๘) สัญญา ในความหมาย จิตตะ หมายถึง จิต มโน วิญญาณ เช่น “สัญญานิโรธติ จิตตนิโรธ (สัญญาดับ คือจิตดับ)

๙) สัญญา ในความหมาย วิปัสสนา เช่น “สัญญาสทโท อนิจจสัญญา ทุกขสัญญาติอาทิสู วิปัสสนาย อาคโต (สัญญาศัพท์มาแล้วในวิปัสสนา เช่น ในคำว่า อนิจจสัญญา ความหมายรู้ว่าไม่เที่ยง ทุกขสัญญา ความหมายว่า เป็นทุกข์ เป็นต้น)”

๑๐) สัญญา ในความหมาย สมณะ เช่น “อุทฺธมาตกสัญญาติวา โสปาก รูปสัญญาติ วา อิเมธฺมา เอกตธา อุทฺทาหุ นานตถาติอาทิสู สมเถ อาคโต (สัญญาศัพท์ มาแล้วในสมณะ เช่น ในคำว่า ดูก่อนโสปากสามเณร ธรรมเหล่านี้ว่า อุทฺธมาตกสัญญาก็ดี รูปสัญญาก็ดีมีอรรถอย่างเดียวกันหรือมีอรรถต่างกัน)”

๑๑) สัญญา ในความหมายบริการของสมณะ เช่น “อาหาเรปฏิกกุลสณฺญาเย (ความหมายรู้ในอาหารโดยเป็น สิ่งที่น่าเกลียด)”

๑๒) สัญญา ในความหมายแรกเกี่ยวข้องกับคำว่า “สัญญาชั้น” กล่าวคือคำว่า “สัญญา” ความหมายแรกมีความหมาย ครอบคลุมคำว่าสัญญาชั้น แต่คำว่าสัญญาชั้น มีความหมายไม่ครอบคลุมคำว่าสัญญา ที่หมายถึง การหมายรู้สัญญาชั้นยังหมายรวมถึงทวิสัญญานุสัญญา อานันทเถระอธิบายว่าทวิสัญญานุสัญญาประกอบด้วยศัพท์ “ทวิญฺญิ แปลว่า ความเห็น” กับ “สัญญา แปลว่า ความหมายรู้” รวมศัพท์ได้ความว่า ความรู้เห็น ได้แก่ ความรู้เห็นที่ผิด ซึ่งหมายถึง มิจฉาทวิญฺญิ เท่านั้นซึ่งสงเคราะห์เข้ากับสังขารชั้น ดังนั้นคำว่า “สัญญา” ที่หมายถึง การหมายรู้นี้ สามารถสงเคราะห์เข้ากับสังขารชั้นและสัญญาชั้น ซึ่งมีความหมายกว้างกว่าสัญญาชั้น

สัญญาชั้นเป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งของชีวิต ซึ่งชีวิตของมนุษย์มีส่วนประกอบคือ รูปและนาม และสัญญาชั้นนั้นจัดเป็นส่วนประกอบของชีวิตในส่วนที่เรียกว่า นามชั้น (สัญญา เวทนา สังขาร วิญญาณ) ดังนั้นสัญญาชั้นจึงไม่มีรูปร่างไม่มีขนาดและไม่สามารถสัมผัสได้ ในส่วนของกายสัญญาเป็นส่วนที่ทำหน้าที่ในด้านความจำ (ไม่ใช่เนื้อสมองแต่เป็นส่วนของความนึกคิด เนื้อสมองนั้นจัดอยู่ในรูปชั้นซึ่งเป็นหนึ่งในอาการ ๓๒) สัญญาชั้นเป็นเพียงส่วนประกอบหนึ่งของชีวิตมนุษย์และจัดว่าเป็นสิ่งละเอียดหรือธาตุละเอียดนั่นเองการจะรู้จะเห็นหรือสัมผัสได้จะต้องใช้สติและผู้รู้เท่านั้น

คนที่มีสติสมบูรณ์ทุกคนสามารถที่จะรู้หรือเห็นสัญญาชั้นนี้ได้โดยเมื่อเรานึกถึงหรือจำสิ่งใดๆได้ ความจำได้นั้นแหละคือสัญญาชั้นนี้

พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุเกี่ยวกับสัญญา ว่า ภิกษุทั้งหลาย สัญญาเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลายถ้าสัญญานี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ สัญญานี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลพึงได้ในสัญญาว่า “สัญญาของเราจงเป็นอย่างนี้ สัญญาของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น” ภิกษุทั้งหลายก็เพราะสัญญาเป็นอนัตตา ฉะนั้นสัญญาจึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลย่อมไม่ได้ในสัญญาว่า “สัญญาของเราจงเป็นอย่างนี้สัญญาของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น”^{๒๒}

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวรรค กล่าวว่ สัญญาชั้นนี้ หมายถึง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า สัญญาชั้นนี้^{๒๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมายไว้ในหนังสือพุทธธรรม ว่าสัญญาชั้นนี้ หมายถึง ความจำได้หมายรู้ คือ จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำสัมผัส เกิดขึ้นเพราะกลไกการทำงานของใจที่สามารถจำหรือบันทึกข้อมูลไว้ได้ ทั้งภาพ ทั้งเสียง ทั้งกลิ่น ทั้งรส ทั้งสัมผัสทางกาย และบันทึกได้แม้กระทั่งอารมณ์ที่เกิดกับใจ พุดง่าย ๆ ว่าเพราะใจมีกลไกในการจำหรือบันทึกข้อมูลได้จึงเกิดสัญญาความจำได้ หรือระลึกถึง รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และอารมณ์ที่เคยประสบมาได้^{๒๔}

บรรจบ บรรณรุจิ ได้ให้ความหมายไว้ในหนังสือปฏิจจสมุปบาทกระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิตว่า สัญญา คือ อาการของจิตหรือวิญญาณที่แสดงพฤติกรรมออกมาเป็นความกำหนดหมายจำได้หมายรู้ว่า อารมณ์ คือ สิ่งที่มากระทบนั้นคืออะไร^{๒๕}

สามารถสรุปได้ว่า สัญญาเป็นความจำได้หมายรู้อันเกิดแต่ผัสสะจากการกระทบกันของอายตนะภายนอกและภายในกระทบกัน จึงเกิดเป็นความทรงจำในเรื่องต่างๆ เช่น ความจำในเรื่องของรูปว่า สวย ไม่สวย สูง ต่ำ ดำ ขาว เป็นต้น เป็นอาการของจิตที่ทำหน้าที่บันทึกไม่ใช่สมอง สัญญาชั้นนี้เป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งของชีวิต ซึ่งชีวิตของมนุษย์มีส่วนประกอบคือ รูปและนาม และสัญญาชั้นนั้นจัดเป็นส่วนประกอบของชีวิตในส่วนที่เรียกว่า นามชั้น (สัญญา เวทนา สังขาร วิญญาณ) ดังนั้นสัญญาชั้นจึงไม่มีรูปร่างไม่มีขนาดและไม่สามารถสัมผัสได้ในส่วนของกายสัญญาเป็นส่วนที่ทำให้

^{๒๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๗.

^{๒๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๗.

^{๒๔} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๙.

^{๒๕} อ้างแล้ว, บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจจสมุปบาท, หน้า ๒๘.

หน้าที่ในด้านความจำ สัญญาหรือฝ่ายความจำได้หมายรู้จึงต้องทำงานหรือเกิดขึ้นในลักษณะเกิดดับ..เกิดดับๆ...ตั้งนี้อยู่เสมอๆ กล่าวคือ เกิดคือจำขึ้นมาได้แล้วก็ดับคือลืมลงไปนั่นเอง เป็นไปดังนี้เสมอๆ

๒) ประเภทของสัญญาชั้น

สัญญาชั้น หมายถึง ส่วนประกอบชีวิตทางนามธรรมได้แก่ อากาโรแห่งวิญญาณ^{๒๖} ที่แสดงพฤติกรรมออกมาเป็นความกำหนดหมาย จำได้ หมายรู้^{๒๗} อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ คือสิ่งเร้าที่มากระทบนั้นๆ ได้ ซึ่งลักษณะสำคัญของความกำหนดหมายนี้คือทำงานกับอารมณ์ที่ปรากฏตัวอยู่แล้ว ความกำหนดหมายนี้ทำหน้าที่จัดเก็บข้อมูลในระบบความจำ ซึ่งเป็นประโยชน์แต่นำมาซึ่งโทษเช่นกัน สัญญาเป็นคุณลักษณะประการหนึ่งแห่งวิญญาณเช่นเดียวกับเวทนา กล่าวอีกนัยหนึ่งสัญญาเป็นอากาโรแห่งวิญญาณ ซึ่งอากาโรแห่งวิญญาณนี้แสดงพฤติกรรมออกมาเป็นความกำหนดหมายนั้น พระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างว่า “กำหนดหมายสีเขียวบ้าง กำหนดหมายสีเหลืองบ้าง กำหนดหมายสีแดงบ้าง กำหนดหมายสีขาวบ้าง” และพระนาคเสนกล่าวอุปมาในทำนองเดียวกันว่า “เหมือนอย่างว่า เจ้าพนักงานผู้จัดการพระคลังหลวง เข้าไปสู่พระคลังหลวงแล้ว เห็นเครื่องราชูปโภคทั้งหลาย ที่มีสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว และสีแสดแล้วก็กำหนดจำได้ ข้อนี้ฉันใด สัญญามีลักษณะกำหนดจำเหมือนฉนั้น”^{๒๘} อย่างไรก็ตามความกำหนดหมายนี้มีหลายลักษณะ ซึ่งตัวอย่างข้างต้นเป็นความกำหนดหมายในสิ่งที่เป็นไปตามสามัญธรรมชาติ ได้แก่ สีเหลือง สีฟ้า หนัก เบา เป็นต้น ความกำหนดหมายยังมีลักษณะอื่น เช่น การจำได้การหมายรู้สัญลักษณ์ต่างๆ ได้แก่ ธงชาติ เครื่องหมายประจำมหาวิทยาลัย เป็นต้น การจำได้หมายรู้ในสิ่งที่เป็นไปตามวัฒนธรรมประเพณี ค่านิยมของสังคม ได้แก่ การแสดงความเคารพอย่างสุภาพ แต่งกายชุดประจำชาติ ใช้วาจาถูกกาลเทศะ^{๒๙} เป็นต้น

สัญญาชั้นสามารถจำแนกตามนัยต่างๆ หากจำแนกสัญญาชั้นตามอารมณ์ได้ ๖ ประการ ได้แก่

- ๑) รูปสัญญา คือกำหนดหมายรูรูรูป
- ๒) สัทสัญญา คือกำหนดหมายรู้เสียง
- ๓) คันธสัญญา คือกำหนดหมายรู้กลิ่น
- ๔) รสสัญญา คือกำหนดหมายรู้รส
- ๕) โผฏฐัพพสัญญา คือกำหนดหมายรู้โผฏฐัพพะ

^{๒๖} ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๑/๓๘๐.

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๖-๑๗.

^{๒๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มลिनทปัญหา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๗๑.

^{๒๙} อมรา รอดดารา, ธรรมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๗๘.

๖) ัมมสัจจะ คือกำหนดหมายรู้ธรรม

การจำแนกสัญญาเป็น ๖ ประการดังกล่าว แบ่งตามช่องทางติดต่อ ๖ ช่องทาง ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ นอกจากนี้สัญญาสามารถจำแนกได้มากในนัยอื่นเป็นตัวกำหนด เช่น กลุ่ม กุศล อกุศล และอัปยาคฤต แต่ไม่นิยมนำมาแยกกัน ร่วมกันในการจำแนกสัญญาให้หลากหลายเหมือนที่ปรากฏอย่างชัดเจนต่อเวทนา ผู้วิจัยเห็นว่าเนื่องจากพุทธธรรมมุ่งเน้นให้เห็นทุกข์ซึ่งมีเหตุที่สำคัญคือ ตัณหา การจำแนกองค์ธรรมให้หลากหลายจึงปรากฏกับตัณหา แต่ไม่ปรากฏกับสัญญา

ประเภทของสัญญาชั้นที่กล่าวมาข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า สัญญาชั้นนี้เป็นลักษณะของความจำได้หมายรู้ อันเกิดจากการกระทบกันของอายตนะภายนอกและอายตนะภายใน คือวัตถุและสิ่งที่เห็นจึงเกิดกระบวนการในการจดจำ ซึ่งพุทธปรัชญากล่าวถึงกระบวนการในการจดจำมี ๖ ประเภทดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

๓.๑.๕ ความหมายและประเภทของสังขารชั้น

ชั้น ๕ ในลำดับที่สี่พุทธปรัชญาทรงแสดงเรื่องของสังขารชั้น เป็นอาการของการปรุงแต่งสิ่งต่างๆ จัดอยู่ในนามธรรม ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงความหมายและประเภทของสังขารชั้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) ความหมาย

กองหรือส่วนของผลที่เกิดขึ้นจากชั้นต่างๆ มาเป็นเหตุปัจจัยกัน กล่าวคือเกิดผลเป็นการกระทำต่างๆ ขึ้นเป็นสิ่งปรุงแต่งทางใจให้เกิดการกระทำ (กรรม) ทางกาย วาจา ใจ การกระทำทางกาย ทุกๆ อย่างคือกายสังขาร เช่น เดิน นอน กิน นั่ง อุดจาระ ปัสสาวะ เป็นต้น ทางวาจาหรือ วจีสังขาร เช่น การพูด การคุย การอุทานต่างๆ การด่าทอต่อว่า เป็นต้น ทางใจที่เรียกกันว่าโนสังขารบ้างจิตสังขารบ้าง เช่น ความคิด ความนึกต่างๆ นานๆ ขึ้น อันล้วนย่อมเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการเป็นเหตุปัจจัยปรุงแต่งกันร่วมกับชั้นอื่นๆ หรือจากการผัสสะต่างๆ ขึ้นนั่นเอง พุทธปรัชญาได้กล่าวถึงสังขารชั้นในความหมายที่แตกต่างกัน อันเป็นไปตามเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่ง ดังจะได้กล่าวเป็นลำดับดังนี้

คำว่า “สังขาร” มาจากภาษาบาลีที่ประกอบด้วย “ส” “กร” ณ ปัจจัย อ การันต์ สำเร็จรูปเป็น “สังขาร” ภาษาไทยนำมาใช้ในรูปคำว่า “สังขาร” โดยที่คำว่า “ส” แปลว่า พร้อม ต่อเนื่อง ติดต่อกัน ประชุม และคำว่า “กร” แปลว่า ทำ แต่ง สร้าง คำว่า “สงขาร” มีหลายความหมาย ซึ่งสามารถจำแนกเป็นสามกลุ่มใหญ่ ได้แก่ คำว่า สงขาร ในกลุ่มความหมาย ผู้กระทำ ผู้ปรุงแต่ง ผู้จัดแจง และผู้จัดการ คำว่า “สงขาร” ในกลุ่มความหมายธรรมที่ถูกกระทำ ถูกปรุงแต่ง ถูกสร้างขึ้น ถูกจัดแจง ถูกจัดการ และสุดท้ายคำว่า “สงขาร” ในกลุ่มความหมาย ปุพพโยคะ (วีริยะ) อันเป็นเครื่องมือในการกระทำ ในการปรุงแต่ง ในการจัดแจง ในการจัดการ (การกระตุ้นเตือน การชักชวน การเชิญชวน การบังคับ การสั่ง เป็น

ต้น) อันเป็นเหตุให้เกิดการกระทำ การปรุงแต่ง เป็นต้น สงขาร ในกลุ่มความหมายผู้กระทำ ผู้ปรุงแต่ง ผู้จัดแจง และผู้จัดการ มี ๑๑ ความหมาย ได้แก่

๑) สงขาร ในความหมาย ปุญญาภิสังขาราทิกะ หมายถึง ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญญาภิสังขาร กล่าวคือเจตนาที่จะทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจำแนกตามสภาพที่เป็นกุศลหรืออกุศล ซึ่งปุญญาภิสังขารกับอาเนญญาภิสังขารจัดเป็นกุศล แต่อปุญญาภิสังขารจัดเป็นอกุศล เช่น ตโย สงขารา ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญญาภิสังขาร (สังขาร ๓ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญญาภิสังขาร)^{๓๐}

๒) สงขาร ในความหมาย อภิสังขระ หมายถึง การปรุงแต่ง เช่น เตภูมิกกุสลากุศลเจตนา ปน อภิสังขระณกสงขารโติ วุจจติ (เจตนาอันเป็นกุศลและอกุศลที่เป็นไปในภุมิ ๓ เรียกว่า อภิสังขระณกสังขาร)

๓) สงขาร ในความหมาย ปโยคาภิสังขาร หมายถึง ความเพียรทางกาย และความเพียรทางจิต เช่น อาคตฺ กายิกํ เจตสิกํ วีริยํ ‘ปโยคาภิสังขารโ’ นาม (ความเพียรทางกาย และทางจิตที่มาแล้ว ชื่อปโยคอภิสังขาร)

๔) สงขาร ในความหมาย กายสังขาราทิ หมายถึง กายสังขาร วจิสังขาร และจิตตสังขาร กล่าวคือเจตนาที่จะทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งทางกาย วาจา หรือใจ ทางใดทางหนึ่ง เช่น ตโยเม อาวุโส สงขารา กายสงขารโ วจิสังขารโ จิตตสงขารโ (ผู้มีอายุสังขาร ๓ ประการนี้ ได้แก่ กายสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งกาย) วจิสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งวาจา) จิตตสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งใจ)

๕) สงขาร ในความหมาย สัทธา สีละ สุตะ จาคะ และปัญญา อันประกอบด้วยปรารธนา เช่น สงขารา จ วิหารา จาติ สห ปตถนาย สหุธาทโยว ปณจ ธมมา (ความปรารธนาและวิหารธรรม ได้แก่ ธรรม ๕ ประการมีศรัทธาเป็นต้น พร้อมด้วยความปรารธนา)

๖) สงขาร ในความหมาย นิวรรณ เช่น นีวรรณสงขาทานํ สงขารานํ อุเปกขนาสุ (ในการวางเฉยสังขาร กล่าวคือนิวรรณ)

๗) สงขาร ในความหมายธรรมมีผัสสะเป็นต้นที่ประกอบพร้อมกับเจตนา ปัตถนา และปณิธิ เช่น เตหิ ปน เจตนา ทิฏฐิสมปยุตตา ผสสาทโย สงขารา นาม (ธรรมมีผัสสะเป็นต้นที่ประกอบพร้อมกับเจตนาเป็นต้นเหล่านั้น ชื่อว่า สังขาร)

๘) สงขาร ในความหมาย พลววีริยะ หมายถึง ความเพียรที่มีพลัง เช่น ยถารทชาย สาติสยํ กรณโต สงขารนติ ลทชามํ พลววีริยํ (ความเพียรที่มีพลังได้ชื่อว่า สังขารเพราะเป็นการกระทำอย่างยั้งยวดตามที่ริเริ่มไว้)

^{๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘.

๙) สงขาร ในความหมาย ปุพพโยคะ หมายถึง การประกอบความเพียรในเบื้องต้น เช่น สงขโรติ จิตต์ ติกขภาวสงขาทมณฺทณวิเสเสน สุขเซติ, สงขารียติ วา ตํ เอเตน ยถาวุตฺตนเยน สุขชัยตีติ สงขารโ, ตตถ ตตถ กิจฺเจ สีสํทานุสส จิตตสฺส อนุพลปฺปทานวเสน อตฺตโน วา พรสํ วา ปวตฺตปุพฺพปโยโค, โส ปน อตฺตโน ปุพฺพภาคปฺวตฺเต จิตตสนฺตानเ จว พรสนฺตानเ จ ปวตฺตตีติ ตฺนนิพฺพตฺตีโต จิตตสฺส ติกขภาวสงขาโต วิเสโสวิธ สงขารโ บุรพฺพประโยคฺโดยอมฺปรุํจคือจัดซึ่งจิต โดยเครื่องตกแต่งอันพิเศษ กล่าวคือความแก่กล้า หรืออีกนัยหนึ่ง กิจนั้นถูกบุรพฺพประโยคนี้ปรุํจคือจัดโดยนัยดังที่กล่าวแล้ว เพราะเหตุนั้นบุรพฺพประโยคนั้นจึงชื่อว่าสังขาร คือบุรพฺพประโยคของตนหรือของคนเหล่าอื่นอันเป็นไปแล้ว โดยอำนาจแห่งอันเพิ่มให้ซึ่งกำลังอันสมควรแก่บุคคลหรือจิตที่ท้อแท้ในกิจนั้นๆ แต่บุรพฺพประโยคนั้น ย่อมเป็นไปในกิจสันดานของตนที่เป็นไปแล้วโดยส่วนเบื้องต้น และในสันดานของคนอื่น เพราะฉะนั้นอาการพิเศษ กล่าวคือความแก่กล้าของจิตที่บุรพฺพประโยคนี้ให้เกิดแล้วนั้นแหละ จึงชื่อว่าสังขาร ในอริการเรื่องจิตนี้

๑๐) สงขาร ในความหมาย ชั้นระ หมายถึง สังขารชั้นธ เช่น “สงขารธา อนตฺตา สงขารธา จ ทิทฺ ภิภฺขเว อตฺตา อภฺวิสุสฺสุ, นยิทฺ สงขารธา อาพาธาย สํวตฺเตยฺย (ภิภฺขุทั้งหลาย ก็เพราะสังขารทั้งหลาย เป็นอนตฺตา ฉะนั้น สังขารทั้งหลายจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ)”^{๓๑}

๑๑) สงขาร ในความหมายสังขตะ หมายถึง ปัจจัยภิกสังขตธรรม คือธรรมที่มีปัจจัยสร้าง ซึ่งมีความหมายครอบคลุมชั้นธ ๕ เช่น “อนิจฺจา วต สงขารธา (สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ)” หรือสังขารในข้อความว่า “ชฺฆจฺฉา ปรมา โรคา, สงขารธา ปรมา ทุกฺขา, เอตฺ ญุตฺวา ยถาญฺตํ, นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ (ความหิว เป็นโรคอย่างยิ่ง สังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง บัณฑิตรู้เรื่องนี้ตามความเป็นจริงแล้วย่อมทำนิพพานให้แจ้ง เพราะนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง)” ซึ่งสังขารนี้หมายถึงชั้นธ ๕ “สงขาร” ในความหมาย กายสังขาร หมายถึง อัสสาสะ คือลมหายใจเข้าและปัสสาสะ คือลมหายใจออก เช่น “อัสสาสาปัสสาสา กาเยน สงฺขริยฺนตีติ กายสงฺขารธา (กายสังขาร ได้แก่ ลมอัสสาสะปัสสาสะ ชื่อว่า กายสงฺขารธา เพราะอรรถว่า อันกายปรุํงแต่ง)”

นอกจากนี้พระองค์ได้ตรัสกับพระอานนทีในมหาปรินิพพานสูตร^{๓๒} ถึงสังขารในไตรลักษณ์ว่า “สังขารนี้สิ่งที่เกิดขึ้นมีขึ้นถูกปัจจัยปรุํงแต่งขึ้นมีความแตกสลายเป็นธรรมดา” ตรัสอธิบายเรื่องปฏิจฺจสมุปฺปนนธรรม ว่าคือสิ่งถูกปัจจัยปรุํงแต่งอาศัยกันและกันเกิดขึ้นหรือสิ่งที่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้นในปฏิจฺจสมุปฺบาท

^{๓๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๘.

^{๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๓/๑๓๐.

ความหมายสังขารในพระสูตรตันตปิฎก หมายถึง สังขารปรุงแต่งสังขตธรรมอะไร ปรุงแต่งสังขตธรรม คือ รูปโดยความเป็นรูป เวทนาโดยความเป็นเวทนา สัญญาโดยความเป็นสัญญา สังขารโดยความเป็นสังขาร วิญญาณโดยความเป็นวิญญาณ เพราะปรุงแต่งสังขตธรรมจึงเรียกว่า สังขาร^{๓๓}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ให้ความหมายของสังขารในชั้น ๕ ว่า “สังขารชั้นพึงทราบว่าเป็นชื่ออย่างนั้นเพราะรวมธรรมชาติมีการประสมเจตสิกเป็นลักษณะสิ้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน”^{๓๔}

ในคัมภีร์วิมุตติมรรคได้ให้ความหมายของสังขารในชั้น ๕ ว่า “สังขารมีลักษณะคือการรวมกลุ่มเหมือนกับการหมุนของล้อรถมีผัสสะเป็นปัทมฐาน”^{๓๕}

ในคัมภีร์อภิมมัตถสังคหะให้ความหมายว่าธรรมที่มาประชุมกันแล้วปรุงแต่งหมายถึงผัสสะและเจตนาเป็นต้น โดยมาประชุมกันในทวารทั้ง ๖ หรือกรรมทวารทั้ง ๓ ย่อมปรุงแต่งกิจ เช่น กิจทางกาย วาจา ใจ ซึ่งมีการสัมผัสและความตั้งใจเป็นต้น^{๓๖}

สรุปได้ว่า สังขารคือสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งอาศัยกันและกันเกิดขึ้น เป็นการรวมธรรมชาติมีการประสมเจตสิกเป็นลักษณะสิ้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน ซึ่งปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ เป็นเครื่องปรุงแต่งจิต เครื่องปรุงแต่งความคิด เครื่องปรุงแต่งของกรรม หรืออาจกล่าวได้ว่าสังขารหมายถึงทั้งส่วนที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมสังขาร

๒) ประเภทของสังขารชั้น ๕

สังขารสามารถจัดกลุ่มแบ่งประเภทออกเป็น ๓ ประเภท คือ แบ่งตามฐานที่ตั้ง แบ่งตามคุณค่า และ แบ่งตามสภาวะธรรมชาติ โดยการแบ่งตามสภาวะธรรมชาติ ท่านหมายถึงนามธรรม (จิตใจ) และรูปธรรม (วัตถุและกาย) โดยมีรายละเอียดตามลำดับ ดังต่อไปนี้

^{๓๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑.

^{๓๔} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๗๗๐.

^{๓๕} พระอุปัชฌาย์, **วิมุตติมรรค**, แปลโดยพระเทพโสภณ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ, แปลจากฉบับภาษาอังกฤษของพระเอฮาราทะโสเมเถระและพระเขมินทเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๒๙.

^{๓๖} พระญาณธชะ (เลดีสยาตอ), **ปรมัตถทีปนีอภิมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**, แปลโดยพระคันธสาราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๗๕-๖๗๖.

สังขารที่จำแนกตามฐานที่ตั้ง

กายสังขาร วจีสังขาร และ จิตตสังขาร^{๓๗} เมื่อกายสังขารหมายถึงสภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางกาย วจีสังขารหมายถึงสภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางวาจา และ จิตตสังขาร หมายถึงสภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ หรือ กายสังขารหมายถึงปัจจัยปรุงแต่งกาย ได้แก่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก วจีสังขารหมายถึงสภาพปรุงแต่งวาจา คือ วิตก วิจารณ์ และ จิตตสังขารหมายถึงปัจจัยปรุงแต่งจิต ได้แก่ สัญญาและเวทนา^{๓๘} สังขารทั้ง ๓ ประเภทนี้ จะมีที่แสดงออกมาทางทวารทั้ง ๓ คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ นั่นเอง

สังขารชั้นอื่นนอกจากเป็นธรรมชาติที่ปรุงแต่งสังขตธรรมแล้ว สังขารชั้นอื่นยังเกี่ยวข้องกับเจตสิก กล่าวคือ สังขารชั้นอื่น เวทนาชั้นอื่น และสัญญาชั้นอื่น เมื่อรวมกัน เรียกว่า เจตสิก ซึ่งเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ประกอบกับจิต โดยเป็นไปเนื่องด้วยจิต อาการที่เจตสิกประกอบกับจิตนั้น เรียกว่า “เจโตยุตตลักษณะ” ซึ่งอาการนี้เป็นการประชุมพร้อมด้วยลักษณะ ๔ ประการ ได้แก่ เอกุปปาตะ หมายถึง การเกิดพร้อมด้วยกับจิต กล่าวคือเจตสิกต้องเกิดพร้อมกับจิตเสมอ เมื่อจิตเกิด เจตสิกย่อมเกิด เอกนิโรธะ หมายถึง การดับพร้อมกับจิต กล่าวคือเจตสิกต้องดับพร้อมกับจิตเสมอ เมื่อจิตดับ เจตสิกย่อมดับ เอกาลัมพะนะ หมายถึง การมีอารมณ์อันเดียวกับจิต กล่าวคืออารมณ์ที่จิตเข้าไปรับอยู่นั้น ย่อมเป็นอารมณ์เดียวกันกับที่เจตสิกเข้าไปรับ เช่น จิตรับอารมณ์สีขาว เจตสิกย่อมรับอารมณ์สีขาว จิตรับอารมณ์สีดำ เจตสิกย่อมรับอารมณ์สีดำ และจิตรับอารมณ์สีเขียว เจตสิกย่อมรับอารมณ์สีเขียว และเอกวัตถุกะ หมายถึง อาศัยวัตถุ คือที่ตั้งอาศัยอันเดียวกับจิต กล่าวคือที่อาศัยเกิดแห่งเจตสิก เป็นที่อาศัยเกิดเดียวกันกับจิต เช่น จิตเห็นอาศัยตาเกิด เจตสิกย่อมอาศัยตาเกิด จิตได้ยินอาศัยหูเกิด เจตสิกย่อมอาศัยหูเกิด และจิตรู้ธรรมารมณ์อาศัยหทัยวัตถุเกิด เจตสิกย่อมอาศัยหทัยวัตถุเกิดเช่นกัน แต่ชีวิตบางประเภทมีวัตถุ ๖ นี้ไม่ครบ เช่น สัตว์ไร้กระดูกสันหลังส่วนใหญ่ไม่มีอวัยวะรับเสียง และชีวิตบางประเภทไม่มีวัตถุ ๖ นี้ทุกประเภท เช่น อรูปพรหม อนึ่งเจตสิกนี้ประกอบไปด้วย ๕๒ องค์ธรรมเมื่อไม่รวมเวทนาชั้นอื่นและสัญญาชั้นอื่นจะเหลือสังขารชั้นอื่นประกอบไปด้วยเจตสิก ๕๐ องค์ธรรม นอกจากนี้จิตมีความหมายเท่ากับวิญญาณ

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าสังขารชั้นอื่นเป็นธรรมชาติที่ประกอบกับวิญญาณ โดยเป็นไปเนื่องด้วยวิญญาณ ด้วยการเกิดพร้อมกับวิญญาณ ดับพร้อมกับวิญญาณ มีอารมณ์เดียวกับวิญญาณ และมีที่อาศัยร่วมกันกับวิญญาณเจตนา ได้แก่ ความจงใจ กิริยาที่จงใจ และภาวะที่จงใจ ที่มีต่ออารมณ์เจตนา นี้ยังมีความหมายครอบคลุมไปถึงเจตน์จำนง การเลือกคัดตัดสิน มุ่งหมายที่จะกระทำ หรือพลังนำที่เป็นตัวกระทำ การ เจตนาเป็น ๑ ใน ๗ สัพพจิตตสาธารณเจตสิกคือเจตสิกที่เกิดขึ้นกับจิตทุกขณะ

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๒/๔๗, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๘.

^{๓๘} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๒, อภิ.ย. (ไทย) ๓๘/๑/๔๔๖.

สังขารชั้นและเจตนาที่มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดจนทำให้บางกรณีในการเปลอย่างรวบรัด สังขาร หมายถึงเจตนาทั้งหลาย

สรุปได้ว่า เจตนาเป็นธรรมชาติที่ประกอบกับวิญญาณที่โดดเด่น สังเกตได้ไม่ยาก ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าสังขารชั้นมีเจตนาเป็นตัวนำ และมีเจตนาเป็นลักษณะสังขารชั้นที่มีเจตนาเป็นตัวนำและมีเจตนาเป็นลักษณะนี้ เป็นต้นแบบแห่งพฤติกรรมและที่มาแห่งกรรม กล่าวคือสังขารชั้นมีเจตนาเป็นแกนนำในการริเริ่ม ประชุมแต่ง สร้างสรรค์สังขตธรรม (หรือสรรพสิ่งยกเว้นนิพพาน) การสร้างสรรค์นี้ปรากฏออกมาทางพฤติกรรม คือการแสดงออกทางกาย (การกระทำ) ทางวาจา (คำพูด) และทางใจ (การนึกคิด) ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล

๓.๑.๖ ความหมายและประเภทของวิญญาณชั้น

วิญญาณเป็นองค์ประกอบสุดท้ายในชั้น ๕ ซึ่งเมื่อก้าวถึงคำว่าวิญญาณแล้วอาจมีผู้เข้าใจผิดว่าวิญญาณคือสิ่งที่เกิดขึ้นหลังจากมนุษย์ตายไปแล้ว แต่วิญญาณชั้นในชั้น ๕ นั้นเป็นคนละอย่างกับวิญญาณที่เราเข้าใจโดยทั่วไป ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงความหมายและประเภทของวิญญาณชั้นดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) ความหมาย

วิญญาณ หมายถึง การรู้แจ้งอารมณ์ แบ่งตามทางที่เกิดเป็น ๖^{๓๙} คือ จักขุวิญญาณ โสทวิญาณ ฆานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กายวิญาณ และมโนวิญาณ แปรตามแบบว่า ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ความรู้แจ้งในอารมณ์พอที่จะกล่าวแสดงในแบบทางโลกให้เข้าใจได้ง่ายขึ้นได้ว่า หมายถึงกองหรือหมวดหมู่ของระบบประสาททั้งปวงนั่นเอง กล่าวคือ วิญญาณมีหน้าที่ในการรับรู้ คือรู้แจ้งในอารมณ์คืออายตนะภายนอกทั้งหลายที่จรหรือเกิดการกระทบนั้น ก็คือเป็นสิ่งที่ทำหน้าที่ตั้งระบบประสาทในการสื่อสารต่อเหล่าอายตนะภายนอกทั้งหลายที่จรมารกระทบ และแม้แต่ถ่ายทอดข้อมูลต่างๆ ของชีวิตคือระหว่างชั้นต่างๆ ทั้ง ๕ ด้วยกัน กล่าวคือ ชั้นต่างๆ ล้วนมีการเชื่อมสื่อสารประสานสัมพันธ์หรือแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างชั้นด้วยกัน และทั้งต่อเหล่าอายตนะภายนอกทั้งหลายที่จรมารกระทบด้วย ก็ล้วนต้องอาศัยวิญญาณนี้เองเป็นตัวเชื่อมประสาน ตามแนวอภิธรรม เรียกวินญาณชั้น ทั้งหมดว่า จิต ซึ่งจะได้กล่าวถึงความหมายของวิญญาณชั้นตามทัศนะพุทธปรัชญาดังนี้

คำว่า “วิญญาณ” มาจากภาษาบาลีคำว่า “วิ” และ “ญา” ประกอบด้วย ยุ ปัจจัย อ การันต์ สำเร็จรูปเป็นคำว่า “วิญญาณ” ภาษาไทยนำมาใช้ในรูปแบบคำว่า “วิญญาณ” แปลว่า ความรู้แจ้ง โดยที่คำว่า “วิ” แปลว่า ต่างๆ มากมาย และคำว่า “ญา” แปลว่า รู้ คำว่า “วิญญาณ” มีความหมาย

^{๓๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๒๑/๘๐.

ทั่วไปครอบคลุมเท่ากันกับคำว่า “วิญญานขันธ” ยกเว้นพุทธพจน์บางแห่งที่ใช้คำว่า “วิญญาน” ในความหมายนิพพาน เช่น เกวัฏฏสูตรที่ว่า “ปฐมวิชาติ อาโปชาติ เตโชชาติ วาโยชาติ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในวิญญานซึ่งเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น” ซึ่งวิญญานนี้ หมายถึง นิพพาน

พระสุตตันตปิฎก มุลปิณณาส กล่าวไว้ว่า วิญญาน หมายถึง สภาวะรู้ คือ รู้แจ้งสุขบ้าง รู้แจ้งทุกข์บ้าง รู้แจ้งอทุกขมสุขบ้าง^{๔๐}

คัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวไว้ว่า วิญญาน หมายถึง ธรรมชาติอันมีความรู้แจ้งเป็นลักษณะชื่อว่า วิญญาน^{๔๑}

พระพรหมคณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมายไว้ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ว่า วิญญาน หมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์, จิต, ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในและภายนอกกระทบกัน เช่น รู้อารมณ์ในเวลาเมื่อรูปมากระทบตา เป็นต้น ได้แก่ การเห็น การได้ยิน เป็นอาทิ^{๔๒}

พร รัตนสุวรรณ ได้ให้ความหมายไว้ในหนังสือวิญญานคืออะไร ว่า วิญญาน หมายถึง รู้แจ้งอารมณ์ทั้งปวง โดยความหมายเพียงว่าเป็นความรู้สึกหรือรับรู้ถึงสิ่งต่างๆ แต่ไม่ได้หมายถึงความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งหรือรู้อย่างลึกซึ้งแบบปัญญา เป็นเพียงแค่รับรู้อารมณ์ที่มากระทบคือมองเห็นได้ ยินได้กลิ่นรู้รสสัมผัสและนึกคิด^{๔๓} วิญญานทางตาที่คือวิญญานเห็น วิญญานทางหูที่คือวิญญานได้ยิน วิญญานทางจมูกที่คือวิญญานได้กลิ่น วิญญานทางลิ้นที่คือวิญญานรู้รส วิญญานทางกายที่คือวิญญานรู้สัมผัส วิญญานทางสมองที่คือวิญญานนึกคิด

เมื่อกล่าวถึงวิญญานยังมีศัพท์ที่เป็นไวยากรณ์ของวิญญานซึ่งมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกอยู่ ๑๐ คำ คือ^{๔๔} จิต มโน หทัย มนัส ปันชระ มนายตนะ มนินทริย วิญญานขันธ มโนธาตุ และวิญญานธาตุ ทั้งหมดมีความเหมือนกันโดยอรรถแต่ต่างกันโดยพยัญชนะเท่านั้น

^{๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๔๘๙.

^{๔๑} พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อภ. อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง), หน้า ๗๕๖.

^{๔๒} พระพรหมคณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๖๖.

^{๔๓} พร รัตนสุวรรณ, พุทธิวิทยา เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๗), หน้า ๙๑.

^{๔๔} อภ.สจ. (ไทย) ๓๔/๖๕/๓๙.

สรุปได้ว่า วิชาญาณ เป็นธรรมชาติอันมีความรู้แจ้งเป็นลักษณะคือ รู้แจ้งสุขบ้าง รู้แจ้งทุกข์บ้าง รู้แจ้งจอกุศลสุขบ้าง เป็นเพียงแคร์รับรู้อารมณ์ที่มากกระทบคือมองเห็นได้ยินได้กลิ่นรู้รสรู้สัมผัสสัมผัสและนึกคิด แต่ไม่ได้หมายถึงความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งหรือรู้อย่างลึกซึ้งแบบปัญญา

๒) ประเภทของวิชาญาณชั้น

ภิกษุที่ได้ฟังธรรมจากพระสารีบุตรและได้ถามปัญหาท่านว่าจะพึงมีอยู่หรือ พระสารีบุตรตอบว่า “พึงมีอยู่ เมื่อใดพระอรียสาวกผู้ชดวิชาญาณ เหตุเกิดแห่งวิชาญาณ ความดับแห่งวิชาญาณ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิชาญาณ เมื่อนั้น แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอรียสาวกก็เชื่อว่ามิสัมมาทิฐิมีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรมวินัยนี้ ประเภทแห่งวิชาญาณมีดังนี้

วิชาญาณ ๖ ประการนี้คือ

- ๑) จักขุวิชาญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา
- ๒) โสตวิชาญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู
- ๓) ฆานวิชาญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก
- ๔) ชิวหาวิชาญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น
- ๕) กายวิชาญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย
- ๖) มโนวิชาญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ

มรรคมืองค์ ๘ นี้เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิชาญาณ เมื่อใดพระอรียสาวกผู้ชดวิชาญาณ เหตุเกิดแห่งวิชาญาณ ความดับแห่งวิชาญาณ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิชาญาณ เมื่อนั้นท่านละราคานุสัยโดยประการทั้งปวงเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอรียสาวกก็เชื่อว่ามิสัมมาทิฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้^{๔๕}

วิชาญาณสามารถรู้แจ้งอารมณ์ได้ ๖ ประเภท ได้แก่ จักขุวิชาญาณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา การรู้รูปด้วยตา การเห็น โสตวิชาญาณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู การรู้เสียงด้วยหู การได้ยิน ฆานวิชาญาณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก การรู้กลิ่นด้วยจมูก การได้กลิ่น ชิวหาวิชาญาณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น การรู้รสด้วยลิ้น การรู้รส กายวิชาญาณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย การรู้โผฏฐัพพะด้วยกาย การรู้สัมผัสสัมผัส และมโนวิชาญาณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ การรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ การรู้ความนึกคิด^{๔๖} วิชาญาณเป็นธรรมชาติที่วิจิตร เนื่องจากวิชาญาณสร้างสิ่งที่วิจิตร ซึ่งสิ่งที่วิจิตรนี้หมายถึง สิ่ง

^{๔๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๑/๙๖-๙๗.

^{๔๖} พร รัตนสุวรรณ, วิชาญาณคืออะไร เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิชาญาณ, ๒๕๓๙), หน้า ๑๕๕-๑๕๙.

ที่สวยงาม สิ่งแปลกประหลาด และหลายอย่างหลายชนิด เช่น ร่างกายของคนและสัตว์ สิ่งก่อสร้างกับศิลปะ และความดีกับความชั่ว สิ่งทีวิจิตรนี้ล้วนเกิดมาจากวิญญาน เพราะเมื่อว่าโดยความหมายพื้นฐานแล้ว วิญญานย่อหมายถึงความนึกคิด ทั้งสัตว์และคนเราหากไม่มีความนึกคิดแล้วจะไม่สามารถทำหรือสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ได้ การที่วิญญานสร้างสิ่งที่วิจิตรนี้เนื่องจากวิญญานเองมีความวิจิตรอยู่อันได้แก่ ความถนัด ความสามารถ ความคิดที่ละเอียด เป็นต้น ความวิจิตรนี้สะสมอยู่ในวิญญานเรียกว่า “วิบาก” ซึ่งเป็นผลมาจากกิเลสและกรรม กล่าวคือกิเลสผลักดันให้เกิดการทำกรรม ซึ่งเป็นความวิจิตร อนึ่งวิบากและกิเลสอันวิจิตรนี้เป็นคุณสมบัติแห่งวิญญาน เกิดมาจากวิญญาน เนื่องจากวิญญานเป็นธรรมชาติที่รักษาไว้ซึ่งวิบากและกิเลสอันวิจิตรนี้

นอกจากนี้วิญญานยังเป็นธรรมชาติที่วิจิตร เนื่องจากวิญญานสังสมไว้ซึ่งการแผ่ขยายของตน กล่าวคือ ภาวังควิญญานและวิถีวิญญาน ซึ่งจะนำเสนอรายละเอียดต่อไปนั้น ได้ทำหน้าที่สืบทอดกัน โดยการที่วิถีวิญญานกลับตกภวังค์ และการที่ภาวังควิญญานก้าวขึ้นสู่วิถีวิถีสลักขณะเช่นนี้เรียกว่า การแผ่ขยายอันเป็นลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งแห่งวิญญาน วิญญานสังสมไว้ซึ่งการสืบทอดของตน หมายความว่า วิญญานเป็นธรรมชาติที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา และเป็นไปโดยลักษณะสืบทอดคล้ายการเดินทางแห่งกระแสไฟฟ้า กล่าวคือเมื่อวิญญานขณะเกิดดับไปจะเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญานใหม่เกิดขึ้น สืบทอด ซึ่งถือได้ว่าเป็นการสังสมไว้ซึ่งการสืบทอดแห่งวิญญาน หมายความว่า ทุกครั้งที่วิญญานเกิดนามรูปย่อมนเกิด ทุกครั้งที่วิญญานดับ นามรูปย่อมนดับ เนื่องจากวิญญานนั้นมีการยึดถือ (อุปาทาน) เกิดร่วมด้วย และการยึดถือนี้เป็นการสืบทอด ซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดการสืบทอดข้ามภพข้ามชาติ การได้ตัวตนใหม่ย่อมนสามารถเกิดขึ้นอีกตลอดกาลตราบที่ยังอยู่ในวัฏฏะสงสาร และสุดท้ายวิญญานเป็นธรรมชาติที่วิจิตรเนื่องจากวิญญานมีอารมณ์อันวิจิตร กล่าวคือวิญญานสามารถรับรู้อารมณ์ได้อันเป็นลักษณะแห่งวิญญานที่ได้นำเสนอแล้วนั้น ถือว่าเป็นอารมณ์อันวิจิตร^{๔๗} ธรรมชาตินี้สามารถรับอารมณ์ที่อยู่ไกลได้ทั้งที่ธรรมชาตินี้ไม่สามารถเคลื่อนที่ได้^{๔๘} แม้เพียงระยะทางเส้นผ่าศูนย์กลางแห่งเส้นใยแมงมุม ซึ่งอารมณ์นี้ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต ธรรมชาตินี้เกิดขึ้นทีละขณะ เช่น การเห็นกับการได้ยินเกิดขึ้นคนละขณะและผู้วิจัยเห็นว่าแม้แต่การเห็นในภาพเคลื่อนไหว ยังเป็นการเห็นแห่งภาพหนึ่งคนละขณะที่สลับเปลี่ยนด้วยความเร็วจนบุคคลธรรมดาอยากที่จะตามเท่าทัน แต่ปัจจุบันแผ่นฟิล์มภาพยนตร์สามารถเป็นตัวช่วยในการศึกษาเรื่องนี้ได้

^{๔๗} โสภณ ศรีกฤษดาพร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องกาย และจิตในพุทธปรัชญา”, *วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

^{๔๘} พร รัตนสุวรรณ, *คำบรรยายพุทธปรัชญา ภาค ๒*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒), หน้า ๔๔-๔๕.

ธรรมชาตินี้ไม่มีตัวตนให้สามารถใช้ประสาททั้ง ๕ สัมผัสได้ ทั้งทางตรงและทางอ้อม เหมือนกับร่างกาย สสารและพลังงาน อย่างไรก็ตามพลังงานซึ่งทางพระพุทธศาสนาจัดว่าเป็นรูปธรรม นั้น ยากต่อการใช้ประสาททั้ง ๕ สัมผัสได้โดยตรง ดังนั้นพลังงานจึงเป็นสิ่งที่สามารถนำมาเป็นตัวต้นแบบในการศึกษาเพื่ออนุมานไปสู่ธรรมชาตินี้ได้ดี จึงเป็นสาเหตุให้นักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ส่วนหนึ่งเรียกธรรมชาตินี้ว่า “พลังงานนามธรรม”^{๔๙} และธรรมชาตินี้มีศูนย์ปฏิบัติการอยู่ที่หทัยวัตถุ ซึ่งจากการปฏิบัติธรรมในหลักสูตรแห่งบัณฑิตวิทยาลัยของผู้วิจัย ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่า เมื่อในขณะที่บุคคลเกิดความไม่พอใจ ไม่สบายใจ โกรธ เป็นต้น ความรู้สึกที่ชัดเจนจะปรากฏที่ทรวงอกด้านซ้าย ของบุคคลนั้น และความรู้สึกนี้จะคลายตัวเมื่ออาการตามตัวอย่างดังกล่าวหมดไป ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้วิจัยเห็นต่อไปว่าปรากฏการณ์ในทำนองนี้ตรงกับที่พระพุทธโฆษาจารย์กล่าวว่า หทัยวัตถุคือหัวใจ แต่หลักฐานทางสรีรวิทยาการแพทย์แสดงให้เห็นว่า สมอเป็นต้นตอแห่งการนึก การคิด^{๕๐} ประกอบกับหลักฐานทางอภิธรรมอธิบายว่า มโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ มีความเกี่ยวข้องใกล้ชิดกับหทัยวัตถุและอาศัยอยู่ในหทัยวัตถุ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้วิจัยเห็นต่อไปอีกว่าข้อความนี้ทำให้นักวิชาการทางพระพุทธศาสนา กลุ่มหนึ่งเห็นว่า หทัยวัตถุคือสมอ อย่างไรก็ตามบุคคลในปัจจุบันส่วนใหญ่ซึ่งรวมถึงพุทธศาสนิกชนยอมรับว่า วิญญาณและสมอมีความเกี่ยวข้องกัน แต่เกี่ยวข้องกันอย่างไรนั้นเป็นเรื่องที่สลับซับซ้อน/จากการนำเสนอนี้แสดงให้เห็นว่า ธรรมชาตินี้สามารถรับอารมณ์ที่อยู่ไกลได้ และธรรมชาตินี้เกิดขึ้นทีละขณะ ไม่มีสรีระ มีศูนย์ปฏิบัติการอยู่ที่หทัยวัตถุ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ทुरงคมฺ อากจฺริ อสรีริ คฺกุหาสยฺ

เย จิตฺตํ สณฺณเมสสนฺติ โมกฺขนฺติ มารพฺนธนา

คนเหล่าใดสำรวมจิต ที่เที่ยวไปไกล เที่ยวไปดวงเดียว

ไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในถ้า คนเหล่านั้นจักพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร^{๕๑}

ส่วนประกอบแห่งชีวิตนี้เป็นธรรมชาตินี้ที่สร้างสรรค์ชีวิตซึ่งหมายถึง วิญญาณที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เพราะวิญญาณ เป็นปัจจัย นามรูปจึงมี” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่งหลักธรรม ปฏิจจสมุปบาทที่ผู้วิจัยจะนำเสนอในรายละเอียดต่อไปนั้น เป็นพุทธพจน์ที่มีความหมายกว้าง ความหมายหนึ่งในแบบข้ามภพข้ามชาติ วิญญาณนี้ หมายถึง ปฏิสนธิวิญญาณที่ทำหน้าที่ในการเกิดในภพใหม่ และนามรูปนี้ ได้แก่ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ และรูปขันธ ซึ่งในความหมายแบบ

^{๔๙} บรรจบ บรรณรุจิ, จิต มโน วิญญาณ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ไร่เรือนสมาธิ, ๒๕๓๓), หน้า ๓๗.

^{๕๐} ริดเดอร์ส ไตเจสท์, สารานุกรมรอบรู้ รอบโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ริดเดอร์ส ไตเจสท์ (ประเทศไทย) จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๓๗๖.

^{๕๑} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗/๓.

ข้ามภพข้ามชาติ หมายถึง นามและรูปที่เกิดขึ้นในปฏิสนธิกาล^{๕๒} กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือร่างกายและสภาพทางจิตที่เกิดในครุกรรมมารดา ดังนั้นพุทธพจน์นี้จึงสามารถหมายถึง ปฏิสนธิวิญญานเป็นปัจจัยให้แก่สภาพทางจิตและร่างกายที่เกิดในครุกรรมมารดา ดังพุทธพจน์ที่ตรัสแก่พระอานนท์ว่า “ถ้าวิญญานจักไม่หยั่งลงในท้องมารดา นามรูปจะก่อตัวขึ้นในท้องมารดาได้หรือ” และพระอานนท์ทูลตอบว่า “ไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า” อย่างไรก็ตามนามรูปนี้จะก่อตัวขึ้นในครุกรรมได้นั้นจะต้องมีปัจจัยอื่นประกอบด้วย ซึ่งตามธรรมชาติจะต้องประกอบไปด้วยปัจจัยอย่างน้อยอีก ๒ ประการ ได้แก่ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน และมารดาอยู่ในวัยเจริญพันธุ์

ดังข้อความนี้แสดงให้เห็นถึงหน้าที่ปฏิสนธิแห่งวิญญานเป็นอย่างดี อย่างไรก็ตามวิญญานยังมีหน้าที่อื่นอีก ได้แก่ ภาวังกิจทำหน้าที่รักษารงค์ อวชชนกิจทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่เข้ามากระทบใหม่ ทสสนกิจทำหน้าที่เห็น สวณกิจทำหน้าที่ได้ยิน ขมายนกิจทำหน้าที่รู้กลิ่น สายนกิจทำหน้าที่รู้รส ผุสนกิจทำหน้าที่รู้สิ่งที่มาถูกต้องสัมผัส สัมปฏิจฉนกิจทำหน้าที่รับปัญจารมย์ สันตริณกิจทำหน้าที่ไต่สวนอารมณ์ โวภูฏัพพนกิจทำหน้าที่ตัดสินปัญจารมย์ ชวนกิจทำหน้าที่เสพเสวยอารมณ์ ตทาสัมพนกิจทำหน้าที่รับอารมณ์ที่เหลือจากชวนะ และสุดท้ายจุติกิจทำหน้าที่เคลื่อนไปจากภพ

การทำหน้าที่แห่งวิญญานนี้จึงทำให้เกิดการเรียกชื่อวิญญานตามหน้าที่ เช่น วิญญานที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ เรียกว่า ปฏิสนธิวิญญาน และสามารถแบ่งวิญญานเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ได้แก่ ภาวังควิญญานและวิถีวิญญาน

ภาวังควิญญาน หมายถึง จิตใต้สำนึก หรือจิตไร้สำนึก เป็นสภาวะจิตที่ไม่มีความรู้สึกนึกคิด วิญญานประเภทนี้ เป็นวิญญานที่ทำหน้าที่เป็นองค์แห่งภพ คือ เป็นรากฐานของชีวิต เป็นจิตที่ทำให้ชีวิตดำรงอยู่ ภาวังควิญญานคือวิญญานที่เกิดพ้นทวารหรือวิถี กล่าวคือวิญญานที่อารมณ์ไม่ขึ้นสู่การแสดงออก^{๕๓} ได้แก่ วิญญานที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภาวังค์ และจุติ ซึ่งจะเห็นได้ว่าภาวังควิญญานที่ทำหน้าที่ภาวังค์มีชื่อเรียกว่าภาวังควิญญานเช่นกัน เนื่องจากในชาติหนึ่งการสืบต่อแห่งวิญญานตามจิตนิยม จะปรากฏปฏิสนธิวิญญานและจุติวิญญานอย่างละขณะเท่านั้น แต่จะปรากฏภาวังควิญญานจำนวนมากนับไม่ถ้วน

วิถีวิญญานหรือวิญญานปฏิบัติการรับรู้ในขณะตื่น ลักษณะพิเศษของวิญญาน คือเป็นการรู้ความต่างจำเพาะ รู้ความหมายจำเพาะ หรือรู้แยกต่าง วิญญานนั้นคือพลังนามธรรมที่ก่อให้เกิด

^{๕๒} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง), หน้า ๙๐๔-๙๐๕.

^{๕๓} วาริญา ภาวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, **จิตวิทยาพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ชีวภาวิวัฒน์, ๒๕๔๔), หน้า ๕๖.

ชีวิต เป็นพลังงานที่มีเจตจำนงเป็นพลังงานสร้างสรรค์และแทรกซึมอยู่ในทุกๆ เซลล์ ในสิ่งที่มีชีวิต
 ทุกๆ เซลล์ถือว่ามิวิญญาณทั้งสิ้น เพราะวิญญาณเป็นพลังงานที่ควบคุมการเกิด การเจริญเติบโต และ
 การเปลี่ยนแปลงทุกอย่างในร่างกาย

ลักษณะแห่งวิญญาณที่ได้นำเสนอข้างต้นนั้นเป็นลักษณะที่ปรากฏในวิถีวิญญาณ และการ
 ที่วิญญาณสั่งสมไว้ซึ่งการแผ่ขยายแห่งตนที่เป็นสาเหตุหนึ่งอันทำให้วิญญาณเป็นธรรมชาติที่วิจิตรนั้น
 เนื่องจากการสืบทอดสลับกันระหว่างขบวนแห่งวงวิญญานกับขบวนแห่งวิถีวิญญาณนี้ นอกจากนี้ยัง
 แสดงให้เห็นว่า วิญญาณเป็นธรรมชาติที่สืบทอดชีวิตในปัจจุบันภาพ และสุดท้ายจากการทำหน้าที่แห่ง
 จิตวิญญาณที่เชื่อมต่อกับปฏิสนธิวิญญาณในชาติถัดไป ทำให้เกิดการสืบทอดชีวิตจากภพหนึ่งสู่อีกภพ
 หนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นว่า วิญญาณเป็นธรรมชาติที่สืบทอดชีวิตจากภพสู่ภพสุดท้ายนี้วิญญาณ หมายถึง
 ธรรมชาติที่เป็นรากฐานของสิ่งทั้งหลาย ดังพุทธพจน์ที่กล่าวถึงวิญญาณผ่านคำว่ามโนว่า
 “มโนปุพพคมมา ฌมมา มโนเสฏฐา มโนมยา (ธรรมทั้งหลาย มีใจ เป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วย
 ใจ)” คำว่า “ฌมมา” นี้คืออรูปรูปขันธ์ ๓ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ จากข้อความนี้
 ผู้วิจัยเห็นว่า อรูปรูปขันธ์มิวิญญาณ เป็นหัวหน้า มิวิญญาณเป็นใหญ่ และอรูปรูปขันธ์นี้จะสำเร็จได้ด้วย
 วิญญาณ เนื่องจากอรูปรูปขันธ์เป็นเจตสิกหรือคุณสมบัติแห่งวิญญาณ กล่าวอีกนัยหนึ่งวิญญาณเป็น
 รากฐานแห่งอรูปรูปขันธ์ และในความเป็นจริงรูปขันธ์หรือร่างกายและพฤติกรรมนั้นมีผลมาจากนามขันธ์
 คือวิญญาณและคุณสมบัติแห่งวิญญาณทั้งสิ้น ดังที่ได้นำเสนอแล้วข้างต้น และผลผลิตแห่งพฤติกรรม
 ของมนุษย์ทำให้เกิดสิ่งประดิษฐ์บนโลก ซึ่งรวมไปถึงการผลิตธาตุทางวิทยาศาสตร์ที่ไม่มีในธรรมชาติ
 และการโคลนนิ่งมนุษย์ เป็นต้น กล่าวคือโดยอ้อมแล้ววิญญาณเป็นรากฐานแห่งรูปขันธ์ด้วย ดังนั้น
 วิญญาณจึงเป็นธรรมชาติที่เป็นรากฐานแห่งเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และรูปขันธ์ กล่าวอีก
 นัยหนึ่งวิญญาณเป็นธรรมชาติที่เป็นรากฐานของสิ่งทั้งหลายวิญญาณแบ่งตามชาติได้ ๓ ประเภท
 ได้แก่ กุศล อกุศล และอัปายากฤต โดยที่อัปายากฤตวิญญาณแบ่งเป็น วิบากจิตและกิริยาจิต และ
 วิญญาณยังสามารถแบ่งตามภูมิ คือชั้นแห่งจิต ระดับจิตใจ และระดับชีวิตได้ ๔ ประเภท ได้แก่
 กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และโลกุตตระ กามาวจรภูมิ หมายถึง ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม ระดับ
 จิตใจที่ปรารถนากามเป็นอารมณ์ คือยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ และระดับจิตใจของสัตว์ในกามภพทั้ง ๑๑
 ชั้น รูปาวจรภูมิ หมายถึง ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป ระดับจิตใจที่ปรารถนารูปธรรมเป็นอารมณ์ และระดับ
 จิตใจของผู้ได้รับฌานหรือผู้อยู่ในรูปภพทั้ง ๑๖ ชั้น อรูปาวจรภูมิ หมายถึง ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูป
 ระดับจิตใจที่ปรารถนาอรูปธรรมเป็นอารมณ์ และระดับจิตใจของท่านผู้ได้อรูปฌาน หรือผู้อยู่ในอรูปภพ
 ทั้ง ๔ ชั้น และสุดท้าย โลกุตตระภูมิ หมายถึง ชั้นที่พ้นจากโลก ระดับแห่งโลกุตตระธรรม และระดับ
 จิตใจของพระอริยเจ้าอันพ้นแล้วจากโลกียภูมิ ๓ ข้างต้นโลกุตตระภูมินี้ในคัมภีร์เรียกว่า อปริยาปนภูมิ

สรุปได้ว่า ชั้น ๕ หมายถึง กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมกันเข้าเป็น
 ชีวิต พุทธปรัชญามองชีวิตในลักษณะวิเคราะห์ (Analysis) แยกองค์ประกอบใหญ่เป็นชิ้นส่วนย่อยเรา

จะเห็นว่า แท้ที่จริงแล้วตัวตนที่แท้จริงก็มาจากการประชุมกันของธาตุ ๔ ชั้น ๕ ชั้น ๕ ประกอบด้วย รูป หมายถึง องค์ประกอบของมนุษย์ในส่วนที่เป็นร่างกาย เวทนา หมายถึง ส่วนที่เป็นจิตทำหน้าที่รับรู้หรือเสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ สัญญา หมายถึง ความจำได้หมายรู้เป็นความทรงจำในเรื่องต่างๆ เช่น ความจำในเรื่องของรูปว่า สวย ไม่สวย สูง ต่ำ ดำ ขาว เป็นต้น สังขาร หมายถึง สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งอาศัยกันและกันเกิดขึ้น เป็นการรวมธรรมชาติมีการประสมเจตสิกเป็นลักษณะทั้งสิ้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน ซึ่งปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ วิญญาณ หมายถึง ธรรมชาติอันมีความรู้แจ้งเป็นลักษณะ คือ รู้แจ้งสุขบ้าง รู้แจ้งทุกข์บ้าง รู้แจ้งอทุกขมสุขบ้าง ชีวิตตามหลักพุทธปรัชญานั้น เป็นวิถีชีวิตที่มุ่งเน้นการพิจารณาถึงกระบวนการความเป็นจริงของชีวิตตนเองเป็นสำคัญ เพราะการพิจารณาความเป็นจริงในชีวิตของตนเองนั้นจะทำให้ทราบถึงหลักความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ที่มีส่วนประกอบหลักๆ อยู่ ๒ ประการคือ ภาคส่วนที่เป็นร่างกาย (รูปธรรม) และภาคส่วนที่เป็นจิตใจ (นามธรรม) เมื่อพิจารณาแล้วจะทำให้ทราบว่าร่างกายกับจิตใจมีความแตกต่างกันมากแต่ทั้ง ๒ ประการนี้จะต้องทำงานร่วมกันจึงจะทำให้เป็นชีวิตมนุษย์ได้ ซึ่งจะได้กล่าวในประเด็นต่อไปที่ว่าด้วยกลุ่มของชั้น (รูป-นาม)

๓.๒ ชั้น ๕ ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา

พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการพ้นทุกข์ หลักคำสอนต่างๆ จึงเป็นไปเพื่อให้ผู้ศึกษาคลายออกจากความทุกข์ ซึ่งในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาพบคำสอนที่ว่าด้วยเรื่องของทุกข์และเรื่องชั้น ๕ ปรากฏมากมาย ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องของชั้น ๕ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๒.๑ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร : ชั้น ๕ มีก่อนสมัยพุทธกาลแต่เป็นอดีต

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เป็นพระธรรมเทศนากัณฑ์แรกที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงโปรดปัญจวัคคีย์หลังจากที่พระองค์ตรัสรู้ ซึ่งในพระสูตรนี้พระพุทธเจ้ากล่าวถึงเรื่องทุกขอริยสัจโดยสรุปอุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์^{๕๔} พุทธพจน์บทนี้เป็นบทแรกที่ปรากฏคำว่า “ชั้น ๕” ในพุทธศาสนา และไม่มีคำขยายความคำว่า “ชั้น ๕” พระสูตรถัดมาที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่ปัญจวัคคีย์คืออนัตตลักขณสูตร โดยมีข้อความที่แสดงถึงส่วนประกอบแห่งชั้น ๕ เป็นครั้งแรกว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูป เป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูปนี้จักเป็นอนัตตาแล้วไซ้ รูปนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ” และพระพุทธองค์ยังตรัสถึงเวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณในทำนองเดียวกัน แต่ไม่มีคำบรรยายเพิ่มเติมในแต่ละส่วนประกอบอันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ^{๕๕}

^{๕๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓.

^{๕๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๗-๒๘.

ชั้น ๕ นั้นเป็นที่เข้าใจกันระหว่างพระพุทธองค์ผู้แสดงธรรมกับปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ผู้ฟังธรรม นั้นหมายความว่าศัพท์เหล่านี้มีอยู่ก่อนพระพุทธองค์ตรัสรู้ แต่มีความแตกต่างกับความเข้าใจทั่วไปในสมัยนั้น คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั้น ไม่เที่ยง เป็นอนัตตา พระพุทธองค์ทรงแสดงความหมายแห่งคำเหล่านี้ โดยคำที่เป็นเนยยัตถะ คือผู้ฟังต้องพิจารณาขยายความในส่วนรายละเอียดด้วยตนเอง พระองค์จึงมิได้ทรงจำแนกรายละเอียด ดังนั้นชั้น ๕ และส่วนประกอบต่างๆ แห่งชั้น ๕ มีอยู่ก่อนพระพุทธองค์ตรัสรู้แต่ผู้ที่รู้จักยึดถือเป็นอัตตา ดังคำกล่าวของพุทธทาสภิกขุที่ว่า “ชั้นห้า นั้น เขารู้กันอยู่ตั้งแต่ก่อนพระพุทธเจ้าเกิด แต่เขาไม่รู้ว่าชั้น ๕ นั้น เป็นอนัตตา”^{๕๖}

สรุปได้ว่าธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ว่าด้วยความจริงในทัศนะพุทธปรัชญาที่ว่าด้วยชั้น ๕ เป็นอนัตตา ซึ่งเป็นแนวคิดที่คัดค้านแนวคิดเดิมที่ว่าทุกสิ่งเป็นอัตตาเป็นของเที่ยงไม่เปลี่ยนแปลง โดยพระพุทธเจ้าทรงยกอริยสัจ ๔ ขึ้นแสดงเพื่อชี้ให้เห็นว่าชีวิตเป็นสิ่งไม่ควรเข้าไปยึดมั่น เพราะเป็นที่มาของทุกข์ทั้งหลายทรงแสดงหนทางในการดับทุกข์เหล่านั้นด้วยหลักมรรคมีองค์ ๘ เพื่อเป็นแนวทางในการเข้าถึงความเป็นจริง

๓.๒.๒ สัตตัญญูฐานสูตร : พุทธวิธีให้เห็นโทษในชั้น ๕

พระพุทธเจ้ามีวิธีที่หลากหลายในการแสดงให้เห็นโทษแห่งชั้น ๕ เช่น ในอาทิตตสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงในลักษณะที่ว่า ชั้น ๕ เป็นสิ่งที่ร้อน อย่างไรก็ตามพระพุทธองค์ทรงแสดงในลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความสุขที่เกิดจากชั้น ๕ และแสดงถึงความสุขนั้นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาเป็นส่วนมาก เนื่องจากบุคคลส่วนมากติดอยู่ในความสุขที่เกิดจากชั้น ๕ พระพุทธองค์มิได้ทรงปฏิเสธความสุข แต่พระพุทธองค์ทรงแสดงต่อไปว่า ความสุขที่ได้นั้นไม่เที่ยง ความสุขนี้จะนำโทษมาให้ในเวลาต่อมา เมื่อบุคคลเห็นโทษแห่งชั้น ๕ แล้วถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีในการพัฒนาจิตใจ เช่น ในสัตตัญญูฐานสูตร^{๕๗} พระพุทธเจ้าตรัสถึงความหมายแห่งความเกิด ความดับ และปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งรูป และตรัสต่อไปว่า “ความสุขโสมนัสสาศัยรูปนี้เกิดขึ้นนี้ เป็นคุณแห่งรูป รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวน เป็นธรรมดานี้ เป็นโทษแห่งรูป การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในรูปเสียได้ นี้เป็นอุบายเครื่องสลัดออกแห่งรูป” และตรัสถึง เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณในทำนองเดียวกัน ในชั้นสูตรพระพุทธเจ้าทรงแสดงคุณและโทษของชั้น ๕

พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องชั้น ๕ เพื่อให้มนุษย์พิจารณาเห็นความเป็นไปของชีวิตในส่วนที่ทำให้เกิดโทษอันเป็นผลมาจากชั้นทั้ง ๕ โดยทรงแสดงทั้งในส่วนที่เป็นความสุขและความทุกข์อันเป็นผลมาจากชั้น ๕ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวใจตน ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เมื่อบุคคล

^{๕๖} อ่างแล้ว, พุทธทาสภิกขุ, *ชีวิตคือชั้น ๕*, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐.

^{๕๗} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๗/๘๗-๘๒.

พิจารณาเห็นชั้น ๕ ตามความเป็นจริงแล้วจิตของเขาก็ย่อมได้รับการพัฒนา ซึ่งจุดประสงค์ในการแสดงโทษของชั้น ๕ ก็เพื่อให้เห็นชีวิตตามความเป็นจริงนั่นเอง

๓.๒.๓ อัสสารทสูตร^{๕๘} : คุณและโทษของชั้น ๕

วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าเป็นการแสดงธรรมที่ชี้ให้ผู้ฟังได้เห็นถึงคุณและโทษของสิ่งนั้นๆ การแสดงเรื่องของชั้น ๕ ก็เช่นกันพระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นโทษของการยึดมั่นถือมั่นในชั้น ๕ เป็นตัวเรา ของของเรา จนเกิดโทษคือความติดข้องในวัฏสงสารนี้ และทรงแสดงถึงคุณของความไม่ยึดมั่นถือมั่นในชั้น ๕ ดังปรากฏในพระสูตรชื่อว่า “อัสสารทสูตร” ดังนี้ว่า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อก่อนเราเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดดั่งนี้ว่า อะไรรนอเป็นคุณ อะไรมันเป็นโทษ อะไรมันเป็นเครื่องสลัดออกจากรูป

อะไรมันเป็นคุณ อะไรมันเป็นโทษ อะไรมันเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา

อะไรมันเป็นคุณ อะไรมันเป็นโทษ อะไรมันเป็นเครื่องสลัดออกจากสัญญา

อะไรมันเป็นคุณ อะไรมันเป็นโทษ อะไรมันเป็นเครื่องสลัดออกจากสังขาร

อะไรมันเป็นคุณ อะไรมันเป็นโทษ อะไรมันเป็นเครื่องสลัดออกจากวิญญาณ

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดดั่งนี้ว่า สภาพที่สุขโสมนัสอาศักรูปเกิดขึ้น นี้เป็นคุณของรูป สภาพที่รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของรูป ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะ ในรูปนี้เป็นเครื่องสลัดออกจากรูป

สภาพที่สุขโสมนัสอาศัควเวทนาเกิดขึ้น นี้เป็นคุณของเวทนา สภาพที่เวทนาไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของเวทนา ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในเวทนา นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา

สภาพที่สุขโสมนัสอาศัคสัญญากเกิดขึ้น นี้เป็นคุณของสัญญา สภาพที่สัญญาไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของสัญญา ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในสัญญา นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากสัญญา

สภาพที่สุขโสมนัสอาศัคสังขารเกิดขึ้น นี้เป็นคุณของสังขาร สภาพที่สังขารไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของสังขาร ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในสังขาร นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากสังขาร

^{๕๘} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๖/๓๘.

สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยวิญญาณเกิดขึ้น นี่เป็นคุณของวิญญาณ สภาพที่วิญญาณไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษของวิญญาณ ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ ละฉันทราคะในวิญญาณ นี่เป็นเครื่องสลัดออกจากวิญญาณ

ภิกษุทั้งหลาย ตราบใด เรายังไม่รู้คุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษและเครื่อง สลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออกจากอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ตามความเป็นจริงอย่างนี้ ตราบ นั้น เราก็ยังไม่ยืนยันว่า “เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์

เมื่อใดเรารู้ชัดคุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ เครื่องสลัดออกโดยความเป็น เครื่องสลัดออกจากอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ เมื่อนั้นเราจึงจะยืนยันว่า “เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลกมารโลก พรหมโลก ใน หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ อนึ่งญาณทัสสนะเกิดขึ้นแล้วแก่เรา วิมุตติของเราไม่ กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายบัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก”

สรุปได้ว่า ชั้น ๕ มีทั้งส่วนที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและดำเนินชีวิต หากบุคคลไม่ รู้จักประมาณในการปฏิบัติต่อชั้น ๕ ตามที่ควรจะเป็นก็ย่อมเกิดโทษมากกว่าประโยชน์ โทษอันเกิด จากความยึดมั่นในชั้น ๕ เมื่อบุคคลประสบความสุขอันเกิดทางชั้นทั้งหลายย่อมติดใจและหลงลืมว่า แท้ที่จริงชั้นเหล่านั้นเป็นที่มาแห่งทุกข์ ซึ่งความสุขในที่นี้เป็นสุขแค่เพียงชั่วคราว บุคคลผู้ปรารถนา สุขที่แท้จริงพึงพิจารณาชั้น ๕ โดยพินิจ ๓ ประการ คือ เห็นชั้นโดยความเป็นธาตุ เห็นชั้นโดย ความเป็นอายตนะ และเห็นชั้นโดยเป็นกระบวนการปฏิจกสมุปบาทนั่นเอง เมื่อบุคคลพิจารณาอย่าง นี้แล้วย่อมเป็นทางให้เกิดปัญญาความเห็นแจ้งตามสภาพความเป็นจริงของชีวิต เป็นหนทางไปสู่ความ หลุดพ้นตามหลักคำสอนนั่นเอง

๓.๒.๔ สังคหาสังคหปทนิทเทส : ทุกองค์ธรรมแห่งหลักธรรมในพระพุทธานุสาสนา สามารถสงเคราะห์เข้ากับชั้น ๕ และนิพพาน

ในสังคหาสังคหปทนิทเทส หัวข้อชั้น ๕ กล่าวถึงการสงเคราะห์รูปชั้น ๕ เวทนาชั้น ๕ สัญญา ชั้น ๕ สังขารชั้น ๕ วิญญาณชั้น ๕ เข้ากับชั้น ๕ อายตนะและธาตุ ทั้งในระดับชั้นเดียวกันกับระดับหลายชั้น ประกอบกัน หัวข้ออายตนะกล่าวถึงการสงเคราะห์อายตนะ ๑๒ เข้ากับชั้น ๕ อายตนะและธาตุ ทั้งใน ระดับอายตนะเดียวกันกับระดับหลายอายตนะประกอบกัน หัวข้อธาตุ^{๕๙} กล่าวถึงการสงเคราะห์ธาตุ ๑๘ เข้ากับชั้น ๕ อายตนะและธาตุ ทั้งในระดับธาตุเดียวกันกับระดับหลายธาตุประกอบกัน หัวข้ออินทรีย์ กล่าวถึงการสงเคราะห์อินทรีย์ ๒๒ เข้ากับชั้น ๕ อายตนะและธาตุ ทั้งในระดับอินทรีย์เดียวกับระดับ

^{๕๙} อภิ.ธ. (ไทย) ๓๖/๓๑-๓๙/๑๐-๑๒.

หลายอินทรีย์ประกอบกัน หัวข้อสี่จะ^{๖๐} กล่าวถึงการสงเคราะห์ทุกขสังข์ สมุทสังข์ นิโรธสังข์ มัคคสังข์ เข้ากับชั้น ๓ อายตนะและธาตุ ทั้งในระดับสังข์เดียวกับระดับหลายสังข์ประกอบกัน หัวข้อปฏิบัติจสมุปปาตนิเทศ กล่าวถึงการสงเคราะห์องค์ธรรมในปฏิจจสมุปปาตว่าเข้ากับชั้น ๓ อายตนะและธาตุ และ หัวข้อติกะกับทุกะ^{๖๑} กล่าวถึงการสงเคราะห์สภาวะธรรมต่างๆ ว่าเข้ากับชั้น ๓ อายตนะและธาตุ

ในสังคหาสังคหปทนิเทศนี้ ระบุเฉพาะตัวเลขจำนวนแห่งชั้น ๓ อายตนะ และธาตุ ซึ่งองค์ธรรมที่สนใจสามารถสงเคราะห์ได้เท่านั้น โดยไม่ได้ระบุว่าจะองค์ธรรมที่สนใจนั้นสงเคราะห์เข้ากับชั้นใดบ้าง ตัวอย่างเช่น ในหัวข้อปฏิบัติจสมุปปาตนิเทศที่ว่า อวิชชาสงเคราะห์เข้ากับชั้น ๑ อายตนะ ๑ และธาตุ ๑ เป็นต้น การระบุว่าจะองค์ธรรมที่สนใจนั้นสงเคราะห์เข้ากับชั้นใดบ้าง สามารถศึกษาได้จากคัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกา ซึ่งจะได้ความชัดเจนมากขึ้น แต่ยังคงไม่ครบถ้วน เนื่องจากบางหัวข้อก็ไม่ได้กล่าวถึงในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกานี้ ตัวอย่างเช่น ในหัวข้อสี่จะ จึงทำให้ทราบแต่เพียงว่าแต่ละข้อในอริยสังข์ ๔ สามารถสงเคราะห์เข้ากับจำนวนก็ชั้นตามเท่าที่ในสังคหาสังคหปทนิเทศ หัวข้อสี่จะระบุไว้เท่านั้น

สังคหาสังคหปทนิเทศ พระสูตรที่ว่าด้วยองค์ประกอบต่างๆ ที่เรียกว่าชั้น ๕ เป็นผลอันสืบเนื่องมาจากการรวมกันขององค์ประกอบอื่นๆ ซึ่งพุทธศาสนาแยกรายละเอียดออกเพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจนั่นเอง โดยวางเป้าหมายสูงสุดหรือความจริงขั้นปรมาตมสังข์จะว่า อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ อริยสังข์ ปฏิจจสมุปปาต สามารถสงเคราะห์เข้ากับชั้น ๕ และนิพพาน ซึ่งสอดคล้องกับข้อความในคัมภีร์อภิมมัตตสังคหะที่ว่า “โดยปรมาตมมี ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน” ดังนั้นทุกองค์ธรรมแห่งหลักธรรมในพระพุทธศาสนาจึงสามารถสงเคราะห์เข้ากับชั้น ๕ และนิพพาน

๓.๒.๕ มรฺุปีณตทิกสุตร^{๖๒} : ชั้น ๕ ปฏิบัติการร่วมกัน

พระมหากัจจายนะขยายความข้อธรรม ที่พระพุทธองค์ตรัสถึงกระบวนการเกิดปัญญาในมรฺุปีณตทิกสุตร ที่มีแนวคิดเรื่องชั้น ๕ แทรกอยู่ กระบวนการนี้เริ่มจากกระบวนการรับรู้ คือ การเกิดผัสสะที่เป็นผลแห่งการประจวบเหมาะระหว่าง อายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ มีผลให้เกิดกระบวนการต่อไป คือเวทนา สัญญา วิตก ปปัญจะ และปปัญจสัญญา ตามลำดับ ซึ่งองค์ธรรมในกระบวนการนี้สามารถสงเคราะห์เข้ากับชั้น ๕ ดังนั้นกระบวนการนี้จึงแสดงให้เห็นถึงกระบวนการปฏิบัติกรรร่วมกันแห่งชั้น ๕ รูปแบบหนึ่ง กล่าวคืออายตนะภายในโดย ๕ อันดับแรก ได้แก่ จักขายตนะ โสตายตนะ มานายตนะ ชิวหายตนะ และกายายตนะ สามารถสงเคราะห์เข้ากับรูปชั้น ๓ อายตนะที่ ๖

^{๖๐} อภ.ธ. (ไทย) ๓๖/๔๐-๔๙/๑๒-๑๔.

^{๖๑} อภ.ธ. (ไทย) ๓๖/๗๗-๑๑๐/๒๐-๒๗.

^{๖๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๙๙-๒๐๕/๒๐๙-๒๑๗.

คือมนายตนะ สามารถสงเคราะห์เข้ากับวิญญาณชั้น อารมณฺ์ หมายถึง อายตนะภายนอก โดย ๕ อันดับแรก ได้แก่ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ และ โภกฺกัฏฐัพพายตนะ สามารถสงเคราะห์เข้ากับรูปชั้นและอารมณฺ์ที่ ๖ คืออัมมายตนะ ซึ่งในสังสารวัฏสามารถสงเคราะห์เข้ากับ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น และสังขารชั้น วิญญาณสงเคราะห์เข้ากับวิญญาณชั้น ผัสสะสงเคราะห์เข้ากับสังขารชั้น เวทนาสงเคราะห์เข้ากับเวทนาชั้น “สัญญา” ตามความหมายครอบคลุมเกิน “สัญญาชั้น” แต่ในมรฺุพิณทิกสูตรนี้ตามบริบทแล้วผู้วิจัยเห็นว่าสามารถสงเคราะห์เข้ากับสัญญาชั้นได้ วิตกเป็นหนึ่ง ในเจตสิก ๕๐ สามารถสงเคราะห์เข้ากับสังขารชั้น ปัญจะ หมายถึง ตัณหา ทิฏฐิ มานะ โดยทั้ง ๓ องค์ธรรมเป็นส่วนหนึ่งแห่งเจตสิก ๕๐ จึงสามารถสงเคราะห์ปัญจะเข้ากับสังขารชั้นได้ และองค์ธรรมสุดท้ายปัญจะสัญญาต่างๆ หมายถึง สัญญาที่ประกอบด้วยตัณหา ทิฏฐิ และมานะในแง่ต่างๆ สงเคราะห์เข้ากับสัญญาชั้นและสังขารชั้น^{๖๓}

กระบวนการปฏิบัติกรร่วมกันแห่งชั้น ๕ เป็นการปฏิบัติกรร่วมกันระหว่กรรูปชั้น ภายนอกตัวบุคคลที่เรียกว่า รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะและโภกฺกัฏฐัพพายตนะ กับ รูปชั้นภายในตัวบุคคลที่เรียกว่า จักขายตนะ โสตายตนะ มานายตนะ ชิวหายตนะ และกายายตนะ ตามลำดับ มีผลให้วิญญาณชั้นปฏิบัติกรตาม ๕ ช่องทาง การปฏิบัติกรช่องทางที่ ๖ เป็นการปฏิบัติกรร่วมกันระหว่กร รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้นและสังขารชั้น ที่รวมเรียกว่า อัมมายตนะ กับวิญญาณชั้นที่เรียกว่ามนายตนะ มีผลให้วิญญาณชั้นปฏิบัติกรตามช่องทางที่ ๖ จากการประจวบเหมาะแห่งการปฏิบัติกรนี้ทั้ง ๖ ช่องทางทางใดทางหนึ่ง คือการปฏิบัติกรแห่งสังขารชั้นที่เรียกว่าผัสสะ จากนั้นเวทนาชั้นและสัญญาชั้นจึงปฏิบัติกรต่อมาตามลำดับ และมีผลให้สังขารชั้นที่เรียกว่าวิตกและปัญจะปฏิบัติกรตามลำดับ จนทำให้สัญญาชั้นและสังขารชั้นปฏิบัติกรร่วมกันที่เรียกว่าปัญจะสัญญาต่างๆ

กระบวนการปฏิบัติกรร่วมกันแห่งชั้น ๕ ในกระบวนการนี้ ดังตัวอย่าง ในครั้งพุทธกาล นางทาสีคนหนึ่งได้พบพระอนนทพุทธรอนุชาโดยบังเอิญ แล้วเกิดหลงรักพระอนนท จึงตามเข้าไปบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธรศาสนา ดังคำที่ว่าภิกษุณีมีจิตปฏิพัทธ์ในพระอนนทในขณะที่ฟังธรรมของภิกษุณีนี้สามารถอธิบายในกระบวนการปฏิบัติกรร่วมกันแห่งชั้น ๕ ในกระบวนการเกิดปัญจะสัญญาในมรฺุพิณทิกสูตรนี้ได้ดังนี้ ในขณะที่ภิกษุณีนี้ฟังธรรมได้เห็นรูปร่างหน้าตาของพระอนนท จึงเกิดการรับรู้ทางตา แล้วจึงเกิดความรู้สึกรู้สึกพอใจที่ได้รับรู้ภาพของพระอนนท จากนั้นภิกษุณีนี้จึงเกิดการหมายรู้ในภาพของพระอนนท มีผลทำให้ภิกษุณีดำรินตัวพระอนนท จากนั้นภิกษุณีจึงมีความ

^{๖๓} พระมหาจิตติภัทร อจลธมฺโม (จันทรคຸม), “การศึกษาบทบาทของพระอนนทในการเผยแผ่พระพุทธรศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๖๙.

อยากจะได้พบพระอานนท์ต่อไป มีความเห็นที่เกี่ยวกับพระอานนท์ และมีความถือตัวว่าตนมีรูปร่างหน้าตาดีกว่าคนอื่นอีกหลายคนที่จะทำให้พระอานนท์ชอบตนได้ และสุดท้ายมีการหมายรู้ที่ประกอบกับมีความอยากที่เกี่ยวกับพระอานนท์ในแง่ต่างๆ ความเห็นที่เกี่ยวกับพระอานนท์ในแง่ต่างๆ และมีความถือตัวที่เทียบกับคนอื่นที่จะมีผลต่อการตอบรับตนจากพระอานนท์ในแง่ต่างๆ

รูปชั้นร่างกายนอกตัวภิกษุณีที่เรียกว่ารูปายตนะ ดวงตาของภิกษุณี คือรูปชั้นร่างกายในตัวภิกษุณีที่เรียกว่าจักขายตนะ การรับรู้ทางตาของภิกษุณี คือการปฏิบัติกรแห่งวิญญาณชั้นที่เรียกว่าจักขุวิญญาณ การประจวบเหมาะแห่งรูปร่างหน้าตาของพระอานนท์ ดวงตาของภิกษุณี และการรับรู้ทางตาของภิกษุณี คือการปฏิบัติกรร่วมกันแห่งรูปชั้นร่างกายนอก รูปชั้นร่างกายใน และวิญญาณชั้น ซึ่งการปฏิบัติกรร่วมกันนี้มีความเหมาะสมเจาะ จึงเกิดการปฏิบัติกรแห่งสังขารชั้นที่เรียกว่าผัสสะ ความรู้สึกสุขใจที่ได้รับรู้ภาพของพระอานนท์ คือการปฏิบัติกรแห่งเวทนาชั้นที่เรียกว่าสุขเวทนา การหมายรู้ในภาพของพระอานนท์ คือการปฏิบัติกรแห่งสัญญาชั้น การดำริในตัวพระอานนท์ คือการปฏิบัติกรแห่งสังขารชั้นที่เรียกว่าวิตก ความอยากจะได้พบพระอานนท์ต่อไป ความเห็นที่เกี่ยวกับพระอานนท์ และมีความถือตัวว่าตนมีรูปร่างหน้าตาดีกว่าคนอื่นอีกหลายคนที่จะทำให้พระอานนท์ชอบตนได้ คือการปฏิบัติกรร่วมกันแห่ง ตัณหา ทิฏฐิ และมานะ ซึ่งการปฏิบัติกรร่วมกันนี้เป็นกรปฏิบัติกรร่วมภายในสังขารชั้นที่เรียกว่าปัญจจะ และสุดท้ายการหมายรู้ที่ประกอบกับมีความอยากที่เกี่ยวกับพระอานนท์ในแง่ต่างๆ ความเห็นที่เกี่ยวกับพระอานนท์ในแง่ต่างๆ และมีความถือตัวที่เทียบกับคนอื่นที่จะมีผลต่อการตอบรับตนจากพระอานนท์ในแง่ต่างๆ คือการปฏิบัติกรร่วมแห่งสัญญาชั้นและสังขารชั้นที่เรียกว่าปัญจสัญญา

มรฺปิณตฺทิกสุตฺตเป็นพระสุตฺตที่ว่าด้วยเทศนาอันไพเราะ โดยที่พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาถึงหลักธรรมที่ทำให้เน้นซ้ำที่เรียกว่าปัญจจรรณ อันเป็นชื่อของกิเลสกลุ่มหนึ่ง ได้แก่ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ที่เป็นกิเลสเครื่องเน้นซ้ำ ที่ทำให้ผู้มีกิเลสเหล่านั้นไม่สามารถเล่นออกไปจากภพได้ เป็นกระบวนการทำงานร่วมกันของสิ่งภายนอกและความรู้ภายในของชั้น ๕ กระบวนการปฏิบัติกรร่วมกันแห่งชั้น ๕ ยังมีรูปแบบอื่นที่นอกเหนือจากที่ปรากฏในมรฺปิณตฺทิกสุตฺตนี้ อย่างไรก็ตามกระบวนการปฏิบัติกรร่วมกันแห่งชั้น ๕ ในกระบวนการเกิดปัญจสัญญาในมรฺปิณตฺทิกสุตฺตนี้แสดงให้เห็นว่า ชั้น ๕ ปฏิบัติกรร่วมกัน โดยมุ่งหวังให้ผู้ศึกษาได้เห็นถึงกระบวนการทำงานร่วมกันของชั้นทั้ง ๕ นั้นเอง

สมฺพยุสสุตฺต ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งชั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณผู้ไม่ได้สติบ ไม่รู้ชัดความเกิดขึ้น ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากรูปตามความเป็นจริง... เวทนา...สัญญา...สังขาร...ไม่รู้ชัดความเกิดขึ้นความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากวิญญาณตามความเป็นจริง

ภิกษุทั้งหลาย ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับ รู้ชัดความเกิดขึ้น ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...รู้ชัดความเกิดขึ้น ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากวิญญานตามความเป็นจริง^{๖๔}

สมุทยสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยเหตุแห่งการเกิดขึ้นของขันธ ๕ ว่าปุถุชนผู้ที่ยึดติดในขันธนั้น เนื่องมาจากความไม่เข้าใจในความเป็นจริงตรงตามสภาวะของขันธ ดังนั้นการที่จะเข้าใจในเรื่องของขันธ ๕ จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจตั้งแต่ต้นคือความเกิด ความเป็นไป คุณและโทษ เพื่อพิจารณาขันธเหล่านั้นว่าเป็นความจริงขั้นสมมติสัจจะเท่านั้น การสลัดออกแห่งความยึดมั่นในขันธถือเป็นการจริงขั้นสูงสุด คือ ปรมาตถสัจจะ

๓.๒.๖ อุปาทิยามานสูตรและสูตรอื่น : ขันธ ๕ สาเหตุให้ยึดมั่นถือมั่น

มีพุทธพจน์ซึ่งแสดงไว้ในอุปาหาสูตรในรูปของกฎธรรมชาติ ดังนี้ “ตถาคต (พระพุทธเจ้า) ทั้งหลายจะอุปบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้นก็ยังคงมีอยู่ เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมนิยามว่า ๑) สังขาร ทั้งปวงไม่เที่ยง ๒) สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ๓) ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ตถาคตตรัสรู้ เข้าถึงหลักนั้น แล้ว ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลักเปิดเผยแจ่มแจ้ง ทำให้เข้าใจง่ายว่า “สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา”^{๖๕}

อุปาทิยามานสูตร ว่าด้วยผู้ยึดมั่นขันธ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุบุคคลเมื่อยึดมั่นก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นก็พ้นจากมารผู้มีบาป”

ภิกษุก็เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวไว้โดยย่อโดยพิสดารได้อย่างไร “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลเมื่อยึดมั่นรูปก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นก็พ้นจากมารผู้มีบาป เมื่อยึดมั่นเวทนามก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นก็พ้นจากมารผู้มีบาป เมื่อยึดมั่นสัญญา...สังขาร...เมื่อยึดมั่นวิญญานก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นก็พ้นจากมารผู้มีบาป ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยย่อโดยพิสดารได้อย่างไร”

“ดีละ ดีละ ภิกษุ ดีแท้ภิกษุ เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวไว้โดยย่อโดยพิสดารได้ดีแล้ว บุคคลเมื่อยึดมั่นรูปก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นก็พ้นจากมารผู้มีบาป เมื่อยึดมั่นเวทนา...สัญญา...สังขาร เมื่อยึดมั่นวิญญานก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นก็พ้นจากมารผู้มีบาป ภิกษุเธอพึงทราบเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวไว้โดยย่อโดยพิสดารอย่างไร”

^{๖๔} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๔/๑๑๔.

^{๖๕} อง.ติก. (ไทย), ๒๐/๑๗๗/๓๘๕.

ความไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นกฎธรรมชาติที่ครอบคลุมสิ่งต่างๆ ทั้งหมด โดยรวมถึงขั้น ๕ อันมี รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น และวิญญาณขั้น ล้วนไม่เที่ยง คือมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เช่น รูปขั้นเปลี่ยนจากดีเป็นไม่ดี เวทนาขั้น เปลี่ยนจากสุขเวทนาเป็นทุกข์เวทนา เป็นต้น จึงทำให้มนุษย์ผู้เข้าไปยึดเป็นทุกข์ คือเดือดร้อนใจ ตลอดจนเสียดายสิ่งต่างๆ เหล่านั้นไม่ยอมให้รูปเป็นรูปที่ไม่ดี ไม่ยอมารับทุกข์เวทนา เป็นต้น ดังพระพุทธองค์ตรัสไว้ใน อขมูลสูตร ด้วยมูลแห่งความทุกข์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงทุกข์ และมูลเหตุแห่งทุกข์แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังทุกข์เป็นอย่างไร ก็ทุกข์คือรูป ทุกข์คือเวทนา ทุกข์คือสัญญา ทุกข์คือสังขาร ทุกข์คือวิญญาณ นี้เรียกว่า ทุกข์ มูลเหตุแห่งทุกข์ เป็นอย่างไร คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพติดเพลิน และความกำหนัด มีปกติให้เพติดเพลินในอารมณ์นั้นๆ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหาวิภวตัณหา นี้เรียกว่ามูลเหตุแห่งทุกข์”^{๖๖}

อนึ่งในขั้น ๕ นี้ ถ้าพิจารณาให้ดีจะเห็นว่าไม่มีตัวตน เป็นเพียงสมมติเท่านั้น คือ สมมติว่าเป็นรูป สมมติว่าเป็นเวทนา สมมติว่าเป็นสัญญา สมมติว่าเป็นสังขาร สมมติว่าเป็นวิญญาณ ไม่มีตัวตนที่แท้จริง จึงอาจกล่าวได้ว่า ขั้น ๕ เป็นอนัตตา ขั้น ๕ ตกอยู่ในไตรลักษณ์คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนที่แท้จริง มนุษย์ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ในชีวิตของตนส่วนหนึ่ง ต้องเผชิญกับความทุกข์ ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่ชอบ แต่ถึงกระนั้นมนุษย์ก็หลีกเลี่ยงไม่พ้น และธรรมชาติของมนุษย์ในส่วนที่เกี่ยวกับทุกข์ ซึ่งว่ากันตามหลักวิชาการทางพระพุทธศาสนาแล้ว ทุกข์ของมนุษย์ มีกล่าวไว้ในหลักธรรม ๒ แห่ง คือในไตรลักษณ์ กับในอริยสัจ

พระสูตรดังกล่าวมาพระพุทธเจ้าทรงแสดงความมีอยู่ของธาตุต่างๆ อันเป็นองค์ประกอบของขั้น ๕ ว่าเป็นของมีอยู่ธรรมดาตามธรรมชาติ ชีวิตก็เป็นการประกอบรวมกันของธาตุเหล่านั้น ซึ่งไม่ใช่ของที่เที่ยงแท้เป็นแต่เพียงมายาไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เป็นการแสดงถึงหลักของธรรมชาติทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต การเกาะกุมกันของขั้น ๕ เป็นสิ่งสมมติที่มาร (อริชชา) บดบังให้มนุษย์ยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรา ตัวเขา เป็นต้น

๓.๒.๗ ขั้น ๕ : ในฐานะเป็นกฎธรรมชาติ

พุทธศาสนาสอนว่าสิ่งทั้งหลายย่อมมีความเป็นไปตามธรรมดา ทุกสิ่งย่อมมีเหตุและผล ธรรมชาติของชีวิตก็มีความเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะนั่นเอง ซึ่งพระสูตรที่ว่าด้วยความเป็นไปของขั้น ๕ ว่าเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีดังนี้

^{๖๖} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๑/๔๔.

อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตาส่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมัน

เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ

สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ

สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ

วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตาส่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมัน

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากรูปธาตุ ก็เป็นจิตที่หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมัน

ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากเวทนาธาตุ ฯลฯ

ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากสัญญาธาตุ ฯลฯ

ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากสังขารธาตุ ฯลฯ

ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากวิญญาณธาตุ ก็เป็นจิตที่หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมัน เพราะหลุดพ้นจึงตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นจึงสันโดษ เพราะสันโดษจึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งย่อมดับไปเอง ภิกษุนั้นรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”^{๖๗}

สรุปได้ว่าอนิจจสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยความไม่เที่ยงของขันธ ๕ เป็นแต่เพียงการรวมขึ้นแห่งธาตุทั้งหลายมีเครื่องเกาะยึดคือกิเลส ความไม่เที่ยงแท้ทั้งหลายนั้นนำมาซึ่งความทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นไม่ใช่ตัวตน ดังนั้นผู้พิจารณาได้ด้วยปัญญาเห็นความเป็นจริงนั้นตามสภาวะ จิตย่อมเข้าถึงความจริงแท้ได้ชื่อว่าทำกิจเสร็จแล้ว ไม่ต้องตกอยู่ในวิภวภูมิจนอันเป็นห่วงโซ่แห่งการเกิดขึ้นอีกครั้ง ความไม่เที่ยงเป็นสภาวะที่จริงแท้แห่งธาตุทั้งหลาย

^{๖๗} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๒/๖๒.

ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุสิ่งใดเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้น” “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์เข้าใจแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์เข้าใจแล้ว”

“ภิกษุ ก็เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวไว้อย่างย่อโดยพิสดารได้อย่างไร” “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ รูปเป็นทุกข์ ข้าพระองค์พึงละความพอใจในรูปนั้น เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญานเป็นทุกข์ ข้าพระองค์พึงละความพอใจในวิญญานนั้น ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างย่อโดยพิสดารได้อย่างนี้”

“ดีละ ดีละ ภิกษุ ดีแท้ ภิกษุ เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวไว้อย่างย่อโดยพิสดารได้ดีแล้ว รูปเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในรูปนั้น เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญานเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในวิญญานนั้น ภิกษุเธอพึงทราบเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวไว้อย่างย่อโดยพิสดารอย่างนี้”^{๖๘}

ทุกขสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยชั้น ๕ เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดทุกข์ อันมีสาเหตุมาจากจิตเข้าไปยึดมั่นและทำความพอใจในชั้นทั้งหลายนั่นเอง เป็นการแสดงชั้นในลักษณะของนามธรรม เมื่อบุคคลเกิดความพอใจและเข้าใจว่าชั้นนี้มีอยู่จริงหลงยึดมั่นด้วยความเป็นสมมติสัจจะผลที่ตามมาคือความเป็นทุกข์ บุคคลเมื่อปรารถนาสุขที่แท้จริงพึงละความพอใจ แล้วพิจารณาชั้นนั้นว่าไม่เที่ยงจึงจะไม่มีทุกข์นั่นเอง

อนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุสิ่งใดเป็นอนัตตา เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้น” “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์เข้าใจแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์เข้าใจแล้ว”

“ภิกษุก็เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวไว้อย่างย่อโดยพิสดารได้อย่างไร” “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ รูปเป็นอนัตตา ข้าพระองค์พึงละความพอใจในรูปนั้น เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญานเป็นอนัตตา ข้าพระองค์พึงละความพอใจในวิญญานนั้น ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างย่อโดยพิสดารได้อย่างนี้”

“ดีละ ดีละ ภิกษุ ดีแท้ ภิกษุ เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวไว้อย่างย่อโดยพิสดารได้ดีแล้ว รูปเป็นอนัตตา เธอพึงละความพอใจในรูปนั้น เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญานเป็นอนัตตา เธอพึงละความพอใจในวิญญานนั้น ภิกษุเธอพึงทราบเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวไว้อย่างย่อโดยพิสดารอย่างนี้”^{๖๙}

^{๖๘} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๖๗/๑๐๗.

^{๖๙} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๖๘/๑๐๘.

อนัตตสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยสิ่งที่ไม่มียุ่จริงหรือความไม่ใช่ตัวตัวตนที่ปรากฏในชั้น ๕ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ คือ ความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปในที่สุด เมื่อเข้าใจสังขารของชีวิตว่าเป็นไปตามธรรมดาแล้วย่อมเห็นแจ้งด้วยปัญญา คลายความยึดมั่น ละความพอใจ สลัดออกซึ่งอาสวะทั้งหลาย ย่อมเข้าถึงซึ่งความจริงในพุทธปรัชญาคือพระนิพพานนั่นเอง

อนัตตนียสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เนื่องด้วยอัตตา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุสิ่งใดไม่เนื่องด้วยอัตตา เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้น” “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์เข้าใจแล้ว ข้าแต่พระสฤตข้าพระองค์เข้าใจแล้ว”

“ภิกษุ ก็เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวไว้อย่างย่อโดยพิสดารได้อย่างไร” “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ รูปไม่ใช่สิ่งที่ไม่เนื่องด้วยอัตตา ข้าพระองค์พึงละความพอใจในรูปนั้น เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณไม่ใช่สิ่งที่ไม่เนื่องด้วยอัตตา ข้าพระองค์พึงละความพอใจในวิญญาณนั้น ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างย่อโดยพิสดารอย่างนี้”

“ดีละ ดีละ ภิกษุ ดีแท้ ภิกษุ เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวไว้อย่างย่อโดยพิสดารได้ดีแล้ว รูปไม่ใช่สิ่งที่ไม่เนื่องด้วยอัตตา เธอพึงละความพอใจในรูปนั้น เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณไม่ใช่สิ่งที่ไม่เนื่องด้วยอัตตา เธอพึงละความพอใจในวิญญาณนั้น ภิกษุเธอพึงทราบเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวไว้อย่างย่อโดยพิสดารอย่างนี้”^{๗๐}

อนัตตนียสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยความยึดมั่นว่าชั้น ๕ เป็นอัตตาความมีตัวตนเห็นว่าเป็นของเที่ยง ซึ่งเป็นแนวคิดดั้งเดิมว่าโลกและชีวิตเป็นของเที่ยงไม่มีการเปลี่ยนแปลง ความแตกสลายเป็นแต่เพียงบางส่วนเท่านั้น เหมือนคนที่เสื้อผ้าเก่าก็เปลี่ยนเสื้อผ้าใหม่สวมใส่เท่านั้น อันเป็นความเห็นที่ขัดต่อกฎทางธรรมชาติในพุทธปรัชญา พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ละความพึงพอใจและความเห็นว่าเป็นตัวตนเป็นอัตตานี้เสีย

สรุปได้ว่า ธรรมชาติของชั้น ๕ เป็นของไม่เที่ยงเกิดดับอยู่ตลอดเวลา มีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุและปัจจัยต่างๆ มีความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่และความเสื่อมไป แม้แต่รูปเองก็มี ความเสื่อมอยู่ตลอดเวลา ส่วนนามชั้นทั้ง ๔ ก็มีการเกิดดับตลอดเวลาด้วยเช่นกัน สภาวะเป็นไตรลักษณ์ คือ เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เนื่องจากชั้น ๕ มีลักษณะเปลี่ยนแปลงตลอดจากเหตุปัจจัยที่เข้ามาทำให้มีสภาวะที่ไม่เที่ยง ทำให้เป็นทุกข์ทั้งทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ ซึ่งเราไม่สามารถบังคับบัญชาให้ชั้น ๕ ไม่เสื่อมหรือให้ชั้น ๕ นี้คงสภาวะเดิมได้ ดังนั้นจึงเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อรับเอาไว้ก็เกิดเวทนาขึ้นมาว่า เย็น ร้อน อ่อน แข็ง นิ่ง กระด้าง เป็นต้น

^{๗๐} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๖๙/๑๐๙-๑๑๐.

๓.๓ ชั้นที่ ๕ กับความเป็นไปของชีวิต

การเกิดและดับในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าการสืบทอดของสิ่งมีชีวิต เป็นการดับจากสิ่งหนึ่งแล้วไปเกิดเป็นอีกสิ่งหนึ่งอยู่อย่างนี้ นับเป็นเรื่องปกติของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย แต่การเกิดดับนั้นต้องมีส่วนประกอบหลายอย่าง เพราะสิ่งทั้งหลายเป็นส่วนประกอบของเอกภาพ ซึ่งต้องอิงอาศัยกันอย่างไม้อาจแยกจากกันได้ สรรพสิ่งเป็นการปรากฏแสดงในแง่มุมต่างๆ ของสัจจะสูงสุดอันเดียวกัน โลกทัศน์ของตะวันออกเป็นแบบ “องค์รวม” ในสายตาของปราชญ์ชาวตะวันออก สรรพสิ่งและเหตุการณ์ทั้งหมดซึ่งรับรู้ได้ทางประสาทสัมผัสต่างเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน และเป็นเพียงการแสดงออกในหลายแง่มุมของสัจธรรมอันเดียวกัน^{๗๑} ความต่อเนื่องของความเกิดแห่งความสัมพันธ์และอาศัยกันของสิ่งทั้งหลายนี้ เป็นกฎธรรมชาติเช่นเดียวกัน เรียกว่า อิทัปปัจจยตา^{๗๒} เป็นความเกี่ยวเนื่องกันของเหตุและผล เมื่อมีเหตุย่อมมีผล และเมื่อเหตุดับผลก็ดับคือเมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้นเมื่อสิ่งนี้ ไม่มีสิ่งนี้ย่อมไม่มีเพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป พุทธปรัชญาได้เน้นให้เห็นว่าชีวิตมนุษย์ มีองค์ประกอบอยู่สองส่วนนั้นคือรูปและนาม โดยตัวสภาวะธรรมจริงๆ แล้วไม่มีตัวตนมีแต่สภาวะที่ไร้รูปร่างเป็นเพียงพลังงานเป็นขั้นปฐมัตถ์ คืออนัตตาการเกิดขึ้นและดับไปของชั้นที่ ๕ มีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ลักษณะการเปลี่ยนแปลงนี้พุทธปรัชญาเรียกว่า สันตติ คือแรงสืบทอดที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ สลาย ซ้ำแล้วซ้ำเล่า เกิด ดับ เกิด ดับ ซึ่งแรงสืบทอดของสันตตินี้ เกิดขึ้นจากการ ดุด ผลัก กันเป็นจังหวะ อันเป็นเครื่องปิดกั้นปัญญาทำให้มนุษย์หลงยึดมั่นว่าชั้นที่ ๕ เป็นตัวตนที่เที่ยงแท้ ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงลักษณะของการเปลี่ยนแปลงของชั้นที่ ๕ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๓.๑ การเปลี่ยนแปลงของรูป

เมื่อกล่าวถึงมนุษย์ส่วนสำคัญอันดับแรกคือส่วนของร่างกาย ในพระคัมภีร์ได้กล่าวถึงส่วนของร่างกายไว้ดังนี้คือกายของมนุษย์ประกอบขึ้นจากธาตุ ๔^{๗๓} หรือมหาภูตรูป เกิดจากบิดามารดาเจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมสดไม่เที่ยงแท้ต้องอบต้องนวดเพ้น^{๗๔} มหาภูตรูป ๔ เป็นเหตุปัจจัยพื้นฐานที่รวมกันอย่างลงตัวของธรรมชาติจนมาถึงการปรากฏเป็นรูปขั้นของมนุษย์^{๗๕} มหาภูตรูป ๔ ได้แก่ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) วาโยธาตุ (ธาตุลม) และมหาภูต

^{๗๑} พริตจอฟ คาปร้า, *เต๋าแห่งฟิสิกส์ (The Tao of Physics)*, วเนช แบล, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓๙.

^{๗๒} อ่างแล้ว, *พุทธศาสนิกชน, ชีวิตคือขั้นที่ ๕*, หน้า ๒๔-๒๕.

^{๗๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖/๙๘.

^{๗๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕๒/๓๐๐.

^{๗๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖/๙๘.

รูป ๔ ชื่อว่ารูป (กาย) เพราะเป็นธรรมชาติที่ผันแปรแตกสลายไปด้วยอำนาจแห่งความร้อนหรือความเย็นเป็นต้นมีความแข็งความเหลวความเคลื่อนไหวเป็นสภาพ

ในคัมภีร์วิมุตติมรรคกล่าวถึงพัฒนาทางกายของมนุษย์ในอนุสสติ ๑๐ หมวดกายคตาสติไว้ละเอียดกว่าพระไตรปิฎกมี ๒ กรณี คือ กายนี้เกิดตามลำดับและในกายมีหมู่หนอนหรือพยาธิอยู่ด้วยดังนี้

สัปดาห์ที่ ๑ กลละน้ำเมือกใสมีลักษณะเป็นเมือกคล้ายเนยใสขนาดเท่าหยาดน้ำม้นงาเป็นการเริ่มต้นของการกำเนิดชีวิตมนุษย์มีโครงสร้างกายชีวภาพอยู่สามด้านคือโครงสร้างร่างกาย โครงสร้างสมองและโครงสร้างเพศ

สัปดาห์ที่ ๒ อัมพหุเป็นเมือกข้นเกิดขึ้นคล้ายน้ำล้างเนื้อ

สัปดาห์ที่ ๓ เปลี่เป็นขึ้นเนื้อเกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๔ ฆนะเป็นก้อนเกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๕ ปัญจสาขาเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม คือ ปุ่มศีรชะ ๑ ปุ่มแขน ๒ ปุ่มขา ๒ เกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๖ ส่วนประกอบทั้ง ๔ เกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๗ ส่วนประกอบอีก ๔ เกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๘ ส่วนประกอบ ๒๘ เกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๙ และ ๑๐ มีกระดูกสันหลัง

สัปดาห์ที่ ๑๑ มีกระดูก ๓,๐๐๐ ท่อน

สัปดาห์ที่ ๑๒ มีส่วนประกอบ ๘๐๐ ขึ้น

สัปดาห์ที่ ๑๓ มีส่วนประกอบ ๙๐๐ ขึ้น

สัปดาห์ที่ ๑๔ มีก้อนเนื้อ ๑๐๐ ขึ้น

สัปดาห์ที่ ๑๕ มีเลือด

สัปดาห์ที่ ๑๖ มีกระเพาะอาหาร

สัปดาห์ที่ ๑๗ มีผิวหนัง

สัปดาห์ที่ ๑๘ มีสีผิวหนัง

สัปดาห์ที่ ๑๙ ลมเกิดแต่กรรม (กรรมชวต) พัดไปทั่วร่างกาย

สัปดาห์ที่ ๒๐ มีทวารทั้ง ๙ (ตา ๒, จมูก ๒, ปาก ๑, หู ๒, อุจจารมรรค ๑, ปัสสาวมรรค ๑)

สัปดาห์ที่ ๒๕ มีผิวหนัง ๑๖,๐๐๐ ขึ้น

สัปดาห์ที่ ๒๖ ร่างกายมีความแข็ง

สัปดาห์ที่ ๒๗ ร่างกายมีกำลัง

สัปดาห์ที่ ๒๘ มีขุมขนจำนวน ๙๙,๐๐๐ ขุม

สัปดาห์ที่ ๒๙ ร่างกายมีความสมบูรณ์ทุกอย่างเอนศีรชะไปข้างหลังอยู่ในท่าพิงหมอน

สัปดาห์ที่ ๔๒ เพราะอาศัยลมเกิดจากกรรม (กรรมชวาต) ร่างกายของเด็กเปลี่ยนท่าหัน
เท้าขึ้นศีรษะลงต่ำและเคลื่อนไปสู่ช่องกำเนิดทารกก็คอดออกมาจากครรภ์มารดา^{๗๖}

ทั้งนี้ทารกดำรงชีวิตอยู่ด้วยอาหารจากมารดาและมารดาเยอมนับบริหารครรภ์โดยประมาณ ๙
เดือน ถึง ๑๐ เดือน จึงได้คลอดทารกนั้นออกมาและเลี้ยงดูจนกระทั่งกุมาร (เด็ก) นั้นเจริญเติบโตมี
อวัยวะต่างๆ สมบูรณ์พร้อม (ปริปากะ)

ชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ จงมองดูการเปลี่ยนแปลงภายในระบบของเซลล์ ชีวิต
แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะอย่างนี้ ธรรมชาติสร้างสรรค์ชีวิตนี้มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ
และมีการรับรู้สลับต่อกัน^{๗๗} ในปัจจุบันนักวิทยาศาสตร์ก็พิสูจน์ได้ว่าในร่างกายนี้เซลล์มันแตกดับ
มากมายในหนึ่งวินาทีนี้มากมายเซลล์ของสัตว์ของมนุษย์นี้ประมาณหกสิบล้านล้านตัว แตกดับใน
หนึ่งวินาทีนี้มากมายแต่มันก็เกิดชดเชยตรงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่แสดงไว้แต่พระพุทธเจ้าพิสูจน์ด้วย
ปัญญาไม่ได้ใช้กล้องไม่ได้ใช้เครื่องมือวิทยาศาสตร์มาจับร่างกาย ทุกเซลล์นี้แตกสลายอยู่นั้นเมื่อ
บุคคลได้เจริญสติสัมปชัญญะเข้าไปที่ร่างกายจะรู้สึกเลยว่า ร่างกายมันไม่ได้อยู่นิ่งมันมีความรู้สึกไหว
กระเพื่อมเพราะว่ามันมีความแตกดับสลายตัวหรือมันรู้สึกมันพลิวๆ อยู่ทั่วกายไหวๆ นี่คือการบวนการ
เกิด-ดับของรูปหรือส่วนที่เป็นรูปธรรมในชั้น ๕ นั้นเอง

คัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงกระบวนการสันตติในรูปอันมีอตุหนึ่งเป็นสมุฏฐาน และมี
อาหาร (ที่เป็นสภาค) อันหนึ่งเป็นสมุฏฐาน แม้เป็นไปโดยอำนาจระยะเวลาเป็นเบื้องต้นและเบื้อง
ปลายก็ดี รูปที่อตุและอาหารเป็นวิสภาคเป็นสมุฏฐานในกาลก่อนแต่นั้นจัดเป็นอดีตภายหลังจากนั้น
จัดเป็นอนาคต ฝ่ายรูปที่เกิดแต่จิตมีวิถิจิตหนึ่งชวนจิตหนึ่งและสมาบัติจิตหนึ่งเป็นสมุฏฐานจัดเป็น
ปัจจุบัน สำหรับรูปที่มีกรรมเป็นสมุฏฐานหามีการแยกประเภทเป็นอดีตเป็นต้น แห่งรูปที่มีกรรมเป็น
สมุฏฐานนั้นพึงทราบว่าเป็นโดยอุปถัมภ์ภักปัจจัยของรูปที่มีอตุ อาหารและจิต เป็นต้น^{๗๘}

๓.๓.๒ การเปลี่ยนแปลงของเวทนา

พระไตรปิฎกสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงความหมายของเวทนา
ไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเพราะอะไรจึงเรียกว่า “เวทนา” เพราะเสวยจึงเรียกว่าเวทนาเสวยอะไร
เสวยอารมณ์สุขบ้าง เสวยอารมณ์ทุกข์บ้าง เสวยอารมณ์ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง เพราะเสวยจึงเรียกว่า

^{๗๖} อ่างแล้ว, พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, แปลโดยพระเทพโสภณ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ,
หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

^{๗๗} อ่างแล้ว, พร รัตนสุวรรณ, พุทธิวิทยาเล่ม ๑, หน้า ๑๗๐.

^{๗๘} อ่างแล้ว, พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร)
แปลและเรียบเรียง, หน้า ๗๙๑.

“เวทนา”^{๗๙} องค์ประกอบของชีวิตในส่วนที่เป็นจิตทำหน้าที่รับรู้หรือเสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ที่เกิดจากการสัมผัสทางประสาททั้ง ๕ (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) และทางใจเป็นส่วนที่เป็นความรู้สึกในสิ่งที่มากระทบ

เวทนานั้นจัดว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญมากขั้นหนึ่ง เพราะการที่มนุษย์จะเกิดสุขหรือทุกข์ และเข้าใจต่อภาวะของโลกภายนอกได้ด้วยผัสสะเป็นสื่อกลางในการรับรู้อารมณ์ได้เพราะมนุษย์ประกอบตัวเองขึ้นมาด้วยรูปร่างกายและจิตใจ ดังนั้นเวทนาจึงช่วยให้เกิดกระบวนการทำงานของการรับรู้ดำเนินต่อไปสำหรับมนุษย์ ผู้ที่ยังเป็นปุถุชนอยู่ย่อมตกอยู่ภายใต้เวทนาทั้งหลาย นับว่าเวทนามีบทบาทสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ เพราะมนุษย์ทั้งหลายล้วนมีอุดมคติเพื่อให้บรรลุผลคือการได้มาซึ่งความสุข มนุษย์ทั้งปวงในโลกย่อมถือเอาสุขเวทนาเป็นจุดศูนย์กลางในการแสวงหาทรัพย์ทั้งภายนอกและภายใน เมื่อมนุษย์ทั้งหลายต่างก็แสวงหาสุขเวทนาเป็นแกนกลางแห่งชีวิต พุทธปรัชญาจึงมองว่าเวทนาทั้งหลายนี้ก่อให้เกิดตัณหา ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของความทุกข์บางครั้งจึงทำให้มนุษย์ทั้งหลายลุ่มหลงหมกมุ่นและพัวพันยึดติดอยู่กับเวทนาทั้งหลายซึ่งเป็นเพียงผัสสะเท่านั้น ตามหลักของพุทธปรัชญาให้มองเห็นเวทนาทั้งหลายเพียงเพื่อเป็นอนัตตาเท่านั้น อันที่จริงสุขเวทนาและทุกขเวทนานั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามเงื่อนไขของธรรมชาติ ซึ่งมีเหตุปัจจัยในการนี้คือเวทนาจะน้อยหรือมากขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยในชั้นของผัสสะ

เวทนาเป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากผัสสะ คือทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ มีการกระทบกับอารมณ์เป็นต้น ดังพุทธพจน์ดำรัสว่าเวทนาย่อมมีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย^{๘๐} เมื่อจิตกระทบกับอารมณ์ด้วยผัสสะแล้วจึงเกิดเวทนาคือความรู้สึกพอใจ (สุขเวทนา) ไม่พอใจ (ทุกขเวทนา) หรือรู้สึกเฉยๆ (อุเบกขาเวทนา) ดังนั้นผัสสะได้แก่ความกระทบระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกมาประจวบกันเกิดความรู้สึกเห็นรูปเป็นต้น ผัสสะหรือสัมผัสเมื่อผัสสะทางตาก็เรียกว่าจักขุสัมผัสสะ ทางหูก็เรียกว่าโสตสัมผัสสะ ทางจมูกก็เรียกว่าฆานสัมผัสสะ ทางกายก็เรียกว่ากายสัมผัสสะ ทางมโน (ใจ) ก็เรียกว่ามโนสัมผัสสะ จึงรวมเป็นผัสสะ ๖ ดังนั้นเมื่อเวทนามีการเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ จึงเป็นเหตุให้เกิดตัณหาเพราะความยึดติดและความทะยานอยากในกาม มีต้นตอมาจากความรู้สึก (เสวยอารมณ์) เป็นแรงบันดาลใจแม้ตัณหาก็คือเป็นเหตุให้เกิดอุปาทานเป็นต้นทำให้

^{๗๙} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑.

^{๘๐} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๒.

วนเวียนในวงจรแห่งสังสารวัฏดำเนินไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด^{๘๑} กระบวนการเกิดขึ้นของเวทนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

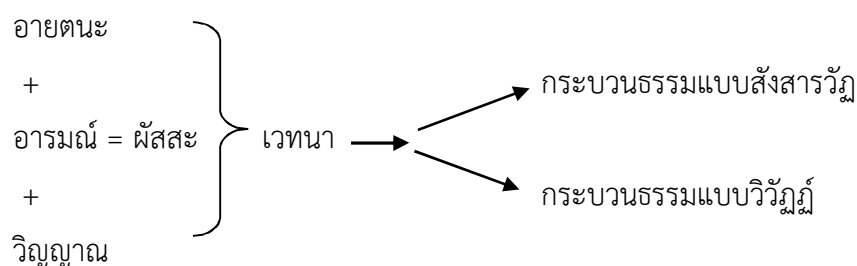
อายตนะ ๖ อารมณ์ ๖ และวิญญาณ ๖ มีความเกี่ยวเนื่องกัน คือ

๑) จักขุ-ตา	เป็นแดนรับรู้	รูป-รูป	เกิดความรู้คือ	จักขุวิญญาณ-เห็น
๒) โสตะ-หู	เป็นแดนรับรู้	สัท-เสียง	เกิดความรู้คือ	โสทวิญาณ-ได้ยิน
๓) ฆานะ-จมูก	เป็นแดนรับรู้	คันธ-กลิ่น	เกิดความรู้คือ	ฆานวิญาณ-ได้กลิ่น
๔) ชิวหา-ลิ้น	เป็นแดนรับรู้	รส-รส	เกิดความรู้คือ	ชิวหาวิญาณ-รู้รส
๕) กาย-กาย	เป็นแดนรับรู้	โผฏฐัพพะ-สิ่งต้องกาย	เกิดความรู้คือ	กายวิญาณ-

รู้สิ่งต้องกาย

๖) มโน-ใจ เป็นแดนรับรู้ ธรรมารมณ์-เรื่องในใจเกิดความรู้คือมโนวิญญาณ-รู้เรื่องในใจ^{๘๒}

เนื่องด้วยกระบวนการนี้แยกได้เป็น ๒ ช่วงตอน และช่วงตอนหลังอาจแยกไปเป็นกระบวนการธรรมแบบสังสารวัฏหรือแบบวิวิฎฐ์ก็ได้ ดังนั้นเพื่อมองเห็นภาพได้กว้างขวางขึ้นอาจเขียนแสดงได้ดังนี้

๓.๓.๓ การเปลี่ยนแปลงของสัญญา

สัญญาชั้นนี้เป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งของชีวิต ซึ่งชีวิตของมนุษย์มีส่วนประกอบคือ รูปและนามและสัญญาชั้นนั้นจัดเป็นส่วนประกอบของชีวิตในส่วนที่เรียกว่า นามชั้น (สัญญา เวทนา สังขาร วิญญาณ) ดังนั้นสัญญาชั้นจึงไม่มีรูปร่างไม่มีขนาดและไม่สามารถสัมผัสได้ในส่วนของกาย สัญญาเป็นส่วนที่ทำหน้าที่ในด้านความจำ (ไม่ใช่เนื้อสมองแต่เป็นส่วนของความนึกคิด เนื้อสมองนั้นจัดอยู่ในรูปชั้นซึ่งเป็นหนึ่งในอาการ ๓๒) สัญญาชั้นนี้เป็นเพียงส่วนประกอบหนึ่งของชีวิตมนุษย์และ

^{๘๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รจนา, ตรวจชำระเรียบเรียงแปลโดยพระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๕๐.

^{๘๒} อ่างแก้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๐.

จัดว่าเป็นสิ่งละเอียดหรือธาตุละเอียดนั่นเอง การจะรู้จะเห็นหรือสัมผัสได้จะต้องใช้สติและผู้รู้เท่านั้น คนที่มีสติสมบูรณ์ทุกคนสามารถที่จะรู้หรือเห็นสัญญาชั้นธได้โดยเมื่อเรานึกถึงหรือจำสิ่งใดๆ ได้ ความจำได้นั้นแหละคือสัญญาชั้นธ

ในสุดตันตปิฎก พระพุทธเจ้าทรงสนทนากับโปฏฐปาทะพราหมณ์เกี่ยวกับสัญญาามีเหตุมีปัจจัยเกิดดับว่า โปฏฐปาทะบรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้นความเห็นของพวกที่กล่าวว่า สัญญาของคนไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยเกิดดับไปเองนั้นผิดตั้งแต่แรกทีเดียว เพราะเหตุไรเพราะสัญญาของคนมีเหตุมีปัจจัยเกิดก็มีดับก็มี สัญญาอย่างหนึ่งเกิดเพราะการศึกษาที่มี สัญญาอีกอย่างหนึ่งดับเพราะการศึกษาก็มี^{๘๓}

โปฏฐปาทะเพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป ภิกษุบรรลุนิพพานมีความผ่องใสในภายในมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์แต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่สั่งสัญญาอันละเอียดมีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกที่มีอยู่ก่อนจะดับไปสั่งสัญญาอันละเอียดมีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิจะเกิดขึ้นแทนสัญญาอย่างหนึ่งเกิดเพราะการศึกษาสัญญาอีกอย่างหนึ่งดับเพราะการศึกษานี้^{๘๔}

สัญญาคือความจำได้ หรือความสำคัญมั่นหมายว่าอะไรเป็นอะไร เช่น ตาเห็นรูปแล้วจำได้ว่าสีเขียวหรือสีแดง มนุษย์ทั้งหลายอาจเห็นสัญญาเกิดขึ้นชดก็ต่อเมื่อพยายามเค้นนึกชื่อคนหรือชื่อสถานที่ เมื่อนึกออกก็จะเกิดมโนภาพบุคคล เหมือนมีตัวเราเป็นผู้นึกออกอันที่จริงสัญญาเกิดขึ้นตลอดเวลาอย่างเช่นนั่งอยู่แล้วความคิดต่างๆผุดขึ้นมาเองชั่วขณะที่จำได้หมายรู้ว่าเป็นเรื่องใดเกี่ยวข้องกับใครก็เข้าข่ายเป็นสัญญาเช่นกันหรือแม้ไม่คิดถึงเรื่องใดแต่สำคัญว่ามีตัวเรานั่งอยู่ เท่านั้นก็นับเป็น “อตตสัญญา” แล้วสัญญาคือชั้นธหนึ่งใน ๕ ชั้นธ และเป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง มี ๓ ประเภท คือ สัญญา ๖ สัญญา ๗ และสัญญา ๑๐ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าสัญญานั้นย้อนกลับไปได้ไม่สิ้นสุด เช่นเราลองนึกถึงตัวเราในอดีตที่กำลังเศร้ากับการกระทำที่ผิดพลาดของตนในอดีต ในสัญญาของตัวเราในอดีตก็มีเหตุการณ์ที่ตัวเราในอดีตขณะนั้น มีภาพตัวเราที่เป็นอดีตของอดีตตัวเราทำความผิดพลาดซ้อนอีกตั้งนั้นสัญญาจะมีลักษณะซ้อนทับกันไปเรื่อยๆ ไม่สิ้นสุด

ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระพุทธเจ้าทรงแสดงปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ญาณเป็นเหตุให้ระลึกชาติได้) แก่ภิกษุผู้มีใจความว่า “ภิกษุทั้งหลายเมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ ผุดผ่องไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนินปราศจากความเศร้าหมองอ่อนเหมาะแก่การใช้งานตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณระลึกชาติก่อนได้หลายชาติคือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์ก็เป็นอันมากบ้างตลอด

^{๘๓} ที.สี (ไทย) ๙/๔๑๒/ ๑๗๗.

^{๘๔} ที.สี (ไทย) ๙/๔๑๓/ ๑๗๘.

วิวิธกัณฑ์เป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวิวิธกัณฑ์และวิวิธกัณฑ์เป็นอันมากบ้างว่าในภพนั้นเรามีชื่ออย่างนั้นมีตระกูลมีวรรณะมีอาหารเสวยสุขทุกข์และมีอายุอย่างนั้นๆ จุตติจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพนั้น แม้ในภพนั้นเราก็มีชื่ออย่างนั้นมีตระกูลมีวรรณะมีอาหารเสวยสุขทุกข์และมีอายุอย่างนั้นๆ จุตติจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้เธอระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้^{๘๕}

ยกตัวอย่างความจำได้หมายรู้ (หวนระลึก) ของพระนางมัลลิกาเทวี ที่ระลึกถึงการกระทำของตนต่อพระราชสวามีก่อนที่จะสวรรคต พระนางมัลลิกาเทวีนั้นทรงสิ้นพระชนม์เมื่อมีพระชนมายุเพียงประมาณ ๕๐ ปี ก่อนจะสิ้นพระชนม์จิตของพระนางหวนระลึกนึกถึงว่าครั้งหนึ่งเคยมีเรื่องที่พระนางเคยกล่าวเรื่องโกหกต่อพระราชสวามีซึ่งพระราชสวามีก็ทรงเชื่อ ในครั้งนั้นทรงนึกดูหมิ่นว่าพระราชสวามีว่าโง่เขลาเชื่อคำโกหกของพระนางเอง ดวงจิตของพระนางจึงเศร้าหมอง และสิ้นพระชนม์ในขณะที่ดวงจิตสุดท้ายเศร้าหมอง แม้ว่าความดีของพระนางมีมาก พอจิตออกจากร่าง ทรงตกนรก ๗ วันมนุษย์ เป็นต้น^{๘๖}

๓.๓.๔ การเปลี่ยนแปลงของสังขาร

สังขารได้แก่องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำซึ่งแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ ปรงแปรการตรัสรู้ที่นึกคิดในใจและการแสดงออกทางกายวาจาให้เป็นไปต่างๆ เป็นที่มาของกรรม พุทธปรัชญากล่าวถึงสังขารอันเป็นเครื่องปรุงแต่งกรรมว่ามี ๓ ประเภท ได้แก่ ๑) ปุณฺณาสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี) ๒) อปุณฺณาสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว) ๓) อาเนญยาสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหว) และพูดถึงสภาพการปรุงแต่งแห่งกรรมว่าเป็น ๒ คือ กุศลกรรมและอกุศลกรรม

ในจุฬกัมมวิภังคสูตรพระพุทธองค์ทรงตอบปัญหาของสุภมาณพถึงเหตุที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดมาเป็นมนุษย์มีความแตกต่างกัน เช่นอายุสั้นอายุยืนโรคน้อยโรคน้อยผิวพรรณทรามผิวพรรณผ่องใส เป็นต้น เพราะกรรมของตนที่ทำไว้ในอดีตชาติส่งผลในปัจจุบันชาติ ดังนี้สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้ทรามและดี^{๘๗}

ความสืบต่อของสังขารอันเป็นเครื่องปรุงแต่งสัตว์ให้ได้รับผลแตกต่างกัน อันเกิดขึ้นจากการกระทำที่เป็นปัจจุบันเป็นเครื่องปรุงแต่ง เพราะเมื่อสังขารปรุงแต่งกิจต่างๆ เช่น กิจทางกาย วาจา

^{๘๕} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๔-๒๔๕/๘๑-๘๒.

^{๘๖} บุญสืบ อินสาร, **ธรรมบทภาค ๕ (แปลโดยพยัญชนะ)**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งนครการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

^{๘๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙-๒๙๖/๓๔๙-๓๕๕.

และใจ ซึ่งมีการสัมผัสและความตั้งใจ (เจตนา) เป็นเหตุ ย่อมมีการสืบต่อคือทำให้เกิดผลจากการปรุงแต่งของสังขาร ไม่ว่าจะเป็นสภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว หรือสภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหวหรือภาวะที่มั่นคงในการปรุงแต่งชีวิตนั่นเอง ในขณะที่กรรมก็ถูกสั่งสมนำไปปฏิสนธิใหม่ในขั้นที่ ๕ ซึ่งเป็นกระบวนการสืบต่อในรูปแบบข้ามภพข้ามชาติ เป็นกระบวนการของกรรมที่สั่งสมมาในอดีตเป็นผลให้ได้รับในปัจจุบัน ในที่นี้ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างกระบวนการสันตติของสังขาร เครื่องปรุงแต่งบุคคลทั้งที่เป็นการปรุงแต่งของกรรมหรือการกระทำ (พฤติกรรม) ฝ่ายอกุศลและกุศล พระพุทธโฆสจารย์อธิบายไว้ดังนี้

อภุคตวาระ ๔ ได้แก่

๑) บุคคลใดในขณะที่ทำกรรมโลภะมีกำลังมาก แต่อโลภะมีกำลังน้อย โทสะ โมหะมีกำลังมาก แต่โทสะ โมหะมีกำลังน้อย อโลภะซึ่งมีกำลังน้อยของบุคคลนั้นย่อมไม่สามารถครอบงำโลภะได้ ส่วนโทสะ โมหะมีกำลังมากจึงสามารถครอบงำโทสะและโมหะได้ เพราะเหตุนี้บุคคลผู้พร้อมพร้อมด้วยเหตุเช่นนั้นชื่อว่าบังเกิดด้วยอำนาจปฏิสนธิ วิบากอันกรรมนั้นผลัดผลให้ยอมเป็นคนขี้โลกแต่อ่อนโยนไม่มักโกรธมีปัญญามีปริชาญาณแหลมคมดังเพชร

๒) บุคคลใดขณะทำกรรมโลภะ โทสะมีกำลังมาก แต่อโลภะ โทสะมีกำลังน้อย โมหะมีกำลังมาก แต่โมหะมีกำลังน้อย บุคคลผู้พร้อมพร้อมด้วยเหตุเช่นนั้นยอมเป็นคนขี้โลกด้วย ขี้โกรธด้วย แต่เป็นคนเจ้าปัญญาปัญญาปริชาญาณแหลมคมดังเพชร

๓) หนึ่งบุคคลใดในขณะที่ทำกรรมโลภะ โทสะ โมหะมีกำลังมาก แต่อโลภะ โทสะ โมหะมีกำลังน้อย บุคคลผู้พร้อมพร้อมด้วยเหตุเช่นนั้นยอมเป็นคนขี้โลกด้วย มีปัญญาอ่อนด้วย แต่เป็นคนอ่อนโยนไม่ขี้โกรธ

๔) หนึ่งบุคคลใดขณะทำกรรมมีโลภะ โทสะ และโมหะครบทั้ง ๓ เหตุมีกำลังมาก แต่อโลภะ โทสะ โมหะ เหตุมีกำลังน้อย บุคคลผู้พร้อมพร้อมด้วยเหตุเช่นนั้นยอมเป็นคนขี้โลกด้วย ขี้โกรธด้วย ขี้หลงด้วย^{๘๘}

สภาวะการปรุงแต่งของจิตในฝ่ายที่เป็นอกุศล เป็นการแสดงเหตุของการกระทำที่ประกอบด้วย โลภะ โทสะ โมหะ ว่าเป็นเหตุให้มนุษย์ประกอบเหตุที่เป็นกรรมฝ่ายไม่ดี เป็นการอธิบายถึงลักษณะของพฤติกรรมขณะเมื่อบุคคลกระทำกรรมชั่ว (อกุศลกรรม) ซึ่งเกิดขึ้นโดยมีจิตเป็นจุดเริ่มต้น สังขารเป็นเครื่องปรุงแต่งจิต และมีกายเป็นองค์ประกอบในการแสดงพฤติกรรมหรือกระทำกรรมนั่นเอง ในอภุคตวาระนี้ได้อธิบายถึงเหตุคือการกระทำที่แตกต่างกันย่อมได้รับผลที่แตกต่างกัน

^{๘๘} พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง), หน้า ๑๗๐-๑๗๑.

ออกไปด้วย โดยกล่าวถึงสังขารว่าเป็นเครื่องปรุงแต่งหรือเชื่อมประสานกันระหว่างจิตกับกาย และแสดงเหตุคือการกระทำหรือพฤติกรรมของมนุษย์ โดยมีผลที่เรียกว่าวิบากกรรมนั่นเอง

กุตลวาระ ๔ ได้แก่

๑) ส่วนบุคคลใดในขณะที่ทำกรรมอโลภะ โทสะ โมหะมีกำลังมาก แต่โลภะ อโทสะ อโมหะ มีกำลังน้อย บุคคลผู้รังพร้อมด้วยเหตุเช่นนั้น ย่อมเป็นคนไม่โลภมีกิเลสน้อย แม้จะได้ประสบกับอารมณ์อันเป็นทิพย์ก็ไม่หวั่นไหว แต่ว่าเป็นคนขี้โกรธและมีปัญญาอ่อน

๒) อนึ่งบุคคลใดในขณะที่ทำกรรมอโลภะ อโทสะ โมหะมีกำลังมาก แต่โลภะ โทสะ อโมหะ มีกำลังน้อย บุคคลผู้รังพร้อมด้วยเหตุเช่นนั้นย่อมเป็นคนไม่ขี้โลภ และไม่ขี้โกรธอ่อนโยนแต่เป็นคนมีปัญญาอ่อน

๓) อนึ่งบุคคลใดขณะที่ทำกรรมอโลภะ โทสะ อโมหะมีกำลังมาก แต่โลภะ อโทสะ โมหะมีกำลังน้อย บุคคลผู้รังพร้อมด้วยเหตุเช่นนั้นย่อมเป็นคนไม่ขี้โลภ และมีปัญญาดีแต่เป็นคนขี้โทโสขี้โกรธ

๔) บุคคลใดขณะที่ทำกรรมมีอโลภะ อโทสะ อโมหะเหตุทั้ง ๓ ประการมีกำลังมาก แต่โลภะ โทสะ โมหะ มีกำลังอ่อน บุคคลผู้รังพร้อมด้วยเหตุเช่นนั้นย่อมเป็นคนไม่ขี้โลภ ไม่ขี้โกรธ และมีปัญญาดี^{๘๙}

สังขารเป็นองค์ประกอบของจิตในการสร้างกรรมหรือพฤติกรรมมนุษย์ทั้งที่เป็นอกุศลและกุศล เป็นการแสดงกระบวนการทำงานของจิตโดยผ่านทางสังขาร และส่งผลคือการแสดงออกทางกาย ซึ่งการกระทำหรือกรรมนั้นแบ่งออกเป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรม ซึ่งกระบวนการนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมมีผลเรียกว่าวิบากกรรม เป็นการแสดงกระบวนการที่เกิดจากเหตุที่แตกต่างกัน ซึ่งเหตุในการกระทำกรรมนั้นพุทธศาสนากล่าวว่ามีเหตุมาจาก โลภะ โทสะ และโมหะ ผู้ที่ประกอบด้วยเหตุดังกล่าวนี้ย่อมกระทำกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล ส่วนการกระทำที่ประกอบด้วย อโลภะ อโทสะ และอโมหะ นั้นเรียกว่ากุศล

๓.๓.๕ การเปลี่ยนแปลงของวิญญาน

พระสุตตันตปิฎก มุลป็นณาส กล่าวว่ วิญญาน หมายถึง สภาวะรู้คือรู้แจ้งสุขบ้างรู้แจ้งทุกข์บ้าง รู้แจ้งอกุศลสุขบ้าง^{๙๐} เป็นเพียงแค่รับรู้อารมณ์ที่มากกระทบคือมองเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัสและนึกคิด แต่มิได้หมายถึงความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งหรือรู้อย่างลึกซึ้งแบบปัญญา

^{๘๙} อ่างแล้ว, พระพุทธโสมสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ (อจจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง), หน้า ๑๗๑-๑๗๒.

^{๙๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๔๘๙.

คำว่าวิญญาน คือ ความรู้สึกสุข ความรู้สึกทุกข์ และเฉยๆ และวิญญานที่กล่าวถึงนี้เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย ถ้าไม่มีเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดวิญญานก็ไม่เกิด เมื่อวิญญานเกิดเพราะอาศัยเหตุปัจจัยใดๆ ก็เรียกชื่อวิญญานตามเหตุปัจจัยนั้นๆ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลายวิญญานเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปารมณฺ์ก็เรียกว่าจักขุวิญญาน (การรับรู้ทางตา) วิญญานเกิดขึ้นเพราะอาศัยสัทธารมณฺ์ก็เรียกว่าโสตวิญญาน (การรับรู้ทางหู) วิญญานเกิดขึ้นเพราะอาศัยฆานารมณฺ์ก็เรียกว่า ฆานวิญญาน (การรับรู้ทางจมูก) วิญญานเกิดขึ้นเพราะอาศัยรสธารมณฺ์ก็เรียกว่าชีวหาวิญญาน (การรับรู้ทางลิ้น) วิญญานเกิดขึ้นเพราะอาศัยโผฐัพพารมณฺ์ก็เรียกว่า กายวิญญาน (การรับรู้ทางผิวหนัง) วิญญานเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมารมณฺ์ก็เรียกว่ามโนวิญญาน (การรับรู้ทางใจ) อุปมาเหมือนไฟเกิดขึ้นเพราะอาศัยเชื้ออะไรก็เรียกว่า “ไฟ” ตามเชื่อนั้นๆ เช่นไฟที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยไม้ก็เรียกว่า “ไฟไม้” ไฟที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยป่าก็เรียกว่า “ไฟป่า” ไฟที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยหญ้าก็เรียกว่า “ไฟหญ้า” ไฟที่เกิดเพราะอาศัยมูลโคก็เรียกว่า “ไฟมูลโค” ไฟที่เกิดเพราะอาศัยแกลบก็เรียกว่า “ไฟแกลบ” ไฟที่เกิดเพราะอาศัยหยากเยื่อก็เรียกว่า “ไฟหยากเยื่อ”^{๑๑}

วิญญานเป็นกระบวนการสันตติอันสืบเนื่องมาจากการรับรู้อารมณ์ที่มากระทบ คือมองเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รุ้รส รู้สัมผัสผัสและนึกคิด ซึ่งวิญญานเป็นอีกสิ่งหนึ่งนอกจากร่างกาย วิญญานไม่ใช่สมอง วิญญานไม่ใช่กระแสไฟฟ้า วิญญานไม่ใช่อำนาจแม่เหล็ก วิญญานไม่ใช่สสาร โดยธรรมชาติ วิญญานเป็นพลังงานชนิดหนึ่งแต่เป็นพลังงานที่เป็นนามธรรม เป็นสิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาททั้ง ๕ คือ จะใช้ตาดู ใช้หูฟัง ใช้จมูกดมกลิ่น ใช้ลิ้นชิมดู หรือใช้มือจับถูก ต้องไม่ได้ แต่วิญญานก็ไม่ใช้สิ่งสลับเพราะวิญญานได้แสดงตัวออกมาเสมอ คือตาเห็นรูปก็คือวิญญานเห็น (จักขุวิญญานความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา) หูได้ยินเสียงคือวิญญานได้ยิน (โสตวิญญานความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู) สมองนึกคิดก็คือวิญญานนึกคิด (มโนวิญญานความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ) เป็นต้น

กระบวนการสันตติของวิญญานนั้นแสดงออกมาในลักษณะรับรู้อารมณ์ คือเกิดขึ้นทีละขณะเช่นการเห็นกับการได้ยิน โดยความเป็นจริงแล้ววิญญานเกิดขึ้นพร้อมกันไม่ได้ ในขณะที่เกิดการเห็นการได้ยินไม่มี และในทำนองเดียวกันในขณะที่เกิดการได้ยินการเห็นก็ไม่มี แต่ความรู้สึกของคนทั่วไปมักจะเข้าใจว่าการเห็นกับการได้ยินว่าเกิดขึ้นพร้อมกันได้ ที่รู้สึกเช่นนั้นก็เพราะจิตที่เกิดขึ้นแต่ละขณะรวดเร็วมากจึงเข้าใจว่ามันเกิดขึ้นพร้อมกัน เช่นเวลาฟังครูอธิบายตาก็เห็นหูก็ได้ยินคนทั่วไปมักจะเข้าใจว่าการเห็นกับการได้ยินนั้นเกิดพร้อมกัน แต่โดยความเป็นจริงแล้ววิญญานที่เกิดแล้วดับนั้นเหมือนกับเปลวไฟ ซึ่งเป็นไปอย่างรวดเร็วมากตามสายตาทั่วไปเห็นว่าในเปลวไฟนั้นมีการลุกเพลิงอยู่เสมอมองไม่เห็นการเกิด-ดับซึ่งเป็นไปอย่างถี่ยิบในเปลวไฟนั้น

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๐/๔๓๑.

ดังปรากฏกระบวนการสันตติของจิตหรือวิญญาณ ในขณะที่รับอารมณ์ทางทวารต่างๆ เช่น เมื่อนานึกถึง ก. นับเป็นจิตขณะหนึ่ง ในขณะที่ความรู้สึกถึง ก. หายไปซึ่งเรียกว่าดับไป แล้วต่อมานึกถึง ข. ในขณะที่นึกถึง ข. นับเป็นจิตอีกขณะหนึ่งซึ่งเรียกว่าจิตดวงใหม่เกิด จะสังเกตได้ว่าจิตในขณะที่นึกถึง ก. กับในขณะที่นึกถึง ข. เป็นจิตคนละขณะหรือที่เราพูดกันว่าจิตคนละดวง^{๙๒} การเกิดขึ้นของจิต (วิญญาณขันธ์) จะเกิดโดยมีเจตสิก (เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์) เกิดขึ้นร่วมด้วยเสมอ ลำพังจิตอย่างเดียวไม่สามารถรับรู้หรือนึกคิดอะไรได้เลย จิตเปรียบเสมือนนาฬิกา เจตสิกเปรียบเสมือนชิ้นส่วนและเฟืองจักรต่างๆ ที่ทำให้นาฬิกาทำงานได้ จิตและเจตสิกจะแยกจากกันไม่ได้ ต้องเกิดร่วมกันอิงอาศัยกัน จิตแต่ละดวงที่เกิดขึ้นจะต้องมีเจตสิกประกอบปรุงแต่งด้วยเสมอ ซึ่งมนุษย์ทั่วไปมักจะเข้าใจผิดว่า เราเห็น เราได้ยิน เราได้กลิ่น เรารู้รส เราเย็น เราร้อน เรารู้สึก เราคิดนึก แท้ที่จริงสิ่งเหล่านั้นเกิดขึ้นเป็นกระบวนการของสันตติ เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย เกิดขึ้นแล้วดับไปอย่างรวดเร็วหาแก่นสาร หาเจ้าของ หาตัวตนมิได้เลย มีแต่จิตกับอารมณ์เท่านั้นที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป เพราะไม่รู้ความจริงเช่นนี้มนุษย์จึงหลงผิดคิดว่าเป็นเรามาตลอดเวลาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย และเพราะมีเรานี้แหละจึงได้มีแต่ความทุกข์อยู่ตลอด

พุทธปรัชญาเถรวาทอธิบายชีวิตของมนุษย์ไว้ว่าเป็นผลรวมของขันธ์ทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ และกล่าวถึงชีวิตว่ามี ๒ ส่วนคือกาย (Body) และจิต (Mind) ทั้งนี้ชีวิตในทัศนะพุทธปรัชญามีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เมื่อพิจารณาโดยแยกส่วนประกอบต่างๆ แล้วจะเห็นได้ว่า มนุษย์ไม่มีส่วนใดเลยที่เป็นสิ่งเที่ยงแท้ ในส่วนของกาย (รูป) ก็มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงภายในระบบของเซลล์ ก็จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะอย่างนี้ ในปัจจุบันนักวิทยาศาสตร์ก็พิสูจน์ได้ว่าในร่างกายนี้เซลล์มันแตกดับมากมายในหนึ่งวินาที ตรงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่แสดงไว้แต่พระพุทธเจ้าพิสูจน์ด้วยปัญญาไม่ได้ใช้กล้องไม่ได้ใช้เครื่องมือวิทยาศาสตร์มาจับร่างกาย ทุกเซลล์นี้แตกสลายอยู่ฉะนั้น นี่คือกระบวนการเกิด-ดับของรูปหรือส่วนที่เป็นรูปธรรมในขันธ์ ๕ นั่นเอง การเปลี่ยนแปลงไปทุกขณะไม่ได้คงทนถาวรดังพระพุทธพจน์ตรัสรับรองไว้ว่า “อีกไม่นานนัก ร่างกายนี้ก็จักปราศจากวิญญาณ ถูกทอดทิ้งทับถมแผ่นดินเหมือนท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ ฉะนั้น”^{๙๓} จิตในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นการสืบต่อของกระบวนการเดียวกัน จิตจึงเป็นศูนย์กลางของชีวิตมนุษย์เป็นผู้ควบคุมกาย กายจะหมองเศร้าหรือสดใสก็ขึ้นอยู่กับจิตที่บันดาลสุขหรือทุกข์ให้แก่มนุษย์ จิตจึงเป็นศูนย์กลางของชีวิตมนุษย์และต้องอาศัยกาย โดยไม่สามารถแยกออกจากกัน การเกิดดับของจิตมีผลต่อกันเป็นกระบวนการของสันตติ จิตในพุทธปรัชญาไม่ใช่สสารกินที่และไม่ใช่ผู้คิด เพราะจิตเป็นสภาวะที่เกิดสืบทอดกันเป็นกระบวนการของนาม

^{๙๒} อ่างแล้ว, พร รัตนสุวรรณ, พุทธิวิทยา เล่ม ๑, หน้า ๑๗๖.

^{๙๓} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๑/๓๘.

รูป โดยเป็นเหตุปัจจัยต่อกันกัน เช่น เพราะสิ่งนี้เกิดสิ่งนี้จึงเกิด เพราะสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ดับสิ่งนี้จึงดับ เป็นต้น

๓.๔ กระบวนสืบต่อแห่งขั้น ๕

พุทธปรัชญากล่าวถึงกระบวนการสืบต่อ (สันตติ) ว่าเป็นสิ่งที่ปิดกันความรู้ตามสภาพความเป็นจริงของมนุษย์ในเรื่องเกี่ยวกับชีวิต โดยแสดงกฎไตรลักษณ์ว่าด้วยความเปลี่ยนแปลงของทุกสรรพสิ่ง และความบีบคั้น (ทุกข์) และความจริงที่ว่าทุกสรรพสิ่งล้วนปราศจากตัวตน (อนัตตา) ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงกระบวนการสันตติในขั้น ๕ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๔.๑ กระบวนการสืบต่อแห่งกาย (รูปธรรม)

เมื่อชีวิตมนุษย์ประกอบขึ้นจาก “ธาตุ ๔” หรือ “มหาภูตรูป ๔”^{๔๔} ส่วนเหตุปัจจัยให้เกิดมหาภูต ๔ หรือรูปกายของมนุษย์นั้นตามนัยพระสูตรถ้ามองในแง่ชีววิทยาเกิดจากการมีเพศสัมพันธ์ของบิดามารดา และเจริญเติบโตด้วยข้าว น้ำ และอาหาร เป็นต้น ต้องอบต้องนวดต้องเพิน^{๔๕} มองในแง่กระบวนการตามธรรมชาติตามหลักปัจจุสมุปบาทกายของมนุษย์เกิดจากวิญญูณ^{๔๖} มองในแง่วิญญูณ ๓ กายของมนุษย์เกิดจากกิเลส กรรมและวิบาก มองในแง่ของปฏิสัมพันธ์มารคและคัมภีร์วิสุทธิมารค กายของมนุษย์เกิดจากเหตุ ๕ ประการ คือ อวิชา ตัณหา อุปทาน กรรม และอาหาร ถ้ากล่าวตามนัยพระอภิธรรม กายหรือรูปของมนุษย์มีสมุฏฐาน ๔ ประการเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น คือ กรรม จิต อุตุ และอาหาร มหาภูตรูป ๔ เป็นเหตุปัจจัยพื้นฐานที่รวมตัวเกาะกลุ่มกันอย่างถูกส่วนตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติจนกระทั่งปรากฏเป็นรูปขั้นของมนุษย์^{๔๗} ธาตุ ๔ หรือ มหาภูตรูป ๔ ได้แก่ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) วาโยธาตุ (ธาตุลม)

ธาตุหรือมหาภูตรูป ๔ นี้ ถือเป็นหน่วยมูลฐานของการก่อเกิดรูปขั้นของมนุษย์ แต่ทั้ง ๔ อย่างนี้ล้วนไม่สามารถดำรงอยู่ได้เพียงลำพัง ต้องอิงอาศัยกันและกันดำรงอยู่เมื่ออย่างใดอย่างหนึ่งหมดสิ้นไปที่เหลือก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ทั้งนี้เพราะรูปขั้นของมนุษย์ตกอยู่ภายใต้กฎของปัจจุสมุปบาทหรือกฎอิทัปปัจจยตานั้นเอง นอกจากมีธาตุ ๔ เป็นธรรมชาติพื้นฐานแล้วกายยังมีธรรมชาติอาศัยอื่นอีก เรียกว่า “อายตนะ” บ้าง “ทวาร” บ้างรวมทั้งอวัยวะอื่นๆ อีก ๓๒ ประการที่ท่านเรียกว่า

^{๔๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖/๙๘.

^{๔๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕๒/๓๐๐.

^{๔๖} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑-๓/๑-๖.

^{๔๗} ระเบียบ วิภาวิไล, อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๖),

อาการ^{๙๘} ซึ่งอวัยวะทั้งหมดนั้นมีระบบการทำงาน ตำแหน่ง หน้าที่และรูปลักษณะที่ซับซ้อนและสอดประสานกันอย่างดี เป็นการยากที่จะบอกว่าอวัยวะอะไรเป็นตัวจัดการให้อยู่ในตำแหน่งนี้ มีหน้าที่อย่างนี้ มีระบบการทำงานอย่างนี้ และมีรูปลักษณะอย่างนี้ เรื่องนี้ในพระไตรปิฎกมีอธิบายไว้เพียงว่าเมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้นสิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไปสิ่งนี้จึงดับไป^{๙๙} ธรรมชาติที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ ได้ถูกจัดหมวดหมู่เอาไว้ ๒๔ ชื่อ ที่มีแสดงไว้อย่างละเอียดในพระอภิธรรมปิฎกและในคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยเรียกว่า รูป ๒๔ หรือ อุปาทายรูป^{๑๐๐}

สรุปได้ว่ากระบวนการสืบทอดแห่งรูปชั้นหรือกาย หมายถึง องค์ประกอบของมนุษย์ในส่วนที่เป็นร่างกาย มีการสืบทอดกันอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นไปในลักษณะเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไม่มีการหยุดนิ่ง เกิดดับเปลี่ยนแปลงสืบทอดกันไปในรูปกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย จะไปหาตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวรที่จุดใดจุดหนึ่งนั้นไม่มี เมื่อมีรูปนามประชุมรวมกันขึ้นและเป็นไปตามเหตุปัจจัยเช่นนี้ ก็สมมติเรียกสิ่งที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยนั้นว่า เป็น นาย ก นาย ข ผู้หญิง ผู้ชาย หมา แมว และสมมติเรียก ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในระหว่างกระบวนการเริ่มจากเด็กเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่

๓.๔.๒ กระบวนการสืบทอดแห่งจิต (นามธรรม)

จิตมีอยู่จริงหรือไม่ เป็นประเด็นปัญหาทางอภิปรัชญาเกี่ยวกับธรรมชาติแก่นแท้ของความเป็นมนุษย์ เป็นสาระสำคัญของการแสวงหาความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับ “ชีวิตด้านในของมนุษย์” ที่ทั้งบรรพชนชาวตะวันออกและชาวตะวันตก ตั้งแต่ยุคโบราณมาแล้วที่พยายามแสวงหาคำตอบ และมีคำอธิบายเรื่องราวของจิต (ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับร่างกาย)

คำว่าจิต^{๑๐๑} คือธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เป็นนามธรรม ไม่มีรูปร่างอาศัยอยู่ในรูปร่างของสัตว์ทั้งหลายเป็นธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ เมื่อจิตยังมีกิเลสอยู่ย่อมท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏตามอำนาจของกิเลสและกรรมของตน มักตกไปในอารมณ์ที่ตนปรารถนา มีลักษณะเกิดเร็ว ดับเร็ว ทิ้งตัวไปไกล และเที่ยวไปดวงเดียว แต่เป็นธรรมชาติที่ฝึกได้ พุทธปรัชญาให้ความสำคัญแก่จิตมาก เพราะจิตมีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ จิตคือธรรมชาติที่ทำหน้าที่เห็น, ได้ยิน, รับกลิ่น, รับรส, รู้สัมผัส ถูกต้องตลอดจนธรรมชาติที่ทำให้เกิดการคิดนึก สภาวะของจิตมีทั้งหมด ๘๙ หรือ ๑๒๑ อย่าง (โดยพิสดาร) แต่เมื่อกกล่าวโดยลักษณะแล้วมีเพียง ๑ เท่านั้น คือรู้อารมณ์ อารมณ์ในที่นี้หมายถึง รูป, เสียง, กลิ่น,

^{๙๘} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๓/๔.

^{๙๙} ส.น. (ไทย) ๑๖/๓๗-๑๖/๗๙-๑๑๖.

^{๑๐๐} อภิ.ส. (ไทย) ๓๔/๕๔๔-๕๔๔/๑๘๙-๒๕๕.

^{๑๐๑} คำว่า “จิต” ในทางพุทธปรัชญามีค่าที่เป็นไวยากรณ์ที่ใช้แทนจิตหลายคำด้วยกันได้แก่ มโน มนัส หนัตย ปณฺธระ มนายตนะ มนินทริย วิญญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุ แต่มีการนำเอาไปใช้ในบริบทต่างกันตามความเหมาะสม.

รส, สิ่งต่างๆ และเรื่องราวต่างๆ ที่จิตไปรับรู้ จิตเป็นนามธรรมและมีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น วิญญาณ, มโน, มนัส, มนินทรีย์, มโนธาตุ, มโนวิญญาณธาตุและ มนายนะ ความเร็วของจิต อย่างพวงกระเปิดไฮโดรเจนบางอย่างวิ่งเดียวหายไปทั้งตัวเลย แม้แต่ซีเถ้าก็ยังไม่เห็นอันนี้ความเร็วของวัตถุ แต่จิตยังเร็วกว่าวัตถุ ฝ่ายอภิศรรคมกล่าวไว้ว่าทุกสิ่งเกิดดับตลอดเวลาเรามองไม่เห็นมันเองมีการเกิดดับเร็วมากเร็วชนิดที่ว่าเราไม่มีเครื่องวัดได้วัตถุเกิดดับเร็วมากอย่างนี้จิตยังเกิดดับเร็วกว่า^{๑๐๒}

พุทธปรัชญาได้ให้ความสำคัญกับจิตมากเพราะถือว่า จิตเป็นกลไกในการกำหนดระบบแบบแผนในการดำรงชีวิต ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่สำเร็จด้วยใจ^{๑๐๓} จิตคือผู้ที่กระทำการคิด จิตจึงทำงานหรือมีหน้าที่ต่างๆ ที่เรียกว่ากิจลักษณะของจิตที่สังสมกรรมกิเลสและสันดานของตน จิตมีลักษณะสังสมไว้ซึ่งการสืบทอดของตนเพื่อการมีตัวตนต่อไป คือ เมื่อดับแล้วต้องเกิดทันที เมื่อจิต (ความคิด) เกิด นามรูปก็เกิด เมื่อนามรูปเกิด จิตนั้นจะมีการยึดถือ (อุปาทาน) เกิดร่วมด้วย และจะเป็นอย่างนี้ตลอดการตรารบเท่าที่ตัดหาอุปาทานอันเป็นต้นต่อแห่งวิญญูยังไม่ถูกขจัดไปจากจิตของเรา^{๑๐๔}

ตามหลักพระพุทธธรรมเรื่อง “ปรหมัตถสังขจะ” ที่อธิบายเรื่อง “จิต เจตสิก รูป และนิพพาน” ไว้โดยเริ่มต้นอธิบายว่า มนุษย์เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยหลายสิ่งมาประกอบกันรวมเรียกว่า “นามรูป” ซึ่งเป็นเอกภาพเดียวกัน แต่มีกลไกการทำงานแตกต่างกันไป ทั้งนี้เพราะรูปเกิดจากส่วนประกอบของ “มหาภูตรูป” หมายถึง สสารที่เป็นทั้งอินทรีย์สารและอนินทรีย์สารที่มาผสมกันอย่างพอเหมาะเกิดเป็นอวัยวะต่างๆ ที่เป็นส่วนต่างๆ ในส่วนที่เป็นอวัยวะรับความรู้สึก ที่เรียกว่า “อายตนะ” ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และผิวหนัง ได้ทำหน้าที่เป็นประตูทางออก-ทางเข้า ของการรับกระทบจากภายในร่างกายและภายนอกร่างกาย เกิดเป็นกระแสเวทนารู้ในการรับกระทบทางผัสสะเป็นคู่ๆ กันไป เช่น ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นรับสัมผัสรสชาติ และผิวหนังได้รับสัมผัสความอ่อนแข็ง ร้อนเย็น เป็นต้น

สรุปได้ว่ากระบวนการสืบทอดแห่งจิตหรือวิญญาณ เช่น เมื่อเรานึกถึง ก. นับเป็นจิตขณะหนึ่ง ในขณะที่ความรู้สึกถึง ก. หายไปซึ่งเรียกว่าดับไป แล้วต่อมานึกถึง ข. ในขณะที่นึกถึง ข. นับเป็นจิตอีกขณะหนึ่งซึ่งเรียกว่าจิตดวงใหม่เกิด จะสังเกตได้ว่าจิตในขณะที่นึกถึง ก. กับในขณะที่นึกถึง ข. เป็นจิตคนละขณะหรือที่เราพูดกันว่าจิตคนละดวง การเกิดขึ้นของจิต (วิญญาณชั้นธ) จะเกิด

^{๑๐๒} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), **นรกสวรรค์ในพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวดยจำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๔๒.

^{๑๐๓} ชุ.ชุ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

^{๑๐๔} บรรจบ บรรณรุจิ, **จิต มโน วิญญาณ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ไร่เรือนสมาธิ, ๒๕๓๓), หน้า ๒๑-๒๕.

โดยมีเจตสิก (เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ) เกิดขึ้นร่วมด้วยเสมอ ลำพังจิตอย่างเดียวไม่สามารถรับรู้หรือนึกคิดอะไรได้ มนุษย์ทั่วไปมักจะเข้าใจผิดว่า เราเห็น เราได้ยิน เราได้กลิ่น เรารู้รส เราเย็น เราร้อน เรารู้สึก เราคิดนึก แท้ที่จริงสิ่งเหล่านั้นเกิดขึ้นเป็นกระบวนการของสันตติ เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย เกิดขึ้นแล้วดับไปอย่างรวดเร็วหาแก่นสาร หาเจ้าของ หาตัวตนมิได้เลย มีแต่จิตกับอารมณ์เท่านั้นที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป เพราะไม่รู้ความจริงเช่นนี้มนุษย์จึงหลงผิดคิดว่าเป็นเรามาตลอดเวลาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย และเพราะมีเรานี้แหละจึงได้มีแต่ความทุกข์อยู่ตลอด สรุปว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “ชีวิต” มีองค์ประกอบใหญ่ ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นรูปธรรมกับส่วนที่เป็นนามธรรม อย่างที่เราเข้าใจกันทั่วไปว่าเป็นเรื่องของกายกับเรื่องของจิต องค์ประกอบใหญ่ทั้งสองส่วนนี้รวมอยู่ในสิ่งที่เรียกว่าขันธ ๕ ซึ่งประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ วิญญาณเป็นเรื่องธรรมชาติและทำหน้าที่โดยธรรมชาติ ชีวิตจะดำรงอยู่ได้เพราะขันธ ๕ ต่างมีความสัมพันธ์กันอาศัยกันและกัน รูปขันธเป็นกาย นามขันธทั้ง ๔ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นใจชีวิตประกอบด้วยกายและใจต่างทำหน้าที่สอดคล้องกัน

๓.๔.๓ เครื่องปิดบังความเป็นจริงของขันธ ๕

เครื่องปิดบังความจริงของนามรูป มีหลายประการดังนี้^{๑๐๕}

๑) สันตติ หมายถึง การสืบทอดเนื่องกันไปไม่ขาดสายของขันธ ๕ โดยสืบทอดเนื่องมาจากจิตดวงหนึ่งที่ดับไป จิตดวงใหม่ก็เกิดขึ้นต่อกันในทันที, หรือรูปๆ หนึ่งดับไป รูปใหม่ๆ ก็เกิดต่อกันไปในทันที หรือบางทีรูปเก่ายังไม่ดับ รูปใหม่ก็เกิดขึ้นมาสำหรับกันเข้าไปอีก ความสืบทอดจึงทำให้เห็นติดกัน ทำให้ปิดบังอนิจจังคือความไม่เที่ยงไว้ ทำให้เห็นเป็นของเที่ยงเพราะความสืบทอดที่รวดเร็วจนไม่เห็นความขาดช่วงขาดตอนของรูปนาม สันตติเป็นกฎธรรมชาติ เป็นนิยาม ห้ามไม่ได้ เว้นแต่จะดับขันธปรินิพพานแล้วเท่านั้น สันตติจึงจะไม่เป็นไป

สันตติที่เกิดขึ้นสืบทอดกันไปอย่างรวดเร็วไม่ขาดสายนี้ จะทำให้เรารู้สึกเหมือนกับว่า ขันธ ๕ ไม่เกิดไม่ดับทั้งที่ความจริงแล้วเกิดดับต่อกันวินาทีละนับครั้งไม่ได้ ท่านจึงกล่าวว่า “สันตติปิดบังอนิจจลักษณะ” เพราะอนิจจลักษณะเป็นเครื่องกำหนดความไม่สืบทอดของขันธ ๕ ที่มีขอบเขตของเวลาในการดำรงอยู่จำกัดมาก ซึ่งตรงกันข้ามกับสันตติที่ต่อกันจนดูราวกับว่าไม่เปลี่ยนแปลงอะไรเลย การที่ยังพิจารณาอนิจจลักษณะว่า “ขันธที่ยังไม่เกิดก็เกิดมีขึ้น พอมีขึ้นแล้วต่อไปก็จะกลายเป็นไม่มีไปอีก” เป็นต้น ไม่บ่อย ไม่ต่อเนื่อง หรือเพิ่งเริ่มกำหนดจึงยังไม่เกิดความชำนาญ อนิจจลักษณะที่กำหนด

^{๑๐๕} บทเรียนพระอภิธรรมทางไปรษณีย์ชุดที่ ๑๐ วิปัสสนากรรมฐาน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.thepathofpurity.com>, [๑๘ ตุลาคม ๒๕๖๑].

อยู่ก็จะไม่ชัดเจน ไม่เข้าใจกระจ่างเท่าไร สันตติจึงยังมีอำนาจบงกชไม่ให้กำหนดอนิจจลักษณะได้ชัดเจนแจ่มแจ้ง

สำหรับวิธีการจัดการกับสันตติไม่ให้มีผลกับการกำหนดอนิจจลักษณะนั้น ไม่มีวิธีการจัดการกับสันตติโดยตรง เพราะสันตติเป็นธรรมชาติ เป็นธรรมชาติของขันธ ไปห้ามกันไม่ได้ แต่ท่านก็ยังคงให้พิจารณาอนิจจลักษณะแบบเดิมเป็นต้นว่า “ขันธที่ยังไม่เกิดก็เกิดมีขึ้น พอมีขึ้นแล้วต่อไปก็จะกลายเป็นไม่มีไปอีก” ดังนี้ต่อไปโดยทำให้มาก ให้ต่อเนื่อง ให้บ่อยครั้งเข้า อนิจจลักษณะก็จะปรากฏชัดขึ้น และสันตติแม้จะยังมีอยู่ตามเดิม แต่ก็จะมีอำนาจปกปิดอนิจจลักษณะหรือทำให้อนิจจลักษณะไม่ชัดเจนอีกต่อไป

๒) อริยาบถปิดบังทุกข์ เพราะเหตุที่ไม่ได้พิจารณาอริยาบถ จึงไม่เห็นว่ารูปนามนั้นเป็นทุกข์ เพราะอริยาบถที่เปลี่ยนไปเช่น จากอริยาบถเดิน เปลี่ยนเป็นนั่ง ในขณะที่นั่งใหม่ๆ ก็ารู้สึกสุขสบาย แต่พอ นั่งไปนานๆ ก็ทุกข์อีกต้องเปลี่ยนอริยาบถอีก อันที่จริงในขณะที่นั่งใหม่ๆ ตอนนั้นก็ทุกข์เหมือนกันแต่ทุกข์เกิดน้อยเพราะเพิ่งเปลี่ยนอริยาบถใหม่ๆ แต่พออยู่ในอริยาบถเดิมนานๆ ทุกข์ก็มากขึ้นๆ จะเห็นได้ว่าอริยาบถนั้นปิดบังทุกข์ไว้ ทำให้เห็นว่าเป็นสุข แต่ที่จริงแล้วตอนที่สุขนั้นนั้นก็ทุกข์เหมือนกันเพราะสภาพเช่นนี้ก็จะไม่คงอยู่ต้องมีการแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงนี้เองคือสภาพของทุกข์จริงๆ คือ มีสภาพที่ทนอยู่ในไม่ได้

อริยาบถที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดทั้งวันนี้ จะทำให้เรารู้สึกเหมือนกับว่า ขันธ ๕ ไม่ได้บีบคั้นบังคับตัวเองให้ต้องเปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใด ทั้งที่ความจริงแล้ว แม้ขณะที่เราเปลี่ยนอริยาบถอยู่โดยไม่ได้เป็นเพราะความเจ็บปวด เช่น เดินจงกรม นั่งสมาธิ เป็นต้น ตอนนั้นขันธ ๕ ก็ล้วนบีบคั้นบังคับตนเองให้ต้องเปลี่ยนแปลงแตกดับเสื่อมสลายไปเป็นปกติทั้งสิ้น

ในคัมภีร์ท่านจึงกล่าวไว้ว่า “อริยาบถปิดบังทุกข์ลักษณะ” เพราะทุกขลักษณะเป็นเครื่องกำหนดความบีบคั้นให้เปลี่ยนไปของขันธ ๕ ที่ล้วนบีบคั้นบังคับตัวเองอยู่เป็นนิจ ซึ่งตรงกันข้ามกับอริยาบถที่เมื่อเปลี่ยนแล้วก็ทำให้สุขต่อกันไปจนไม่รู้ตัวเลยว่า ขันธ ๕ กำลังบีบคั้นขันธเองวินาทีละนับครั้งไม่ได้ การที่ยังพิจารณาทุกขลักษณะว่า “ขันธที่ยังไม่เกิดก็เกิดมีขึ้น พอมีขึ้นแล้วต่อไปก็จะกลายเป็นไม่มีไปอีก” เป็นต้น (โดยมุ่งถึงความเบียดเบียนบีบคั้น) ไม่บ่อย ไม่ต่อเนื่อง หรือเพิ่งเริ่มกำหนด จึงยังไม่เกิดความชำนาญ ทุกขลักษณะที่กำหนดอยู่ก็จะไม่ชัดเจน ไม่เข้าใจกระจ่างเท่าไร อริยาบถจึงยังมีอำนาจบงกชไม่ให้กำหนดทุกขลักษณะได้ชัดเจนแจ่มแจ้ง

สำหรับวิธีการจัดการกับอริยาบถไม่ให้มีผลกับการกำหนดทุกขลักษณะนั้นไม่มีวิธีการโดยตรง เพราะถ้าไม่เปลี่ยนอริยาบถหรืออริยาบถไม่สม่าเสมอก็อาจป่วยได้ ซึ่งจะกลายเป็นการซ้ำร้ายลงไปอีก ทั้งยังจะทำให้ไม่สามารถดำเนินชีวิตได้ตามปกติ ทำให้อยู่ร่วมกับสังคมไม่ได้ไม่ว่าจะสังคมชาวบ้าน หรือสังคมพระภิกษุก็อยู่ไม่ได้เหมือนกัน แต่ท่านก็ยังคงให้พิจารณาทุกขลักษณะแบบเดิม

เป็นต้นว่า “ขั้นที่ยังไม่เกิดก็เกิดมีขึ้น พอมีขึ้นแล้วต่อไปก็จะกลายเป็นไม่มีไปอีก” ดังนี้ โดยมุ่งถึงความเบียดเบียนบีบคั้นต่อไป โดยทำให้มาก ให้ต่อเนื่อง ให้บ่อยครั้งเข้า ทุกลักษณะก็จะปรากฏชัดขึ้น และอิริยาบถแม้จะยังมีอยู่ตามเดิม แต่ก็จะมีอำนาจปกปิดทุกลักษณะ หรือทำให้ทุกลักษณะไม่ชัดเจนอีกต่อไป

๓) ขนสัณญา หมายถึง ความเป็นกลุ่มเป็นก้อนของรูปนามนั้นปิดบังอนัตตา ทำให้เราเห็นว่ารูปนามนั้นเป็นก้อนเป็นแท่ง เช่นเห็นว่ารูปก็มีรูปเดียว นามก็มีนามเดียว ทั้งรูปทั้งนามก็คือตัวตนของเรานั่นเอง ขณะ คือ สิ่งที่เกี่ยวข้องกันอยู่ ท่านได้แบ่งขณะ ออกเป็น ๔ อย่าง คือ

(๑) สันตติขณะ คือ ขั้น ๕ ที่เกิดดับสืบเนื่องกันไปไม่ขาดสาย ซึ่งเร็วจนดูเหมือนกับว่าขั้น ๕ ไม่มีอะไรเกิดดับ

(๒) สมุหขณะ คือ ขั้น ๕ ที่เกิดร่วมกันสัมพันธ์อาศัยซึ่งกันและกัน จนดูราวกับว่า ขั้นทั้ง ๕ เป็นกลุ่มก้อน เป็นหนึ่งเดียวกัน

(๓) กิจจขณะ คือ ขั้น ๕ ที่มีกิจหน้าที่มากหลายรับรู้เข้าใจได้ง่ายและยากโดดเด่นแตกต่างกันไป ซึ่งหากไม่มีปัญญาก็อาจดูเหมือนกับว่า ขั้น ๕ มีกิจอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงกิจเดียว

(๔) อารัมมขณะ คือ ขั้น ๔ ที่รับรู้อารมณ์มากมายหลากหลายใหม่ๆ ไปเรื่อย แต่หากเราเองไม่มีความรู้พอที่จะสังเกต จะไม่ทราบเลยว่า จิตใจของเราแบ่งออกตามการรู้ารมณ์ได้มากทีเดียว

ขณะทั้งหมดโดยเฉพาะ ๓ อย่างหลังที่เนื่องกันติดกันอยู่ตลอดเวลาอย่างนี้ จะทำให้เรารู้สึกเหมือนกับว่าขั้น ๕ บังคับบัญชาตัวเองได้ ไม่ต้องอาศัยปัจจัยอะไรเลยราวกับมีตัวตนแก่นสาร ทั้งที่ความจริงแล้วขั้นไม่เคยอยู่เดี่ยวๆ เลย มีแต่จะต้องแวดล้อมไปด้วยปัจจัยและปัจจัยปับันที่ทั้งเกิดก่อน เกิดหลัง และเกิดร่วมมากมายจนนับไม่ถ้วน ในคัมภีร์ท่านจึงกล่าวไว้ว่า “ขณะปิดบังอนิจจลักษณะ” เพราะอนิจจลักษณะเป็นเครื่องกำหนดความไม่มีตัวตน อำนาจที่เป็นแก่นสารมั่นคงของขั้น ๕ ซึ่งตรงกันข้ามกับขณะที่เนื่องกันจนทำให้เข้าใจผิดไปว่า ขั้นเป็นหนึ่ง มีเหตุคือเรา คือเขา เพียงหนึ่งที่เป็นตัวตนมั่นคงบังคับสิ่งต่างๆ ได้ ทั้งที่ก่อนหน้านี้ และขณะนั้นเองมีเหตุให้เกิดขั้นเหล่านั้นเกิดอยู่มากมาย หลังจากนั้นโดยทั่วไปก็ยังมีผลที่จะเกิดสืบต่อไปอีกมากมาย การที่ยังพิจารณา อนัตตลักษณะว่า “ขั้นที่ยังไม่เกิดก็เกิดมีขึ้น พอมีขึ้นแล้วต่อไปก็จะกลายเป็นไม่มีไปอีก” เป็นต้น (โดยมุ่งถึงความไม่มีอำนาจส่วนตัว เป็นไปตามหมู่ปัจจัยเป็นอนเอกอนันต์) ไม่บ่อย ไม่ต่อเนื่อง หรือเพิ่งเริ่มกำหนด จึงยังไม่เกิดความชำนาญ อนัตตลักษณะที่กำหนดอยู่ก็จะไม่ชัดเจน ไม่เข้าใจ กระจางเท่าไรขณะจึงยังมีอำนาจรบกวนไม่ให้กำหนดอนัตตลักษณะได้ชัดเจนแจ่มแจ้ง

สำหรับวิธีการจัดการกับขณะไม่ให้มีผลกับการกำหนดอนัตตลักษณะนั้นไม่มีวิธีการโดยตรง เพราะขณะเหล่านี้มีอยู่เป็นปกติ หากธรรมต่างๆ ไม่มีความสัมพันธ์กันเนื่องกันแล้ว ก็เท่ากับนิพพานไป แต่ท่านก็ยังคงให้พิจารณาอนัตตลักษณะแบบเดิมเป็นต้นว่า “ขั้นที่ยังไม่เกิดก็เกิดมีขึ้น

พอมีขึ้นแล้วต่อไปก็จะกลายเป็นไม่มีไปอีก” ดังนี้ โดยมุ่งถึงความไม่มีอำนาจส่วนตัว เป็นไปตามหมู่ ปัจจัยเป็นอเนกอนันต์ ต่อไป โดยทำให้มาก ให้ต่อเนื่อง ให้บ่อยครั้งเข้า อนัตตลักษณะก็จะปรากฏชัดขึ้น และขณะต่างๆ แม้จะยังมีอยู่ตามเดิม แต่ก็จะมีอำนาจปกปิดอนัตตลักษณะหรือทำให้อนัตตลักษณะไม่ชัดเจนอีกต่อไป

ขั้นที่ ๕ ในทัศนะพุทธปรัชญาตกอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติ คือ กฎไตรลักษณ์หรือสามัญญลักษณะ ซึ่งมีความเป็นไปและกระบวนการดำเนินไปของชีวิตอันเป็นสมมติมายาเท่านั้น หากแก่นสารหรือตัวตนว่าเราว่าเขา ว่าตัวว่าตน หาไม่ได้ สิ่งที่เราเห็นว่าปรากฏเป็นรูป (กาย) นั้นเป็นแต่เพียงการรวมกันของธาตุต่างๆ มีความสืบทอด (สันตติ) กันเป็นสายและรวดเร็วจนเราไม่อาจเห็นได้ด้วยการสังเกต ไตรตรอง คิดคำนวณ พุทธปรัชญากล่าวถึงสิ่งที่เป็นเครื่องปิดกันทำให้มนุษย์ไม่สามารถเห็นรูปร่างตามความเป็นจริงได้ ซึ่งสันตติเป็นเครื่องปิดบังอนิจจลักษณะ อิริยาบถเป็นเครื่องปิดบังทุกขลักษณะ ฆนสัญญาเป็นเครื่องปิดบังอนัตตลักษณะ

๓.๔ สรุป

ขั้นที่ ๕ หมายถึงธรรมชาติ ๕ ส่วนที่มีอยู่ในตัวบุคคลทุกคนโดยย่อได้แก่ กายกับใจหรือรูปกับนาม และถ้าขยายออกนั้นก็เห็นดังนี้ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รูปเป็นธรรมชาติไม่รู้อารมณ์ ได้แก่ ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ส่วนนามนั้นเป็นธรรมชาติที่รู้และเสวยอารมณ์ เช่น สุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ (เฉยๆ) อย่างหนึ่ง, จดจำอารมณ์อย่างหนึ่ง, คตินี้อารมณ์หรือปรุงแต่งจิต อย่างหนึ่ง, รับรู้อารมณ์ทางประสาทสัมผัสหรือทางทวารทั้ง ๖ อีกอย่างหนึ่ง “ขั้นที่ทั้ง ๕ อาศัยซึ่งกันและกัน รูปขั้นนี้เป็นส่วนกาย นามขั้นทั้ง ๔ เป็นส่วนใจ”

รูปขั้นนี้เป็นองค์ประกอบหนึ่งในขั้นที่ ๕ เป็นส่วนของร่างกาย เกิดขึ้นจากการเกาะกุมของธาตุต่างๆ ได้แก่ ปรฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ รวมเรียกว่า มหาภูตรูปและมีอุปาทายรูปเป็นส่วนย่อย ซึ่งในส่วนของรูปขั้นนี้จัดอยู่ในรูปธรรม อันตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ คือ ความเปลี่ยนแปลง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน รูปขั้นนี้จัดอยู่ในส่วนของสสารมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มีความเสื่อมสลายไปในที่สุด

เวทนา เป็นองค์ประกอบของชีวิตในส่วนที่เป็นจิตทำหน้าที่รับรู้หรือเสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ที่เกิดจากการสัมผัสทางประสาททั้ง ๕ (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) และทางใจเป็นส่วนที่เป็นความรู้สึกในสิ่งที่มากระทบ ซึ่งพุทธปรัชญาเรียกว่า “อายตนะ” เป็นองค์ประกอบทั้งภายในและภายนอก คือ ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รสรับรส กายสัมผัส จิตรับรู้ พุทธปรัชญาแสดงเวทนาในส่วนของความรู้ที่เกิดจากกระบวนการของอายตนะทั้งภายในและภายนอก และกล่าวถึงจิตที่รับรู้ความจริงตามที่มันเป็น (ธรรมารมณ์) มนายตนะกับอัมมายตนะ (เป็นเหตุ) การรู้เรื่องราวต่างๆ (เป็นผล)

สัญญาเป็นความจำได้หมายรู้อันเกิดแต่ผัสสะจากการกระทบกันของอายตนะภายนอกและภายในกระทบกัน จึงเกิดเป็นความทรงจำในเรื่องต่างๆ เช่น ความจำในเรื่องของรูปว่า สวย ไม่สวย สูง ต่ำ ดำ ขาว เป็นต้น เป็นอาการของจิตที่ทำหน้าที่บันทึกไม่ใช่สมอง สัญญาชั้นนี้เป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งของชีวิต ซึ่งชีวิตของมนุษย์มีส่วนประกอบคือ รูปและนาม และสัญญาชั้นนั้นจัดเป็นส่วนประกอบของชีวิตในส่วนที่เรียกว่า นามชั้น (สัญญา เวทนา สังขาร วิญญาณ)

สังขารคือสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งอาศัยกันและกันเกิดขึ้น เป็นการรวมธรรมชาติมีการประสมเจตสิกเป็นลักษณะสิ้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน ซึ่งปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ เป็นเครื่องปรุงแต่งจิตเครื่องปรุงแต่งความคิดเครื่องปรุงแต่งของกรรมหรืออาจกล่าวได้ว่าสังขารหมายถึงทั้งส่วนที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมสังขาร

สังขารชั้นนี้ยังเกี่ยวข้องกับเจตสิก กล่าวคือสังขารชั้น เวทนาชั้น และสัญญาชั้น เมื่อรวมกัน เรียกว่า เจตสิก ซึ่งเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ประกอบกับจิต โดยเป็นไปเนื่องด้วยจิต อาการที่เจตสิกประกอบกับจิตนั้น เรียกว่า “เจโตยุตตลักษณะ” ซึ่งอาการนี้เป็นการประชุมพร้อมด้วยลักษณะ ๔ ประการ ได้แก่ เอกุปปาทะ หมายถึง การเกิดพร้อมด้วยกับจิต กล่าวคือเจตสิกต้องเกิดพร้อมกับจิตเสมอ เมื่อจิตเกิด เจตสิกย่อมเกิด เอกนิโรธะ หมายถึง การดับพร้อมกับจิต กล่าวคือเจตสิกต้องดับพร้อมกับจิตเสมอ เมื่อจิตดับ เจตสิกย่อมดับ เอกาลัมพะนะ หมายถึง การมีอารมณ์อันเดียวกับจิต กล่าวคืออารมณ์ที่จิตเข้าไปรับอยู่นั้น ย่อมเป็นอารมณ์เดียวกันกับที่เจตสิกเข้าไปรับ เช่น จิตรับอารมณ์สีขาวย เจตสิกย่อมรับอารมณ์สีขาวย จิตรับอารมณ์สีดำ เจตสิกย่อมรับอารมณ์สีดำ และจิตรับอารมณ์สีเขียว เจตสิกย่อมรับอารมณ์สีเขียว และเอกวัตถุกะ หมายถึง อาศัยวัตถุ คือที่ตั้งอาศัยอันเดียวกับจิต กล่าวคือที่อาศัยเกิดแห่งเจตสิก

วิญญาณ เป็นธรรมชาติอันมีความรู้แจ้งเป็นลักษณะคือ รู้แจ้งสุขบ้าง รู้แจ้งทุกข์บ้าง รู้แจ้งอกุศลสุขบ้าง เป็นเพียงแต่รับรู้อารมณ์ที่มากระทบคือมองเห็นได้ยินได้กลิ่นรู้รสสัมผัสและนึกคิด แต่ไม่ได้หมายถึงความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งหรือรู้อย่างลึกซึ้งแบบปัญญา วิญญาณสามารถรู้แจ้งอารมณ์ได้ ๖ ประเภท ได้แก่ จักขุวิญญาณ คือความรู้อารมณ์ทางตา การรู้รูปด้วยตา การเห็น โสทวิญญาน คือความรู้อารมณ์ทางหู การรู้เสียงด้วยหู การได้ยิน ฆานวิญญาน คือความรู้อารมณ์ทางจมูก การรู้กลิ่นด้วยจมูก การได้กลิ่น ชิวหาวิญญาน คือความรู้อารมณ์ทางลิ้น การรู้รสด้วยลิ้น การรู้รส กายวิญญาน คือความรู้อารมณ์ทางกาย การรู้ผัสสะด้วยกาย การรู้สัมผัส และมโนวิญญาน คือความรู้อารมณ์ทางใจ การรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ การรู้ความนึกคิด วิญญาณเป็นธรรมชาติที่วิจิตร เนื่องจากวิญญาณสร้างสิ่งที่วิจิตร ซึ่งสิ่งที่วิจิตรนี้หมายถึง สิ่งที่สวยงาม สิ่งที่แปลกประหลาด และหลายอย่างหลายชนิด เช่น ร่างกายของคนและสัตว์ สิ่งก่อสร้างกับศิลปะ และความดีกับความชั่ว

ชั้น ๕ หมายถึง กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นชีวิต พุทธปรัชญามองชีวิตในลักษณะวิเคราะห์ (Analysis) แยกองค์ประกอบใหญ่เป็นชิ้นส่วนย่อยเราจะเห็นว่า แท้ที่จริงแล้วตัวตนที่แท้จริงก็มาจากการประชุมกันของธาตุ ๔ ชั้น ๕ ชั้น ๕ ประกอบด้วย รูป หมายถึง องค์ประกอบของมนุษย์ในส่วนที่เป็นร่างกาย เวทนา หมายถึง ส่วนที่เป็นจิตทำหน้าที่รับรู้ หรือเสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ สัญญา หมายถึง ความจำได้หมายรู้เป็นความทรงจำในเรื่องต่างๆ เช่น ความจำในเรื่องของรูปว่า สวย ไม่สวย สูง ต่ำ ดำ ขาว เป็นต้น สังขาร หมายถึง สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งอาศัยกันและกันเกิดขึ้น เป็นการรวมธรรมชาติดีการประสมเจตสิกเป็นลักษณะสิ้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน ซึ่งปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ วิญญาณ หมายถึง ธรรมชาติอันมีความรู้แจ้งเป็นลักษณะ คือ รู้แจ้งสุขบ้าง รู้แจ้งทุกข์บ้าง รู้แจ้งอทุกขมสุขบ้าง ชีวิตตามหลักพุทธปรัชญานั้น เป็นวิถีชีวิตที่มุ่งเน้นการพิจารณาถึงกระบวนการความเป็นจริงของชีวิตตนเองเป็นสำคัญ เพราะการพิจารณาความเป็นจริงในชีวิตของตนเองนั้นจะทำให้ทราบถึงหลักความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ที่มีส่วนประกอบหลักๆ อยู่ ๒ ประการคือ ภาคส่วนที่เป็นร่างกาย (รูปธรรม) และภาคส่วนที่เป็นจิตใจ (นามธรรม) เมื่อพิจารณาแล้วจะทำให้ทราบว่าร่างกายกับจิตใจมีความแตกต่างกันมากแต่ทั้ง ๒ ประการนี้จะต้องทำงานร่วมกันจึงจะทำให้เป็นชีวิตมนุษย์ได้ ซึ่งจะได้กล่าวในประเด็นต่อไปที่ว่าด้วยกลุ่มของชั้น (รูป-นาม)

พุทธปรัชญาเถรวาทอธิบายชีวิตของมนุษย์ไว้ว่าเป็นผลรวมของชั้นทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ และกล่าวถึงชีวิตว่ามี ๒ ส่วนคือกาย (Body) และจิต (Mind) ทั้งนี้ชีวิตในทัศนะพุทธปรัชญามีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เมื่อพิจารณาโดยแยกส่วนประกอบต่างๆ แล้วจะเห็นว่า มนุษย์ไม่มีส่วนใดเลยที่เป็นสิ่งเที่ยงแท้ ในส่วนของกาย (รูป) ก็มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงภายในระบบของเซลล์ ก็จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะอย่างนี้ ในปัจจุบันนักวิทยาศาสตร์ก็พิสูจน์ได้ว่าในร่างกายนี้เซลล์มันแตกดับมากมายในหนึ่งวินาที ตรงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่แสดงไว้แต่พระพุทธเจ้าพิสูจน์ด้วยปัญญาไม่ได้ใช้กล้องไม่ได้ใช้เครื่องมือวิทยาศาสตร์มาจับร่างกาย ทุกเซลล์นี้แตกสลายอยู่ขณะนั้น นี่คือกระบวนการเกิด-ดับของรูปหรือส่วนที่เป็นรูปธรรมในชั้น ๕ นั่นเอง การเปลี่ยนแปลงไปทุกขณะไม่ได้คงทนถาวรดังพระพุทธพจน์ตรัสรับรองไว้ว่า “อีกไม่นานนักร่างกายนี้ก็จักปราศจากวิญญาณ ถูกทอดทิ้งทับถมแผ่นดินเหมือนท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ขณะนั้น”

จิตในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นการสืบต่อของกระบวนการเดียวกัน จิตจึงเป็นศูนย์กลางของชีวิตมนุษย์เป็นผู้ควบคุมกาย กายจะหมองเศร้าหรือสดใสก็ขึ้นอยู่กับจิตที่บันดาลสุขหรือทุกข์ให้แก่มนุษย์ จิตจึงเป็นศูนย์กลางของชีวิตมนุษย์และต้องอาศัยกาย โดยไม่สามารถแยกออกจากกัน การเกิดดับของจิตมีผลต่อกันเป็นกระบวนการของสันตติ จิตในพุทธปรัชญาไม่ใช่สสารกินที่และไม่ใช่ผู้คิด เพราะจิตเป็นสภาวะที่เกิดสืบทอดกันเป็นกระบวนการของนาม

รูป โดยเป็นเหตุปัจจัยต่อกันกัน เช่น เพราะสิ่งนี้เกิดสิ่งนี้จึงเกิด เพราะสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ดับสิ่งนี้จึงดับ เป็นต้น

ขั้นที่ ๕ ในทัศนะพุทธปรัชญาตกอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติ คือ กฎไตรลักษณ์หรือ สามัญญลักษณะ ซึ่งมีความเป็นไปและกระบวนการดำเนินไปของชีวิตอันเป็นสมมติมาหาเท่านั้น หากถามหรือตัวตนว่าเรา ว่าเขา ว่าตัว ว่าตน หาไม่ได้ สิ่งที่เราเห็นว่าปรากฏเป็นรูป (กาย) นั้นเป็นแต่เพียงการรวมกันของธาตุต่างๆ มีความสืบทอด (สันตติ) กันเป็นสายและรวดเร็วจนเราไม่อาจเห็นได้ด้วยการสังเกต ไตรตรอง คิดคำนวณ พุทธปรัชญากล่าวถึงสิ่งที่เป็นเครื่องปิดกั้นทำให้มนุษย์ไม่สามารถเห็นรูปนามตามความเป็นจริงได้ ซึ่งสันตติเป็นเครื่องปิดบังอนิจลักษณะ อริยาบถเป็นเครื่องปิดบังทุกขลักษณะ ฆนสัญญาเป็นเครื่องปิดบังอนัตตลักษณะ ซึ่งผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์แนวคิดเรื่องขั้นที่ ๕ ในเชิงอภิปรัชญาในบทที่ ๔ ต่อไป

บทที่ ๔

วิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ ในเชิงอภิปรัชญา

ในบทที่ ๔ นี้ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์แนวคิดทางอภิปรัชญาที่ว่าด้วยความจริงของสรรพสิ่ง ทั้งอภิปรัชญาอินเดียและอภิปรัชญากรีก เป็นการศึกษาถึงแนวคิดของนักปรัชญาที่ยอมรับความจริง สูงสุดว่ามีอะไรบ้าง และแนวคิดเหล่านั้นเป็นที่ยอมรับมากน้อยเพียงใด พุทธปรัชญากล่าวถึงชั้น ๕ ในเชิงอภิปรัชญาว่าอย่างไร และแนวคิดใดในพุทธปรัชญาที่จัดได้ว่าเป็นอภิปรัชญา ซึ่งผู้วิจัยได้ตั้ง ประเด็นในการวิเคราะห์ ดังนี้

- ๔.๑ รูปธาตุนามธาตุกับแนวคิดสสารนิยม
- ๔.๒ ไตรลักษณ์กับแนวคิดจิตนิยม
- ๔.๓ ปฏิจจสมุปบาทกับแนวคิดธรรมชาตินิยม
- ๔.๔ นิยาม ๕ กับแนวคิดสังขนิยม

๔.๑ รูปธาตุนามธาตุกับแนวคิดสสารนิยม

๔.๑.๑ แนวคิดเรื่องธาตุ

ธาตุ (Element) ตามแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ มนุษย์ย่อมประกอบขึ้นจากธาตุ ๔ ประการ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นพื้นฐานเช่นเดียวกับพุทธปรัชญา หากแต่พุทธปรัชญาเห็นว่ายังมีจิต เป็นอีก องค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญร่วมด้วยในฐานะเป็นองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตอย่างเช่นมนุษย์ ดังที่วัชร งามจิตรเจริญ ได้อ้างว่า “ธาตุในแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาทไม่ได้มีความหมายเหมือนกับธาตุ (Element) ในวิทยาศาสตร์ที่หมายถึงองค์ประกอบพื้นฐานของสสาร...แต่ยังหมายถึงสภาวะบางอย่าง และพฤติกรรม หรืออาการของมนุษย์ได้ด้วย”^๑ ซึ่งคล้าย พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ที่ได้กล่าวไว้ว่า คำว่า “ธาตุ ในพระพุทธานุสสา ทานให้คำจำกัดความว่า คือสิ่งที่ทรงสภาพของตนไว้ หมายความว่า ดิน น้ำ ลม ไฟ ล้วนเป็นเช่นนั้นเองตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่ชีวะ หรืออามัน ไม่ใช่สัตว์หรือ บุคคล สสารทั้งหลายในโลกเกิดจากการรวมตัวกันของธาตุ ๔ ไม่มีแก่นสารที่ควรยึดมั่นว่าเป็นตัวตน

^๑ วัชร งามจิตรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๔๗-๔๘.

หรือของตน ส่วนคำว่า ธาตุในวิทยาศาสตร์มีคำจำกัดความว่า คือ สสารที่ไม่อาจย่อยให้เป็นสารอื่นที่เล็กกว่า หมายความว่าธาตุต่างๆ เช่น ทอง เหล็ก เป็นสิ่งที่ไม่อาจลดทอนลงไปเป็นธาตุอื่นๆ”^๒

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสภาพธรรมต่างๆ โดยความเป็นธาตุ เพื่อเตือนให้เราระลึกว่าสังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยงและไม่ใช่ตัวตน เมื่อกล่าวถึงธาตุเรามักคิดถึงธาตุในวิชาเคมีหรือวิชาฟิสิกส์ สสารสังเคราะห์เป็นธาตุต่างๆ อาจจะถูกแปลงๆ ที่จะกล่าวว่าตาหรือการเห็นเป็นธาตุ ทั้งนี้เพราะเรายึดสภาพธรรมเหล่านี้ว่าเป็นตัวตนสิ่งที่เรายึดถือว่าเป็นตัวตนนั้น ความจริงเป็นแต่เพียงนามธาตุและรูปธาตุที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยที่เหมาะสมแล้วก็ดับไป จักขุประสาทเป็นแต่เพียงธาตุอย่างหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะของธาตุนั้นและไม่ใช่ตัวตน จักขุประสาทเป็นรูปซึ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป การเห็นเป็นธาตุอย่างหนึ่งซึ่งมีลักษณะเฉพาะของธาตุนั้นไม่ใช่ตัวตน การเห็นเป็นนามธาตุที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยแล้วก็ดับไป

ในพุทธปรัชญาเถรวาทแนวคิดเกี่ยวกับธาตุมีกล่าวไว้หลายมิติหลายแง่มุม ทั้งที่เป็นสิ่งที่เป็นวัตถุหรือสสาร และสิ่งที่เป็นสภาวะหรือไม่มีรูปร่าง ที่ไม่อาจจะพิสูจน์ได้ด้วยผัสสะ ๕ หากแต่ยังต้องอาศัยสิ่งที่เหนือผัสสะทั้งห้า หรือที่เรียกว่า มโนผัสสะ ซึ่งอาจเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องสสารนิยมในปรัชญาตะวันตก ประเภทของธาตุในพระพุทธศาสนาได้แบ่งไว้หลายระดับ คือ ธาตุ ๑ ธาตุ ๒ ธาตุ ๓ ธาตุ ๔ ธาตุ ๖ ธาตุ ๗ และธาตุ ๑๘ ซึ่งธาตุ ๔ ในพุทธปรัชญามีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ภูตรูป ๔ หรือมหาภูต ๔” เป็นธาตุใหญ่และเป็นแม่ธาตุหลักที่มีอยู่ในกลุ่มธาตุทั้งปวง พุทธปรัชญา กล่าวถึงธาตุ ๖ เป็นการแยกเพื่อการศึกษาชั้นละเอียดสูงขึ้นไป โดยมีอากาศธาตุหรือช่องว่างและจิตวิญญาณเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ส่วนธาตุ ๑๘ เป็นการกล่าวถึงสิ่งที่ทรงสภาวะของธาตุเอง ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป็นไปตามธรรมนิยามคือกำหนดแห่งธรรมตา ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล และมีรูปลักษณะ กิจ อากาโรเป็นแบบจำเพาะตัว อันพึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่างๆ^๓ ถึงกระนั้นก็ตาม ความสำคัญของธาตุพระพุทธเจ้าตรัสไว้โดยชี้ให้เห็นความมีอยู่ของธาตุว่า

มหาภูตรูป ๔ หรือธาตุกัมมัฏฐาน ๔ สิ่งนั้นเรียกว่า “ธาตุ ๔”^๔ ตถาคตทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุหลักนั้นยังคงมีอยู่ แต่ธาตุเหล่านั้น ก็ตกอยู่ภายใต้กระบวนการจัดสรรให้เป็นไปหรือเหตุปัจจัยทางธรรมชาตินั้นเอง เป็นสภาวะธรรม (Nature) เป็นกฎธรรมชาติ (Natural Law) ในธรรมนิยามสูตรว่า กฎธรรมชาติอันนี้เป็นธรรมธาตุ คือสิ่งที่ทรงตัวอยู่โดยธรรมตา เป็นธรรมฉฐิติ คือสิ่งที่ยืน

^๒ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), วิทยาศาสตร์ในทรรศนะของพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มุลินธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑-๑๒.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเอส. อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๖๖.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

ตัวแน่นอนอยู่โดยธรรมดา และธรรมนิยามคือกำหนดแห่งธรรมดาซึ่งเป็นเช่นนั้น ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติขึ้นหรือไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ธรรมนิยามที่กล่าวานั้น คือสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ และธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา พระพุทธเจ้าเป็นเพียงผู้ตรัสรู้ (Enlightened) เมื่อทรงรู้แล้วก็ทรงบอก แสดง บัญญัติ เปิดเผยจำแนกและทำให้ง่ายขึ้นเท่านั้น และมีพุทธพจน์รับรองว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ครั้นรู้บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้บรรลุธาตุนั้นว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ครั้นรู้บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^๕

ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก สติปัฏฐานสูตร ธาตุบรรพ^๖ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงรูปกายโดยนัยของธาตุว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายนี้แหละ ซึ่งตั้งอยู่ตามที่ตั้งอยู่ตามปกติ โดยความเป็นธาตุว่า มีอยู่ในกายนี้ ธาตุดิน (ความแข็ง) ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม คนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ฉลาดฆ่าแม่โคแล้วแบ่งออกเป็นส่วนๆ นั่งอยู่ที่หนทางใหญ่ ๔ แพร่ง ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้แหละ ซึ่งตั้งอยู่ตามที่ตั้งอยู่ตามปกติโดยความเป็นธาตุว่ามีอยู่ในกายนี้ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ดังพรรณนามาฉะนี้ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายภายในบ้าง ฯลฯ ดูกรภิกษุทั้งหลายแม้อย่างนี้ ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นกายในกายอยู่”

ธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของเราหรือไม่? ธาตุ ๔ นี้เกิดตลอดเวลา ธาตุไฟปรากฏลักษณะที่ร้อนหรือเย็น เรารู้สึกร้อนหรือเย็นบ่อยๆ มีไข้หรือ? เวลาถูกแมลงต่อยเรารู้ลักษณะที่ร้อนได้ ขณะที่นอน นั่ง เดินหรือยืน ก็รู้สึกว่าร่างกายกระแทบแข็งหรืออ่อนได้ นั่นไม่ใช่ชีวิตประจำวันหรือถ้าสติระลึกถึงลักษณะของธาตุบ่อยๆ ก็จะประจักษ์สภาพธรรมตามความเป็นจริง

พระผู้มีพระภาคตรัสเตือนให้ระลึกถึงสังขธรรมโดยประการต่างๆ บางครั้งทรงเปรียบเทียบร่างกายเสมือนซากศพที่เป็นอสุภต่างๆ ทรงแสดงเรื่องส่วนต่างๆ ของร่างกาย ร่างกายเต็มไปด้วยสิ่ง

^๕ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

^๖ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๑/๑๐๗.

ปฏิบัติอย่างไร เพื่อเตือนให้ผู้ที่ยึดถือร่างกายว่าเป็นของเรา รู้ว่าร่างกายเป็นแต่เพียงธาตุซึ่งเป็นอสุภ
เป็นทุกข์ ไม่เที่ยง และไม่ใช่อัตน ในสติปัฏฐานสูตร ปฏิกุศลบรรพ^๗ มีข้อความว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เปรียบเสมือนไถมีปากสองข้างเต็มด้วยธัญชาติต่างอย่างคือ ข้าว
สาลี ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วเหลือง งา ข้าวสาร บุรุษผู้มีนัยน์ตาดีแก่ไถนั้นแล้ว พึงเห็นได้ว่านี้ข้าวสาลี
นี้ข้าวเปลือก นี้ถั่วเขียว นี้ถั่วเหลือง นี้งา นี้ข้าวสาร ฉันทใด ภิกษุก็ฉันทนั้นเหมือนกันย่อมพิจารณาเห็น
กายนี้แหละ เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงมา”

ถึงแม้จิตก็ควรพิจารณาว่าเป็นธาตุเหมือนกัน ไม่มีสิ่งใดในชีวิตของเราซึ่งไม่ใช่ธาตุ อดีตชาติ
ของเราก็เป็นแต่เพียงธาตุ และชาติต่อๆ ไปก็จะเป็นแต่เพียงธาตุ เรามักคิดถึงชาติหน้าและปรารถนาที่
จะเกิดดี แต่ก็ควรรู้ความจริงว่าไม่มีตัวตนที่จะไปเกิดในภพหน้ามีแต่เพียงธาตุเท่านั้น เราได้ศึกษาแล้ว
ว่าการจำแนกจิตมีหลายนัยซึ่งจะเตือนให้เราเห็นว่า จิตเป็นแต่เพียงธาตุ แม้เจตสิกก็เป็นธาตุ เราชอบ
ความรู้สึกที่เป็นสุขและไม่ชอบความรู้สึกที่เป็นทุกข์ แต่ความรู้สึกก็เป็นเพียงธาตุ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัย ขณะที่เหน้อยหรือไม่สบายก็ยึดถือความเหน็ดเหนื่อยและความไม่สบายว่าเป็นตัวตนแล้วโทษะก็
เกิด ทำไมเราจึงจะเดือดร้อนไปกับความไม่น่ายินดีทั้งหลายที่เกิดกับเราในเมื่อความไม่น่ายินดีนั้นๆ ก็
เป็นแต่เพียงธาตุเท่านั้น เราอาจไม่อยากเห็นว่าสภาพธรรมเป็นธาตุ แต่ความจริงเป็นเช่นนั้น เราอาจไม่
อยากระลึกว่า ธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เมื่อเกิดแล้วก็แก่ เจ็บ ตาย แต่นั่นเป็นความจริง

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงธาตุ ไว้ว่า “ธาตุทุกอย่างชื่อว่าเป็นรูป..โดยอธิบายในคำว่า มี
ความปรากฏเป็นของใหญ่ แม้ในทุกภาคก็ได้กล่าวถึงรูปไว้อย่างหลากหลาย คือ รูปที่เป็นอุปาทายรูป
ก็มี รูปที่ไม่เป็นอุปาทายรูปก็มี รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิวฐียึดถือก็มี รูปที่กรรมอัน
ประกอบด้วยตัณหาและทิวฐิไม่ยึดถือก็มี รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาทิวฐิยึดถือและเป็นอารมณ์
ของอุปาทานก็มี รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิวฐิไม่ยึดถือแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทานก็มี
รูปที่เห็นได้ก็มี รูปที่เห็นไม่ได้ก็มี รูปที่กระทบได้ก็มี รูปที่กระทบไม่ได้ก็มี รูปที่เป็นอินทรีย์ก็มี รูปที่ไม่
เป็นอินทรีย์ก็มี รูปที่เป็นมหาภูตรูปก็มี รูปที่ไม่เป็นมหาภูตรูปก็มี รูปที่เป็นวิญญัตติรูปก็มี รูปที่ไม่เป็น
วิญญัตติรูปก็มี รูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานก็มี รูปที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานก็มี รูปที่เกิดพร้อมกับจิตก็มี รูปที่
ไม่เกิดพร้อมกับจิตก็มี รูปที่เป็นไปตามจิตก็มี รูปที่ไม่เป็นไปตามจิตก็มี รูปที่เป็นภายในก็มี รูปที่เป็น
ภายนอกก็มี รูปที่หยาบก็มี รูปที่ละเอียดก็มี รูปใกล้ก็มี รูปไกลก็มี”

^๗ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๐/๑๐๕.

^๘ พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อจา อสภมหาเถระ) แปลและ
เรียบเรียง), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๖๓๘.

ดังนั้นรูปย่อเป็นสิ่งเบื้องต้นต่อการรับรู้ เราย่อมไม่สามารถมีประสบการณ์ต่อสิ่งต่างๆ ได้อย่างสอดคล้องตรงกันกับสิ่งนั้นหากปราศจากการยอมรับว่ามีสิ่งที่ปรากฏเป็นรูปหรือวัตถุ ในบางแห่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า “คนจะเกิดขึ้นมาได้ต้องอาศัยธาตุ ๖ คือ ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ และวิญญาณ”^๙

พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงทฤษฎีที่ว่าด้วยต้นกำเนิดของชีวิต โดยเป็นไปในลักษณะของคำอธิบายถึงวิวัฒนาการของร่างกายมนุษย์อย่างเป็นขั้นเป็นตอนในพระสูตรต้นตปิฎก อินทกสูตร ที่ว่า “รูปนี้เป็น กลละ ก่อน จาก กลละ เกิดเป็น อัพพุทะ จาก อัพพุทะ เกิดเป็น เปสิ (ชิ้นเนื้อเล็ก) จาก เปสิ เกิดเป็น ฆนะ (เป็นก้อน) จาก ฆนะ เกิดเป็น ปัญจสาธา^{๑๐} (ปุม ๕ ปุม) ต่อจากนั้น ผม ขน เล็บ จึงเกิดขึ้น มารดาของสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์นั้นบริโภคข้าว น้ำ โภชนาหารอย่างใดสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดานั้นก็ยังอรรถภาพให้เป็นไปในครรภ์ด้วยข้าว น้ำ โภชนาหารอย่างนั้น คำว่า กลละนี้ พระอรรถกถาจารย์และพระฎีกาจารย์อธิบายว่า^{๑๑} หมายถึงรูปที่มีลักษณะใสขนาดเท่าหยดน้ำมันที่ติดอยู่บนขนแกะ ซึ่งเหลือจากการสับ ๓ ครั้ง อัพพุทะ หมายถึงรูปที่เกิดถัดจากกลละนั้นไป ๗ วัน มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ มีลักษณะเหมือนสีดีบุกเหลว นอกจากนั้นอรรถกถาจารย์ยังอธิบายลักษณะของ ปุม ๕ ปุม ว่าหมายถึงในสัปดาห์ที่ ๕ เกิดเป็นปุม ๕ ปุม คือ แขน ๒ เท้า ๒ ศีรษะ

แนวคิดเรื่องธาตุเป็นปฐมเหตุของสรรพสิ่ง เป็นจุดเริ่มต้นของโลก จักรวาล และชีวิต มีปรากฏทั้งในปรัชญาอินเดียและปรัชญาของชาวกรีก แนวคิดดังกล่าวเชื่อว่าสรรพสิ่งเกิดขึ้นจากปฐมธาตุ ไม่ใช่การบังเกิดของพระเจ้า ซึ่งจะได้อธิบายถึงแนวคิดของนักปรัชญากรีก ดังต่อไปนี้

นักคิดของกรีกในก่อนยุคสมัยพระพุทธเจ้ามี ๒ ท่าน คือ (๑) โฮเมอร์ (Homer) และ (๒) เฮซิออด (Hesiod) สำหรับโฮเมอร์เชื่อว่าเทพเจ้าโอเคียนอสเป็นปฐมธาตุของโลกและชีวิต ส่วนเฮซิออดเชื่อว่าเคออส หรือกลีภพ (Chaos) เป็นปฐมธาตุของโลกและชีวิต ปรัชญาทั้งสองมีจุดร่วมเดียวกันคือเป็นแบบ จิตนิยมเชิง พหุเทพภาพ (Plulistic Idealism)

นักปรัชญาสำนักไมเลตุส มี ๓ ท่าน คือ (๑) ธาเลส แห่งไมเลตุส (Thales of Miletus) เสนอว่า “น้ำเป็นปฐมธาตุ” (Water is the arche) โดยมีอิทธิพลมาจากความเชื่อดั้งเดิมของมนุษย์เรื่องน้ำในบรรพกาลตั้งแต่ยุคอารยธรรมใกล้ลุ่มแม่น้ำอาณาจักรบาบิโลเนีย (Babylonians) (๒) อแนกซิมานเดอร์ (Anaximander) เชื่อว่า ปฐมธาตุคือ “อนันต์” (Boundless as the arche) และ

^๙ อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๙๕-๖๗๗/๑๗๐-๑๗๑.

^{๑๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗., อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๖๙๒/๗๓๘-๙.

^{๑๑} พระอุปัชฌาย์, วิมุตติธรรม, แปลโดยพระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

เชื่อว่า “มนุษย์คนแรกถือกำเนิดจากสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น” และ (๓) อแนกซิเมเนส (Anaximenes) เชื่อว่า “อากาศ คือปฐมธาตุ” (Air was taken to be an arche)^{๑๒}

เอมเพโดเคลส แห่งอักรากัส (Empedocles of Acragas) ปรัชญาเมธีคนแรกที่ประกาศทฤษฎีแบบพหุนิยม คือ “ธาตุทั้ง ๔” เป็นปฐมธาตุของโลก อแนกซากอรัส แห่งคลาโซเมเน (Anaxagoras of Clazomenae) แสดงทัศนะว่าปฐมธาตุไม่ควรจะมีเพียงแต่ธาตุ ๔ เท่านั้น ซึ่งได้แก่ “แก่นแท้ตามธรรมชาติทั้งหมด” โดยมี อนุตรจิต (Nous) เป็นตัวจัดระเบียบของสรรพสิ่ง”

นักปรัชญาสำนักปรมาณูนิยม ๒ ท่านได้แก่ (๑) ลิวซิปปุส (Leucippus) และ (๒) เดโมคริตุส แห่งอับเดรา (Democritus of Abdera) ทั้งคู่เชื่อว่า อะตอม และที่ว่าง เป็นปฐมธาตุของสรรพสิ่งจักรวาลก่อตัวขึ้นจากอะตอม

ปรัชญากลุ่มสสารนิยม เชื่อว่าความจริงสุดท้ายในธรรมชาติคือสสาร มีปรัชญานายยะ และไวเซซิกะจัดเข้าในกลุ่มนี้โดยเชื่อว่า “ปฐมธาตุของโลกและชีวิตคืออะตอมจำนวนมาก” ปรัชญากลุ่มจิตนิยม เชื่อว่าความจริงสุดท้ายในธรรมชาติคือจิต มีปรัชญามีมางสา และเวทานตะ สองสำนักพันธมิตรเข้าร่วมโดยพวกเขามีความเชื่อว่า “ปฐมธาตุของโลกและชีวิตคือพรหมัน” ในขณะที่ปรัชญากลุ่มสุดท้ายคือกลุ่มทวินิยม เชื่อว่าความจริงสุดท้ายในธรรมชาติเป็นทั้งสสารและจิต มีปรัชญา ๓ สำนักด้วยกันคือ สางขยะ โยคะ และเซน โดยสางขยะและโยคะมีความเชื่อว่า ปฐมธาตุของโลกและชีวิต มี ๒ ฝ่ายคือ ปฐมธาตุฝ่ายนามเรียกว่า “ปุรุชะ” และปฐมธาตุฝ่ายรูป เรียกว่า “ประกฤติ” ส่วนปรัชญาเซน เชื่อว่าปฐมธาตุของโลกและชีวิต เป็นทวิลักษณะ คือ “ชีวะ และ อชีวะ”

สรุปได้ว่าแนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทไม่ใช่การอธิบายเพียงเพื่อแสดงธาตุในฐานะสิ่งที่เป็นสสารหรือวัตถุและสิ่งที่เป็นจิต ซึ่งอาจเรียกว่าทั้งรูปธรรมและนามธรรมเท่านั้น พระศรีศัคมภีร์ญาณ (สมจินต์ วันจันทร์) ได้กล่าวถึงเรื่องธาตุไว้ในหนังสือพุทธปรัชญาว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงแนวคิดเรื่องธาตุเพื่อแจ่มแจ้งให้ทราบว่า แท้ที่จริงแล้ว “ธาตุ” ไม่มีความลึกซึ้งอย่างที่เข้าใจกัน การรู้อะไรบางอย่างเป็นเพียงการรู้แบบถือเป็นการรู้จำ (สัญญา) และรู้แจ้ง (วิญญาน) โดยปรมาตมถือว่ายังอยู่ในกลุ่มคนพาล แต่ถ้าเป็นการรู้ธาตุบางสิ่ง (ธาตุแท้) ถือว่าเป็นความรู้จริง (ตรัสรู้)^{๑๓} พุทธปรัชญา กล่าวถึงธาตุโดยมีจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้เข้าใจธรรมธาตุภายในของบุคคลด้วย เพราะการไม่เข้าใจธรรมธาตุตามความเป็นจริงย่อมเป็นเหตุให้ไม่เข้าใจ หรือไม่รู้ความจริงว่ามีอวิชชาอยู่เบื้องหลัง โดยท่านเรียกว่า “ธาตุคืออวิชชา เป็นธาตุใหญ่” ที่ค่อยๆ สร้างตัวตนขึ้นมาจากความไม่เข้าใจถึงนัยของ

^{๑๒} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๕๒), หน้า ๔๖.

^{๑๓} พระศรีศัคมภีร์ญาณ (สมจินต์ วันจันทร์), **พุทธปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๐.

ธาตุดังกล่าวนั้น ทั้งไม่เข้าใจธาตุที่มีความหลากหลาย มีนัยกว้างขวางมากขึ้นไป หรือเข้าใจถึงธาตุเพียงแค่ปรากฏการณ์ของธาตุเชิงวัตถุภายนอกเท่านั้นว่าเป็นสิ่งที่จริง ทั้งที่ธาตุภายในบุคคลเป็นธาตุที่ต้องเข้าใจมากกว่าธาตุอื่นใดทั้งหลาย ซึ่งจะเห็นได้ว่าธาตุในพุทธปรัชญามีความแตกต่างจากปรัชญาสำนักอื่น เพราะพุทธปรัชญามุ่งเน้นการศึกษาธาตุจากภายใน (ชีวิต) ส่วนปรัชญาสำนักอื่นโดยเฉพาะปรัชญาตะวันตกเป็นการศึกษาธาตุที่เป็นเรื่องภายนอก ถึงแม้จะมีจุดมุ่งหมายร่วมกันคือการศึกษาปฐมธาตุหรือธาตุอันดับแรก ธาตุตามมุมมองของพุทธปรัชญาเป็นการเน้นให้เห็นความสำคัญของจิต แต่ไม่ได้หมายความว่าไม่เห็นความสำคัญของสิ่งที่จิตนั้นไปอาศัย เพียงแต่พระพุทธรองค์ทรงเน้นเพื่อการนำสรรพสัตว์ไปสู่การพ้นทุกข์ สิ่งที่จะสามารถฝึกฝนอบรมให้เกิดได้นั้นก็คือจิตซึ่งสำคัญหรือเป็นรากฐานในทุกสิ่ง ความพ้นทุกข์ที่สุดแล้วต้องขึ้นอยู่กับจิต ไม่ว่าจะเป็โลกปรากฏการณ์ภายนอก หรือโลกแห่งปรากฏการณ์ภายในของบุคคลที่เป็นธรรมชาติของจิต พุทธปรัชญาเถรวาทเห็นว่าไม่ใช่จิตเท่านั้นที่เกิดดับทุกขณะ แต่วัตถุหรือสสารก็เกิดดับทุกขณะเช่นกัน เพราะสรรพสิ่งล้วนตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ที่มีลักษณะ ๓ ประการคือ (๑) อนิจจตา ความไม่เที่ยง (๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ (๓) อนัตตตาความไม่มีตัวตน พุทธปรัชญาแสดงกระบวนการดำเนินไปของชีวิตว่าเป็นเพียงสมมติมายาเท่านั้น สิ่งที่เราเห็นว่าปรากฏเป็นรูป (กาย) นั้นเป็นแต่เพียงการรวมกันของธาตุต่างๆ มีความสืบต่อ (สันตติ) กันเป็นสายและรวดเร็วจนเราไม่อาจเห็นได้ด้วยการสังเกต ไตรตรง คืดคำนวณ พุทธปรัชญา กล่าวถึงสิ่งที่เป็นเครื่องปิดกันทำให้มนุษย์ไม่สามารถเห็นรูปร่างตามความเป็นจริง ว่าสันตติเป็นเครื่องปิดบังอนิจจลักษณะ อิริยาบถเป็นเครื่องปิดบังทุกขลักษณะ ฆนสัญญาเป็นเครื่องปิดบังอนัตตลักษณะ ซึ่งความจริงในเรื่องธาตุก็องค์ประกอบของชีวิตหรือขันธ ๕ พุทธปรัชญาตอบปัญหาทางอภิปรัชญา ดังกล่าวด้วยคำตอบที่ว่า “ชีวิตคืออะไร” ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวเป็นลำดับต่อไป

๔.๑.๒ ชีวิตคืออะไร

พุทธปรัชญามองเห็นสิ่งทั้งหลายเป็นธาตุ เป็นธรรม เป็นสภาวะ ในบรรดาสิ่งทั้งหลายที่รู้จักเข้าใจอยู่โดยทั่วไปนั้น มีอยู่เป็นอยู่และเป็นไปในรูปของส่วนประกอบต่างๆ ที่มาประชุมกันเข้าตัวตนแท้ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี^{๑๔} ชีวิตหรือขันธ ๕ ตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทสามารถวิเคราะห์ออกเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ ๒ ส่วนคือ รูปธรรมและนามธรรม หรือร่างกายและจิต ที่ใช้เรียกกันในคำสามัญทั่วไป ร่างกายเป็นวัตถุจัดอยู่ในประเภทรูปจิตจัดอยู่ในประเภทนาม ทั้งร่างกายและจิตต่างก็มีความสำคัญต้องอาศัยซึ่งกันและกันในก่อกำเนิดเป็นชีวิต องค์ประกอบใหญ่ทั้งสองส่วนนี้รวมอยู่ในสิ่งที่เรียกว่าขันธ ๕ ซึ่งประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ โดยธรรมชาติชีวิตจะดำรงอยู่ได้เพราะขันธ ๕ ต่างมีความสัมพันธ์กันอาศัยกันและกันรูปขันธเป็นกาย

^{๑๔} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๓.

นามชั้นทั้ง ๔ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นจิต (ใจ) ชีวิตประกอบด้วยกายและจิตต่างทำหน้าที่สอดคล้องกัน

รูปชั้นหรือกาย หมายถึง องค์ประกอบของมนุษย์ในส่วนที่เป็นร่างกายฝ่ายรูปธรรมทั้งหมดคือร่างกายและพฤติกรรมของร่างกายเป็นการรวมตัวของธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) วาโยธาตุ (ธาตุลม) ธาตุทั้งสี่เกาะกุมรวมตัวกันเข้ารวมเรียกว่ารูปกาย ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์โดยมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ มีการสืบทอดกันอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นไปในลักษณะเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไม่มีการหยุดนิ่ง เกิดดับเปลี่ยนแปลงสืบทอดกันไปในรูปกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยจะไปหาตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวรที่จุดใดจุดหนึ่งนั้นไม่มี เมื่อมีรูปนามประชุมรวมกันขึ้นและเป็นไปตามเหตุปัจจัยเช่นนี้ก็สมมติเรียกสิ่งที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยนั้นว่าเป็นนาย ก นาย ข ผู้หญิง ผู้ชาย หมา แมว และสมมติเรียกปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในระหว่างกระบวนการเริ่มจากเด็กเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่

เวทนาเป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากผัสสะคือทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ มีการกระทบกับอารมณ์เป็นต้น เวทนาย่อมมีเพราะผัสสะเป็นปัจจัยอารมณ์ที่มากระทบคืออารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ เช่นเมื่อตาเห็นรูป ได้แก่ เมื่อจักขุประสาทรูปกระทบเข้ากับจักขุวิญญาณการรับรู้เกิดขึ้นผัสสะก็เกิดขึ้น เมื่อสัมผัสเกิดขึ้นแล้วเวทนามีการเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข ทุกข์ ไม่สุข ไม่ทุกข์ รวมทั้งเป็นเวทนาที่เกิดจักขุสัมผัสเวทนาที่เกิดจากโสตสัมผัสเวทนาที่เกิดขึ้นจากฆานสัมผัสเวทนาที่เกิดจากชีวหาสัมผัสเป็นเวทนาที่เกิดจากกายสัมผัสเป็นเวทนาที่เกิดจากมโนสัมผัส^{๑๕} จึงเป็นเหตุให้เกิดตัณหาคือ ความยึดมั่นถือมั่น ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดอุปาทานเป็นต้นทำให้วนเวียนในวงจรแห่งสังสารวัฏดำเนินไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

สัญญา คือความจำได้ หรือความสำคัญมั่นหมายว่าอะไรเป็นอะไร เช่น ตาเห็นรูปแล้วจำได้ว่าสีเขียวหรือสีแดง มนุษย์ทั้งหลายอาจเห็นสัญญาเกิดขึ้นซัดก็ต่อเมื่อพยายามเค้นนึกชื่อคนหรือชื่อสถานที่ เมื่อนึกออกก็จะเกิดมโนภาพบุคคล เหมือนมีตัวเราเป็นผู้นึกออกอันที่จริงสัญญาเกิดขึ้นตลอดเวลา อย่างเช่นนั่งอยู่แล้วความคิดต่างๆ ผุดขึ้นมาเองชั่วขณะที่จำได้หมายรู้ว่าเป็นเรื่องใดเกี่ยวข้องกับใคร ก็เข้าข่ายเป็นสัญญาเช่นกันหรือแม้ไม่คิดถึงเรื่องใดแต่สำคัญว่ามีตัวเรานั่งอยู่ เท่านั้นก็นับเป็น “อตตสัญญา” สัญญานั้นย้อนกลับไปได้ไม่สิ้นสุด เช่น เราลองนึกถึงตัวเราในอดีตที่กำลังเศร้ากับการกระทำที่ผิดพลาดของตนในอดีตจะมีลักษณะซ้อนทับกันไปเรื่อยๆ ไม่สิ้นสุด

สังขารชั้น หมายถึง ธรรมชาติที่ปรุงแต่งซึ่งแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือกลางๆ ปรุงแปรการตรัสรู้ที่นึกคิดในใจ และการแสดงออกทางกายวาจา ให้เป็นไปสังขารอันเป็นเครื่องปรุงแต่งกรรมมี ๓

^{๑๕} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๐.

ประเภท ได้แก่ ปุณฺณยาสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี) อปุณฺณยาสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว) อาเนญยาสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหว)^{๑๖} ความสืบทอดของสังขารอันเป็นเครื่องปรุงแต่งสัตว์ให้ได้รับผลแตกต่างกัน อันเกิดขึ้นจากการกระทำที่เป็นปัจจุบันเป็นเครื่องปรุงแต่ง เพราะเมื่อสังขารปรุงแต่งกิจต่างๆ เช่นกิจทางกาย วาจาและใจ ซึ่งมีการสัมผัสและความตั้งใจ (เจตนา) เป็นเหตุย่อมมีการสืบทอดคือทำให้เกิดผลจากการปรุงแต่งของสังขารไม่ว่าจะเป็นสภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว หรือสภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหวหรือภาวะที่มั่นคงในการปรุงแต่งชีวิตนั่นเอง ในขณะที่กรรมก็ถูกส่งสมนำไปปฏิสนธิใหม่ในชั้น ๕ ซึ่งเป็นกระบวนการสืบทอดในรูปแบบข้ามภพข้ามชาติ เป็นกระบวนการของกรรมที่ส่งสมมาในอดีตเป็นผลให้ได้รับในปัจจุบัน

วิญญาน หมายถึง ธรรมชาติอันมีความรู้แจ้งเป็นลักษณะ คือ รู้แจ้งสุขบ้าง รู้แจ้งทุกข์บ้าง รู้แจ้งทุกขมสุขบ้าง เป็นเพียงแคร์รับรู้อารมณ์ที่มากกระทบคือมองเห็นได้ยินได้กลิ่นรู้รสรู้สัมผัสและนึกคิด แต่ไม่ได้หมายถึงความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งหรือรู้อย่างลึกซึ้งแบบปัญญากระบวนการสันตติของจิตหรือวิญญานเช่น เมื่อเรานึกถึง ก. นับเป็นจิตขณะหนึ่ง ในขณะที่ความรู้รู้สึกถึง ก. หายไปซึ่งเรียกว่าดับไปแล้วต่อมานึกถึง ข. ในขณะที่นึกถึง ข. นับเป็นจิตอีกขณะหนึ่งซึ่งเรียกว่าจิตดวงใหม่เกิดจะสังเกตได้ว่าจิตในขณะที่นึกถึง ก. กับในขณะที่นึกถึง ข. เป็นจิตคนละขณะหรือที่เราพูดกันว่าจิตคนละดวง การเกิดขึ้นของจิต (วิญญานชั้น) จะเกิดโดยมีเจตสิก (เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น) เกิดขึ้นร่วมด้วยเสมอ ลำพังจิตอย่างเดียวไม่สามารถรับรู้หรือนึกคิดอะไรได้ มนุษย์ทั่วไปมักจะเข้าใจผิดว่า เราเห็น เราได้ยิน เราได้กลิ่น เรารู้รส เราเย็น เราร้อน เรารู้สึก เราคิดนึก แท้ที่จริงสิ่งเหล่านั้นเกิดขึ้นเป็นกระบวนการของสันตติ เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย เกิดขึ้นแล้วดับไปอย่างรวดเร็วหาแก่นสาร หาเจ้าของ หาตัวตนมิได้เลย มีแต่จิตกับอารมณ์เท่านั้นที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป เพราะไม่รู้ความจริงเช่นนี้มนุษย์จึงหลงผิดคิดว่าเป็นเรามาตลอดเวลาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย และเพราะมีเรานี้แหละจึงได้มีแต่ความทุกข์อยู่ตลอด

๔.๑.๓ ทศนะวิจารณ์

พุทธปรัชญาถือว่าสิ่งทั้งหลายมีธาตุเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน ต่างกันที่จำนวนของธาตุขนาด มีลักษณะและคุณสมบัติที่แตกต่างกันออกไปบ้าง หากเป็นโลกของวัตถุธาตุจะมีเพียงธาตุ ๕ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ (ช่องว่าง) แต่สิ่งที่มีชีวิตต้องมีจิตหรือวิญญานธาตุเข้ามาเพิ่มอีก ๑ ธาตุ รวมเป็น ๖ ธาตุ ชีวิตเป็นที่ประชุมกันของชั้น ๕^{๑๗} ซึ่งเกิดจากธาตุทั้ง ๖ มาประชุมพร้อม คือ ธาตุดิน

^{๑๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘.

^{๑๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **มิลินทปัญหา**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕-๒๗.

ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ (จิต) ซึ่งประชุมปรุงแต่งให้เป็นร่างกายอยู่ได้ ถ้าขาดเพียงธาตุใดธาตุหนึ่งความสมบูรณ์ของมนุษย์ย่อมเกิดไม่ได้ ธาตุในฐานะเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของสรรพสิ่งและเป็นองค์ประกอบพื้นฐานเฉพาะของสิ่งมีชีวิตในพุทธปรัชญาเถรวาท จึงต้องมีทั้ง ๒ ส่วน คือ วัตถุและวิญญาณ แนวคิดในเรื่องธาตุในพุทธปรัชญานี้เป็นการประนีประนอมกันระหว่างแนวคิดสุดโต่ง ๒ สาย คือ คนพวกหนึ่งมีความเห็นว่าสิ่งทั้งหลายเที่ยงแท้มีอัตตาที่คงอยู่ตลอดไป กลายเป็นทฤษฎีที่เรียกว่า “สัสตททฤษฎี” ส่วนอีกพวกหนึ่งก็มีความเห็นเอียงไปสุดทางตรงข้ามบอกว่าอย่างนั้นไม่ใช่ ทุกอย่างขาดสูญหมด คนเราเกิดมาเป็นเพียงประชุมธาตุสี่ ตายแล้วก็ขาดสูญไปพวกนี้ก็เป็นเรียกว่า “อุจเจทททฤษฎี” ดังปรากฏในพรหมชาลสูตร^{๑๘} สูตรที่ทรงตรัสถึงทัศนะทางปรัชญาและแนวทางการปฏิบัติของลัทธิต่างๆ ในสมัยพุทธกาลทั้งหมด ๖๒ ลัทธิ หรือที่เรียกว่า ทฤษฎี ๖๒ ประการ โดยที่พุทธปรัชญาเสนอแนวทางใหม่ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง)

ขั้น ๕ หมายถึงหมวดของรูปธรรมและนามธรรม เป็นองค์ประกอบรวม (Aggregate) ของชีวิต ได้แก่ รูป (กาย) เวทนา (ความรู้สึก) สัญญา (ความจำ) สังขาร (สิ่งปรุงแต่ง) วิญญาณ (ความแจ้ง) หรือเรียกอีกอย่างว่ารูปและนาม (กายกับจิต) ขั้น ๕ จัดเป็นสังขตธรรม คือ เป็นธรรมชาติหรือธรรม (สิ่ง) ที่เกิดขึ้นมาจากมีเหตุปัจจัยมาปรุงแต่งกันเกิดขึ้น หรือเรียกกันในอีกชื่อหนึ่งกันโดยทั่วไปว่าสังขารนั่นเอง ซึ่งตรงข้ามกับอสังขตธรรม คือ เป็นธรรมหรือธรรมชาติ ชนิดที่ยังไม่ได้มีการปรุงแต่งกันขึ้น สังขตธรรมและอสังขตธรรมนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงโดยโยงมาหากการรับรู้ของมนุษย์ ดังข้อความว่า “ความเกิดปรากฏ” นั้นหมายเอาภาวะที่ปรากฏแก่การรับรู้ของมนุษย์ ความเสื่อมและความแปรปรวนก็เช่นเดียวกัน การที่ทรงกำหนดให้คุณสมบัติของสังขตธรรมและอสังขตธรรมเกี่ยวข้องกับกรรับรู้ของมนุษย์นั้น อาจพิจารณาได้ว่าเพื่อตัดปัญหาในทางอภิปรัชญาที่นักคิดอินเดียในสมัยนั้นยกขึ้นมากลึงกัน พระมหาสมจินต์ สมมาปถโย (วันจันทร์) กล่าวไว้ว่า “ในส่วนของเนื้อหาของพุทธธรรมที่ว่าด้วยเรื่องขั้น ๕ ธาตุ ๑๘ ปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ จัดเป็นเนื้อหาเชิงอภิปรัชญา”^{๑๙} ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความลุ่มลึกในเนื้อหาของพุทธศาสนาในภาค “พระอภิธรรม” นอกจากนั้นยังช่วยเน้นย้ำให้พุทธบริษัทได้ตระหนักรู้ด้วยพุทธิปัญญาว่า พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญในเรื่องอภิปรัชญาเพียงใด เราอาจสรุปนัยสำคัญของประเด็นนี้ด้วยคำกล่าวของ วิทย์ วิศทเวทย์ ที่ว่า “ปัญหาทางอภิปรัชญานี้ศาสนาพุทธไม่สนใจนักที่จะพิจารณาหาคำตอบ”^{๒๐} ซึ่งทำให้

^{๑๘} ที.สี (ไทย) ๙/๑/๑.

^{๑๙} พระมหาสมจินต์ สมมาปถโย (วันจันทร์), **พุทธปรัชญา สารและพัฒนการ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๓๗.

^{๒๐} วิทย์ วิศทเวทย์, **ปรัชญาทรรศน์ : พุทธปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๘.

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า พระพุทธองค์ไม่ตรัสตอบคำถามเชิงอภิปรัชญา (อพยากตปัญญา) แต่ทรงสอนเนื้อหาทางอภิปรัชญา มี ชั้นธและธาตุ เป็นต้น

เหตุผลที่ทำให้พุทธศาสนาปฏิเสธแนวคิดเรื่องปฐมธาตุ มีอยู่ ๔ ประการด้วยกันคือ (๑) พุทธศาสนาไม่ใช่เทวนิยม ดังนั้นจึงมีพื้นฐานความคิดที่อิงตามธรรมชาติอย่างแท้จริง ไม่มีพระเจ้าผู้สร้างใดๆ (๒) ปฐมธาตุขัดแย้งกับหลักปฏิจสมุปบาท ปฐมธาตุคือธาตุลำดับที่ ๑ ที่ต้องเกิดขึ้นอย่างโดดเดี่ยวก่อนธาตุอื่นๆ ดังนั้นจึงขัดกับหลักปฏิจสมุปบาทที่อธิบายว่าสรรพสิ่งล้วนอิงอาศัย และเป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน (๓) ปฐมธาตุขัดแย้งกับหลักสามัญญลักษณะ เพราะมีลักษณะที่เที่ยงแท้ ไม่แปรเปลี่ยน ตั้งอยู่โดดเดี่ยว เป็นตัวตน และ (๔) ธาตุ มีอาจแบ่งแยกได้ ดังคำอธิบายในเชิงอภิธรรม มีอวินิพโยกรูป และรูปกลาปเป็นต้น สามารถสรุปได้ว่า “พุทธปรัชญาปฏิเสธการมีอยู่ของปฐมธาตุ” ไม่ว่าจะระดับชีวิต โลก และเอกภพ ซึ่งปัญหาเหล่านี้เป็นที่ทราบกันดีว่าพระพุทธเจ้าทรงไม่ตอบและไม่พยากรณ์ แต่ก็มีปรากฏในคำสอนบางแห่งเช่นในสังคหาลงคกถาบทที่ ๓ หัวข้อธาตุ^{๒๑} กล่าวถึงการสังเคราะห์ธาตุ ๑๘ เข้ากับชั้นธ อายตนะและธาตุ ทั้งในระดับธาตุเดี่ยว กับระดับหลายธาตุประกอบกัน จากแนวคิดดังกล่าวนี้บางคนอาจเข้าใจผิดได้ว่าพุทธปรัชญาเป็นปรัชญาแบบสสารนิยมนิยม เพราะยอมรับในความมีอยู่ของธาตุทั้งในระดับจุดเริ่มต้นของชั้นธ ๕ และกระบวนการดำเนินไปของชั้นธ ๕ อันมีความเกี่ยวข้องกับธาตุทั้งสิ้น การสุดโต่งทางความคิดซึ่งคนทั่วไปมักจะมีแนวโน้มเอียงที่จะเป็นเช่นนั้น เช่นอย่างง่าย ๆ ก็คือ เรื่องวัตถุกับจิต ว่าอะไรมีจริง พวกหนึ่งจะเอียงสุดว่าวัตถุเท่านั้นมีจริง อีกพวกหนึ่งก็เอียงสุดว่าจิตเท่านั้นมีจริง จนกระทั่งในปรัชญาตะวันตกได้มีการบัญญัติกันว่า เป็นพวกวัตถุนิยมหรือสสารนิยม กับพวกจิตนิยม แต่ในพุทธปรัชญานั้นเราจะเห็นว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้บัญญัติเช่นนั้น คือ มิใช่เป็นจิตนิยม หรือเป็นวัตถุนิยม ไปสุดทางแต่อย่างใดแต่ในพุทธปรัชญามีทั้งนามและรูป ซึ่งเรียกรวมเข้าด้วยกันเป็นคำเดียวว่า นามรูป พระพุทธเจ้าเห็นความสำคัญของทั้งจิตและทั้งวัตถุว่ามีทั้งสองอย่าง แต่มีอย่างอิงอาศัยเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ความแตกต่างเรื่องธาตุในพุทธปรัชญากับปรัชญาสำนักอื่นๆ สามารถสรุปได้ดังนี้

ปฐมเหตุ (First element) กล่าวคือ ตัวร่วมของสรรพสิ่งทั้งหลายในจักรวาล ธาเลส (Thales) บิดาแห่งปรัชญากรีกเห็นว่า “น้ำ คือปฐมธาตุ เพราะสามารถดำรงอยู่ได้ทั้งสถานะที่เป็นของแข็ง ของเหลว และก๊าซ” นักปรัชญากรีกท่านอื่นๆ เห็นว่าปฐมธาตุคือ ดินบ้าง ลมบ้าง หรือ ดิน น้ำ ลม ไฟ รวมกันบ้าง แต่นักปรัชญากรีกที่สำคัญอีกท่านหนึ่งคือ เดโมครีตัส (Democretus) เห็นว่า “ปฐมธาตุ คือ อะตอม (Atom)” ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถแยกย่อยต่อไปอีกได้ แต่ที่ชนะเรื่อง “สสารนิยม” ก็ไม่อาจไปไกลได้มากกว่านี้มากนักนับสหัสวรรษ เนื่องจากความรู้ทางวิทยาศาสตร์ของมนุษย์ยังมีอยู่อย่างจำกัด

^{๒๑} อภิ.ธ. (ไทย) ๓๖/๓๑-๓๘/๑๐-๑๒.

สสารนิยมตั้งต้นจากทัศนะที่ว่า “สิ่งที่เป็นจริงจะต้องสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย สิ่งที่เราสัมผัสได้เป็นสิ่งที่จริงแท้เพียงโลกเดียว โลกแห่งนามธรรมมีเพียงในความคิด หรือความฝันของมนุษย์เท่านั้น มันจึงไม่มีอยู่จริง ชีวิตของมนุษย์มีเพียงความจริงทางด้านสรีระร่างกายเท่านั้น สิ่งที่เราเรียกว่า “จิต” ไม่มีอยู่จริง จิตเป็นเพียงปฏิกิริยาทางชีวเคมีที่เกิดจากความสลับซับซ้อนของร่างกายเท่านั้น สรีระร่างกายของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงสร้างทางสมอง มีความละเอียดอ่อนและสลับซับซ้อนมาก มันซับซ้อนมากจนกระทั่งเราคิดว่าเรามี “จิต” แต่จิตก็หาไม่มีอยู่ไม่ ความจริงของมนุษย์ก็คือความจริงทางด้านร่างกายเท่านั้น ดังนั้นในแง่นี้มนุษย์จึงเป็นหุ่นยนต์ชนิดหนึ่ง แต่เป็นหุ่นยนต์ทางชีวเคมี ซึ่งอาจผ่าตัดเปลี่ยน “อะไหล่” ได้

พุทธปรัชญาจะมีทฤษฎีความรู้ (Epistemology) ที่ใกล้เคียงกับปรัชญา “สสารนิยม” กล่าวคือ พุทธศาสนายอมรับว่ามนุษย์สัมผัสและรับรู้โลกภายนอกโดยผ่านทางประสาทสัมผัส (อายตนะ) คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย (ที่รับรู้รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส) แต่พุทธศาสนาก็ยอมรับอีกเช่นกันว่ามนุษย์มีอายตนะที่ ๖ คือ ใจ (ที่รับรู้ “ความรู้สึกรู้สึกคิด”) และใจของมนุษย์นั้นเป็นสิ่งที่สามารถพัฒนาให้สูงส่งได้จนกระทั่งสามารถพ้นทุกข์ได้

จิตนิยม (Idealism) เป็นกลุ่มนักปรัชญาที่มีความเชื่อว่า ความจริงของปฐมธาตุมีอยู่อย่างเดียว มีลักษณะเป็นนามธรรม ไม่สามารถจับต้องและมองเห็นได้สิ่งนั้นคือ “จิต” โดยถือว่า สรรพสิ่งในจักรวาล เมื่อค้นหาความแท้จริงให้ถึงที่สุดแล้ว จะมีสภาพเป็นจิต หรือนามธรรม

๔.๒ ไตรลักษณ์กับแนวคิดจิตนิยม

๔.๓.๑ กฎไตรลักษณ์

คำว่า ไตรลักษณ์ มาจากคำ ๒ คือ คำว่า ไตร + ลักษณะ ภาษาบาลีว่า ตี + ลกฺขณานิ คำว่า ไตร หรือ ตี แปลว่า ๓ คำว่า ลักษณะ หรือ ลกฺขณานิ แปลว่า อาการ หรือ ลักษณะ ดังนั้นเมื่อนำคำทั้งสองมารวมเข้ากันแล้วก็จะได้ คำว่า ไตรลักษณ์ หรือ ตีลกฺขณานิ ซึ่งแปลว่า ลักษณะ ๓ อย่างคือ อนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ อนัตตา ความไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ตรงกับภาษาอังกฤษว่า (Three characteristics of existence) แปลว่า ลักษณะ ๓ อย่าง ซึ่งหมายถึงลักษณะของสิ่งทั้งหลายทั้งที่เป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรม

ไตรลักษณ์ หมายถึง ลักษณะที่เป็นสามัญทั่วไป ๓ ประการ คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความมิใช่ตัวตน^{๒๒}

^{๒๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐-๒๔/๒๗-๓๑.

ไตรลักษณ์ หมายถึง ลักษณะ ๓ ประการ แห่งสังขารธรรมทั้งหลาย Tilakkhana : The three characteristics)

- ๑) อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง Aniccatā : impermanence transiency.
- ๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ Dukkhatā : state of suffering or being oppressed.
- ๓) อนตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน Anattatā : soullessness notself.

ไตรลักษณ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญญลักษณ์ คือ ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารธรรมทั้งปวง Sāmaññalakkhana : the three common characteristics.^{๒๓}

นักปรัชญาในทุกๆ ยุคต่างก็ให้ความสำคัญต่อการแสวงหาความจริงในเรื่องโลกและจักรวาล สากลโลกเป็นเรื่องของความสนใจอันดับหนึ่ง เพราะเป็นเรื่องที่ทำให้ศึกษาหาคำตอบว่ามาอย่างไร จากไหน ประกอบด้วยอะไร และจะเป็นไปอย่างไรต่อไป ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะปัญหาทางอภิปรัชญา (Metaphysics) เพราะคำถามทั้งหมดมุ่งตรงไปยังสิ่งที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ หรือสิ่งที่ประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ไม่สามารถเข้าถึงได้ เป็นการคาดคะเนหรือคาดเดา โดยก็ต้องอาศัยการตั้งสมมติฐาน แล้วหาความจริงโดยอาศัยเหตุผล เชิงตรรกะเข้าไปค้นหาแล้วจะได้ความจริงมาชุดหนึ่ง ซึ่งความจริงเหล่านี้ก็เกิดจากการคาดคะเนหรือคาดเดาของกลุ่มทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง ซึ่งปัญหาเหล่านี้มีมาก่อนสมัยพุทธกาล และในสมัยของพระพุทธเจ้าก็ปรากฏว่ามีนักปราชญ์เข้ามาถกปัญหาดังกล่าวกับพระพุทธเจ้าและพระสาวก ดังปรากฏในสามัญญผลสูตร^{๒๔} ว่ามีทัศนะแนวคิดเกี่ยวกับปัญหาทางอภิปรัชญา ดังปรากฏแก่พระเจ้าอชาตศัตรูผู้เกิดความสงสัยและแสวงหาเจ้าลัทธิที่จะทำให้พระองค์คลายจากความสงสัยนั้นได้ ซึ่งในสมัยของพระองค์ปรากฏเจ้าลัทธิที่มีทัศนะและแนวคิดที่แตกต่างกันถึง ๖ ลัทธิ พอสรุปทัศนะทางอภิปรัชญาได้ดังนี้ ทัศนะทางอภิปรัชญาในสามัญญผลสูตรที่ถกเถียงและแสวงหาคำตอบหลักๆ เกี่ยวกับเรื่อง บุญ-บาป ความดี-ความชั่ว นรก-สวรรค์ โลกนี้-โลกหน้า มีจริงหรือไม่ ถือเป็นปัญหาทางอภิปรัชญาที่ว่าด้วยความมีอยู่จริง ซึ่งในขณะนั้นได้มีแนวคิดมากมายเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว ต่างละแนวคิดก็อ้างเหตุผลสนับสนุนแนวคิดของตนเอง และในพรหมชาลสูตรสูตรที่เปรียบเหมือนข่ายอันประเสริฐที่ครอบคลุมอย่างกว้างขวาง คือกล่าวถึงลัทธิ^{๒๕} เป็นพระสูตรแรกของพระสูตรตันตปิฎก ว่าด้วยข่ายอันประเสริฐครอบคลุมเครือข่ายของเหล่าทฤษฎีทั้งหลายของสมณพราหมณ์ในสมัยนั้น ที่ต่างติดข้องอยู่ภายใต้ข่ายทฤษฎีของตนเอง ไม่สามารถหลุดพ้นจากโครงข่ายไปได้ โดยกล่าวถึงทฤษฎีทั้ง ๖๒ ประการ คือ พวกหนึ่งเห็นว่า มีตลอดไป เทียงนिरันดร (อัตถิตา, สัสสตะ) ส่วนอีกพวกหนึ่ง เห็นว่า ขาดสูญ ไม่นิรันดร (นัตถิตา, อจฺเจตะ) ขณะที่พุทธศาสนาเป็นมัชฌิมนธรรม

^{๒๓} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๙.

^{๒๔} ที.สี (ไทย) ๙/๑๕๐/๔๘.

^{๒๕} ที.สี (ไทย) ๙/๑/๑.

หรือ ธรรมสายกลางไม่ใช่ทั้งสองอย่างข้างต้น พระพุทธเจ้าทรงสอนหลัก “ปฏิจจนสมุปบาท” หรือ “อิทัปปัจจยตา” สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นหรือดับไป เพราะมีเงื่อนไขและหมดเงื่อนไข จะชี้ชัดลงไปตายตัวไม่ได้ (อนัตตา) แล้วแต่สาเหตุและปัจจัย เช่น ถ้าตอบว่า “เกิด” ก็เป็นมิจฉาทิฎฐิ (สัสสตะ) ถ้าตอบว่า “ไม่เกิด” ก็เป็นมิจฉาทิฎฐิ (อุจเฉตะ) ซึ่งแนวคิดดังกล่าวสรุปลงเหลือ ๒ คือ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สิ้นสุดหรือไม่มีที่สิ้นสุด แนวคิดดังกล่าวนี้ไม่ได้มีเฉพาะในอินเดียเท่านั้น นักคิดในโลกฝ่ายตะวันตกก็ประสบกับปัญหาทางอภิปรัชญาเหล่านี้เช่นกัน เมื่อมนุษย์เกิดความสงสัยว่าโลกนี้จะเป็นไปอย่างไร ก็เกิดคำถามอีกชุดว่าโลกนี้มีที่มาอย่างไร ในการค้นหาความจริงในเรื่องดังกล่าวนี้ นักปรัชญาต่างได้คำตอบที่แตกต่างกันออกไป เช่น ฝ่ายจิตนิยม (Idealism) ต่างก็ให้ความสำคัญกับพระเป็นเจ้าที่เป็นต้นกำเนิดและผู้ควบคุมทุกสิ่งในจักรวาล ส่วนฝ่ายสสารนิยม (Materialism) ถือว่าต้นกำเนิดของโลกและจักรวาลนั้นเป็นเพียง การรวมตัวกันของธาตุต่างๆ ในส่วนที่พอเหมาะ เมื่อธาตุทั้งหลายแยกจากกันก็ไม่มีอะไรคงอยู่ ดังนั้นแล้วการมีอยู่ของโลกที่จะเที่ยงหรือไม่เที่ยง จะมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ก็ต้องอาศัยหลักของตรรกะเข้าไปตรวจสอบ เพื่อให้สมมุติฐานที่ตัวเองตั้งไว้นั้นถูกต้องที่สุด

แนวคิดดังกล่าวมาจะเห็นได้ว่าทั้งสองฝ่ายมีความเห็นของโลกและความจริงแตกต่างกัน แต่สิ่งหนึ่งที่หลายสำนักเห็นตรงกันก็คือความจริงเป็นสิ่งเที่ยงแท้ ฝ่ายจิตนิยม (Idealism) เป็นกลุ่มนักปรัชญาที่มีความเชื่อว่า ความแท้จริงของปฐมธาตุมีอยู่อย่างเดียว มีลักษณะเป็นนามธรรม ไม่สามารถจับต้องได้ มองเห็นไม่ได้ สิ่งนั้นคือ “จิต” โดยถือว่าสรรพสิ่งในจักรวาลเมื่อค้นหาความแท้จริงให้ถึงที่สุดแล้ว จะมีสภาพเป็นจิตหรือนามธรรม ส่วนฝ่ายสสารนิยม (Materialism) ทศณะที่ว่าสสาร หรือพลังงาน เป็นเครื่องกำหนดลักษณะพื้นฐานของสิ่ง หรือเหตุการณ์ทั้งหลาย แต่สสารเท่านั้นเป็นภาวะที่มีอยู่จริง นอกจากสสารแล้วย่อมไม่มีอะไรอื่นอีก พลังงานคือแบบรูปอย่างหนึ่งของสสาร จิตคือปรากฏการณ์ในมันสมอง ความแท้จริงอันติมะ (Ultimate reality) จึงเป็นสิ่งที่มิเื้อแสดงการกินที่ (Spatial)^{๒๖} จากแนวคิดดังกล่าวมาแล้วนั้นพุทธปรัชญาได้เสนอความจริงที่ว่าด้วยความไม่เที่ยง (อนิจจัง) ว่าทุกสิ่งบนโลกนี้มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่มีสภาพใดที่จะคงอยู่ถาวร ดังนั้นความจริงก็เป็นความจริงในบางช่วงเวลาเท่านั้น (สมมติสัจจะ) ส่วนความจริงที่จริงแท้คือความว่าง (อนัตตา) เป็นความจริงที่อยู่เหนือประสาทสัมผัส เป็นความจริงขั้นสูงสุดในพุทธปรัชญา เรียกว่า ปรมาตสัจจะ จากแนวคิดดังกล่าวนี้พุทธปรัชญาได้เสนอหลักไตรลักษณ์ หรือสามัญญลักษณะ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

พุทธปรัชญาพระพุทธรองค์ทรงยกขึ้นแสดงในฐานะเป็นหลักความจริงทั่วไปแก่สิ่งทั้งปวงที่ตกอยู่ภายใต้กฎของพระไตรลักษณ์โดยมีลักษณะ ๓ ประการ (Three characteristics) คือ อนิจจัง

^{๒๖} อ่างแล้ว, สมัคร บุรวาศ, ปัญญา จุดกำเนิดและกระบวนการพัฒนาทางปัญญาของมนุษยชาติ,

ทุกขัง อนัตตา เป็นลักษณะที่เป็นสากลของสิ่งทั้งหลาย^{๒๗} เพราะสิ่งทั้งหลายทั้งหมดในจักรวาลนี้ทั้งที่เป็นรูปธรรมนามธรรม ย่อมประกอบด้วยลักษณะทั้ง ๓ ประการ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้เป็นลักษณะของสังขตธรรมทั้งสิ้น แต่ละลักษณะจะมีความเกี่ยวข้องกันเมื่อรู้ลักษณะใดลักษณะหนึ่งก็จะสามารถที่จะเชื่อมโยงสาวไปยังลักษณะอื่นได้อีกแต่โดยทั่วไป กล่าวคือ

๑) อนิจจลักษณะ (Impermanence) คือ สภาวะของความไม่เที่ยงแท้แน่นอนไม่สามารถดำรงสภาพเดิมให้คงทนอยู่ได้นานถาวร ไม่มีธรรมชาติใดที่ยั่งยืนอยู่ได้ตลอดกาล เช่นรูปร่างหน้าตาจิตใจของคนเรามีการเปลี่ยนแปลงมาตลอดตั้งแต่เกิด จากสภาพทารกไปสู่หนุ่มสาว วัยจะเปลี่ยนแปลงไปสู่วัยกลางคนและวัยชรา ซึ่งลักษณะความเจริญเติบโตทางร่างกายและจิตใจจะไม่มีลักษณะเหมือนเดิมตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิ ธรรมชาติมนุษย์ประกอบขึ้นด้วย ร่างกาย (รูปขันธ) และจิตใจ (นามขันธ) สิ่งที่เกิดขึ้นจากหลายสิ่งมาเป็นองค์ประกอบกันเช่นนี้ เรียกว่า สังขตธรรม (Compounded thing) รูปขันธและนามขันธเป็นสังขตธรรม รูปกายเจริญอยู่ได้ด้วยมีอาหารเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงสร้างเนื้อหนังและโลหิตมาหล่อเลี้ยง นามขันธคือส่วนที่เป็นจิตใจ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร อารมณ ความรู้สึกนึกคิดความจำการรับรู้ที่เกิดขึ้นได้ เพราะมีผัสสะเกิดขึ้น จิตจึงเป็นสังขตธรรมด้วย และสิ่งที่เป็นสังขตธรรมย่อมมีการดำรงอยู่เพียงชั่วคราวช่วยยาม ไม่สามารถรักษาสภาพเดิมไว้ได้ถาวรย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาล สิ่งที่ยั่งยืนเกิดมาเกิดการเกิดขึ้น เรียกว่า อุปาทะ มีการดำรงชีวิตอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งเรียกว่า ฐิติ และมีการสลายแปรเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เรียกว่า วยะ เป็นวัฏจักรภาวะที่เป็นเช่นนี้เรียกว่า อนิจจลักษณะ

๒) ทุกขลักษณะ (Stress and Conflict) คือ ลักษณะโดยธรรมชาติที่สิ่งทั้งหลาย ที่เป็นสังขตธรรม จะต้องมีการเสื่อมการดับสลาย คำว่า ทุกข์ ตามพจนานุกรม Palienglish dictionary ของสมาคมบาลีปกรณ์ (PTS) ทุกขะ มาจากคำอุปสรรคว่า ทุ + ก หรือ ข ซึ่งมาจากคำว่า ขม แปลว่า ทน (to last) ซึ่งแปลว่า สภาพที่ทนได้ยาก หมายถึง สิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นมาแล้ว ไม่สามารถจะดำรงคงที่อยู่ตามสภาพเดิมได้ตลอดกาล เพราะสิ่งทั้งหลายต้องเปลี่ยนแปลง สิ่งทั้งหลายจึงทนอยู่ตามสภาพเดิมได้ยาก ซึ่งเรียกว่าทุกข์ อันเป็นผลมาจากอนิจจัง^{๒๘} องค์ประกอบที่ทำให้เกิดจิต ได้แก่อายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ล้วนแต่เป็น สังขตธรรม ไม่สามารถคงสภาพเดิมอยู่ได้อย่างถาวร มีสามัญญลักษณะทุกขจิตมีความเป็นทุกขลักษณะด้วย

^{๒๗} Chinchore Mangala R, *Anatta/Anatmata: An Analysis of Buddhist Anti-Substantialist Crusade*, (Indian Books Center: Delhi India, 1995), p.44.

^{๒๘} Rhys Davids, William T.W., *Pali English Dictionary*, (Munshiram:Manoharlal Publishers Pvt. Ltd, 1989), p. 324.

ทุกขตา ในที่นี้หมายถึงเอาส่วนที่เกี่ยวกับมนุษย์เท่านั้น ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ชั้น ๕ มีกระบวนการเป็นไปในทางที่เจริญและเสื่อม โดยอิงอาศัยทุกข์เป็นตัวเหตุฝ่ายเหตุและในขณะเดียวกัน เป็นทั้งตัวผลไปพร้อมกัน จึงเชื่อว่านอกจากทุกข์แล้วไม่มีอะไรเกิดและดับ ดังที่พระภิกษุณีวชิรากล่าวไว้ว่า ทุกข์เท่านั้นที่เกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นที่ตั้งอยู่และดับไป นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ^{๒๙}

๓) อนัตตลักษณะ (Soullessness หรือ Non-Self) คือ ลักษณะที่ไม่มีความเป็นตัวตนได้อย่างถาวรของสิ่งที่เป็นสังขตธรรม เรียกว่าเป็นอนัตตา สิ่งต่างๆ ล้วนเป็นสังขตธรรมที่มนุษย์สมมุติชื่อขนานนามบัญญัติเรียกเป็นตัวตนต่างๆ นานา โดยสภาพแท้จริงแล้วไม่มีสิ่งใดที่เป็นแก่นสารตัวตนได้อย่างมั่นคงถาวรเลย ชื่อที่เรียกสิ่งต่างๆ นั้นมิได้ชี้ให้เห็นถึงตัวตนหรือสภาพที่แท้จริงที่ถาวรของสิ่งเหล่านั้นเลย หากแต่เป็นเพียงสมมุติสัจจะดำรงอยู่ภายในขอบเขตของเหตุปัจจัยที่มาประชุมพร้อมกันให้ปรากฏเป็นตัวตนขึ้นภายใต้เงื่อนไขของสิ่งแวดล้อม เช่น อุณหภูมิที่พอเหมาะกาลเวลา (อายุขัย) ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ ร่างกายและจิตใจของมนุษย์เรานั้นเอง ร่างกายของมนุษย์ประกอบด้วยการรวมตัวของเนื้อ กระดูก เอ็น ที่เมื่อสลายก็คือ ธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ เมื่อจะชี้ให้เห็นชัดว่าอะไรคือตัวเราที่แท้จริงเราก็จะหาไม่พบ จิตใจเองก็เช่นกันพระพุทธศาสนากล่าวว่า จิตมีความเป็นไปเป็นกระแสอายตนะ แต่ไม่อาจกล่าวต่อไปว่าจิตคือส่วนที่เป็นหู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ อย่างใดอย่างหนึ่งแน่นอน เพราะเมื่อแยกแต่ละส่วนออกแล้ว จิตก็มิได้มีเหลือทิ้งให้เห็นเป็นตัวตนแก่นแท้ถาวร จิตจึงมีสภาพเป็นอนัตตา คำสอนเรื่อง อนัตตา นี้เป็นผลทางธรรมชาติแห่งการวิเคราะห์ชั้น ๕ ซึ่งเป็นส่วนประกอบอันสำคัญของชีวิตมนุษย์^{๓๐}

กฎไตรลักษณ์เป็นกฎเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัว เป็นกฎธรรมดาสามัญที่มีอยู่ในธรรมชาติ และสรรพสิ่งที่อยู่ในกฎเกณฑ์ของธรรมชาติไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ สรรพสิ่งล้วนตกอยู่สภาวะของหลักการนี้ด้วยเหตุว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่ในรูปของกระแส ส่วนประกอบแต่ละอย่าง ล้วนประกอบขึ้นจากส่วนประกอบอื่นๆ ย่อยลงไป แต่ละอย่างไม่มีตัวตนของมันเอง มีการเกิดดับสืบทอดกันไป ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่อยู่ในอำนาจตัวตน Jacobson Nolan Pliny ได้เขียนเกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ในหนังสือ เรื่อง Understanding Buddhism ว่า “คำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่า ความจริงเป็นกระบวนการทางสังคมอาศัยส่วนประกอบซึ่งแยกได้ ๒ ส่วน ได้แก่ ความเป็นอิสระและธรรมชาติ ที่เกิดขึ้นเองตามสภาวะถึงแม้จะมีเหตุการณ์อยู่ในความยั่งยืนถาวรของชีวิต นั้นเป็นเพียงสมมุติ แต่

^{๒๙} ส.ส., (ไทย), ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

^{๓๐} Venerable Rahula W, *What The Buddha Taught*, (Bangkok Thailand: Haw Trai, 1990), p.52.

แนวคิด (Concept) ของหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับ อนิจจัง คือความไม่เที่ยง”^{๓๑} สิ่งทั้งหลายที่เราดูเราเห็นนั้นล้วนแต่มีความเกิดขึ้นและความแตกสลายอยู่ภายในตลอดเวลาแต่ความเกิดดับนั้น เป็นไปอย่างหมุนเนื่องติดต่อกันรวดเร็วมาก คือ เกิด-ดับ-เกิด-ดับ-เกิด-ดับ ความเป็นไปต่อเนื่องอย่างรวดเร็วยิ่งนั้นทำให้เรามองเห็นเป็นว่าสิ่งนั้นอยู่คงที่ถาวร เป็นอย่างหนึ่งอย่างเดิมไม่มีความเปลี่ยนแปลง เหมือนอย่างตัวเราเองหรือคนใกล้เคียงอยู่ด้วยกัน มองเห็นกันเสมือนว่าเป็นอย่างเดิมไม่เปลี่ยนแปลง แต่เมื่อเวลาผ่านไปนานสังเกตุหรือไม่เห็นกันนานๆ เมื่อพบกันอีกจึงรู้ว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงไปแล้วจากเดิม แต่ความเป็นจริงความเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาที่ละน้อยและต่อเนื่องจนไม่เห็นช่องว่าง การตรวจสอบจริงแท้เกี่ยวกับสิ่งทั้งหลายนั้นเมื่อเราใช้เครื่องมือหรือวิธีการที่ต้องมากำหนดแยกมนสิการเห็นความเกิดขึ้นและความดับไป จึงจะประจักษ์ความไม่เที่ยงแท้ ไม่คงที่ เป็นอนิจจัง คำสอนเรื่องไตรลักษณ์ เป็นคำสอนสากลใช้กับทุกสิ่งทุกอย่าง แต่พระพุทธองค์ทรงเน้นสอนไตรลักษณ์ ที่เป็นลักษณะเกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์ที่ประกอบด้วยรูปธรรมและนามธรรมเพราะคำสอนของพระพุทธองค์ เป็นสัจธรรมของชีวิตที่สอนให้มนุษย์รู้ชีวิตตามความเป็นจริง แล้วดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับความจริง เพื่อนำชีวิตไปสู่ความพ้นทุกข์ที่เรียกว่าพระนิพพาน ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต^{๓๒}

สรุปได้ว่าเรื่องความไม่เที่ยงของสรรพสิ่งทั้งหลายนั้น เคยมีสอนอยู่ก่อนพระพุทธเจ้า แต่ไม่ได้ขยายความให้ลึกซึ้งเหมือนของพระองค์ เรื่องความทุกข์ก็เหมือนกัน มีการสอนมาแล้วแต่ไม่ลึกซึ้งถึงที่สุด ไม่ประกอบด้วยเหตุผล และไม่สามารถชี้วิธีดับทุกข์ที่สมบูรณ์จริงๆ ได้ เพราะยังไม่รู้จักความทุกข์อย่างเพียงพอเท่ากับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ส่วนเรื่องความไม่ใช้ตัวตนนี้ มีสอนเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ข้อนี้เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าผู้ที่รู้จักว่าอะไรเป็นอะไรถึงที่สุดเท่านั้น จึงจะรู้ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่ตัวตนไม่ใช่ของตน โดยทรงมีวัตถุประสงค์ชี้ให้เห็นถึงคุณค่าในด้านการวางใจต่อสังขารคือโลกและชีวิต เพื่อให้รู้เท่าทันว่าสิ่งทั้งหลายซึ่งเป็นสภาพปรุงแต่งล้วนไม่เที่ยงยั่งยืนต้องเปลี่ยนแปลงแปรปรวนไป ไม่อาจคงสภาพเดิมอยู่ได้ มีใช้ตัวตนที่จะบังคับบัญชาให้เป็นไปได้ตามความปรารถนา มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยและเป็นธรรมดาของมันอย่างนั่นเอง เมื่อรู้เช่นนี้แล้วจะมีท่าทีของจิตที่ถูกต้อง ไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งหลาย แม้สิ่งทั้งหลายที่พบเห็นเกี่ยวข้องจะแปรปรวนเสื่อมสลายพลัดพรากสูญหายไป จิตใจก็ไม่ถูกครอบงำยับยั้งบีบคั้น ยังคงปลอดโปร่ง ผ่องใส เบิกบานอยู่ได้ด้วยปัญญาที่รู้เท่าทันธรรมดา คุณค่าข้อนี้เน้นความหลุดพ้นเป็นอิสระของจิตใจ เป็นโลกุตตระเรียก

^{๓๑} Jacobson Nolan Pliny, *Understanding Buddhism*, Southern Illinois University Press Carbondale and Edwardsville, 1986, p.49.

^{๓๒} Nayanaponika Mahathera, *The Road to Inner Freedom*, Buddhist Publication Society Kandy Sri Lanka, 1982, p.77.

ง่าย ๆ ว่าคุณค่าด้านการทำจิต พุทธปรัชญาแสดงกฎไตรลักษณ์เพื่อปฏิเสธตัวตนเป็นการปฏิบัติ ความคิดและความเชื่อถือดั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์โดยสิ้นเชิง ที่สอนว่าในตัวมนุษย์มีสิ่งอันเที่ยงแท้ ไม่เปลี่ยนแปลงดำรงอยู่เป็นแกนกลางของชีวิต สิ่งดังกล่าวนี้เรียกว่า อตตหรืออาตมัน เมื่อคนตาย ร่างกายเท่านั้นที่เสื่อมสลายแตกดับ ส่วนอาตมันซึ่งเป็นวิญญาณของร่างกายจะไม่แตกดับไปด้วย แต่จะออกจากร่างกายเก่าไปเกิดใหม่ในร่างกายใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าจากชุดเก่าไปสวมเสื้อผ้าชุดใหม่ ในเรื่องนี้พุทธปรัชญาตอบคำถามเรื่องของชีวิตหรือขันธ ๕ ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวต่อไปในประเด็นที่ว่าด้วยชีวิตเป็นอยู่อย่างไร

๔.๒.๒ ชีวิตเป็นอย่างไร

พุทธอภิปรัชญาที่ว่าด้วยความจริงของชีวิตหรือขันธ ๕ นั้นว่ามีอยู่จริงหรือไม่ มีอยู่อย่างไร เที่ยงหรือไม่เที่ยงนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าพุทธปรัชญาได้ตอบคำถามนี้จากประเด็นที่ว่าด้วย ขันธ ๕ เป็นอย่างไร หลักคำสอนพุทธปรัชญาที่ว่าสิ่งทั้งหลายเกิดจากส่วนประกอบต่างๆ มาประชุมกันเข้า ตามหลักขันธ ๕ ที่ว่าสิ่งทั้งหลายเกิดจากส่วนประกอบต่างๆ มาประชุมกันเข้า หรือมีอยู่ในรูปของการรวมตัวเข้าด้วยกันของส่วนประกอบต่างๆ นั้น และเมื่อประกอบเข้าด้วยกันแล้ว ก็เกิดเป็นรูปเป็นร่าง คมกันอยู่เหมือนเมื่อเอาวัตถุต่างๆ มารวมกัน เป็นเครื่องอุปกรณ์ต่างๆ ส่วนประกอบแต่ละอย่างๆ ล้วนเกิดขึ้นจากส่วนประกอบอื่นๆ ย่อยลงไป แต่ละอย่างไม่มีตัวตนของมันเอง เป็นอิสระล้วนเกิดดับต่อกันไปเรื่อยๆ ไม่เที่ยง ไม่คงที่^{๓๓}

พุทธปรัชญาใช้วิธีการแบบ วิภังชวาทิ คือ มีปกติกล่าวจำแนกแยกแยะ ไม่ดึงไปในฝ่ายใด ฝ่ายหนึ่ง คือ ฝ่ายขาดสูญ (อุทเฉทวาท) หรือฝ่ายเที่ยง (สัสสตวาท) ในการตอบปัญหาทางอภิปรัชญา ซึ่งตรงกับงานวิจัยของ ชาญนรงค์ บุญหนุน ที่กล่าวถึงทฤษฎีความเป็นจริงในพุทธปรัชญาเถรวาทว่า ไม่สามารถจัดเข้าในทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง คือ ทฤษฎีความเป็นจริงแบบสมนัย ทฤษฎีความเป็นจริงแบบสหนัย ทฤษฎีความเป็นจริงแบบปฏิบัตินิยม ตรงกันข้ามผู้เขียนเสนอว่าในพุทธปรัชญาเป็นทฤษฎีความเป็นจริงแบบวิภังชวาทิ คือ ทฤษฎีความเป็นจริงที่ว่าด้วยการกล่าว จำแนก แยกแยะ^{๓๔}

พุทธปรัชญากล่าวว่าส่วนประกอบของชีวิตได้แก่ ขันธ ๕ หรือเท่ากับขันธ ๕ ดังปรากฏในวชิราสูตร ว่า “เมื่อขันธทั้งหลายมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ก็มีได้ เหมือนคำว่ารถมีได้ เพราะการประกอบส่วนต่างๆ เข้าด้วยกัน”^{๓๕} แสดงให้เห็นว่า ในพระพุทธศาสนาได้มองว่า มนุษย์เป็นสิ่งที่ประกอบขึ้นมา

^{๓๓} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๖๒.

^{๓๔} ชาญนรงค์ บุญหนุน, “ทฤษฎีความเป็นจริงในพุทธปรัชญาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร ดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า บทคัดย่อ.

^{๓๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

ด้วยชั้น ๕ อย่าง ซึ่งก็เหมือนกับรถ ประกอบขึ้นด้วยองค์ประกอบต่างๆ เช่น ล้อ เพลา ตัวถัง เกียร์ และส่วนอื่นๆ อีกมากมาย มีพุทธพจน์ซึ่งแสดงไว้ในอุปาทาสูตรในรูปของกฎธรรมชาติ ดังนี้ “... ตถาคต (พระพุทธเจ้า) ทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้นก็ยังคงมีอยู่ เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมนิยามว่า

- ๑) สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง
- ๒) สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์
- ๓) ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา

ตถาคตตรัสรู้เข้าถึงหลักนั้นแล้ว ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผยแจ่มแจ้ง ทำให้เข้าใจง่ายว่า “สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา”^{๓๖}

ปัญหาทางอภิปรายที่ว่า มนุษย์มีจุดเริ่มต้นมาจากไหน อะไรเป็นปฐมธาตุ ชีวิตดำรงอยู่อย่างไร มีปรากฏในสังยุตตนิกายสคาถวรรค เสลาสุตตรและวชิราสุตตร ว่า

เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี ครั้นเวลาเช้าเสลาภิกษุณีครองอันตราวาสก ฯลฯ จึงนั่งพักกลางวัน ที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง ลำดับนั้นมารผู้มีบาปประสงค์จะให้เสลาภิกษุณีเกิดความกลัวความหวาด สะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้า ได้กล่าวกับเสลาภิกษุณีด้วยคาถาว่า “ใครสร้างร่างกายนี้ ผู้สร้างร่างกายอยู่ที่ไหน ร่างกายเกิดขึ้นที่ไหน ร่างกายดับที่ไหน” ลำดับนั้นพระเสลาภิกษุณีตอบว่า “ร่างนี้ ไม่มีใครสร้าง ตัวนี้ไม่มีใครบันดาล, อาศัยเหตุมันก็เกิดมี, เพราะเหตุสลายมันก็ดับ เปรียบเหมือนเมล็ดพืชอย่างใดอย่างหนึ่งที่เขาหว่านในนา อาศัยรสในแผ่นดินและยางในเมล็ดพืชทั้งสองอย่างนี้ ก็ย่อมงอกงามขึ้นได้ ฉันทใด ฉันทนั้นเหมือนกันประดาชั้น ธาตุทั้งหลาย และอายตนะทั้ง ๖ เหล่านี้ อาศัยเหตุย่อมเกิดมี เพราะเหตุสลายก็ย่อมดับไป

มารถามพระวชิราภิกษุณีว่า “สัตว์นี้ (ตัวบุคคลนี้) ใครสร้าง ผู้สร้างสัตว์อยู่ที่ไหน สัตว์เกิดที่ไหน สัตว์ดับที่ไหน พระวชิราภิกษุณีตอบว่า “นี่แน่ะมาร ท่านเชื่อหรือว่าเป็นสัตว์ (เป็นตัวบุคคล) ท่านมีความเห็น (อย่างนั้น) หรือนี่คือกองแห่งสังขารล้วนๆ จะหาตัวสัตว์นี้ไม่ได้เลย เพราะประชุมส่วนประกอบเข้าด้วยกันย่อมมีศัพท์เรียกว่า รถ ฉันทใดเมื่อชั้น (กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม) ทั้งหลายมีอยู่ก็มีสมมติเรียกว่า สัตว์ ฉันทนั้น แท้จริงทุกข์ (สภาพไม่คงตัว) เท่านั้นเกิดมี และทุกข์ก็ตั้งอยู่และเสื่อมสลายไป นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ”^{๓๗}

^{๓๖} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๗๗/๓๘๕.

^{๓๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๐-๑๗๑/๒๒๖-๒๒๘.

ไตรลักษณ์เป็นกฎธรรมชาติที่ครอบคลุมสิ่งต่างๆ ทั้งมวล โดยรวมถึงขั้น ๕ ด้วย ขั้นอันมี รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น และวิญญาณขั้น ล้วนไม่เที่ยงคือ มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เช่น รูปขั้นเปลี่ยนจากดีเป็นไม่ดี เวทนาขั้นเปลี่ยนจากสุขเวทนาเป็นทุกข์เวทนา เป็นต้น จึงทำให้มนุษย์ผู้เข้าไปยึดเป็นทุกข์คือเดือดร้อนใจ ตลอดจนเสียดายสิ่งต่างๆ เหล่านั้นไม่ยอมให้รูปเป็นรูปที่ไม่ดี ไม่ยอมรับทุกข์เวทนา เป็นต้น ดังพระพุทธองค์ตรัสไว้ในอวมุขสูตรด้วยมูลแห่งความทุกข์ว่า

“ภิกษุทั้งหลายเราจักแสดงทุกข์ และมูลเหตุแห่งทุกข์แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังทุกข์เป็นอย่างไร ก็ทุกข์คือรูป ทุกข์คือเวทนา ทุกข์คือสัญญา ทุกข์คือสังขาร ทุกข์คือวิญญาณ นี้เรียกว่า ทุกข์ มูลเหตุแห่งทุกข์ เป็นอย่างไร คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพติดเพลินและความกำหนัด มีปกติให้เพติดเพลินในอารมณ์นั้นๆ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา นี้เรียกว่ามูลเหตุแห่งทุกข์”^{๓๘} ที่ยกมานี้ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นชัดว่า พระพุทธองค์ทรงชี้บอกว่า ขั้น ๕ เป็นทุกข์ และทุกข์ก็เป็นส่วนหนึ่งของไตรลักษณ์ เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าขั้น ๕ ตกอยู่ในไตรลักษณ์ เรื่องไตรลักษณ์นี้ มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกอีกหลายแห่ง และมีเนื้อหาที่คล้ายๆ กัน เช่น มีกล่าวไว้ในอนิจจสูตร และทุกข์สูตร เป็นต้น^{๓๙}

อนึ่งในขั้น ๕ นี้ ถ้าพิจารณาให้ดีๆ จะเห็นว่าไม่มีตัวตนเป็นเพียงสมมติเท่านั้น คือ สมมติว่าเป็นรูป สมมติว่าเป็นเวทนา สมมติว่าเป็นสัญญา สมมติว่าเป็นสังขาร สมมติว่าเป็นวิญญาณ ไม่มีตัวตนที่แท้จริง จึงอาจกล่าวได้ว่าขั้น ๕ เป็นอนัตตา ขั้น ๕ ตกอยู่ในไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนที่แท้จริง มนุษย์ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าในชีวิตของตนส่วนหนึ่งต้องเผชิญกับความทุกข์ ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่ชอบแต่ถึงกระนั้นมนุษย์ก็หลีกเลี่ยงไม่ได้ และธรรมชาติของมนุษย์ในส่วนที่เกี่ยวกับทุกข์ ซึ่งว่ากันตามหลักวิชาการทางพระพุทธศาสนาแล้ว ทุกข์ของมนุษย์มีกล่าวไว้ในหลักธรรม ๒ แห่ง คือ ในไตรลักษณ์ กับในอริยสัจ

พุทธปรัชญาได้แสดงหลักของไตรลักษณ์ที่ว่าด้วย อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ซึ่งสิ่งทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรมย่อมตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์นี้ ซึ่งในบทที่ ๓ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงของขั้น ๕ อันเป็นไปตามหลักของความไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นไปด้วยอาการบีบคั้น (ทุกขัง) และสลายไปตามกาลเวลา (อนัตตา) โดยที่พุทธปรัชญาอธิบายว่าชีวิตของมนุษย์เป็นผลรวมของขั้นทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ และกล่าวถึงชีวิตว่ามี ๒ ส่วนคือกาย (Body) และจิต (Mind) ทั้งนี้ชีวิตในทัศนะพุทธปรัชญาที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เมื่อพิจารณาโดยแยกส่วนประกอบต่างๆ แล้วจะเห็นได้ว่า มนุษย์ไม่มีส่วนใดเลยที่เป็นสิ่ง

^{๓๘} ส.ช., (ไทย) ๑๗/๓๑/๔๔.

^{๓๙} ส.ช., (ไทย) ๑๗/๑๒/๒๗.

เที่ยงแท้ ในส่วนของกาย (รูป) ก็มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงภายในระบบของเซลล์ ก็จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะอย่างนี้ ในปัจจุบันนักวิทยาศาสตร์ก็พิสูจน์ได้ว่าในร่างกายนี้เซลล์มันแตกดับมากมายในหนึ่งวินาที ตรงกับคำสอนของพระพุทธเจ้าที่แสดงไว้แต่พระพุทธเจ้าพิสูจน์ด้วยปัญญาไม่ได้ใช้กล้องไม่ได้ใช้เครื่องมือวิทยาศาสตร์มาจับร่างกาย ทุกเซลล์นี้แตกสลายอยู่ขณะนั้น นี่คือการกระบวนการเกิด-ดับของรูปหรือส่วนที่เป็นรูปธรรมในชั้น ๕ นั่นเอง การเปลี่ยนแปลงไปทุกขณะไม่ได้คงทนถาวรดังพระพุทธพจน์ตรัสรับรองไว้ว่า “อีกไม่นานนัก ร่างกายนี้ก็จะจักปราศจากวิญญาณ ถูกทอดทิ้งทับถมแผ่นดินเหมือนท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ฉะนั้น” พุทธปรัชญาแสดงหลักความเป็นไปในธรรมชาติทั้งหลายของชั้น ๕ ทั้งนี้โดยมุ่งที่จะให้เกิดปัญญาความรู้แจ้งในความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์เป็นสำคัญ อันจะเป็นผลให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนด ถ่ายถอนความยึดมั่นถือมั่นในวาทะของตน (อัตตวาทุปาทาน)^{๔๐} หลุดพ้นจากทิวฏฐิ คือความตามเห็นว่าเป็นตัวตน (อัตตานุทิวฏฐิ) ได้ในที่สุด

๔.๒.๓ ทศนะวิจารณ์

แนวคิดเรื่องโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สิ้นสุดหรือไม่ เป็นปัญหาที่มีการถกเถียงและค้นหาคำตอบมาก่อนสมัยพุทธกาล ดังปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ สามัญญผลสูตร ในส่วนทิวฏฐิ ๖๒ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากหลักคำสอนของปรัชญาพราหมณ์ (ฮินดู) ในเรื่องของปฐมธาตุหรือจุดเริ่มต้นของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายแนวคิดดั้งเดิมเชื่อว่าเกิดจากการสร้างของพระเจ้า มีการดำเนินไปตามพรหมลิขิต เมื่อตายแล้วก็กลับไปรวมกับพระเจ้าหรือพรหมมัน อีกแนวคิดคือปรัชญาจรวาก (สสารนิยม) มีแนวคิดที่ว่าสิ่งมีชีวิตเกิดจากการรวมตัวกันของสสาร ดำเนินไปเพื่อแสวงหาความสุขทางร่างกาย ตายแล้วขาดสูญเป็นเพียงธาตุ (สสาร) แตกสลายเท่านั้น ซึ่งแนวคิดดังกล่าวมาปรัชญาเมธีกรีกแห่งโลกตะวันตกก็ได้เสนอแนวคิดดังกล่าวเช่นกัน คือ จิตนิยม (Idealism) ทศนะที่เน้นบทบาทสำคัญของจิตหรือจิตวิญญาณในส่วนประกอบของโลก จิตหรือสภาวะนามธรรมมีความเป็นจริงสูงสุดและมีความสำคัญกว่าวัตถุ^{๔๑} สสารนิยม (Materialism) ในทางอภิปรัชญาหมายถึงทศนะที่ถือว่าสสารเท่านั้นที่เป็นจริง ปรากฏการณ์ในรูปอื่นๆ สามารถทอนลงได้ว่าเป็นเพียงปรากฏการณ์ของสสาร^{๔๒}

^{๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๓/๑๓๗.

^{๔๑} เจษฎา ทองรุ่งโรจน์, พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย ปรัชญา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: แสงดาว, ๒๕๕๗), หน้า ๔๓๑.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖๕.

ธรรมชาตินิยม (Naturalism) ซึ่งหมายถึงแนวความคิดซึ่งยึดธรรมชาติเป็นหลัก ทักษะที่ถือว่ามนุษย์เป็นสิ่งหนึ่งในธรรมชาติ มิได้มีฐานะพิเศษเหนือกว่าสิ่งอื่นๆ เลย^{๔๓}

ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ เป็นกฎเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัว เป็นกฎธรรมดาสามัญที่มีอยู่ในธรรมชาติ และสรรพสิ่งที่อยู่ในกฎเกณฑ์ของธรรมชาติไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ สรรพสิ่งล้วนตกอยู่ภายใต้กฎธรรมดานี้ เป็นกฎสำคัญแห่งธรรมชาติซึ่งเป็นสัจธรรมที่เป็นจริงตลอดมาและตลอดไป โดยสรรพสิ่งในโลกนี้ ย่อมมีลักษณะ ๓ ประการ ดังนี้ ความเป็นของไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ความเป็นทุกข์ คือทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ความเป็นของมิใช่ตัวมิใช่ตน

แนวคิดเรื่องความเป็นของไม่เที่ยง (อนิจจัง) เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าปรัชญาสำนักอื่นกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงบางประการเท่านั้น ปรัชญาฝ่ายจิตนิยมกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงเฉพาะในส่วนของร่างกายเท่านั้น ส่วนจิตเป็นสิ่งจริงแท้เพียงอย่างเดียวที่ไม่เปลี่ยนแปลง เช่น แนวคิดปรัชญาอุปนิษัทสอนว่า การเวียนว่ายตายเกิดนี้เป็นไปตามกฎอันแน่นอน กล่าวคือวิญญาณส่วนบุคคลนั้นเมื่อปรากฏขึ้นในโลกแล้ว จะทำทางกลับคืนสู่แหล่งเดิมและเข้าร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับปรมาตมัน^{๔๔} เฮราคลิตุสกล่าวว่า ความเปลี่ยนแปลงเป็นความจริงในโลก ทั้งนี้เพราะสรรพสิ่งมีแก่นแท้ เป็นไฟที่เปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ตลอดเวลา^{๔๕} จากแนวคิดทั้งสองจะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงต่างๆ นั้นยังมีสิ่งสากลที่เที่ยงแท้ไม่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ภายใน ซึ่งแตกต่างจากพุทธปรัชญาที่แสดงเรื่องความเปลี่ยนแปลงหรือความไม่เที่ยงก็เพื่อให้เห็นว่าแท้จริงแล้วทุกสิ่งไม่อาจคงอยู่ได้อย่างถาวร โดยที่พุทธปรัชญาได้แสดงเรื่องความเปลี่ยนแปลงของชั้น ๕ ว่ารูปมีการเปลี่ยนแปลงทุกขณะ ดังได้กล่าวไว้ในบทที่ ๒ ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงของชั้น ๕ ในการแสดงเรื่องความเปลี่ยนแปลงนี้พุทธปรัชญาชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่มนุษย์ยอมรับว่าจริงแท้นั้นเป็นเพียงสมมติเท่านั้น เพราะสรรพสิ่งล้วนตกอยู่ภายใต้กฎเดียวกันทั้งหมด

แนวคิดเรื่องความเป็นของมิใช่ตัวมิใช่ตน (อนัตตา) พุทธปรัชญาถือว่าหลักอนัตตาเป็นปรมาตมสัจจะ คือเป็นความจริงอย่างปรมาตม โดยไม่ต้องให้ชาวโลกยอมรับว่าจริง เพราะมีภาวะที่เป็นจริงในตัวของมันเอง พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับสัจจะ ๒ ประการเท่าๆ กัน แม้เวลาสั่งสอนเวไนยสัตว์ก็ใช้ทั้งสมมติถกเถียงและปรมาตมถกเถียง กล่าวคือ สำหรับบุคคลที่รู้ปรมาตมถกเถียงพระองค์จะไม่สั่งสอนด้วยสมมติถกเถียงก่อน แต่จะให้รู้ปรมาตมถกเถียงก่อนแล้วตรัสสอนด้วยสมมติถกเถียงภายหลัง ในการสอน

^{๔๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘), หน้า ๗๐.

^{๔๔} อ่างแล้ว, สมัคร บุราราศ, วิชาปรัชญา, หน้า ๗๘.

^{๔๕} อ่างแล้ว, พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ปรัชญากรีก ป่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก, หน้า ๖๖.

เรื่องอนัตตานิพระพุทเจ้ามุ่งหวังให้บุคคลคลายจากความยึดมั่นในตัวตน (อัตตา) เพราะเมื่อบุคคลยึดมั่นในอัตตาก็เท่ากับไม่ยอมรับในความเปลี่ยนแปลง (อนิจจัง) จึงเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ (ทุกขัง) พุทธปรัชญาอธิบายชั้น ๕ ว่าเป็นการรวมกันของสิ่งต่างๆ ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าแท้จริงแล้วมนุษย์ไม่มีแม้แต่สมมติเท่านั้น ส่วนประกอบย่อยต่างๆ เรียกว่า ชั้น ๕ การแยกแยะส่วนประกอบของสิ่งนั้นๆ ออกเป็นส่วนย่อยจนละเอียดสุดไม่สามารถแยกแยะออกไปได้ เพื่อให้เห็นภาพความจริงได้ชัดเจน ไม่ผิดพลาด เน้นการมองลึกโดยนัยปรมาณูจากสิ่งที่สมมติบัญญัติ เช่น คนทั่วไปมองเห็นว่า มนุษย์เป็นหญิงสวยงาม ชายรูปหล่อ เป็นต้น แต่เมื่อนำวิธีการเข้าไปจับวิเคราะห์แล้วตามนัยแห่งปรมาณูแยกเป็นเพียง ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ประกอบกันอยู่อย่างนี้ จึงไม่ใช่บุคคล ตัวตน เรา เขา ชาย หญิง เป็นต้น ซึ่งพุทธปรัชญายอมรับความจริง ๒ อย่าง คือ สมมติสัจจะ และปรมาณูสัจจะ ชั้น ๕ จึงเป็นความจริงในชั้นสมมติสัจจะเท่านั้น มนุษย์ไม่ควรไปยึดมั่นว่าเป็นของจริง (อัตตา) ดังนั้นพุทธปรัชญาได้เสนอแนวคิดเรื่องอนัตตาที่แตกต่างจากปรัชญาสำนักอื่น และไม่มีใครเคยกล่าวมาก่อน

๔.๓ ปฏิจจนูปบาทกับแนวคิดธรรมชาตินิยม

๔.๓.๑ หลักปฏิจจนูปบาท

คำว่า ปฏิจจนูปบาท มาจากภาษาบาลีว่า ปฏิจจนูปบาท แยกศัพท์เป็น ปฏิจจ แปลว่า อาศัย^{๔๖} + สฺ แปลว่า พร้อม^{๔๗} + อุปบาท แปลว่า ความเกิดขึ้น^{๔๘} จะเห็นได้ว่า สฺ เมื่อทำการสนธิกับคำที่ขึ้นต้นด้วยสระให้แปลงนิคคหิต (◌) เป็น “ม” แต่ในที่นี้ สฺ + อุปบาท เป็น สมูปบาท นำไปต่อท้ายคำว่า ปฏิจจ เป็น ปฏิจจนูปบาท ในภาษาไทยเมื่อนำมาใช้ตัว ป ตัวหลังออกเสียงเป็น บ จึงเป็นปฏิจจนูปบาท เมื่อรวมเข้าด้วยกัน แปลว่า อาศัยกันเกิดขึ้นร่วมกัน หรืออาศัยกันเกิดขึ้นพร้อมหมายความว่า ปฏิจจนูปบาทมีองค์ธรรม ๑๒ อย่าง คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ อาศัยกันเกิดขึ้นร่วมกัน ไม่ใช่ต่างฝ่ายต่างเกิดขึ้นอย่างมีอิสระ ไม่ใช่เกิดขึ้นมาลอยๆ

ปฏิจจนูปบาท มีคำไวพจน์หมายถึงคำที่รูปร่างแตกต่างกัน แต่มีความหมายคล้ายกัน ดังต่อไปนี้

^{๔๖} พันตรี ป. หลงสมบุญ, *พจนานุกรม มคอ - ไทย*, (กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๒๗.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘๗.

^{๔๘} พระอัคร คณาธิการ (ชวินทร์ สละคำ) และรศ.ดร.จำลอง สารพัดนึก, *พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับ-นักศึกษา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๒๒๑.

- ๑) ธรรมฐิตตา หรือธัมมฐิติ ความดำรงคงตัวแห่งธรรม ความตั้งอยู่แน่นอนแห่งธรรมตา
- ๒) ธรรมนियมตา กำหนดแน่นอนแห่งธรรมตา กฎแห่งธรรมชาติที่ว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา
- ๓) อิทัปปัจจยตา ความเป็นปัจจัยแก่กันและกัน ความที่สิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ ความประชุมแห่งปัจจัยธรรมมี ชรามรณะเป็นต้น
- ๔) ตถตา ความเป็นอย่างนั้น ความมีขึ้นแห่งธรรมนั้นๆ เพราะปัจจัยทั้งหลายอันไม่ขาดไม่เกิน
- ๕) อวิตถตา ความที่ปัจจัยทั้งหลายถึงพร้อมกันเข้าแล้ว ไม่มีการละธรรมทั้งหลายอันเกิด เพราะปัจจัยนั้น
- ๖) อนัญญุธตา ความไม่คลาดเคลื่อน ธรรมอย่างหนึ่งไม่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยของธรรมอีกอย่างหนึ่ง
- ๗) ปฏิจจสมุปบาท สภาพอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น การที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยต่อเนื่องกันมา
- ๘) ปัจจยการ อากาโรที่เป็นปัจจัยแก่กัน^{๔๙}

ปฏิจจสมุปบาท เป็นธรรมอันลึกซึ้ง ที่พระองค์ท่านทรงตรัสไว้เมื่อตอนตรัสรู้ ว่า ธรรมอันยากและลึกซึ้งมีเพียง ๒ คือ ปฏิจจสมุปบาทและนิพพาน ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมที่เปิดเผยกระบวนการธรรมของจิตอันแสนละเอียดอ่อนลึกซึ้งของมวลมนุษย์ทั้งปวงในการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ คุณประโยชน์มิใช่อยู่ที่การจดจำวจรที่เป็นเหตุปัจจัยกันได้อย่างคล่องแคล่ว แต่จักต้องพิจารณา (โยนิโสมนสิการ) ให้เห็นด้วยปัญญาจักขุอันคือปัญญา (สัมมาญาณ) เท่านั้น ซึ่งได้มีผู้รู้และนักวิชาการทางพุทธศาสนาได้อธิบายหลักการและแนวคิดของหลักปฏิจจสมุปบาทไว้มากมาย ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงหลักปฏิจจสมุปบาทที่เกี่ยวข้องกับขั้นนี้ ดังนี้ “หลักปฏิจจสมุปบาท แสดงให้เห็นอาการที่สิ่งทั้งหลายสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยต่อกันอย่างเป็นกระแส ในภาวะที่เป็นกระแสนี้ขยายความหมายออกไปให้เห็นแงต่างๆ ได้ คือ

- (๑) สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นปัจจัยแก่กัน
- (๒) สิ่งทั้งหลายมีอยู่ด้วยอาศัยปัจจัย
- (๓) สิ่งทั้งหลายไม่มีความคงที่ อยู่อย่างเดิมแม้แต่ขณะเดียว
- (๔) สิ่งทั้งหลายไม่มีอยู่โดยตัวของมันเอง คือไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมัน
- (๕) สิ่งทั้งหลายไม่มีต้นกำเนิดเดิม

^{๔๙} พุทธศาสนิกฯ, อิทัปปัจจยตา, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๔๗๖, บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจจสมุปบาท, (กรุงเทพมหานคร: พระบุญการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๔.

“...แต่ในกรณีของชีวิตมนุษย์ปุถุชน ความฝันกระแสจะเกิดขึ้น โดยที่จะมีความหลงผิดเกิดขึ้นและยึดถือเอาอุปปรากฏของกระแสหรือส่วนใดส่วนหนึ่งของกระแสว่าเป็นตัวตนและปรารถนาให้ตัวตนนั้นมีอยู่ คงอยู่ หรือเป็นไปในรูปใดรูปหนึ่ง...”^{๕๐}

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า อิทัปปัจจยตาเป็นการวิวัฒนาการทางวัตถุหรือร่างกาย วิวัฒนาการทางจิตใจและวิวัฒนาการทางสติปัญญา ทั้ง ๓ ทางนั้นต่างต้องอาศัยกันและกันจะแยกกันไม่ได้ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวตน จนเกิดเป็นความทุกข์หรือไม่ควรบูชาวิวัฒนาการว่าเป็นสิ่งประเสริฐจนเกินไป จากเรื่องธรรมดาที่ไม่เป็นทุกข์จนกลายเป็นความทุกข์ อิทัปปัจจยตาจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องเข้าใจนำมาใช้ประโยชน์ไม่ให้ความโง่เกิดขึ้นโดยการรู้เท่าทัน การวิวัฒนาการ ๓ ด้าน คือ

๑) วิวัฒนาการทางวัตถุหรือร่างกาย พุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ว่า “สสารต่างๆ ที่ยังไม่มีชีวิต ยังไม่เป็นเซลล์ชีวิต นั้นมันก็มีแต่ปรมาณู มีอนุที่ไม่มีชีวิต มันเป็นอิทัปปัจจยตาที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปตามกฎไม่หยุด ไม่คงที่” ต่อมาก็มมีการวิวัฒนาการจนเป็นสิ่งมีชีวิต เรียกว่า “กาย” แปลว่า “หมู” ซึ่งเป็นที่รวมของส่วนประกอบต่างๆ เช่น ผัสสกาโย กลุ่มแห่งผัสสะ เวทนาภาโย กลุ่มแห่งเวทนา เป็นต้น^{๕๑}

๒) วิวัฒนาการทางจิตใจ เริ่มจากการที่มนุษย์ไม่รู้ความดีความชั่ว ต่อจากนั้นก็วิวัฒนาการถึงการเกิดความรู้เรื่องความดีความชั่วขึ้นมาตามลำดับจนถึงขั้นสุดท้าย สำหรับการไม่ยึดความดีความชั่ว การยึดติดอยู่ที่ความดีความชั่วยังไม่ทำให้จิตได้รับความสุขที่แท้จริงคือพระนิพพานได้ เป็นเพียงความสุขที่จะต้องกลายเป็นทุกข์เมื่อสุขนั้นเปลี่ยนแปลงไป การยึดความดีความชั่วเป็นวิวัฒนาการเหมือนกัน แต่สูงกว่าความไม่รู้ดีชั่ว การวิวัฒนาการทางจิตใจถือว่าเป็นอิทัปปัจจยตาที่ต้องทำให้ถูกต้องจึงจะเป็นไปเพื่อความไม่ยึดมั่นถือมั่น “คำว่า จิตใจ ในที่นี้หมายถึงสิ่งที่สมรรถภาพในการนึกคิดรู้สึก หรือทำงานทางจิตใจ ส่วนสติปัญญาไม่ใช่จิตใจ แต่เป็นสิ่งที่จิตใจต้องรู้สึกได้”^{๕๒}

๓) วิวัฒนาการทางสติปัญญาต้องผ่านทางร่างกายและจิตใจได้แก่ความเป็นไปทั้งหมดของชีวิตเริ่มด้วยการศึกษาปฏิบัติจนเกิดความรู้ความสามารถทำให้จิตใจไม่เป็นทุกข์ ถึงแม้ร่างกายและจิตใจจะเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติและเป็นทุกข์ตามธรรมชาติ แต่ถ้าวิวัฒนาการทางสติปัญญาสูงพอสามารถนำไปสู่การพ้นทุกข์ จิตใจสามารถอบรมได้ทำให้มีสมรรถภาพในทางรู้แจ้งด้วยสติปัญญา การอบรมจิตใจให้มีสมรรถภาพสูงถึงกับแสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้นั้นเป็นเป็นสมรรถภาพทางจิตล้วนไม่เกี่ยวกับสติปัญญา เพราะจิตไม่ใช่สติปัญญา^{๕๓}

^{๕๐} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑๖๔.

^{๕๑} อ่างแล้ว, พุทธทาสภิกขุ, **อิทัปปัจจยตา**, หน้า ๑๕๔.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

อำนาจ กลั่นประชา ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาท สรุปได้ว่า “เพราะมนุษย์มีแต่แสวงหาปัญญาเพื่อที่จะครอบครอง ไม่เรียนรู้ปัญญาที่จะปลดปล่อย จิตใจถูกรอบคลุมด้วยอวิชชา กับความพยายามที่จะเป็นที่จะมีสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อุปาทานความยึดมั่นเพราะความอยาก ความเชื่อ ยึดมั่นในกฎแบบแผน ยึดมั่นในความหลงผิดว่ามีตัวตน จึงก่อภพ (พฤติกรรม) และชาติ (การตระหนักรู้ว่ามีตัวตน) ที่ต่างกัน จึงเกิดความขัดแย้งเพราะอวิชชาในจิตใจที่ทำให้มองไม่เห็นตามความเป็นจริง ปัญญาแห่งการเรียนรู้ที่จะปลดปล่อยเท่านั้นที่จะทำให้เรามีสันติภาพภายใน”^{๕๔}

ดังที่ได้กล่าวแล้วในบทที่ ๒ ว่าชีวิตประกอบด้วยชั้น ๕ เท่านั้น ไม่มีสิ่งอื่นใดนอกเหนือไปจากชั้น ๕ ที่จะเข้ามาควบคุมให้กระบวนการแห่งชั้น ๕ นี้ดำเนินไป ในการพิจารณาเรื่องชีวิตเมื่อยกชั้น ๕ นี้ขึ้นเป็นที่ตั้งแล้ว ก็จะทำให้มนุษย์เข้าใจในกระบวนการแห่งชีวิตได้ดียิ่งขึ้น ว่าชั้น ๕ นั้นพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงทุกขณะตามวิถีทางแห่งธรรมชาติที่ว่าไม่มีส่วนใดหรือสิ่งใดในโลกที่คงทนอยู่กับที่ ดังนั้นการเข้าไปยึดถือชั้น ๕ นั้นล้วนเป็นทุกข์ทั้งสิ้น ชั้น ๕ เป็นไปตามกระบวนการที่ดำเนินไปตามหลักปฏิจจสมุปบาท คือมีอยู่ในรูปกระแสแห่งปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยสืบต่อกัน ไม่มีส่วนใดในกระแสที่คงอยู่ได้ มีแต่การเกิดขึ้นแล้วสลายตัวไปพร้อมกับปัจจัยให้มีการเกิดขึ้นแล้วสลายตัวต่อๆ ไปอีก ส่วนต่างๆ สัมพันธ์กัน เนื่องอาศัยกัน เป็นปัจจัยแก่กัน จึงทำให้เกิดกระแสหรือกระบวนการนี้ดำเนินไปอย่างมีเหตุผล

ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงห่วงโซ่แห่งปัจจัยการที่ก่อให้เกิดหรือเป็นที่มาแห่งชีวิตหรือชั้น ๕ ดังปรากฏกระบวนการเกิดของนามรูปว่ามีปัจจัยหรือเหตุมาจากวิญญาณ “เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสฬายตนะ” นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ ในที่นี้ นามรูปหมายถึง เจตสิกชั้น ๓ (คือ เวทนาชั้น ๓ สัญญาชั้น ๓ และสังขารชั้น ๓) และรูป หมายถึง ธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม, วัตถุรูป ๖ ได้แก่ รูปอันเป็นที่ตั้งของจิต คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และหทัยวัตถุ รวมไปถึงชีวิตรูปและอาหารรูป^{๕๕}

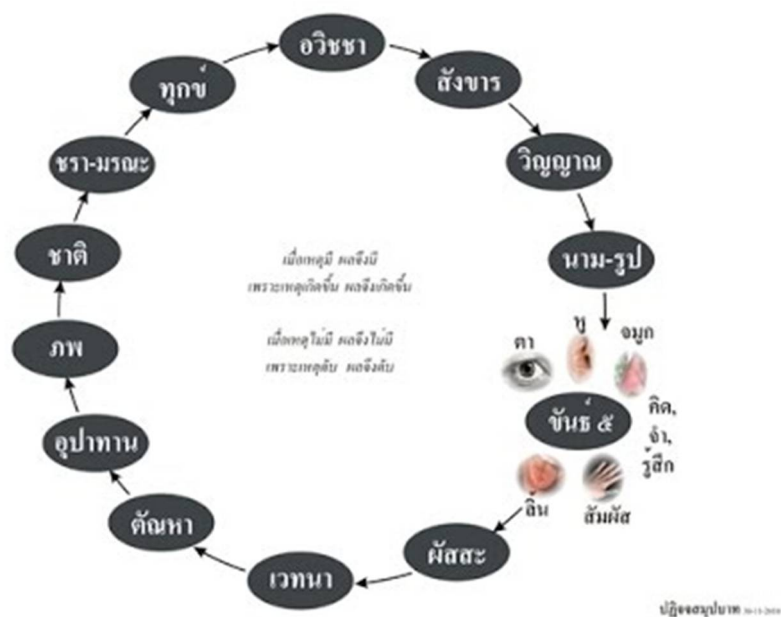
นามรูป คือ ความมีอยู่ของรูปธรรมและนามธรรม ในความรู้ของบุคคล ภาวะที่ร่างกายและจิตใจทุกส่วนอยู่ในสภาพที่สอดคล้องและปฏิบัติหน้าที่เพื่อตอบสนองในแนวทางของวิญญาณที่เกิดขึ้นนั้น ส่วนต่างๆ ของร่างกายและจิตใจที่เจริญหรือเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพจิต เมื่อชั้น ๕ เป็นตัวก่อให้เกิดทุกข์ และเพราะมีการเข้าไปยึดถือชั้น ๕ มีอุปาทานชั้นคือรูปเป็นต้น (รูปอุปาทานักขันธา ทุกขา) ทุกข์จึงเกิด ได้ในคำนี้ว่า

^{๕๔} อำนาจ กลั่นประชา, คำตอบของชีวิต : ปฏิจจสมุปบาท, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๕๖) หน้า ๒๙๖.

^{๕๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). ปฏิจจสมุปบาท เหตุผลแห่งวิญญาณ, พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓๐.

“อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ ชื่อว่าปฏิจสุมุขป็นนธรรม”^{๕๖}

ดังนั้น ปฏิจสุมุขบาท และชั้น ๕ เป็นปัจจุป็นธรรมด้วยกัน ในฝ่ายเกิดต่างก่อให้เกิดทุกข์เหมือนกัน และในฝ่ายองค์ธรรมของธรรมทั้ง ๒ นี้ กำหนดรู้ปฏิจสุมุขบาทฝ่ายเกิด ก็เท่ากับกำหนดรู้ชั้น ๕ ฝ่ายเกิดอย่างเดียวกัน นี่คือการบวนการเกิดแห่งธรรมทั้ง ๒ ดังภาพต่อไปนี้^{๕๗}

ปฏิจสุมุขบาทเป็นกฎธรรมชาติตามความเข้าใจโดยทั่วไปนั้น ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติของตน เช่น ป่า เขา ความมืด ความสว่าง ดวงอาทิตย์ส่องแสงในเวลากลางวัน ดวงจันทร์ ดวงดาวเป็นต้น ส่องฟ้าในเวลากลางคืน หรือว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นเองตามปกติในโลก เรียกว่ากฎธรรมชาติหรือว่า สิ่งที่เกิดขึ้นและเป็นอยู่ตามธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ เป็นไปเองโดยไม่ได้ปรุงแต่งภายในจักรวาลที่มีอยู่เอง เรียกว่ากฎธรรมชาติ ของที่เกิดขึ้นเองตามวิสัยของโลก เช่น คน สัตว์ ต้นไม้ เป็นต้น เรียกว่า ธรรมชาติ^{๕๘} ส่วนที่ว่า ปฏิจสุมุขบาทเป็นกฎธรรมชาตินั้น เพราะอาศัยความที่มันเกิดเองโดยธรรมชาติ ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล ไม่มีผู้สามารถเปลี่ยนแปลงให้เป็นอย่างอื่นได้ เรียกว่า ธรรมดา ความเป็นธรรมดาดังนี้ ก็หรือว่าเรียกว่า ธรรมดา ความเป็นอย่างนั้นเองบ้าง พระผู้มีพระภาคเสด็จอุบัติ หรือไม่เสด็จอุบัติก็ตาม ปฏิจสุมุขบาทก็คงมีอยู่อย่างนั้น

^{๕๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘.

^{๕๗} [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://phramick.wordpress.com/2010/11/03/thai-dhamma-talk>, [๒๕ ตุลาคม ๒๕๖๑].

^{๕๘} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๘๗.

พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าเพราะไม่รู้ปฏิจสุมุปาบทนั้นเองที่ทำให้คนต้องมีความทุกข์และเวียนวายตายเกิด ดังที่ตรัสปรากฏใน มหานิทานสูตร ว่าอานนท์ อย่าพูดอย่างนั้น อานนท์ปฏิจสุมุปาบทนี้เป็นธรรมที่ลึกซึ้ง สุดจะคาดคะเนได้ ก็เพราะไม่รู้ไม่เข้าใจปฏิจสุมุปาบทนี้ หมูสัตว์จึงยุ่งเหมือนขอดตัดของช่างหูก เป็นปมยุ่งเหมือนกระจุกตัดย เหมือนหญ้ามุงกระต่ายและหญ้าปล้อง ไม่ข้ามพ้น อบาย ทุกคติ วินิบาตและสังสารวัฏไปได้^{๕๙} พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฏิจสุมุปาบททั้งสายเกิด (สมุทัยวาร) และสายดับ (นิโรธวาร) สายเกิดคือสายที่มีสิ่งนี้เกิดขึ้นจึงมีสิ่งนั้นดังบาลีว่า อิมสมิ สติ อิทโหติ เพราะสิ่งนี้มีจึงมีสิ่งนี้ อิมสสุปาทา อิท อูปปชชติ เพราะสิ่งนี้เกิด จึงเกิดสิ่งนี้

ปฏิจสุมุปาบทสายเกิด (สมุทัยวาร)

อวิชชา	เป็นปัจจัยให้เกิด	สังขาร
สังขาร	เป็นปัจจัยให้เกิด	วิญญูณ
วิญญูณ	เป็นปัจจัยให้เกิด	นามรูป
นามรูป	เป็นปัจจัยให้เกิด	สฬายตนะ
สฬายตนะ	เป็นปัจจัยให้เกิด	ผัสสะ
ผัสสะ	เป็นปัจจัยให้เกิด	เวทนา
เวทนา	เป็นปัจจัยให้เกิด	ตัณหา
ตัณหา	เป็นปัจจัยให้เกิด	อุปาทาน
อุปาทาน	เป็นปัจจัยให้เกิด	ภพ
ภพ	เป็นปัจจัยให้เกิด	ชาติ
ชาติ	เป็นปัจจัยให้เกิด	ชรามรณโสภปริเทวทุกขโทมนัสสุปายาส ^{๖๐}

ปฏิจสุมุปาบทสายดับ (นิโรธวาร)

อวิชชาดับ	เป็นปัจจัยดับ	สังขาร
สังขารดับ	เป็นปัจจัยให้ดับ	วิญญูณ
วิญญูณดับ	เป็นปัจจัยให้ดับ	นามรูป
นามรูปดับ	เป็นปัจจัยให้ดับ	สฬายตนะ
สฬายตนะดับ	เป็นปัจจัยให้ดับ	ผัสสะ
ผัสสะดับ	เป็นปัจจัยให้ดับ	เวทนา
เวทนาดับ	เป็นปัจจัยให้ดับ	ตัณหา
ตัณหาดับ	เป็นปัจจัยให้ดับ	อุปาทาน

^{๕๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๕/๕๗.

^{๖๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๔/๔๓๘-๔๓๙.

อุปาทานดับ	เป็นปัจจัยให้ดับ	ภาพ
ภพดับ	เป็นปัจจัยให้ดับ	ชาติ
ชาติดับ	เป็นปัจจัยให้ดับ	ชรามรณโสกปริเทวทุกขโทมนัสสุขายาส ^{๖๑}

สรุปได้ว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นกฎธรรมชาติมีความสัมพันธ์แบบโต้ตอบกัน เพราะนามรูป เป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ดังต่อไปนี้ ก็ถ้าวิญญาณจักไม่อาศัยนามรูป ชาติ ชรา มรณะ และความเกิดขึ้นแห่งสมุทัยจะปรากฏไม่ได้ ปฏิจจสมุปบาทเป็นกระบวนการเกิดดับอันเป็นกฎธรรมชาติที่อาศัย เหตุปัจจัย เป็นกระบวนการที่กล่าวถึงแต่ตั้งเริ่มต้นไปจนสุดสาย เมื่อไม่มีเหตุ ผลก็ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ชั้น ๕ ก็เช่นกันพระพุทธเจ้ากล่าวถึงการไม่กลับมาเกิดอีกว่า มีแต่निพพานเท่านั้นมนุษย์จึงพ้น จากวิภวสงสารนี้ โดยการปฏิบัติตามหลักของปฏิจจสมุปบาทฝ่ายดับนั่นเอง เพราะฉะนั้นการที่บุคคล ใดบุคคลหนึ่ง รู้แจ้งสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เป็นอันเข้าใจโลก เข้าใจกฎธรรมชาติ เป็นอันเข้าใจ ปฏิจจสมุปบาทนั่นเอง ย่อมนำมาซึ่งความทำที่สุดแห่งทุกข์ได้โดยประการทั้งปวง ซึ่งแนวคิดตาม หลักปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นการอธิบายปัญหาทางอภิปรายเกี่ยวกับความมีอยู่ของชีวิตมนุษย์ อันเป็น ปัญหาที่ถกเถียงกันมาเป็นเวลานาน แม้ปัจจุบันก็ยังไม่มีชุดความคิดของปรัชญากลุ่มใดที่สามารถ นำมาอธิบายและให้คำตอบของปัญหานี้ได้อย่างชัดเจนนัก แม้ว่าปรัชญาของทุกสำนักจะพยายาม อธิบายปัญหานี้ก็ยังพบกับคำถามที่ไม่อาจอธิบายให้กระจ่างได้ ไม่ว่าจะเป็นปรัชญาจิตนิยมก็พบ ปัญหาที่ว่า หากจิตเป็นสิ่งจริงแท้และนิรันดรแล้ว เมื่อมนุษย์ตายแล้วจิตไปอยู่ที่ไหน กระบวนการ เกิดขึ้นของมนุษย์จิตหรือสสาร (ร่างกาย) เกิดขึ้นก่อน การรับรู้ทางผัสสะเป็นกระบวนการของร่างกาย หรือของจิต เป็นต้น ส่วนปรัชญาสารนิยมก็ประสบกับปัญหานี้เหมือนกันในการอธิบายการทำงานของ สมองกับจิต และปัญหาที่ว่าด้วยกระบวนการทำงานของสิ่งมีชีวิตกับวัตถุที่ไม่มีชีวิตแตกต่างกัน อย่างไรก็ตามหากปราศจากจิต เป็นต้น ซึ่งหลักปฏิจจสมุปบาทเป็นชุดความคิดที่อธิบายและให้ความ กระจ่างในปัญหาของชีวิต ดังจะได้กล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

๔.๓.๒ ชีวิตควรเป็นไปอย่างไร

ชีวิตประกอบด้วยชั้น ๕ ซึ่งมีกระบวนการตั้งอยู่และดับไปตามกฎแห่งปฏิจจสมุปบาท คือตั้งอยู่ในรูปกระแสแห่งปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยสืบต่อกัน ไม่มีส่วนใดในกระแสคงที่อยู่ได้ มี แต่การเกิดขึ้นแล้วสลายตัวไป พร้อมกับที่เป็นปัจจัยให้มีการเกิดขึ้นแล้วสลายตัวต่อๆ ไปอีก ส่วนต่างๆ สัมพันธ์กัน เนื่องอาศัยกันเป็นปัจจัยแก่กัน จึงทำให้กระแสหรือกระบวนการนี้ดำเนินไปอย่างมีเหตุผล สัมพันธ์กันและคัมเป็นรูปร่างต่อเนื่องกัน

^{๖๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๔/๔๓๘-๔๓๙.

พุทธปรัชญาได้แสดงให้เห็นว่า “เป็นสิ่งมีอยู่ ดำรงอยู่ แน่นอนไม่ผิดเพี้ยน” จะมีผู้รู้หรือไม่รู้ก็ตาม หลักการสองอย่างนี้ก็มีอยู่ ตั้งอยู่อย่างนั้นเป็นธรรมดา หลักการทั้งสองลักษณะนี้มีความหมายไปในเชิงอภิปรัชญา เพราะบ่งชี้ไปถึงว่าเป็นกระบวนการของความเกิดความดับของสรรพสิ่ง และยังมี ความหมายในเชิงมนุษยวิทยา คือเป็นกระบวนการก่อกำเนิดชีวิตทั้งหลาย โดยเฉพาะในความเป็น มนุษย์ที่ดำรงชีวิตอยู่ มีความสืบทอดกันเป็นห่วงโซ่ชีวิต ในการพิจารณาความมีอยู่ของชั้น ๕ ตามหลัก ของกฎปฏิจลสมุปบาทนั้น ผู้วิจัยอาศัยหลัก ๓ ประการ ดังต่อไปนี้

๑) สันตติในชั้น ๕

ชั้นทั้ง ๕ กองนั้นประกอบเป็นเหตุปัจจัยเป็นตัวเป็นตนที่มีชีวิตแล้ว ยังต้องประสม ประสานการทำงานต่างๆ ร่วมกัน เพื่อให้เกิดกระบวนการดำเนินชีวิตได้อย่างราบรื่น ดังนั้นฝ่ายรูป หรือกายอันมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ทั้ง ๕ เป็นองค์ประกอบจึงต้องทำงานประสานสัมพันธ์กับฝ่ายนาม หรือจิตอันมี เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นองค์ประกอบ ประสานกันอย่างแนบแน่นเป็นระบบ ที่มีความสัมพันธ์กันตลอดไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่

โยนิโสมนสิการโดยแยกกายจะพบความจริงเป็นอย่างยิ่งว่า การกระทำต่างๆ ของเรานั้น ล้วนเกิดแต่ชั้นทั้ง ๕ ที่เป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกันจนเกิดกระบวนการธรรมต่างๆ รวมทั้งสังขารชั้นอัน คือการกระทำทั้งทางกาย วาจา ใจ (คิด) เช่น ความรู้สึก เดิน วิ่ง กิน คิด, ด้านอารมณ์ โกรธ เกลียด ขุ่นเคือง การพูดจา การกระทำต่างๆ กล่าวคือทุกๆ สิ่งที่เรากระทำนั่นเอง จึงครอบคลุมเกี่ยวพันกับเรา ไปจนตลอดชีวิต จึงควรมีความเข้าใจในชั้น ๕ เพื่อความเข้าใจในธรรม เพราะตามความเป็นจริงแล้ว ความทุกข์ทั้งหลายก็ล้วนปรวนแปรมาจากชั้น ๕ นี้ แล้วดำเนินไปตามวงจรปฏิจลสมุปบาท กระบวนการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ จนเกิดความทุกข์ชนิดอุปาทานทุกข์ขึ้นในที่สุด

แสดงการทำงานประสานกันของชั้น ๕ อย่างคร่าวๆ หรือย่อเพื่อความเข้าใจในธรรม (ธรรมชาติ) ในกาลต่อไป ลองพิจารณาดูการทำงานของชั้น ๕ อย่างย่อๆ ว่าเป็นอย่างไรหรือไม่ จึง เกิด เวทนาและสังขารชั้นต่างๆ ขึ้นมา

ตา กระพบกับ รูป เป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีสัญญา (จำ) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (หมายรู้) สัญญาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารชั้น

ตา นั้นเป็นส่วนหนึ่งของกาย อันเป็นส่วนหนึ่งของสฬายตนะหรืออายตนะภายใน

รูป หมายถึง อายตนะภายนอก หรือภาพที่เห็นสัมผัสได้ด้วยตานั่นเอง หรือเรียกง่ายๆ ว่า สิ่งที่ถูกรู้ ซึ่งต้องอาศัยส่วนต่างๆ ของกายกล่าวคืออายตนะภายในต่างๆ เป็นปัจจัยในการทำงานหรือ กระทบสัมผัส

วิญญาณ หมายถึงระบบประสาทรับรู้ในการกระทบสัมผัส (ผัสสะ) หรือระบบประสาทสัมผัส ณ ที่นี้จึงหมายถึง จักขุวิญญาณ

สัญญา หมายถึงความจำได้ ความหมายรู้อันมีสมอแมเป็นส่วนหนึ่งของกาย แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งของหทัยวัตถุ (ส่วนหนึ่งของจิต) เป็นเหตุปัจจัยอันสำคัญ ในที่นี้แสดงให้เห็นสัญญา ๒ ครั้ง ครั้งแรกเป็นสัญญาที่จดจำและเข้าใจในสิ่งที่เห็น (กระทบเห็นหรือผัสสะ) นั้น ส่วนครั้งที่ ๒ เป็นสัญญาหมายรู้ ที่หมายถึงการคิดค้น ประมวลผล แก้ปัญหา เปรียบเทียบ ขบคิด ฯลฯ อันเป็นผลให้เกิดการสรุปผล แล้วเกิดการสั่งการไปเป็นสังขารชั้นหรือการกระทำต่างๆ นานา อันครอบคลุมทั้งทางกาย วาจา ใจ

เวทนา ความรู้สึกรับรู้ ที่เกิดจากขึ้นจากการกระทบสัมผัส (ผัสสะ) อันจำเป็นต้องอาศัยสัญญาจำมาร่วมด้วย จึงจะเกิดเป็นความรู้สึกเป็นเวทนาชนิดต่างๆ ได้ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา

สังขารชั้น ที่หมายถึง การกระทำต่างๆ ทั้งทางกาย (กายสังขาร) วาจา (วจีสังขาร) ใจ (จิตสังขารหรือมนัสสังขาร)

ดังนั้นถ้าเรารวบรวมกระบวนการธรรมต่างๆ อันเกิดขึ้นแต่อายตนะ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) มาทั้งหมด ก็จะได้รูปแบบของชั้น ๕ ตามกระบวนการธรรมดังนี้

ตากระทบกับรูป เป็นปัจจัยจึงมีจักขุวิญญาณ (ตา) จักขุวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (จำ) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (หมายรู้) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีสังขารชั้น

หูกระทบกับเสียง เป็นปัจจัยจึงมีโสตวิญญาณ (หู) โสตวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (จำ) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (หมายรู้) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีสังขารชั้น

จมูกกระทบกับกลิ่น เป็นปัจจัยจึงมีฆานะวิญญาณ (จมูก) ฆานะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (จำ) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (หมายรู้) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีสังขารชั้น

ลิ้นกระทบกับรส เป็นปัจจัยจึงมีชีวหาวิญญาณ (ลิ้น) ชิวหาวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (จำ) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (หมายรู้) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีสังขารชั้น

กายกระทบกับโผฏฐัพพะ (สัมผัส) เป็นปัจจัยจึงมีกายวิญญาณ (กาย) กายวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (จำ) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (หมายรู้) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีสังขารชั้น

ใจกระทบกับธรรมารมณ์เช่นนี้ เป็นปัจจัยจึงมีมโนวิญญาณ (ใจ) มโนวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (จำ) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (หมายรู้) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีสังขารชั้น

๒) ปฏิจจสมุปบาทสายเกิดและสายดับ ที่มีอุปาทานกับไม่มีอุปาทาน

อุปาทานในฐานะที่เป็นปัจจัยให้เกิดภพ ในฝ่ายของสมุทยาวารหรือสายเกิด เพราะอุปาทาน เป็นปัจจัยภพจึงมี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอุปาทานเป็นปัจจัยให้ภพเกิด และในฝ่ายของนิโรธวาร แสดงว่า เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ หรือการอิงอาศัยกันตามเหตุปัจจัยลักษณะนี้ กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า อุปาทานเป็นปฏิจจสมุปบาทธรรมของภพ และภพเป็นปฏิจจสมุปป็นนธรรม ของอุปาทาน คำว่า ปฏิจจสมุปบาท หมายถึง ความเป็น ปัจจัย คำว่า ปฏิจจสมุปป็นนธรรม หมายถึง ความเป็นผล ดังที่ พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายไว้ว่า “ธรรมที่เป็นปัจจัยทั้งหลายพึงทราบว่าเป็นปฏิจจสมุปบาท ธรรมที่เกิดเพราะปัจจัยทั้งหลายนั้น พึงทราบชื่อว่า ปฏิจจสมุปป็นนธรรม”^{๖๒} จากข้อความดังกล่าวแสดงว่า อุปาทาน เป็นปฏิจจสมุปบาทธรรม (เป็นปัจจัย) ของภพ และภพก็เป็นปฏิจจสมุปป็นนธรรม (เป็นผล) ของ อุปาทาน นั่นเอง

เพื่อให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างอุปาทานกับองค์ปฏิจจสมุปบาทองค์อื่นๆ ให้เข้าใจมากยิ่งขึ้น จึงขอแนะนำการอธิบายปฏิจจสมุปบาทที่แสดงไว้ดังนี้

อุปาทานจัดอยู่ในปัจจุบันเหตุ คือเป็นเหตุในปัจจุบันเพื่อให้เกิดผลในอนาคต คือชาติ ขรามรณะ ในขณะที่ อวิชชา กับสังขาร จัดว่าเป็นอดีตเหตุที่ได้กระทำแล้ว ซึ่งทำให้เกิดผลในปัจจุบันที่เป็นอยู่ ประสบอยู่ได้แก่ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เพื่อเป็นปัจจัยแก่ ตัณหาและอุปาทาน อันจะเป็นปัจจุบันเหตุต่อไป

อดีตเหตุ ๕	= อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน ภพ
ปัจจุบันผล ๕	= วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา (= ชาติ ขรามรณะ)
ปัจจุบันเหตุ ๕	= อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน ภพ
อนาคตผล ๕	= วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา (= ชาติ ขรามรณะ) ^{๖๓}

^{๖๒} อ่างแล้ว, พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ (อจจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๒๒๓.

^{๖๓} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๐๒.

๓) ชั้น ๕ กับอุปาทานชั้น

ชั้นทั้ง ๕ ประการดังกล่าวมาแล้วข้างต้น จัดเป็นสังขารธรรม คือ ธรรมที่อาศัยเหตุปัจจัย เป็นไป นามและรูปย่อมอาศัยกันจึงบัญญัติว่าเป็น สัตว์ บุคคล ตัวตนได้ แท้จริงแล้วที่เรียกว่า เป็นคน หรือสัตว์นั้น ก็ประกอบมาจากชั้นทั้ง ๕ ถ้ากล่าวในแนวปรมาตถธรรมแล้ว จะไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนเลย มีแต่สภาวะธรรม คือ ชั้น ธาตุ อายตนะ ที่เป็นไป อาศัยกันเกิดดับอยู่เนื่องนิত্য ชั้นทั้ง ๕ นี้ เป็น อารมณ (Object) ของอุปาทาน ๔ เรียกว่าอุปาทานชั้น ๕^{๖๔} เป็นที่ตั้งของอุปาทาน คือ กามุปาทาน ทิณฺณอุปาทาน สีสัพพตฺตูปาทาน และ อิตฺตวาทูปาทาน ซึ่งมีตัณหาเป็นเหตุ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา เป็นสมุทัย เหตุแห่งทุกข์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สภาวะของชั้น ๕ เป็นตัวทุกข์ อันมีตัณหาเป็น มูลเหตุแห่งทุกข์”^{๖๕} ความยึดมั่น หรืออุปาทานชั้น ๕ เป็นบทรูปของความทุกข์ทั้งปวงใน พระพุทธศาสนา ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย นี้คือ ทุกขอรียสัจ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็น ทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักก็เป็น ทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นอย่างทุกข์ โดยย่ออุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์”^{๖๖}

หลักปฏิจสุมุบาทเป็นการแสดงให้เห็นว่าทุกสรรพสิ่งในโลกล้วนเกิดแต่เหตุ เมื่อสิ่ง ต่างๆ ประกอบด้วยเหตุบริบูรณ์และยกก่อให้เกิดผลตามมา ชั้น ๕ ก็เช่นกันย่อมเกิดแต่เหตุจึงได้ผล เป็นรูปชั้น และดำเนินไปด้วยเหตุคือการเชื่อมต่อกับโลกภายนอก (อายตนะ) จึงเกิดผล เช่น ความรู้สึกสุข ทุกข์ และเฉยๆ และมีเหตุคืออุปาทานชั้นจึงเป็นผลคือการเวียนว่ายตายเกิดไม่จบสิ้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักปฏิจสุมุบาทและอุปาทานชั้น ๕ เพื่อมุ่งหวังให้พุทธบริษัทได้ใช้ สติปัญญาในการพิจารณาเห็นชั้น ๕ ว่าเป็นที่มาแห่งกองทุกข์ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ญาณทัสสนะ คือ การรู้และการเห็น การเห็นคือการรู้จริง การเห็นด้วยการรู้จริง การเห็นอย่าง ประเสริฐ คือการรู้อย่างแจ่มแจ้ง เมื่อพิจารณาเช่นนี้แล้วเราก็จะพบว่าชั้น ๕ แท้จริงแล้วเป็นแต่เพียง สมมติเท่านั้น

๔.๓.๓ ทศนะวิจารณ์

หลักปฏิจสุมุบาทกับชั้น ๕ แสดงให้เห็นว่าชีวิตมีกระบวนการเกิด-ดับ เป็นวงจรที่ เรียกว่า “วัฏฏสงสาร” วนเวียนไม่สิ้นสุด หากผู้ใดยังตกอยู่ในอำนาจของอวิชชา กิเลส ตัณหา และ อุปาทาน การเกิด-ดับของความทุกข์ที่มีอยู่ประจำชีวิตหรือ การเกิด-ดับของชีวิต (แห่งความทุกข์) ก็ไม่ มีสิ้นสุด เช่นเดียวกันปฏิจสุมุบาทที่แปลว่า การอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นของสรรพสิ่ง สิ่งทั้งหลาย

^{๖๔} พระคันธสาราภิวงศ์, *อภิธรรมมัตถสังคหะและปรมาตถทีปนี*, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๖), หน้า ๖๗๘.

^{๖๕} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๑/๔๔, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๘๖-๙๐/๙๖-๑๐๓.

^{๖๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๑๘.

ไม่มีเบื้องต้นและเบื้องปลายมีแต่ลักษณะเป็นวัฏฏะอาศัยซึ่งกันและกันเป็นลูกโซ่ สิ่งทั้งหลายอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นทุกสิ่งเป็นปัจจัยของกันและกันไม่มีอะไรเป็นจุดเริ่มต้นหรือเกิดขึ้นอย่างลอยๆ ซึ่งเป็นการอธิบายวัฏฏะสงสารที่แตกต่างจากแนวคิดของปรัชญาอินเดียหลายๆ สำนักในยุคนั้น เป็นการอธิบายในลักษณะของการกล่าวถึงเหตุปัจจัยอันเป็นสาเหตุให้เกิดวัฏฏะสงสารและวงจรของสิ่งมีชีวิตต่างๆ

แนวคิดความเป็นสาเหตุ (Causation) ในวงการปรัชญา จะมีแนวคิดความเป็นสาเหตุที่แตกต่างกันอยู่สองแบบ แบบแรกคือแบบที่ไม่เชื่อว่ามีสิ่งที่เรียกว่า “ความสัมพันธ์กันอย่างจำเป็น” (Necessary Connection) ใดๆ ทั้งสิ้น แนวคิดแบบที่สองตรงข้ามกับแนวคิดแบบแรก คือเชื่อว่าสิ่งที่เรียกว่าความสัมพันธ์กันอย่างจำเป็นนั้นมีอยู่จริง และการที่มีความสัมพันธ์กันอย่างจำเป็นระหว่างสาเหตุและผลก็แสดงว่าจะต้องมีอะไรบางอย่าง ในทางอภิปรัชญารองรับความมีอยู่ของความสัมพันธ์กันอย่างจำเป็นนี้ ส่วนสิ่งนั้นจะเป็นอะไรก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ความสัมพันธ์กันอย่างจำเป็นระหว่างสาเหตุและผลมีอยู่จริง เพราะสิ่งทั้งหลายล้วนเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับสลายไปตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่ตามอำนาจของเทพเจ้าและความบังเอิญ ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ ในจักรวาลล้วนเป็นไปตามหลักปฏิจจสมุปบาทแบบหลักทั่วไป หลักทั่วไปพูดเอาไว้กว้างๆ ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี”

พระพุทธเจ้าทรงค้นพบเหตุผลแบบลูกโซ่เช่นนี้เมื่อ 588 B.C.^{๖๗} ซึ่งในขณะนั้นปราชญ์ทางยุโรปไม่มีใครตระหนักในความมีอยู่ของเหตุผลแบบนี้ และพระองค์ก็ทรงคัดค้านการหาข้อเท็จจริงด้วยการแก่งัดด้วยตรรกศาสตร์ นักปรัชญาโบราณหรือแม้แต่นักปรัชญาสมัยใหม่ที่ยังไม่เข้าใจเหตุผลแบบลูกโซ่ก็จะเดาหลักปรัชญา ที่ได้จากการประเมินต่อความเป็นจริงในเรื่องของชีวิตหรือขั้น ๕ ขึ้นมา เช่น พวกจิตนิยมก็จะเดาว่าต้องจิตด้วยกันจึงจะเป็นเหตุเป็นผลกันได้ เป็นต้น จิตนิยมเชื่อว่าความจริงแท้ขั้นปรมาตมจะคือจิต โดยเสนอความเห็นว่าการจิตคือจิต นอกจากจิตแล้วไม่มีอะไรอย่างอื่นอีก จิตเท่านั้นที่มีอยู่จริง จิตเป็นต้นกำเนิดของจักรวาลและทุกสิ่งในจักรวาล โขเครติสเชื่อว่าจิตเป็นอมตะสิ่งที่เคยรู้แล้วสิ่งนั้นก็เก็บไว้ในจิตไม่สูญหาย^{๖๘} โดยโขเครติสสอนเรื่องแบบ (Form) ซึ่งหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างมีแบบเป็นตัวเอง จิตก็ดี ความรู้สึกก็ดี ก็มาจากแบบเมื่อสิ้นสุดแห่งชีวิตแล้วจิตก็ต้องเข้าไปสู่แบบ พวกสสารนิยมแบบกลไกก็จะเดาว่าต้องสสารด้วยกันจึงจะเป็นเหตุผลกันได้ นักปรัชญาชาวสสารนิยมท่านหนึ่งกล่าวว่า “ชีวิตเปรียบเหมือนกับเครื่องจักรกล” เพราะประกอบด้วยเครื่องจักรกล

^{๖๗} สัมคร บุรวาต, ปัญญา จุดกำเนิดและกระบวนการพัฒนาทางปัญญาของมนุษยชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๗-๑๒๘.

^{๖๘} ฟั้น ดอกบัว, ปวงปรัชญากรีก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๔๐.

มากมาย ทำงานได้ทั้งในขณะที่เรารู้สึกตัว และไม่รู้สึกตัว หรือทั้งในขณะที่ตื่น และนอนหลับ ทักษะเกี่ยวกับมนุษย์ของชาวสสารนิยมเชื่อว่า สภาพความเป็นคนหรือความเป็นมนุษย์ที่ปรากฏอยู่ต้องอาศัยส่วนย่อยทั้งหลาย ถ้าไม่อาศัยส่วนย่อยเหล่านั้นแล้ว ความเป็นมนุษย์จะตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะเชื่อว่าส่วนย่อยเป็นจริงกว่าส่วนรวม ดังนั้นการรวมตัวของกลุ่มอะตอมก็คือการเกิดขึ้นของมนุษย์ ส่วนการแยกตัวของกลุ่มอะตอมก็คือการตายของมนุษย์ สิ่งที่เราเรียกกันว่าความรู้สึก นึกคิด ความจำ เป็นเพียงสมรรถภาพการทำงานของสมองเท่านั้น ไม่มีจิตหรือวิญญาณอย่างที่ยึดนิยมเข้าใจกัน

พุทธปรัชญาได้เสนอหลักการค้นหาความจริงด้วยวิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ การพิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผล ให้รู้จักสภาวะที่เป็นจริง หรือพิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไข ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่เรียกว่า วิธีคิดแบบอภิปัจจัยตา หรือคิดตามหลักปฏิจจนุปบาท เช่น คิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ”^{๖๙} หรือคิดแบบสอบสวนหรือตั้งคำถาม เช่นที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสให้พิจารณาไตรตรองอย่างแยกคางว่า “ภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อเราเป็นโพรธัสถ์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า “โลกนี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จุด และอุปบัติก็บุคคลไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์ คือ ชราและมรณะนี้ เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์ คือ ชราและมรณะนี้ได้”^{๗๐} ซึ่งวิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยนี้ สมักร บुरาวาศ ได้แสดงทัศนะว่าการสืบหาความจริงในพุทธปรัชญาใกล้เคียงกับหลักการทางวิทยาศาสตร์ ว่า “วิทยาศาสตร์ไม่ได้ถือว่ามีสิ่งอันเป็นเอกในตัวเองที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งใด เพราะความประจักษ์ทางประสาทสัมผัสแสดงว่าไม่มีอะไรที่เป็นเอก อยู่โดดเดี่ยวและไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งอื่นทั้งสิ้น ฉะนั้นต้องถือว่าพระพุทธเจ้าจะเป็นพระพุทธเจ้าไปได้ด้วยพระองค์เองโดยเฉพาะนั้นไม่ได้ ต้องทรงเกี่ยวข้องกับผู้อื่นด้วยการศึกษาเล่าเรียน ต้องทรงเห็น “เทวทูต” อันเป็นเหตุให้ทรงเริ่มคิดธรรม และเกิดความบังคาลใจขึ้นในพระหทัยของสมเด็จพระบรมครู เป็นเหตุของการตรัสรู้ดังกล่าว แต่หากถือว่ามีเรื่องภายนอกเข้ามาเป็นต้นเหตุให้พระองค์ทรงคิดเสียก่อน จะเห็นได้ว่าทฤษฎีของวิทยาศาสตร์ต่อพุทธศาสตร์จะตรงกับคำสอนในปรัชญาเถรวาท”^{๗๑}

ปฏิจจนุปบาทเป็นหลักความเป็นจริงที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันเป็นสายดृจสายโซ่ที่คล้องเกี่ยวกันเป็นวัฏจักร แสดงให้เห็นอาการของสรรพสิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน มีสภาวะไม่เที่ยงแท้ มีความเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการอยู่ตลอดเวลาไม่มีที่สิ้นสุด หลักของพุทธศาสนาที่พระองค์

^{๖๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๔/๔๓๗, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๖/๑๖๔, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑/๓๘, ๓๗/๗๙, ๔๑/๘๖, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๙๒/๒๑๔, ชุ.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๑๗๑, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๘๖/๕๒๖.

^{๗๐} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๐/๑๕.

^{๗๑} สมักร บुरาวาศ, **พุทธปรัชญา: มองพุทธศาสนาด้วยทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๕๒), หน้า ๖๗๐.

บัญญัติไว้เป็นแก่นแท้ของพุทธปรัชญาคือความเป็นจริงในไตรลักษณ์ ส่วนไตรลักษณ์ก็ดำเนินไปด้วยกระบวนการแห่งปฏิจสมุปบาท ในร่างกายของมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน ชั้นที่ ๕ คือส่วนประกอบที่สำคัญของชีวิต ชีวิตก็ดำเนินไปตามกระแสแห่งกระบวนการของพลังทั้งภายในและภายนอกร่างกาย หมุนเวียนไปไม่มีจบสิ้น อันเป็นแนวทางในการเข้าใจความจริงเรื่องของชีวิต และหลักอภิปรัชญาที่ตอบคำถามว่า ชีวิตคืออะไร ชีวิตเป็นอยู่อย่างไร ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร อันเป็นการสรุปหลักปฏิจสมุปบาททั้งวงจรลงเพื่อเข้าใจความเป็นจริงของชีวิตนั่นเอง

๔.๔ นิยาม ๕ กับแนวคิดสังขนิยาม

๔.๔.๑ แนวคิดนิยาม ๕

พระพุทธศาสนาสอนหลักความจริงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นคนสัตว์หรือสิ่งของ เป็นรูปธรรมหรือนามธรรม เป็นวัตถุหรือเป็นเรื่องจิตใจ ไม่ว่าจะชีวิตหรือโลกที่แวดล้อมอยู่ก็ตาม ทั้งหมดล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เป็นเรื่องของปัจจัยสัมพันธ์ ธรรมดาที่ว่านี้มองด้วยสายตาของมนุษย์ เรียกว่า กฎธรรมชาติ เรียกในภาษาบาลีว่า “นิยาม” แปลว่า กำหนดอันแน่นอน ทำนองหรือแนวทางที่แน่นอน หรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอน เพราะปรากฏให้เห็นว่า เมื่อมีเหตุปัจจัยอย่างนั้นๆ แล้ว ก็จะมีความเป็นไปอย่างนั้นๆ แน่นนอน ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ นิยาม ๕ คือกฎแห่งธรรมชาติ ๕ อย่าง ประกอบด้วย อุตุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม นิยาม ๕ แสดงให้เห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงทั้งที่เป็นรูปธรรม หรือนามธรรม เป็นวัตถุ หรือเป็นจิตใจ ล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุและปัจจัย

ตามกฎธรรมชาติ พุทธศาสนาไม่เชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก สรรพสิ่งทั้งหลายที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตล้วนแต่เป็นสังขตธรรม เกิดขึ้นจากการปรุงแต่งจากเหตุปัจจัย จึงล้วนแต่เป็นสังขตธรรม เกิดขึ้นจากการปรุงแต่งจากเหตุปัจจัย จึงล้วนแต่อยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ ปฏิจสมุปบาท และกฎธรรมชาติทั้งสิ้น กฎธรรมชาติหรือนิยามนั้น แม้จะมีลักษณะทั่วไปอย่างเดียวกันทั้งหมด คือความเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย แต่ก็อาจแยกประเภทออกไปได้ตามลักษณะอาการจำเพาะที่เป็นแนวทางหรือเป็นแบบหนึ่งๆ ของความสัมพันธ์ อันจะช่วยให้กำหนดศึกษาได้ง่ายขึ้น ซึ่งได้มีปราชญ์และนักวิชาการได้กล่าวถึงความหมายของนิยาม ๕ ดังต่อไปนี้

ในสมัยคลิลาสินี อรรถกถาที่มกนิทาย มหาวรรค กล่าวถึงองค์ประกอบของนิยาม ๕ ไว้ดังนี้ “ชื่อวานิยามนี้มี ๕ อย่าง คือ กรรมนิยาม อุตุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม ธรรมนิยาม”^{๗๒}

^{๗๒} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๐.

ปรีชา ช่างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา กล่าวถึง นิยาม ๕ ดังนี้ “พุทธศาสนากล่าวถึงกฎธรรมชาติ ๕ อย่าง โดยทั้งห้าอย่างนี้พุทธศาสนาเชื่อว่าเป็นกฎที่ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในจักรวาล”^{๗๓}

พรหมคุณากรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายเรื่อง นิยาม ๕ ไว้ดังนี้ พระพุทธศาสนาสอนหลักความจริงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์หรือสิ่งของเป็นรูปธรรม หรือนามธรรม เป็นวัตถุหรือเป็นเรื่องจิตใจ ไม่ว่าจะชีวิต หรือโลกที่แวดล้อมอยู่ก็ทำตามทั้งหมดล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เป็นเรื่องของปัจจัยสัมพันธ์ ธรรมดาที่ว่านี้มองด้วยสายตาของมนุษย์เรียกว่า กฎธรรมชาติ เรียกในภาษาบาลีว่า นิยาม แปลว่ากำหนดอันแน่นอน ทำนอง หรือแนวทางที่แน่นอน หรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอน เพราะปรากฏให้เห็นว่า เมื่อมีเหตุปัจจัยอย่างนั้นๆ แล้ว ก็จะมีความเป็นไปอย่างนั้นๆ แน่นนอน^{๗๔}

สรุปได้ว่า นิยาม หมายถึง กำหนดอันแน่นอน หรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ นิยาม ๕ คือกฎแห่งธรรมชาติ ๕ อย่าง ประกอบด้วย อุดุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม

นิยาม ๕ ประการตามแนวคิดพุทธศาสนานั้นก็เพื่อที่จะเน้นหนักเรื่องการมองเห็นสิ่งทั้งหลายมีความเป็นไปตามธรรมดาของเหตุปัจจัย เพื่อให้เกิดความเข้าใจ เรียนรู้ และปฏิบัติด้วยความรู้เท่าทันในกฎธรรมชาติ และมีใจว่ากฎทั้ง ๕ นี้จะแยกออกจากกันได้ ปรากฏการณ์อย่างหนึ่งอาจเกิดจากหลายกฎร่วมกันหรือเป็นเหตุเป็นผลกันได้ เช่น การตัดไม้ทำลายป่า ทำให้เกิดน้ำท่วม ฝนไม่ตกเป็นกรรมนิยามที่สะท้อนมาจากพีชนิยาม ในบรรดากฎเหล่านี้กฎที่สำคัญที่สุดก็คือกฎแห่งกรรม เพราะการกระทำของมนุษย์นั้นมีผลต่อความเป็นไปต่อธรรมชาติและตัวมนุษย์ มนุษย์จึงต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อการกระทำของตนในฐานะเป็นผู้มีอำนาจปรุงแต่งชีวิตตนและโลกธรรมชาติที่ตนอยู่อาศัย ซึ่งรายละเอียดของนิยามทั้ง ๕ มีดังต่อไปนี้

๑) อุดุนิยาม (Physical laws) คือ กฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปของปรากฏการณ์ธรรมชาติและเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับวัตถุ พุทธศาสนาแสดงหลักของอุดุนิยามเพื่อให้เข้าใจธรรมชาติส่วนรูปธรรมคือสสารวัตถุทุกชนิด ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่างๆ ซึ่งจะมีความเป็นไปเช่นนั้นแน่นอนเมื่อมีเหตุปัจจัยพอเพียงให้ปรากฏขึ้น เช่น ฝนตกเกิดจากการระเหยของน้ำมารวมตัวกันเป็นก้อนเมฆกระทบกับความเย็นในอากาศทำให้เกิดฝนตก เป็นต้น ตลอดจน

^{๗๓} ปรีชา ช่างขวัญยืน และ สมภาร พรหมทา, **มนุษย์กับศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๖.

^{๗๔} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณากรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑๕๒.

ปรากฏการณ์ทางวัตถุอื่นๆ เช่น การเคลื่อนที่ของดวงดาว แรงแม่เหล็กอุณหภูมิตินฟ้าอากาศ ก็เป็นไปตามกฎธรรมชาติข้อนี้เช่นเดียวกับกฎทางฟิสิกส์ทั้งหมด อุตุนิยาม เป็นกฎธรรมชาติพื้นฐานที่สุด เป็นเสมือนบันไดขั้นแรกที่สุด หมายความว่า จะต้องมียุตินิยามหรือสิ่งแวดล้อมทางกายภาพด้านรูปธรรมที่เหมาะสมเป็นเบื้องต้นก่อน สิ่งต่างๆ ซึ่งเป็นผลของนิยามในลำดับถัดไป คือ พืช สัตว์ และมนุษย์ หรืออาจเรียกรวมว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย จึงจะสามารถอุบัติขึ้นและดำรงอยู่ได้ พระพรหม คุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวถึง อุตุนิยาม ดังนี้

กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับปรากฏการณ์ฝ่ายวัตถุ โดยเฉพาะความเป็นไปของธรรมชาติแวดล้อมและความเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ เช่น เรื่อง ลมฟ้าอากาศ ฤดูกาล ฝนตกฟ้าร้อง การที่ดอกบัวบานกลางวัน หุบกลางคืน การที่ดิน น้ำ ปุ๋ย ช่วยให้ต้นไม้งาม การที่คนไอ หรือจาม การที่สิ่งของทั้งหลายผุพังเน่าเปื่อย เป็นต้น^{๗๕}

๒) พืชนิยาม (Biological laws) เมื่อ “อุตุนิยาม” หรือกฎธรรมชาติที่ทำให้ภาวะของสิ่งแวดล้อมทางกายภาพมีความเหมาะสมแล้ว โดยเฉพาะทำให้ “ธาตุดิน” มีคุณสมบัติพร้อมที่จะก่อเกิดเป็น “สารอินทรีย์” ได้ ธรรมชาติก็จะมี “พืชนิยาม” หรือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพืชพันธุ์ มารับช่วงต่อ กล่าวคือทำให้เกิดสิ่งที่เป็น “สารอินทรีย์” ที่เรียกว่า “พืช” ขึ้น ซึ่งมีคุณสมบัติพิเศษมากขึ้นไปกว่าเรื่องของ “อุตุนิยาม” คือ มีความสามารถในการสร้างสิ่งที่เหมาะสมกับตัวเองขึ้นและเพิ่มปริมาณมากขึ้นได้เรียกความสามารถนี้ว่า “การสืบพืชพันธุ์” หรือ “การสืบพันธุ์”

พืชนิยาม จึงหมายถึง กฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปต่างๆ ของสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ กฎพืชนิยามนี้ทำให้มีการถ่ายทอดลักษณะของสิ่งมีชีวิตชนิดเดียวกันจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งเสมอ เช่น เมื่อนำเมล็ดมะม่วงไปปลูกก็ย่อมกลายเป็นต้นมะม่วง เป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับการสืบพันธุ์หรือพันธุกรรม เช่นเดียวกับกฎทฤษฎีทางชีววิทยาทั้งหมด ในสมัยคลวิลาสินี อรรถกถาทิฆนิกาย มหาวรรค กล่าวถึง เรื่อง พืชนิยาม ว่า “ผงข้าวสาเลี่ยมเป็นผลจากพืชข้าวสาเลี่ยมอย่างเดียว รสหวานย่อมเป็นผลจากน้ำหวาน รสขมย่อมเป็นผลจากพืชขม นี้เป็น พืชนิยาม”^{๗๖}

๓) จิตนิยาม (Psychic laws) คือ กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับกลไกการทำงานของจิต พุทธศาสนา ถือว่า มนุษย์ประกอบด้วยร่างกายและจิตใจ จิต เป็นองค์ประกอบที่สำคัญส่วนหนึ่งของชีวิต มนุษย์รวมทั้งสิ่งมีชีวิตอื่น สำหรับมนุษย์ จิต เป็นปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับ การรับรู้ อารมณ์ ความรู้สึก ความคิด ความจำ จิตนิยามคือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตการเกิดดับของจิต การรับรู้อารมณ์ของจิต องค์ประกอบของจิต (เจตสิก) เป็นต้น

^{๗๕} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑๕๒.

^{๗๖} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๑.

จิต หมายถึง สิ่งพิเศษที่มีอยู่ในสัตว์ ในบุคคล ตัวตน เรา เขา สิ่งที่มีชีวิต เป็น “องค์ประกอบพิเศษ” ที่ทำให้สัตว์ประเภทนี้มีลักษณะแตกต่างจากพืชพันธุ์ ัญญาหาร ต่อไม้ ต้นไม้ ใบหญ้า ก้อนหิน ก้อนดิน ทั่วๆ ไป ในโลกนี้สิ่งที่มีชีวิตที่มันพิเศษจากสิ่งอื่นๆ ก็คือ “จิต” นี้แหละ ซึ่งจิตในที่นี้มุ่งเอาจิตมนุษย์เป็นหลัก เพราะว่ามันทำได้สารพัดอย่าง อันนี้มันก็มีอยู่แล้วในธรรมชาติของมันคือ เกิดมาพวกเราก็มียิตแล้วโดยธรรมชาติ ไม่ต้องมาเกิดจากการพัฒนาการ เหมือนกับพวก “จิตนิยม” เขาคิดหรือ พวกจิตนิยม เขาคิดว่า จิตมาทีหลัง วัตถุมาก่อน นานๆ ไปจิตมันเกิดมาทีหลัง แต่ของเราเกิดมาพร้อมกับจิต มันมีอยู่แล้ว จิต นี้เวลาใช้คำเต็มๆ ว่า “จิตตนิยาม” จิตมีระบบกลไกในการทำงานของมันเอง แต่มันทำงานของมันอย่างนั้นแหละ เป็นระบบและกลไกที่ซับซ้อน ไม่ได้มาจากการชี้แนะ ชักนำจากพระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกตัวเราที่ทำให้จิตทำงาน จิตมันทำงานของมันเอง มีเหตุปัจจัยพร้อมในการทำงานทุกขั้นตอน จิตในทัศนะของพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ต่างหากจากกาย ในฐานะที่เป็นสิ่งที่ต่างหาก จิตก็มีกฎเกณฑ์ในการทำงาน เปลี่ยนแปลง และแสดงพฤติกรรม เป็นต้น เป็นแบบฉบับเฉพาะของตนเอง

อุตุนิยามและพีชนิยาม มีความเหมาะสมแล้ว กล่าวคือมีสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่เหมาะสม มีดิน น้ำ ลม ไฟ ที่สมดุล และมีพีชเกิดขึ้นแล้ว ก็จะเป็นพื้นฐานรองรับให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “สัตว์” และจะมี “จิตตนิยาม” หรือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต มารับช่วงต่อเป็นลำดับถัดไป

๔) กรรมนิยาม (Karmic law) คือ กฎแห่งกรรมเป็นกฎแห่งการให้ผลของการกระทำหรือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์คือกระบวนการที่ก่อให้เกิดการกระทำและการให้ผลของการกระทำ เรื่อง “กรรมนิยาม” ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญที่สุดของ “มนุษย์” และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ “มนุษย์” โดยเฉพาะหลักหรือกฎธรรมชาติในเรื่อง “กรรมนิยาม” มีอยู่ว่า “การกระทำทุกอย่างย่อมมีผล การกระทำที่ดีที่ถูกต้อง ย่อมให้ผลเป็นความสุข และการกระทำที่ไม่ดีที่ไม่ถูกต้อง ย่อมให้ผลเป็นความทุกข์” กรรมนิยามอาศัยความสุขและความทุกข์เป็นสิ่งแวดล้อมของการกระทำของมนุษย์ กล่าวคือเมื่อมนุษย์กระทำในสิ่งที่ถูกต้อง ก็จะบังเกิดผลให้เป็นความสุข ความสงบ และสันติ แต่หากกระทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้องก็จะบังเกิดผลให้เป็นความทุกข์ ความเดือดร้อน และภัยพิบัติต่างๆ

กรรม คือ การกระทำที่เกิดจากเจตนา รวมทั้งผลแห่งการกระทำนั้นซึ่งเรียกว่า “วิบาก” ดังนั้น “กรรมนิยาม” จึงเป็นกฎธรรมชาติที่กล่าวถึงการกระทำของมนุษย์ และผลที่ได้รับจากการกระทำ ซึ่งอาจเป็นผลดีหรือผลร้าย ก็ขึ้นอยู่กับการกระทำนั้นๆ ในสมุทตลิลลิตินี อรรถกถาที่ขนิทาย มหาวรรค อธิบาย เรื่อง กรรมนิยาม ไว้ดังนี้ “ในนิยามทั้ง ๕ นั้น การให้ผลแห่งกุศลที่น่าปรารถนา การให้ผลแห่งอกุศลที่ไม่น่าปรารถนานี้ชื่อกรรมนิยาม” ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า “กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือกระบวนการก่อการกระทำและการให้ผลของการกระทำ หรือพูดให้จำเพาะลงไปอีกว่า กระบวนการแห่งเจตน์จำนงหรือความคิด

ปรุงแต่งสร้างสรรค์ต่างๆ พร้อมทั้งผลที่สืบเนื่องออกไปอันสอดคล้องสมกัน เช่น ทำกรรมดีมีผลดี ทำกรรมชั่วมีผลชั่ว เป็นต้น”^{๗๗}

๕) ธรรมนิยาม (General laws) คือ กฎธรรมชาติอันเป็นกฎสากลเกี่ยวกับความสัมพันธ์และความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งทั้งหลาย คลอบคลุมความเป็นไปทั้งทางฝ่ายจิตและทางฝ่ายวัตถุ ธรรมนิยามนี้ทำให้เกิดนิยามข้ออื่นๆ และนิยามข้ออื่นๆ ที่สัมพันธ์กันก็ทำให้เกิดธรรมนิยาม (เช่น การตม้มน้ำ -อุตุนิยาม>ทำให้น้ำเดือดเกิดการเปลี่ยนแปลงกลายเป็นไอน้ำ -ธรรมนิยาม) กฎข้อนี้มีขอบเขตครอบคลุมกว้างขวางที่สุด กฎ ๔ ข้อแรก

สรุปประมวลความได้ว่ากฎของนิยามทุกข้อที่กล่าวมา โดยอาจมีความสัมพันธ์ระหว่างนิยามแต่ละข้อด้วยกัน หรือสัมพันธ์ในตัวเอง ปรากฏการณ์เดียวกันอาจมาจากนิยามในหลายข้อมารวมกันทำให้เกิดปรากฏการณ์นั้นเรียกกันว่า “ความเป็นไปตามธรรมดา” มีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป เช่น การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ของมนุษย์ การเกิดเป็นเรื่องของพีชนิยาม แต่การแก่ การเจ็บ และการตาย อาจเป็นเรื่องของอุตุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม และกรรมนิยามร่วมกันก็ได้ ซึ่งก็เป็นเรื่องของความเป็นไปตามธรรมดา

ธรรมนิยาม เป็นกฎธรรมชาติที่ครอบคลุมกฎธรรมชาติอื่นๆ ทั้งหมด ครอบคลุมทุกสิ่งไม่มียกเว้น ทั้งสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่ง (สังขตธรรม) และสิ่งที่ไม่ปัจจัยปรุงแต่ง (อสังขตธรรม หรือนิพพาน) แต่เนื่องจากสิ่งที่ไม่ปัจจัยปรุงแต่ง ไม่มีเรื่องราวที่จะกล่าวถึงในรายละเอียดเท่าใด ดังนั้นธรรมนิยามจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งเป็นสำคัญกฎธรรมชาติ ธรรมนิยาม มี ๒ กฎใหญ่ คือ ๑) กฎอทัปปัจจยตา และ ๒) กฎไตรลักษณ์^{๗๘}

๔.๔.๒ ชั้นัน ๕ ตามแนวคิดนิยาม ๕

ชั้นัน ๕ หมายถึง กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นชีวิต พุทธปรัชญามองชีวิตในลักษณะวิเคราะห์ (Analysis) แยกองค์ประกอบใหญ่เป็นชิ้นส่วนย่อย ชีวิตตามหลักพุทธปรัชญานั้น เป็นวิถีชีวิตที่มุ่งเน้นการพิจารณาถึงกระบวนการความเป็นจริงของชีวิตตนเอง เป็นสำคัญ ซึ่งความเป็นไปของชีวิตหรือชั้นัน ๕ เป็นลักษณะการอิงอาศัยเกี่ยวเนื่องกันเกิดขึ้น ไม่มีผู้สร้าง ไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ แต่เป็นการเกิดขึ้นจากเหตุ และผลอันเกิดขึ้นจากการกระทำนั่นเอง

ธรรมนิยาม คือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์อันเป็นเหตุผลแก่กันของทุกสิ่งตามกฎของนิยามทุกข้อที่กล่าวมา ปัญญาที่รู้เข้าใจในธรรมชาติชีวิตของตนเอง ตลอดจนนิยาม ๕

^{๗๗} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑๕๓.

^{๗๘} สุรพล ไกรสรารุณี, **คู่มือบัณฑิตของแผ่นดิน**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๖.

ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว อันที่จริงก็คือความรู้เกี่ยวกับกฎธรรมชาติที่เป็นตัวควบคุมความเป็นไปของสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติทั้งหมด ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงแนวคิดนิยาม ๕ เพื่อตรวจสอบความจริงเกี่ยวกับเรื่องของขั้นที่ ๕ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) อุตุนิยามกับขั้นที่ ๕

อุตุนิยาม หมายถึง กฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น ลม ฟ้า อากาศ ฤดูกาล ดิน น้ำ ความผันแปรของวัตถุ อุตุนิยามเป็นกฎของธรรมชาติที่แสดงให้เห็นว่า เมื่อมีเหตุปัจจัยเพียงพอหรือเหมาะสม สิ่งนั้นก็จะเกิดขึ้นโดยไม่มีใครเป็นผู้กำหนด หรือห้ามได้ จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ขั้นที่ ๕ องค์ประกอบของมนุษย์ในส่วนที่เป็นร่างกายฝ่ายรูปธรรมทั้งหมดเป็นการรวมตัวของธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) วาโยธาตุ (ธาตุลม) ธาตุทั้งสี่เกาะกุมรวมตัวกันเข้ารวมเรียกว่า รูปร่างหรือมหาภูตรูป ๔ เมื่อก่อนเช่นนี้อาจมีหลายคนเข้าใจผิดว่าพุทธปรัชญาเป็นสสารนิยม เพราะยอมรับว่าธาตุหรือวัตถุเป็นจุดเริ่มต้นของชีวิต ในเรื่องนี้ผู้วิจัยได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นในประเด็นของรูปธาตุและนามธาตุ ซึ่งแนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทไม่ใช่การอธิบายเพียงเพื่อแสดงธาตุในฐานะสิ่งที่เป็นสสารหรือวัตถุและสิ่งที่เป็นจิต แต่ธาตุในพุทธปรัชญา คือสิ่งที่ทรงสภาพของตนไว้ ล้วนเป็นเช่นนั้นเองตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่ชีวะ หรืออาตมัน ไม่ใช่สัตว์หรือบุคคล สสารทั้งหลายในโลกเกิดจากการรวมตัวกันของธาตุ ๔ ไม่มีแก่นสารที่ควรยึดมั่นว่าเป็นตัวตนหรือของตน

พุทธปรัชญาถือว่าขั้นที่ ๕ เกิดจากธาตุทั้ง ๖ มาประชุมพร้อม คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ (จิต) ซึ่งประชุมปรุงแต่งให้เป็นร่างกายอยู่ได้ ถ้าขาดเพียงธาตุใดธาตุหนึ่งความสมบูรณ์ของมนุษย์ย่อมเกิดไม่ได้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องของอุตุนิยามไม่ใช่เพื่อให้มนุษย์เข้าใจผิดว่าชีวิตคือการรวมกันของธาตุต่างๆ เท่านั้น แต่ทรงแสดงหลักอุตุนิยามว่าเป็นกฎธรรมชาติที่แสดงหลักของเหตุและผล คือการแสดงให้เห็นว่าเมื่อมีเหตุปัจจัยเพียงพอหรือเหมาะสมก็จะเกิดสิ่งหนึ่งขึ้น เช่น เมื่อปัจจัยต่างๆ พอเหมาะและรวมตัวกันก็จะเกิดขั้นที่ ๕ หรือชีวิตขึ้น โดยการเกิดขึ้นนี้เป็นไปด้วยกระบวนการของธรรมชาติมิใช่การสร้างจากพระเจ้าอย่างแนวคิดทางปรัชญาจิตนิยมกล่าว

พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องธาตุว่าเป็นองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตหรือขั้นที่ ๕ นั้นเอง แต่พุทธปรัชญาก็ไม่ได้มองชีวิตเพียงแง่มุมเดียวเท่านั้น เพราะพุทธปรัชญาให้ความสำคัญกับวิญญาณธาตุ (จิต) หรือธาตุรู้ โดยธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทพระพุทธเจ้าทรงแสดงในฐานะเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของสรรพสิ่งและเป็นองค์ประกอบพื้นฐานเฉพาะของสิ่งมีชีวิต มี ๒ ส่วนคือ วัตถุและวิญญาณ

๒) พีชนิยามกับชั้น ๕

พีชนิยาม คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับเรื่องของพันธกรรม การเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปของสิ่งมีชีวิต เป็นกระบวนการถ่ายทอดข้อมูลของสิ่งมีชีวิตที่ต้องเป็นไปตามพันธกรรมพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า “กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ หรือที่เรียกกันว่าพันธกรรม เช่น หลักความจริงที่ว่า พืชเช่นใดก็ให้ผลเช่นนั้น พืชมะม่วงก็ออกผลเป็นมะม่วง เป็นต้น” เมื่อกล่าวถึงชั้น ๕ ว่าเกิดขึ้นจากเหตุอะไรตามแนวคิดเรื่องพีชนิยามนี้ จะพบว่าพุทธปรัชญากล่าวถึงเหตุให้เกิดชีวิตหรือชั้น ๕ ไว้ ๒ ทศนะ คือ (๑) แสดงการเกิดของมนุษย์ในชาติเดียว โดยกล่าวถึงการเกิดขึ้นของมนุษย์ว่ามีเหตุมาจาก มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน หมายถึง การมีเพศสัมพันธ์กันตามธรรมชาติของหญิงและชาย มารดามีระดูในขณะที่อยู่ร่วมกันนั้น และมีสัตว์มาเกิด (คันธัพพะ)^{๗๙} ว่าเป็นสาเหตุของการเกิดขึ้นของชั้น ๕ (๒) แสดงการเกิดของมนุษย์ว่าเป็นไปตามกระบวนการตั้งอยู่และดับไปตามกฎแห่งปัจจุสมุปบาท ดังได้กล่าวมาแล้วในส่วน of แนวคิดเรื่องปัจจุสมุปบาท ปัจจุสมุปบาทหรือห่วงโซ่แห่งปัจจัยการที่ก่อให้เกิดหรือเป็นที่มาแห่งชีวิตหรือชั้น ๕ ดังต่อไปนี้

อวิชชา	เป็นปัจจัยให้เกิด	สังขาร
สังขาร	เป็นปัจจัยให้เกิด	วิญญาณ
วิญญาณ	เป็นปัจจัยให้เกิด	นามรูป
นามรูป	เป็นปัจจัยให้เกิด	สฬายตนะ
สฬายตนะ	เป็นปัจจัยให้เกิด	ผัสสะ
ผัสสะ	เป็นปัจจัยให้เกิด	เวทนา
เวทนา	เป็นปัจจัยให้เกิด	ตัณหา
ตัณหา	เป็นปัจจัยให้เกิด	อุปาทาน
อุปาทาน	เป็นปัจจัยให้เกิด	ภพ
ภพ	เป็นปัจจัยให้เกิด	ชาติ
ชาติ	เป็นปัจจัยให้เกิด	ชรามรณโสภกปริเทวทุกขโทมนัสสุปายาส ^{๘๐}

เมื่อกล่าวถึงความมีอยู่ของชั้น ๕ นั้น เมื่อพิจารณาตามหลักของปัจจุสมุปบาทแล้วจะพบว่าอวิชชา (ความไม่รู้) เป็นเหตุให้มนุษย์ต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารนี้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด เป็นการแสดงความเป็นไปของชีวิตในลักษณะข้ามภพข้ามชาติ อันเป็นกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับเรื่องของการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป ของสิ่งมีชีวิต เป็นกระบวนการที่แสดงให้เห็นว่าชั้น ๕ ตกอยู่ภายใต้กฎดังกล่าวนี้เอง

^{๗๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๓.

^{๘๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๔/๔๓๘-๔๓๙.

๓) จิตตนิยามกับขันธ ๕

จิตตนิยาม คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตที่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ทั้งที่ดี และไม่ดี เป็นการอธิบายการทำงานของจิต เช่น เมื่ออารมณ์ (สิ่งเร้า) กระทบประสาทจะมีการรับรู้เกิดขึ้น ในทัศนะทางพระพุทธศาสนานั้น “พีช” ไม่มี “จิต” และได้อาศัย “จิต” เป็นเครื่องจำแนกความแตกต่างระหว่าง “พีช” กับ “สัตว์” และยังได้แสดงไว้ชัดว่า “จิต” เป็นธรรมชาติอีกประเภทหนึ่ง จัดเป็นธรรมชาติฝ่ายนามธรรม ที่แตกต่างออกไปจากธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ซึ่งเป็นธรรมชาติฝ่ายรูปธรรม แต่สามารถทำงานหรือทำหน้าที่ร่วมกับธรรมชาติฝ่ายรูปธรรมได้ โดยผ่านสิ่งที่เรียกว่า “ประสาท” หรือ “ระบบประสาท” พุทธปรัชญายอมรับว่าองค์ประกอบของชีวิตหรือขันธ ๕ มี ๒ ส่วนคือกาย (Body) และจิต (Mind) ทั้งนี้ชีวิตในทัศนะพุทธปรัชญามีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เมื่อพิจารณาโดยแยกส่วนประกอบต่างๆ แล้วจะเห็นได้ว่า มนุษย์ไม่มีส่วนใดเลยที่เป็นสิ่งเที่ยงแท้

โดยแสดงให้เห็นว่าจิตเกิดขึ้นมาพร้อมกับกายของเรานับตั้งแต่ปฏิสนธิไปจนถึง ก่อนจุติ (ตาย) ชีวิตเป็นอยู่ได้โดยมีจิตเป็นพื้น จิตในพุทธปรัชญาไม่ใช่สสารกินที่และไม่ใช่ผู้คิด เพราะจิตเป็นสภาวะที่เกิดสืบทอดกันเป็นกระบวนการของนามรูป โดยเป็นเหตุปัจจัยต่อกันกัน เช่น เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เพราะสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ดับสิ่งนี้จึงดับ เป็นต้น และก็ไม่ใช่จิตตามแบบของปรัชญาจิตนิยมที่ยอมรับว่าจิตเป็นสิ่งจริงแท้ไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่จิตในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นการสืบทอดของกระบวนการเดียวกัน พุทธปรัชญาไม่ใช่เอกนิยม คือ ทฤษฎีทางปรัชญาที่ถือว่าความแท้จริงคือปฐมธาตุเพียงอย่างเดียว และทวินิยม คือ ทฤษฎีทางปรัชญาที่ถือว่าความแท้จริงปฐมธาตุมี ๒ อย่างคือ จิตกับสสาร แต่พุทธปรัชญากล่าวถึงกาย (สสาร) และจิต ในลักษณะที่อิงอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น

จิต ในทัศนะของพุทธปรัชญามีความหมายว่า ความคิด สภาพที่นึกคิด ใจ ธรรมชาติที่รู้ อารมณ์ หรือวิญญาณ การรับรู้อารมณ์ทั้งภายนอกและภายในอยู่เสมอ มีวิเคราะห์ว่า “จินตเตตติ จิตตํ อารมมณํ วิชานาตติ อตฺถโธ ธรรมชาติที่ชื่อว่า จิต เพราะคิดหรือรู้อารมณ์”^{๘๑} จิตในพุทธปรัชญามีลักษณะที่ละเอียดมีการเกิดดับทุกขณะสืบทอดกันเป็นสันตติคือ เกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป จิตจึงเป็นศูนย์กลางของชีวิตมนุษย์ มีระยะในการเกิดดับในตนเองสั้นกว่ารูป จิตอยู่โดดเดี่ยวไม่ได้จึงต้องอาศัยกาย จิตจะแสดงออกได้ต้องอาศัยกายเป็นที่แสดงออก เช่นอาการเจ็บปวด หรือหิว เป็นต้น จิตที่เป็นไปตามธรรมชาติที่ถูกครอบงำด้วยกฎไตรลักษณ์ ได้แก่ ๑) ลักษณะอนิจจัง คือ ไม่เที่ยงไม่มั่นคงไม่ยั่งยืน ตั้งอยู่ไม่ได้มีสภาวะที่เสื่อมและสลายไป ๒) ลักษณะทุกขัง คือ ทนอยู่ไม่ได้ เพราะเป็นสิ่งที่ไม่ยั่งยืนทน

^{๘๑} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓.

อยู่ไม่ได้ตลอดกาล มีอาการเกิดดับอยู่ร่ำไป ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กตสันผืน และขัดแย้งอยู่ในตัวและ ๓) ลักษณะอนัตตา คือ ไม่เป็นสิ่งที่มีความตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ทนอยู่ไม่ให้เกิดดับไม่ได้ ไม่มีตัวตนที่แท้จริง

๔) ธรรมเนียมกับขันธ ๕

ธรรมเนียม (Laws of Kamma) กฎธรรมชาติ ที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือ กระบวนการของเหตุและผล หรือกระบวนการแห่งเจตน์จำนง ความคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ต่างๆ พร้อมทั้งผลที่สืบเนื่องสอดคล้องสมกัน เช่น ทำเหตุไว้ดี ผลที่ได้รับก็ต้องดี ทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่วเป็นต้น การกระทำของมนุษย์อันประกอบด้วยเจตนา รวมทั้งผลที่ได้รับจากการกระทำนั้น โดยกรรมที่มนุษย์กระทำนั้นมีทั้งที่เป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรม สาธารณะแห่งกรรมอยู่ที่เจตนา การให้ผลแห่งกรรมอาจช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับวิบัติ ๔ และสมบัติ ๔ เป็นปัจจัยประกอบ

การเกิดของกรรมมีพื้นฐานมาจากกิเลสแสดงออกทาง กาย ทางวาจา และทางใจ มีทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว ส่งผลต่อผู้กระทำความกรรม สาเหตุแห่งการเกิดกรรม เกิดจากผัสสะ โดยเริ่มต้นที่ใจ เกิดการนึกคิดเรียกว่ามโนกรรม ส่งผลให้ผู้กระทำความกรรมต่อทางกาย และทางวาจา ผลของการกระทำ ไม่ว่าจะกรรมดีหรือ กรรมชั่วจะถูกส่งสมไว้ในภวังคจิตรอโอกาสให้ผลแก่เจ้าของกรรม

ผลของกรรมบางอย่างสามารถส่งผลได้ในชาตินี้ได้เลย (ทิฐธรรมเวทนิยกรรม)^{๘๒} เช่น ความร่ำรวยหรือความฉลาด นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังให้ความสำคัญกับมโนกรรมของจิตที่ใกล้ดับ ซึ่งมีผลต่อคติที่ไปในชาติหน้าการดับกรรมต้องดับที่สาเหตุ คือ ผัสสะ พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้มนุษย์ทำความดีเพื่อติดอยู่แต่ความสุขและความดี แต่สอนให้มนุษย์ทำความดีเพื่อละทิ้งกรรมดีและกรรมชั่วเพื่อไปสู่การสิ้นกรรม กรรมชั่วนั้นสามารถแบ่งได้ ๔ ระดับ คือ ๑) ระดับภายในจิตใจ ๒) ระดับบุคลิกภาพ ๓) ระดับวิถีชีวิตของบุคคล ๔) ระดับความเป็นไปแห่งวิถีชีวิต ซึ่งระดับทั้ง ๔ นั้นจะเป็นตัวให้ผลของกรรมในปัจจุบันและอนาคต

พุทธปรัชญาเถรวาทกล่าวถึงเรื่อง สัจจะ ๒ อย่าง คือ สมมติสัจจะและปรมาตสัจจะ อธิบายถึงความจริงแท้ ที่รับรู้ได้โดยสภาวะหรือสามัญญลักษณะถึงจะไม่มีการบัญญัติก็ตาม แม้จะปราศจากการสมมติแต่ก็ยังเชื่อว่าความมีอยู่ของกรรมนั้นมีอยู่ในการจำแนกประเภทของ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งตรงกับขันธ ๕ นั่นเอง ความมีอยู่ของกรรมในแง่อภิปรัชญาอาศัยคำสอนเรื่อง ปฏิจจสมุปบาทเป็นฐานสำคัญ เพื่อแสดงให้เห็นกฎแห่งกรรมว่า ชีวิตในปัจจุบันเป็นผล (วิบาก) ของ

^{๘๒} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), **กรรมที่ปณี**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๒๔๐.

การกระทำแห่งชีวิตในกาลอดีต และชีวิตในอนาคต ก็ขึ้นอยู่กับกระทำในชีวิตปัจจุบัน การกระทำ ด้วยเจตนา (ความตั้งใจ) ทางกาย วาจา ใจ นั้นชื่อว่า กรรม

พระพุทธศาสนากล่าวถึงความเชื่อหรือศรัทธาว่ามีอยู่ ๔ ในที่นี้ขอกกล่าวเฉพาะ กัมมศรัทธา อันเป็นคำสอนที่ยอมรับความมีอยู่ของกรรมว่ามีอยู่จริง กล่าวคือ กัมมศรัทธา หมายถึง เชื่อกรรม คือ เชื่อว่า กรรมดีมีจริง กรรมชั่วมีจริง ไม่เชื่ออำนาจพระเจ้า ไม่เชื่ออำนาจดวงดาว ไม่เชื่ออำนาจสิ่ง ภายนอกว่าจะมาดลบันดาลให้ชีวิตของตนเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แต่เชื่อว่าสิ่งที่มาดลบันดาลชีวิตของตน มากที่สุดได้แก่หลักของกรรม พุทธศาสนาสอนว่าเมื่อมนุษย์ทำอะไรโดยเจตนา คือตั้งใจทำทั้งรู้ ย่อม เป็นกรรม คือเป็นความดีความชั่วขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การ กระทำไม่ว่างเปล่า และเชื่อว่าผลที่ต้องการสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอำนาจอนหรืออนรอก คอยในโชคชะตา^{๘๓} ดังพุทธภาษิตว่า “คนทำกรรมใดไว้ ย่อมเห็นกรรมในตน คนทำกรรมดี ย่อมได้รับ ผลดี คนทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว คนหว่านพืชเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น”^{๘๔} การที่พุทธศาสนา สอนเรื่องกัมมศรัทธาก็เพื่อโต้แย้งแนวคิดที่เชื่อว่ามนุษย์เป็นไปตามการลิขิตของพระเจ้า และแนวคิดที่ เชื่อว่าการกระทำทุกอย่างของมนุษย์ไม่มีผล เพราะตายแล้วไม่มีการเกิดอีก ซึ่งพุทธศาสนาเรียก แนวคิดนี้ว่า พวกอกิริยทิวฐิ คือ พวกไม่เชื่อกรรม

๕) ธรรมนิยามกับขั้น ๕

ธรรม คือ ธรรมชาติ ซึ่งรวมทั้งหมดที่กล่าวมา ๔ อย่าง ครอบคลุมทั้งอดีต ทั้งพีชนิยม ทั้งกรรมนิยาม ทั้งจิตตนิยาม เป็นธรรมชาติทั้งนั้น ธรรมชาติเหล่านี้ มีกฎเป็นของตนเอง เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปเพราะเหตุปัจจัยเฉพาะของตนเองคือ เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย เป็นไปตามหลักของอิทัปปัจจัยตา การศึกษาเรื่องธรรมนิยาม จึงช่วยให้มีการพิจารณาสรพสิ่งด้วยเหตุผลของความสัมพันธ์ของกฎ นิยาม ๕ ก็จะทำให้สามารถแยกแยะ จริง เท็จ ดี ชั่ว คุณ โทษ

ธรรม ตามทัศนะของพุทธปรัชญาสิ่งเหนือธรรมชาติคือสิ่งที่ปราศจากการปรุงแต่งไม่ขึ้นกับ เหตุปัจจัยใดๆ สิ่งที่มีภาวะเช่นนี้พุทธปรัชญาเรียกว่า “อสังขตธรรม” ซึ่งมีอยู่เพียงสิ่งเดียวคือ “นิพพาน” ส่วนสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติก็คือทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในสากลจักรวาลและสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้น ตามการปรุงแต่งของเหตุและปัจจัย พุทธปรัชญาเรียกว่า “สังขตธรรม”ได้แก่ สสารทุกชนิดที่อยู่บนโลก รวมถึง ดวงดาว ดวงอาทิตย์ สิ่งเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นก็มีสิ่งทำให้เกิด เมื่อตั้งอยู่ก็มีสิ่งที่ทำให้ตั้งอยู่ เมื่อ แปรเปลี่ยนก็มีสิ่งที่ทำให้แปรเปลี่ยน เมื่อดับก็มีสิ่งที่ทำให้ดับ

^{๘๓} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๐.

^{๘๔} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔๔/๑๐๓.

ลักษณะของความจริงหรือสิ่งที่มีจริง ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบนั้น คือ ๑) ความจริงหรือสิ่งที่มีจริง ที่เรียกว่าธาตุ เป็นสิ่งที่มีที่เป็นตามธรรมชาติ ๒) ความจริงหรือสิ่งที่มีจริงนั้นไม่ว่าจะเป็นความจริงเชิงสสารหรือความจริงเชิงอสสาร ล้วนเป็นสิ่งที่มีสภาวะที่แน่นอนหรือทรงสภาวะของตนเองไว้ตลอดไป” ^{๘๕} สัจจะหรือความจริงในพระพุทธศาสนาเถรวาทโดยสรุปมีอยู่ ๒ ประเภท คือ ๑) สมมติสัจจะ หมายถึง เป็นสิ่งที่มีจริงโดยคำที่ใช้ให้เข้าใจความหมายนั้นเท่านั้น จริงโดยสมมติ คือ โดยความตกลงหมายรู่ร่วมกันของมนุษย์ เช่น นาย ก. นาย ข. ช้าง ม้า มด ไต่ะ หนังสือ พ่อ แม่ ลูก เพื่อน เป็นต้น ซึ่งเมื่อกกล่าวตามสภาวะหรือโดยปรมัตต์แล้ว ก็เป็นเพียงสังขาร หรือนามรูป หรือขันธ ๕ เท่านั้น ตรงข้ามกับปรมัตต์สัจจะ ๒) ปรมัตต์สัจจะ หมายถึง จริงโดยปรมัตต์ คือ ความจริงโดยความหมายสูงสุด เช่น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สภาวะที่มีอยู่โดยปรมัตต์ สิ่งที่เป็นจริงโดยความหมายสูงสุดตามหลักอภิธรรมว่ามี ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

ขันธ ๕ จัดเป็นความจริงขั้นสมมติสัจจะ เพราะเมื่อแยกขันธทั้งหลายออกจากกันแล้วย่อมไม่ปรากฏความเป็นชีวิตหรือขันธทั้ง ๕ นั้นเอง ความจริงขั้นสมมติสัจจะมีลักษณะที่เป็นสภาวะที่เป็นจริงตามที่คนยึดถือกัน คือความจริงที่มนุษย์สมมติบัญญัติขึ้นมาเพื่อที่จะสามารถสื่อสารติดต่อกันได้ โดยอาศัยบัญญัติจากการเห็นทางตา ได้ยินทางหู ได้กลิ่นทางจมูก ได้ลิ้มรสทางลิ้น ได้สัมผัสทางกาย แล้วบัญญัติขึ้นเพื่อเป็นภาษาสำหรับใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อความเข้าใจระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ดังกล่าวเหล่านี้เมื่อมองให้ลึกลงไปจะไม่มีอะไรที่เป็นความจริงล้วนแต่เป็นสมมติตั้งขึ้นชั่วคราวจะต้องแตกสลายสูญหายไปตามกาลเวลา และมีได้มีสาระแก่นแท้จริงเลย จึงเรียกว่า สมมติสัจจะ คือ เป็นความจริงโดยการกำหนดสมมติ นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังกล่าวถึงความจริงสูงสุดที่เรียกว่า ปรมัตต์สัจจะ คือสิ่งที่มีอยู่จริงอย่างแท้จริง เป็นสิ่งที่ไม่ต้องอาศัยอย่างอื่นมาปรุงแต่งแต่เป็นจริงโดยสภาวะของตนเองคือเป็นจริงโดยธรรมชาติ ไม่มีกาลเวลามากำหนดเหมือนกับสมมติบัญญัติ ไม่รู้จะรู้และค้นพบหรือไม่ก็ตามก็ยังคงเป็นความจริงอยู่ตลอดไป ปรมัตต์สัจจะนี้อยู่เหนือการกำหนด สิ่งที่เป็นจริงโดยปรมัตต์ เช่น นามธรรม รูปธรรม เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือจิต เจตสิก รูป นิพพาน ผัสสะ เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ ^{๘๖}

๔.๔.๓ ทศนะวิจารณ์

คำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นแกนหลักในพระพุทธศาสนาคือเรื่องกฎไตรลักษณ์จากพุทธพจน์ที่ว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง...สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์...ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตตาลักษณะที่ ๓ คืออนัตตลักษณะนั้นรวมไว้ซึ่งสังขตธรรมและอสังขตธรรม สรุปว่าธรรมทั้งหลายทั้งปวง

^{๘๕} สุขาวรณ์ พลอยชุม, “ความจริง: สากลภาพในพุทธปรัชญา”, บัณฑิตศาสตร์ มมร, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒, (พฤศจิกายน ๒๕๔๕-เมษายน ๒๕๔๖), หน้า ๘๑.

^{๘๖} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๕.

เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตน (อัตตา) แต่มีอยู่จริงเห็นได้ว่าเป็นจริงรวบยอดในพุทธปรัชญาเถรวาทก็คือหลักอนัตตตา แต่มีได้หมายความว่าไม่มีอะไรเลยอย่างพวกนักตลิกทิกฏฐิ (สูญญตาคือไม่ยอมรับว่ามีอัตตาและอนัตตตา) และทั้งไม่ถือว่าคนเราตายแล้วสูญเหมือนพวกอุจเฉททิกฏฐิ พุทธศาสนาถือเป็นหลักตายตัวลงไปว่า

๑) สิ่งทั้งหลายนั้น ถ้าสิ่งใดเป็นพวกที่เกิดมาแต่เหตุหรือมีเหตุมีปัจจัย สิ่งนั้นจะคงมีอยู่ตลอดเวลาที่ปัจจัยหรือเหตุนั้นยังมีอยู่ แต่ว่าเป็นสิ่งไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงไปตามความเปลี่ยนแปลงของปัจจัยนั้นๆ เสมอ แม้ที่เรียกว่าตายนั้นก็ตาม ถ้าเหตุปัจจัยสำหรับให้ปรากฏหรือเกิดใหม่ยังมีอยู่ มันต้องกลับปรากฏหรือเกิดอีก ถ้าหมดปัจจัยมันก็จะดับสนิทไป แต่เราไม่นิยมถือว่าตายแล้วเกิดเพราะมันเป็นไปเพียงอาการที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยเท่านั้นหาใช่เกิดหรือตายเอาตามพอใจของมันได้ไม่

๒) แต่ถ้าสิ่งใดเป็นพวกไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สิ่งนั้นย่อมมีอยู่เองไม่ต้องเกิดขึ้น และไม่มีวันดับลงไปและเที่ยงถาวรด้วย เช่นที่ พระพุทธองค์ตรัสว่า นิพพานมีอยู่ ได้แก่สภาพความมีอยู่แห่งความที่ปราศจากสิ่งที่เป็นเหตุปัจจัย และสิ่งที่เกิดมาจากเหตุปัจจัยนั้น เมื่อนิพพานเป็นสิ่งที่ดับของสิ่งทั้งที่เป็นเหตุและเป็นผลดังนี้แล้ว ก็แปลว่านิพพานคือแดนหรือสภาพที่ดับของกิเลสและทุกข์ทั้งสิ้นนั่นเอง^{๘๗} ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นเรื่องโลก ไตรลักษณ์ และปฏิจกสมุปบาท ล้วนเป็นความเป็นจริงที่หลักไม่พ้นคำว่า อนัตตตา ที่รวมไว้ในไตรลักษณ์

พุทธปรัชญาสอนหลักความจริงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นคนสัตว์หรือสิ่งของ เป็นรูปธรรมหรือนามธรรม เป็นวัตถุหรือเป็นเรื่องจิตใจ ไม่ว่าชีวิตหรือโลกที่แวดล้อมอยู่ก็ตาม ทั้งหมดล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เป็นเรื่องของปัจจัยสัมพันธ์ นิยาม ๕ คือกฎแห่งธรรมชาติ ๕ อย่าง ประกอบด้วย อุตุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม จากปัญหาทางอภิปรัชญาที่ว่าชั้น ๕ มีจริงหรือไม่ เกิดขึ้นอย่างไร และเป็นอยู่ในลักษณะใด หากพิจารณาตามหลักธรรมนิยาม ๕ ประการ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นเราก็จะพบความจริงได้ ชาญณรงค์ บุญหนุน กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่อง “ทฤษฎีความเป็นจริงในพุทธปรัชญาเถรวาท” ว่าพุทธปรัชญาเป็นทฤษฎีความเป็นจริงแบบวิภังชวาท คือ ทฤษฎีความเป็นจริงที่ว่าด้วยการกล่าว จำแนก แยกแยะซึ่งไม่สามารถจัดเข้าในทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง คือ ทฤษฎีความเป็นจริงแบบสมนัย ทฤษฎีความเป็นจริงแบบสหนัย ทฤษฎีความเป็นจริงแบบปฏิบัตินิยม^{๘๘}

^{๘๗} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), **อนัตตตาของพระพุทธเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๓๖.

^{๘๘} ชาญณรงค์ บุญหนุน, “ทฤษฎีความเป็นจริงในพุทธปรัชญาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้าบทคัดย่อ.

หลักนิยาม ๕ เป็นหลักสำหรับตอบปัญหาทางอภิปรัชญาได้ดีที่สุด เพราะเป็นหลักที่ครอบคลุมทั้งในส่วนของชีวิตหรือชั้น ๕ และสิ่งไม่มีชีวิตหรือวิญญาณครอง นิยาม ๕ เป็นหลักการที่รวมคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เป็นปัญหาทางอภิปรัชญาไว้ทั้งหมด เช่น นามธาตุและรูปธาตุ จัดเข้าในอตุณิยามและพีชนิยาม กฎไตรลักษณ์ กฎปฏิจจสมุพบาท จัดเข้าในธรรมนิยาม ซึ่งเมื่อสรุปรวบยอดแล้วจะพบว่าพุทธปรัชญาสอนเรื่องเหตุและผล ความจริงในพุทธปรัชญาจัดเป็นสังนิยม (Realism) หมายถึง ความเชื่อที่ว่าสิ่งสากลมีอยู่จริง และดำรงอยู่อย่างอิสระ เป็นความเห็นถูก ความเข้าใจถูก ตามสภาพธรรมดาในความจริงของปรมาตมธรรม คือ จิต เจตสิก รูปและนิพพาน เป็นความจริงที่ถือว่าโลกทางกายภาพนอกตัวเรามีอยู่จริงและมีความเป็นจริงในตัว ไม่ขึ้นกับความคิด ความเห็น หรือความรู้ของมนุษย์ การเข้าถึงหลักความจริงในพระพุทธศาสนา (นิพพาน) สามารถเข้าได้ด้วยการปฏิบัติตนให้พ้นจากกิเลสเท่านั้น ประยงค์ แสนบุราณ กล่าวไว้ในหนังสือปรัชญาอินเดียว่า พระพุทธองค์ไม่ทรงสอนอภิปรัชญาที่ขาดจากการปฏิบัติ พระองค์ทรงเน้นการปฏิบัติเพื่อให้เราเข้าถึงความจริงอันนั้น ความจริง คือ เป้าหมาย ส่วนการปฏิบัติ คือ การเดินทางเพื่อให้เข้าถึงเป้าหมายนั้น^{๘๙} ดังนั้นในการทำความเข้าใจในเรื่องของชั้น ๕ ไม่ใช่เป็นเพียงการทำความเข้าใจในปัญหาทางอภิปรัชญาเท่านั้น แต่ยังเป็นการทำความเข้าใจในความจริงของชีวิตตลอดทั้งสาย กล่าวคือ การเกิดขึ้น ลักษณะหรือการดำเนินไปแห่งชีวิต (ตั้งอยู่) จุดหมายปลายทางของชีวิต (ดับไป) ตามกระบวนการของกฎไตรลักษณ์นั่นเอง เป็นการทำความเข้าใจเรื่องราวเกี่ยวข้องกับชีวิต เมื่อเข้าใจแล้วลำดับต่อไปก็ทำความเข้าใจเกี่ยวข้องกับการดับทุกข์ในชีวิต ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของหลักคำสอนในพุทธปรัชญานั้นเอง

๔.๕ สรุป

แนวคิดเรื่องชั้น ๕ ในเชิงอภิปรัชญา พุทธปรัชญายอมรับว่ามนุษย์ประกอบจาก ๒ ส่วน คือ กายกับใจ หรือรูปกับนาม อภิปรัชญาในพุทธปรัชญาเป็นการแสดงให้เห็นว่าความจริงแท้เรื่องชีวิตนั้น เป็นการแสดงให้เห็นทั้งในส่วนที่เป็นวัตถุและส่วนที่เป็นจิต โดยที่พุทธปรัชญาเถรวาทกล่าวว่าไม่ใช่จิตเท่านั้นที่เกิดดับทุกขณะ แต่วัตถุหรือสสารก็เกิดดับทุกขณะเช่นกัน พุทธปรัชญามองชีวิตในลักษณะวิเคราะห์ (analysis) แยกองค์ประกอบใหญ่เป็นชิ้นส่วนย่อยเราจะเห็นว่า แท้ที่จริงแล้วตัวตนที่แท้จริงก็มาจากการประชุมกันของธาตุต่างๆ โดยกระบวนการทางธรรมชาติ การรวมตัวของธาตุดังกล่าวก่อให้เกิดทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต แต่มนุษย์แตกต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่นๆ เพราะมนุษย์รู้จักคิด ดังนั้นมนุษย์ในทัศนะพุทธปรัชญาจึงประกอบด้วยธาตุ ๖ และชั้น ๕ พุทธปรัชญาแสดงทัศนะเกี่ยวกับธาตุเพียงแค่ปรากฏการณ์ของธาตุเชิงวัตถุภายนอกเท่านั้น

^{๘๙} ประยงค์ แสนบุราณ, ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๗), หน้า ๖๖.

ธาตุตามมุมมองของพุทธปรัชญาเป็นการเน้นให้เห็นความสำคัญของจิต แต่ไม่ได้หมายความว่าไม่เห็นความสำคัญของสิ่งที่จิตนั้นไปอาศัย (กาย) อภิปรัชญาในพุทธปรัชญาเป็นการแสดงให้เห็นว่าความจริงแท้เรื่องชีวิตนั้น เป็นการแสดงให้เห็นทั้งในส่วนที่เป็นวัตถุและส่วนที่เป็นจิต โดยที่พุทธปรัชญาเถรวาทกล่าวว่าจะไม่ใช่จิตเท่านั้นที่เกิดดับทุกขณะ แต่วัตถุหรือสสารก็เกิดดับทุกขณะเช่นกัน เพราะสรรพสิ่งล้วนตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ที่มีลักษณะ ๓ ประการคือ (๑) อนิจจตา ความไม่เที่ยง (๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ (๓) อนัตตตา ความไม่มีตัวตน เป็นการเสนอความจริงทั้งที่เป็นสมมติสัจจะและปรมาตสัจจะนั่นเอง

สำหรับตอบปัญหาทางอภิปรัชญาได้ดีที่สุดโดยอาศัยหลักนิยาม ๕ อันเป็นหลักการที่รวมคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เป็นปัญหาทางอภิปรัชญาไว้ทั้งหมด เช่น นามธาตุและรูปธาตุ จัดเข้าในอตุณิยามและพีชนิยาม พุทธปรัชญาถือว่าถึงธาตุโดยมีจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้เข้าใจธรรมชาติภายในของบุคคลด้วย เพราะการไม่เข้าใจธรรมชาติตามความเป็นจริงย่อมเป็นเหตุให้ไม่เข้าใจ หรือไม่รู้จักความจริงว่ามีอวิชชาอยู่เบื้องหลัง โดยท่านเรียกว่า “ธาตุคืออวิชชา” เป็นธาตุใหญ่” กฎไตรลักษณ์และกฎปฏิจกสมุปบาท จัดเข้าในธรรมนิยาม หลักอภิปรัชญาที่ตอบคำถามว่า ชีวิตคืออะไร ชีวิตเป็นอยู่อย่างไร ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร อันเป็นการสรุปหลักปฏิจกสมุปบาททั้งวงจรลงเพื่อเข้าใจความเป็นจริงของชีวิต กล่าวคือ การเกิดขึ้น ลักษณะหรือการดำเนินไปแห่งชีวิต (ตั้งอยู่) จุดหมายปลายทางของชีวิต (ดับไป) ตามกระบวนการของกฎไตรลักษณ์นั่นเอง ซึ่งเมื่อสรุปรวบยอดแล้วจะพบว่าพุทธปรัชญาสอนเรื่องเหตุและผล ความจริงในพุทธปรัชญาจัดเป็นสัจนิยม (Realism) อภิปรัชญาในพุทธปรัชญานั้นมีลักษณะที่ต่างจากทัศนะแบบตะวันตก ซึ่งไม่ใช่เป็นลักษณะการคาดเดาถึงความจริง หรืออนุมานถึงความน่าจะเป็นของสรรพสิ่ง หากแต่เป็นการแสดงถึงความจริงของสรรพสิ่งตามที่มันเป็น พุทธปรัชญาสอนหลักความจริงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นคนสัตว์หรือสิ่งของ เป็นรูปธรรมหรือนามธรรม เป็นเรื่องทางวัตถุหรือเป็นเรื่องจิตใจ ทั้งหมดล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เป็นเรื่องของปัจจัยสัมพันธ์ พุทธปรัชญาอธิบายชั้น ๕ ว่าเป็นการรวมกันของสิ่งต่างๆ ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าแท้จริงแล้วมนุษย์ไม่มี มีแต่สมมติเท่านั้น ส่วนประกอบย่อยต่างๆ เรียกว่า ชั้น ๕ การแยกแยะส่วนประกอบของสิ่งนั้นๆ ออกเป็นส่วนย่อยจนละเอียดสุดไม่สามารถแยกแยะออกไปได้ เพื่อให้เห็นภาพความจริงได้ชัดเจน ไม่ผิดพลาด เน้นการมองลึกโดยนัยปรมาตม พุทธปรัชญาเป็นทฤษฎีความเป็นจริงแบบวิภาษวาท คือ ทฤษฎีความเป็นจริงที่ว่าด้วยการกล่าว จำแนก แยกแยะ ความจริงในพุทธปรัชญาจัดเป็นสัจนิยม (Realism) ที่ถือว่าโลกทางกายภาพนอกตัวเรามีอยู่จริงและมีความเป็นจริงในตัว ไม่ขึ้นกับความคิด ความเห็น หรือความรู้ของมนุษย์ เรื่องของชั้น ๕ ไม่ใช่เป็นเพียงการทำความเข้าใจในปัญหาทางอภิปรัชญาเท่านั้น แต่ยังเป็นการทำตามความเข้าใจในความจริงของชีวิตตลอดทั้งสาย การเข้าถึงหลักความจริงในพระพุทธศาสนา (นิพพาน) สามารถเข้าได้ด้วยการปฏิบัติตนให้พ้นจากกิเลสเท่านั้น

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ในการทำวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ ในเชิงอภิปรัชญา” ผู้วิจัยมีความมุ่งหมายที่จะศึกษาหลักคำสอนในพุทธศาสนาในส่วนที่กล่าวถึงอภิปรัชญา โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องของชีวิตหรือชั้น ๕ ซึ่งเป็นคำสอนที่ปรากฏมากในคัมภีร์หลักเช่นพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าทรงแสดงชั้น ๕ ทั้งเป็นแนวทางแห่งการศึกษา (ปริยัติ) และแนวทางเพื่อการปฏิบัติโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อความหลุดพ้น (พระนิพพาน) ซึ่งในการศึกษาพุทธศาสนาในเชิงปรัชญาโดยเฉพาะในส่วนอภิปรัชญานั้นพุทธศาสนาได้ปฏิเสธ แต่โดยเนื้อหาที่พระพุทธเจ้าทรงสอนแล้วนั้นเมื่อเทียบเคียงกับแนวคิดทั้งปรัชญาร่วมสมัยในอินเดียและแนวคิดของนักปรัชญากรีกแล้ว จะพบว่าเป็นชุดแนวคิดที่เป็นไปเพื่อการตอบปัญหาทางอภิปรัชญาโดยแท้ ในการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ ในเชิงอภิปรัชญา ผู้วิจัยวางวัตถุประสงค์ของการศึกษาไว้ ๓ ประเด็น คือ ๑) เพื่อศึกษาปัญหาอภิปรัชญาในพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องชั้น ๕ ในพุทธปรัชญาเถรวาท ๓) เพื่อวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ ในพุทธปรัชญาเถรวาท

จากการศึกษาวิจัยสามารถสรุปผลได้ดังนี้

ประเด็นที่ ๑ ปัญหาอภิปรัชญาในพุทธศาสนา

อภิปรัชญา หมายถึงความรู้อันประเสริฐมุ่งศึกษาค้นหาความจริงที่มีอยู่ในเรื่องของพระเจ้า โลก จักรวาล และชีวิต โดยการตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับปัญหาทางปรัชญาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งอยู่นอกเหนือจากการเห็นทั่วไป หรือความรู้ที่อยู่นอกเหนือการรู้เห็นใดๆ แต่สามารถรู้และเข้าใจด้วยเหตุผล อภิปรัชญาเป็นปรัชญาบริสุทธิ์ที่มุ่งศึกษาหาความจริงแท้แน่นอนหรืออันติมสัจจะ (Ultimate reality) เกี่ยวกับปฐมเหตุของโลกและจักรวาลตลอดจนสิ่งสัมบูรณ์และธรรมชาติของมนุษย์ อันเป็นพื้นฐานที่มาของความจริงอื่นๆ เป็นการอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติของความจริงขั้นสุดท้ายหรือขั้นสูงสุดว่าเป็นอย่างไร

อภิปรัชญาที่มุ่งศึกษาหาคำตอบเกี่ยวกับความจริงและพยายามสืบค้นวิธีการเข้าถึงและรู้ความจริงนั้น แต่เมื่อก้าวโดยสรุปแล้วอภิปรัชญา ได้แบ่งขอบข่ายเนื้อหาออกเป็น ๓ กลุ่มด้วยกัน คือ (๑) อภิปรัชญาเกี่ยวกับธรรมชาติ (Nature) (๒) อภิปรัชญาเกี่ยวกับจิต (Mind) หรือวิญญาณ (Soul) (๓) อภิปรัชญาเกี่ยวกับพระเจ้า (God) อย่างไรก็ตามอภิปรัชญาถือว่าสภาวะทั้งหมดนี้ มีลักษณะเป็นอยู่ในตัวมันเอง เป็นธาตุแท้และเป็นภาวะเหนือประสาทสัมผัสทั่วไป เป็นต้นกำเนิดของโลกตลอด

ทั้งเอกภพ อภิปรัชญาในพุทธปรัชญามุ่งศึกษาความจริงแท้ในความหมายที่เป็นปรมาตมสัจจะ ซึ่งถือว่าเป็นความจริงชั้นสูงสุด เป็นความจริงที่สามารถรู้ได้และไม่อยู่เกินวิสัยของมนุษย์ที่จะรับรู้เข้าใจและเข้าถึงได้ เป็นการศึกษาความจริงที่ว่าด้วยเรื่องของชีวิตมนุษย์ อภิปรัชญาที่มุ่งศึกษาหาคำตอบเกี่ยวกับความจริงและพยายามสืบค้นวิธีการเข้าถึงและรู้ความจริง แนวคิดทางอภิปรัชญาในอินเดียมุ่งแสวงหาความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิตเช่นเดียวกับอภิปรัชญาตะวันตก แต่มีข้อแตกต่างที่สำคัญคือ ปรัชญาตะวันตกมุ่งแสวงหาความจริงหรือข้อเท็จจริงเพียงอย่างเดียว โดยไม่พยายามที่จะปฏิบัติตนเพื่อให้เข้าถึงความจริงที่ได้แสวงหาพบแล้ว อีกอย่างหนึ่งปรัชญาตะวันตกส่วนใหญ่จะไม่เกี่ยวข้องกับศาสนาหรือออกเป็นคนละส่วนกับศาสนา แต่ปรัชญาอินเดียนั้นไม่สามารถแยกออกจากศาสนาได้เด็ดขาด ปัญหาทางอภิปรัชญาในพระพุทธศาสนาสามารถสรุปได้ดังนี้

๑) อภิปรัชญา หมายถึง เป็นลัทธิที่มีความเห็นว่า ทำก็ไม่เชื่อว่าทำ เช่น บุญ-บาปไม่มีความดี-ความชั่วไม่มี

๒) อเหตุกทฤษฎี หมายถึง เป็นลัทธิที่มีความเห็นว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายจะได้ดีได้ชั่ว ได้สุขหรือทุกข์ก็ได้เอง ไม่ใช่เพราะทำดีหรือทำชั่ว อนึ่งสัตว์ทั้งหลายหลังจากท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏแล้วก็บริสุทธิได้เอง ลัทธินี้จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังสารสุทธิกาท

๓) นัตถิกทฤษฎี หมายถึง ลัทธินี้มีความเห็นว่าไม่มีผล คือการทำบุญทำทานการบูชาไม่มีผล เจ้าลัทธินี้คือ อชิตะเกสกะมพล ท่านผู้นี้สอนเรื่องอุจเฉททฤษฎีด้วย คือ เห็นว่า สัตว์ทั้งหลายตายแล้วสูญ

๔) สัสสทฤษฎี หมายถึง ลัทธินี้มีความเห็นว่า สิ่งทั้งหลายเคยเกิดอย่างไร ก็เป็นไปอย่างนั้น เช่น โลกเที่ยง จิตเที่ยง สัตว์ทั้งหลายเคยเกิดอย่างไร ก็เป็นไปอย่างนั้นต่อไปตลอดกาล ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นของเที่ยง การชกกันนั้นไม่มีใครชกใคร เพียงแต่เอาศาสตราสอดเข้าไปในธาตุ (ร่าง) ซึ่งยั่งยืนไม่มีอะไรทำลายได้

แนวคิดทางอภิปรัชญาในพุทธปรัชญานั้น มีลักษณะบางประการที่ต่างไปจากแนวคิดอภิปรัชญาทางตะวันตก เกณฑ์ตัดสินความเป็นอภิปรัชญาทางตะวันตก คือ การพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้าของมนุษย์ นักปรัชญาทางตะวันตกมีแนวคิดที่ว่าเรื่องใดก็ตามที่ข้ามพ้นการพิสูจน์หรืออยู่เหนือการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้าเรื่องนั้นจัดเป็นอภิปรัชญา โดยนัยนี้จะเห็นว่าขอบข่ายเนื้อหาของอภิปรัชญาแบบตะวันตกนั้นจะจำกัดอยู่เฉพาะสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุ หรือสิ่งที่อยู่เหนือขอบเขตของโลกทางกายภาพหรือโลกทางวัตถุ และไม่อาจรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้าของมนุษย์ การจำกัดความหมายเช่นนี้ออกจะแคบเกินไป เพราะขอบข่ายของอภิปรัชญาไม่ควรจะกำหนดผูกโยงไว้กับเรื่องจิตวิญญาณหรือเรื่องเหนือธรรมชาติเท่านั้น ซึ่งความจริงใดๆ ไม่ว่าจะ เป็นทางจิตวิญญาณหรือทางวัตถุหากเป็นความจริงชั้นสุดท้าย (อันติมสัจจะ) อภิปรัชญาในพุทธปรัชญานั้นมีลักษณะที่ต่างจาก

ทัศนะแบบตะวันตก ซึ่งไม่ใช่เป็นลักษณะการคาดถึงความจริง หรืออนุมานถึงความน่าจะเป็นของสรรพสิ่ง หากแต่เป็นการแสดงถึงความจริงของสรรพสิ่งตามที่มันเป็น

พุทธปรัชญาได้แบ่งชีวิตของมนุษย์ออกเป็น ๒ ส่วนคือร่างกายกับจิต หรือที่เรียกว่ารูปธรรมกับนามธรรม ร่างกายและจิตที่เรียกว่าชีวิตมนุษย์นั้นประกอบขึ้น ด้วยการรวมตัวกันของส่วนประกอบ ๕ ส่วนเรียกว่า ชั้น ๕ คือ

(๑) รูปชั้น คือ กองแห่งรูป หมายถึง ส่วนที่ประกอบกันเป็นร่างกายของมนุษย์ซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันของธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ เกิดเป็นอวัยวะต่างๆ

(๒) เวทนาชั้น คือ กองแห่งเวทนา หมายถึง ส่วนที่เป็นความรู้สึกของจิต เมื่อรับรู้อารมณ์ต่างๆ ผ่านอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทำให้เกิดความรู้สึก ๓ ประการ คือ สุข ทุกข์ และกลางๆ ไม่สุขไม่ทุกข์

(๓) สัญญาชั้น คือ กองแห่งสัญญา หมายถึง ส่วนที่เป็นความจำได้หมายรู้แยกแยะสิ่งต่างๆ ได้

(๔) สังขารชั้น คือ กองแห่งสังขาร หมายถึง ส่วนที่เป็นความนึกคิดปรุงแต่งจิตให้คิดดี คิดไม่ดี หรือคิดเป็นกลางๆ ไม่ได้ไม่ชั่ว

(๕) วิญญาณชั้น คือ กองแห่งวิญญาณ หมายถึงส่วนที่เป็นความรู้แจ้งสิ่งต่างๆ ที่จิตรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและสัมผัสที่ ๖ คือทางใจ ได้แก่ การเห็นรูป การได้ยินเสียง การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทาง กายและการรู้อารมณ์ทางใจ

อภิปรัชญาในพุทธปรัชญาเป็นการแสดงให้เห็นว่าความจริงในเรื่องเกี่ยวข้องกับชีวิต เป็นการแสดงให้เห็นทั้งในส่วนที่เป็นวัตถุและส่วนที่เป็นจิต โดยที่พุทธปรัชญาเถรวาทกล่าวว่ไม่ใช่จิตเท่านั้นที่เกิดดับทุกขณะ แต่วัตถุหรือสสารก็เกิดดับทุกขณะเช่นกัน เพราะสรรพสิ่งล้วนตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ที่มีลักษณะ ๓ ประการคือ (๑) อนิจจตา ความไม่เที่ยง (๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ (๓) อนัตตตาความไม่มีตัวตน เป็นการเสนอความจริงทั้งที่เป็นสมมติสัจจะและปรมาตสัจจะนั่นเอง

ประเด็นที่ ๒ แนวคิดเรื่องชั้น ๕ ในพุทธปรัชญาเถรวาท

ชั้น ๕ หมายถึง ชั้นหรือกองเป็นการรวมส่วนประกอบของกระบวนการแห่งชีวิต ได้แก่ รูป (กาย) เวทนา (ความรู้สึก) สัญญา (ความจำ) สังขาร (สิ่งปรุงแต่ง) วิญญาณ (ความแจ้ง) หรือเรียกอีกอย่างว่ารูปและนาม (กายกับจิต) เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นและมีการทำงานร่วมกันไม่อาจแยกออกจากกันได้ รูปเป็นธรรมชาติไม่รู้อารมณ์ ได้แก่ ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ส่วนนามนั้นเป็นธรรมชาติที่รู้และเสวยอารมณ์ เช่น สุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ (เฉยๆ) อย่างหนึ่ง, จดจำอารมณ์อย่างหนึ่ง, คตินึกอารมณ์หรือปรุงแต่งจิต อย่างหนึ่ง, รับรู้อารมณ์ทางประสาทสัมผัสหรือทางทวารทั้ง ๖ อีกอย่างหนึ่ง “ชั้นทั้ง ๕ อาศัยซึ่งกันและกัน รูปชั้นเป็นส่วนกาย นามชั้นทั้ง ๔ เป็นส่วนใจ”

รูปขันธ์ เป็นองค์ประกอบหนึ่งในขันธ์ ๕ เป็นส่วนของร่างกาย เกิดขึ้นจากการเกาะกุมของธาตุต่างๆ ได้แก่ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ รวมเรียกว่า มหาภูตรูปและมีอุปาทายรูปเป็นส่วนย่อย ซึ่งในส่วนของรูปขันธ์นี้จัดอยู่ในรูปธรรม อันตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ คือ ความเปลี่ยนแปลง เป็นทุกซ์ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน รูปขันธ์จัดอยู่ในส่วนของสสารมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มีความเสื่อมสลายไปในที่สุด

เวทนา เป็นองค์ประกอบของชีวิตในส่วนที่เป็นจิต ทำหน้าที่รับรู้หรือเสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ที่เกิดจากการสัมผัสทางประสาททั้ง ๕ (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) และทางใจเป็นส่วนที่เป็นความรู้สึกในสิ่งที่มากระทบ ซึ่งพุทธปรัชญาเรียกว่า “อายตนะ” เป็นองค์ประกอบทั้งภายในและภายนอก คือ ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รับรส กายสัมผัส จิตรับรู้ พุทธปรัชญาแสดงเวทนาในส่วนของความรู้ที่เกิดจากกระบวนการของอายตนะทั้งภายในและภายนอก และกล่าวถึงจิตที่รับรู้ความจริงตามที่มันเป็น (ธรรมารมณ์) มนายตนะกับธัมมายตนะ (เป็นเหตุ) การรู้เรื่องราวต่างๆ (เป็นผล)

สัญญาเป็นความจำได้หมายรู้อันเกิดแต่ผัสสะจากการกระทบกันของอายตนะภายนอกและภายในกระทบกัน จึงเกิดเป็นความทรงจำในเรื่องต่างๆ เช่น ความจำในเรื่องของรูปว่า สวยไม่สวย สูง ต่ำ ดำ ขาว เป็นต้น เป็นอาการของจิตที่ทำหน้าที่บันทึกไม่ใช่สมอง สัญญาขันธ์เป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งของชีวิต ซึ่งชีวิตของมนุษย์มีส่วนประกอบคือ รูปและนาม และสัญญาขันธ์นั้นจัดเป็นส่วนประกอบของชีวิตในส่วนที่เรียกว่า นามขันธ์ (สัญญา เวทนา สังขาร วิญญาณ)

สังขารคือสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งอาศัยกันและกันเกิดขึ้น เป็นการรวมธรรมชาติดีมีการประสมเจตสิกเป็นลักษณะสิ้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน ซึ่งปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ เป็นเครื่องปรุงแต่งจิตเครื่องปรุงแต่งความคิดเครื่องปรุงแต่งของกรรมหรืออาจกล่าวได้ว่าสังขารหมายถึงทั้งส่วนที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมสังขาร

สังขารขันธ์ยังเกี่ยวข้องกับเจตสิก กล่าวคือสังขารขันธ์ เวทนาขันธ์ และสัญญาขันธ์ เมื่อรวมกัน เรียกว่า เจตสิก ซึ่งเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ประกอบกับจิต โดยเป็นไปเนื่องด้วยจิต อาการที่เจตสิกประกอบกับจิตนั้น เรียกว่า “เจโตยุตตลักษณะ” ซึ่งอาการนี้เป็นการประชุมพร้อมด้วยลักษณะ ๔ ประการ ได้แก่ เอกุปปาทะ หมายถึง การเกิดพร้อมด้วยกับจิต กล่าวคือเจตสิกต้องเกิดพร้อมกับจิตเสมอ เมื่อจิตเกิด เจตสิกย่อมเกิด เอกนิโรธะ หมายถึง การดับพร้อมกับจิต กล่าวคือเจตสิกต้องดับพร้อมกับจิตเสมอ เมื่อจิตดับ เจตสิกย่อมดับ เอกาลัมพะนะ หมายถึง การมีอารมณ์อันเดียวกับจิต กล่าวคืออารมณ์ที่จิตเข้าไปรับอยู่นั้น ย่อมเป็นอารมณ์เดียวกันกับที่เจตสิกเข้าไปรับ เช่น จิตรับอารมณ์สีขาว เจตสิกย่อมรับอารมณ์สีขาว จิตรับอารมณ์สีดำ เจตสิกย่อมรับอารมณ์สีดำ และจิตรับอารมณ์สีเขียว เจตสิกย่อมรับอารมณ์สีเขียว และเอกวัตถุกะ หมายถึง อาศัยวัตถุ คือที่ตั้งอาศัยอันเดียวกับจิต กล่าวคือที่อาศัยเกิดแห่งเจตสิก

วิญญานเป็นธรรมชาติอันมีความรู้แจ้งเป็นลักษณะคือ รู้แจ้งสุขบ้าง รู้แจ้งทุกข์บ้าง รู้แจ้ง
 อทุกขมสุขบ้าง เป็นเพียงแคร์รับรู้อารมณ์ที่กระทบคือมองเห็นได้ยินได้กลิ่นรู้รสสัมผัสและนึกคิด
 แต่ไม่ได้หมายถึงความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งหรือรู้อย่างลึกซึ้งแบบปัญญา วิญญานสามารถรู้แจ้งอารมณ์
 ได้ ๖ ประเภท ได้แก่ จักขุวิญญาน คือความรู้อารมณ์ทางตา การรู้รูปด้วยตา การเห็น โสตวิญญาน
 คือความรู้อารมณ์ทางหู การรู้เสียงด้วยหู การได้ยิน ฆานวิญญาน คือความรู้อารมณ์ทางจมูก การรู้
 กลิ่นด้วยจมูก การได้กลิ่น ชิวหาวิญญาน คือความรู้อารมณ์ทางลิ้น การรู้รสด้วยลิ้น การรู้รส กาย
 วิญญาน คือความรู้อารมณ์ทางกาย การรู้โผฏฐัพพะด้วยกาย การรู้สัมผัสสัมผัส และมโนวิญญาน คือ
 ความรู้อารมณ์ทางใจ การรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ การรู้ความนึกคิด วิญญานเป็นธรรมชาติที่วิจิตร
 เนื่องจากวิญญานสร้างสิ่งที่วิจิตร ซึ่งสิ่งที่วิจิตรนี้หมายถึง สิ่งที่สวยงาม สิ่งแปลกประหลาด และ
 หลายอย่างหลายชนิด เช่น ร่างกายของคนและสัตว์ สิ่งก่อสร้างกับศิลปะ และความดีกับความชั่ว

พุทธปรัชญามองชีวิตในลักษณะวิเคราะห์ (Analysis) แยกองค์ประกอบใหญ่เป็นชิ้น
 ส่วนย่อยเราจะเห็นว่า แท้ที่จริงแล้วตัวตนที่แท้จริงก็มาจากการประชุมกันของธาตุ ๔ ชั้น ๕ ชั้น ๕
 ประกอบด้วย รูป หมายถึง องค์ประกอบของมนุษย์ในส่วนที่เป็นร่างกาย เวทนา หมายถึง ส่วนที่เป็น
 จิตทำหน้าที่รับรู้หรือเสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ สัญญา หมายถึง ความจำได้หมายรู้เป็นความ
 ทรงจำในเรื่องต่างๆ เช่น ความจำในเรื่องของรูปว่า สวย ไม่สวย สูง ต่ำ ดำ ขาว เป็นต้น สังขาร
 หมายถึง สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งอาศัยกันและกันเกิดขึ้น เป็นการรวมธรรมชาติมีการประสมเจตสิก
 เป็นลักษณะสิ้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน ซึ่งปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ วิญญาน หมายถึง
 ธรรมชาติอันมีความรู้แจ้งเป็นลักษณะ คือ รู้แจ้งสุขบ้าง รู้แจ้งทุกข์บ้าง รู้แจ้งอทุกขมสุขบ้าง ชีวิตตาม
 หลักพุทธปรัชญานั้น เป็นวิถีชีวิตที่มุ่งเน้นการพิจารณาถึงกระบวนการความเป็นจริงของชีวิตตนเอง
 เป็นสำคัญ เพราะการพิจารณาความเป็นจริงในชีวิตของตนเองนั้นจะทำให้ทราบถึงหลักความเป็นจริง
 ของชีวิตมนุษย์ที่มีส่วนประกอบหลักๆ อยู่ ๒ ประการคือ ภาคส่วนที่เป็นร่างกาย (รูปธรรม) และภาค
 ส่วนที่เป็นจิตใจ (นามธรรม) เมื่อพิจารณาแล้วจะทำให้ทราบว่าร่างกายกับจิตใจมีความแตกต่างกัน
 มากแต่ทั้ง ๒ ประการนี้จะต้องทำงานร่วมกันจึงจะทำให้เป็นชีวิตมนุษย์ได้ ซึ่งจะได้กล่าวในประเด็น
 ต่อไปที่ว่าด้วยกลุ่มของชั้น (รูป-นาม)

พุทธปรัชญาเถรวาทอธิบายชีวิตของมนุษย์ไว้ว่าเป็นผลรวมของชั้นทั้ง ๕ ในทัศนะพุทธ
 ปรัชญามีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เมื่อพิจารณาโดยแยกส่วนประกอบต่างๆ แล้วจะเห็นได้ว่า
 มนุษย์ไม่มีส่วนใดเลยที่เป็นสิ่งเที่ยงแท้ ในส่วนของกาย (รูป) ก็มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ ไม่ว่าจะเป็
 การเปลี่ยนแปลงภายในระบบของเซลล์ ก็จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะอย่างนี้ ในปัจจุบัน
 นักวิทยาศาสตร์ก็พิสูจน์ได้ว่าในร่างกายนี้เซลล์มันแตกดับมากมายในหนึ่งวินาที ตรงคำสอนของ
 พระพุทธเจ้าที่แสดงไว้แต่พระพุทธเจ้าพิสูจน์ด้วยปัญญาไม่ได้ใช้กล้องไม่ได้ใช้เครื่องมือวิทยาศาสตร์มาจับ
 ร่างกาย ทุกเซลล์นี้แตกสลายอยู่ขณะนั้น นี่คือการเกิดการเกิด-ดับของรูปหรือส่วนที่เป็นรูปธรรมในชั้น ๕

นั่นเอง การเปลี่ยนแปลงไปทุกขณะไม่ได้คงทนถาวรดังพระพุทธพจน์ตรัสรับรองไว้ว่า “อีกไม่นานนัก ร่างกายนี้ก็จะจักษปราศจากวิญญูณ ถูกทอดทิ้งทับถมแผ่นดินเหมือนท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ฉะนั้น”

จิตในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นการสืบต่อของ กระบวนการเดียวกัน จิตจึงเป็นศูนย์กลางของชีวิตมนุษย์เป็นผู้ควบคุมกาย กายจะหมองเศร้าหรือ สดใสก็ขึ้นอยู่กับจิตที่บันดาลสุขหรือทุกข์ให้แก่มนุษย์ จิตจึงเป็นศูนย์กลางของชีวิตมนุษย์และต้องอาศัยกาย โดยไม่สามารถแยกออกจากกัน การเกิดดับของจิตมีผลต่อกันเป็นกระบวนการของสันตติ จิตในพุทธ ปรัชญาไม่ใช่สารภินที่และไม่ใช่ผู้คิด เพราะจิตเป็นสภาวะที่เกิดสืบทอดกันเป็นกระบวนการของ นามรูป โดยเป็นเหตุปัจจัยต่อกัน เช่น เพราะสิ่งนี้เกิดสิ่งนี้จึงเกิด เพราะสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ เป็นต้น

ประเด็นที่ ๓ วิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ ๕ ในเชิงอภิปรัชญา

พุทธปรัชญาถือว่าสิ่งทั้งหลายมีธาตุเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน ต่างกันที่จำนวนของธาตุ ขนาด มีลักษณะและคุณสมบัติที่แตกต่างกันออกไปบ้าง หากเป็นโลกของวัตถุ ธาตุจะมีเพียงธาตุ ๕ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ (ช่องว่าง) แต่สิ่งที่มีชีวิตต้องมีจิตหรือวิญญูณธาตุเข้ามาเพิ่มอีก ๑ ธาตุ รวมเป็น ๖ ธาตุ ส่วนรูปร่างกาย เป็นที่ประชุมของขันธ ๕ ซึ่งเกิดจากธาตุทั้ง ๖ มาประชุมพร้อม คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ อากาศธาตุ วิญญูณธาตุ (จิต) ซึ่งประชุมปรุงแต่งให้เป็นร่างกายอยู่ได้ ถ้าขาดเพียงธาตุใดธาตุหนึ่งความสมบูรณ์ของมนุษย์ย่อมเกิดไม่ได้ แนวคิดในเรื่องธาตุในพุทธปรัชญานี้ เป็นการประนีประนอมกันระหว่างแนวคิดสุดโต่ง ๒ สาย คือ คนพวกหนึ่งมีความเห็นว่า สิ่งทั้งหลาย เทียงแท้ มีอึดตายที่คงอยู่ตลอดไป กลายเป็นทิฏฐิที่เรียกว่า “สัสสตทิฏฐิ” ส่วนอีกพวกหนึ่งก็มีความเห็นเอียงไปสุดทางตรงข้ามบอกว่าอย่างนั้นไม่ใช่ ทุกอย่างขาดสูญหมด คนเราเกิดมาเป็นเพียง ประชุมธาตุสี่ ตายแล้วก็ขาดสูญไป พวกนี้ก็เป็นเรียกว่า “อุจเฉททิฏฐิ”

ขันธ ๕ ในพุทธปรัชญาจัดเป็นสังขตธรรม คือ เป็นธรรมชาติหรือธรรม (สิ่ง) ที่เกิดขึ้นมาจากมีเหตุปัจจัยมาปรุงแต่งกันเกิดขึ้น หรือเรียกกันในอีกชื่อหนึ่งกันโดยทั่วไปว่าสังขารนั่นเอง ซึ่งตรงข้ามกับอสังขตธรรม คือ เป็นธรรมหรือธรรมชาติ ชนิดที่ยังไม่ได้มีการปรุงแต่งกันขึ้น สังขตธรรม และอสังขตธรรมนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงโดยโยงมาหาการรับรู้ของมนุษย์ ดังข้อความว่า “ความเกิดปรากฏ” นั้นหมายเอาภาวะที่ปรากฏแก่การรับรู้ของมนุษย์ ความเสื่อมและความแปรปรวนก็เช่นเดียวกัน ในพุทธปรัชญาขันธ ๕ เป็นทั้งส่วนของนามและรูป ซึ่งเรียกรวมเข้าด้วยกันเป็นคำเดียวว่า นามรูป พระพุทธเจ้าเห็นความสำคัญของทั้งจิตและทั้งวัตถุว่ามีทั้งสองอย่าง แต่มีอยู่อย่างอิงอาศัยเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ความแตกต่างเรื่องธาตุในพุทธปรัชญากับปรัชญาสำนักอื่นๆ สามารถสรุปได้ดังนี้
 สสารนิยมตั้งต้นจากทัศนะที่ว่า “สิ่งที่เป็นจริงจะต้องสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย สิ่งที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ไม่สามารถสัมผัสได้เป็นสิ่งที่ไม่จริง” เมื่อเป็นเช่นนี้โลกที่เราอาศัยอยู่ทุกวันนี้จึงเป็นโลกที่จริงแท้เพียงโลกเดียว โลกแห่งนามธรรมมีเพียงในความคิด หรือความฝันของมนุษย์เท่านั้น มันจึงไม่มีอยู่จริง ชีวิตของมนุษย์มีเพียงความจริงทางด้านสรีระร่างกายเท่านั้น สิ่งที่เราเรียกว่า “จิต” ไม่มีอยู่จริง จิตเป็นเพียงปฏิกิริยาทางชีวเคมีที่เกิดจากความสลับซับซ้อนของร่างกายเท่านั้น สรีระร่างกายของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงสร้างทางสมอง มีความละเอียดอ่อนและสลับซับซ้อนมาก มันซับซ้อนมากจนกระทั่งเราคิดว่าเรามี “จิต” แต่จิตก็หาไม่มีอยู่ไม่ ความจริงของมนุษย์ก็คือความจริงทางด้านร่างกายเท่านั้น ดังนั้น ในแง่นี้มนุษย์จึงเป็นหุ่นยนต์ชนิดหนึ่ง แต่เป็นหุ่นยนต์ทางชีวเคมี ซึ่งอาจผ่าตัดเปลี่ยนแปลง “อะไหล่” ได้

พุทธศาสนาจะมีทฤษฎีความรู้ (Epistemology) ที่ใกล้เคียงกับปรัชญา “สสารนิยม” กล่าวคือ พุทธปรัชญายอมรับว่ามนุษย์สัมผัสและรับรู้โลกภายนอกโดยผ่านทางประสาทสัมผัส (อายตนะ) คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย (ที่รับรู้รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส) แต่พุทธศาสนาก็ยอมรับอีกเช่นกันว่ามนุษย์มีอายตนะที่ ๖ คือ “ใจ” (ที่รับรู้ ความรู้สึกนึกคิด) และ “ใจ” ของมนุษย์นั้นเป็นสิ่งที่สามารถพัฒนาให้สูงส่งได้จนกระทั่งสามารถพ้นทุกข์ได้ (นิพพาน)

จิตนิยม (Idealism) เป็นกลุ่มนักปรัชญาที่มีความเชื่อว่า ความจริงของปฐมัตถุมียุ่อย่างเดียวนั้นลักษณะเป็นนามธรรม ไม่สามารถจับต้องและมองเห็นได้สิ่งนั้นคือ “จิต” โดยถือว่าสรรพสิ่งในจักรวาลเมื่อค้นหาความแท้จริงให้ถึงที่สุดแล้ว จะมีสภาพเป็นจิต หรือนามธรรม

พุทธปรัชญาได้แสดงไว้ว่า “เป็นสิ่งมีอยู่ ดำรงอยู่ แน่นอนไม่ผิดเพี้ยน” จะมีผู้รู้หรือไม่รู้ก็ตาม หลักการสองอย่างนี้ก็มิอยู่ ตั้งอยู่อย่างนั้นเป็นธรรมดา หลักการทั้งสองลักษณะนี้มีความหมายไปในเชิงอภิปรัชญา เพราะบ่งชี้ไปถึงว่าเป็นการบวนการของความเกิดความดับของสรรพสิ่ง และยังมีความหมายในเชิงมนุษยวิทยา คือเป็นกระบวนการก่อกำเนิดชีวิตทั้งหลาย โดยเฉพาะในความเป็นมนุษย์ที่ดำรงชีวิตอยู่ มีความสืบต่อกันเป็นห่วงโซ่ชีวิต ชั้น ๕ มีกระบวนการตั้งอยู่และดับไปตามกฎแห่งปัจจุสมุปบาท คือตั้งอยู่ในรูปกระแสแห่งปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยสืบต่อกัน ไม่มีส่วนใดในกระแสคงที่อยู่ได้ มีแต่การเกิดขึ้นแล้วสลายตัวไป พร้อมกับที่เป็นปัจจัยให้มีการเกิดขึ้นแล้วสลายตัวต่อๆ ไปอีก ส่วนต่างๆ สัมพันธ์กัน เนื่องอาศัยกันเป็นปัจจัยแก่กัน จึงทำให้กระแสหรือกระบวนการนี้ดำเนินไปอย่างมีเหตุผล สัมพันธ์กันและคุมเป็นรูปร่างต่อเนื่องกัน เมื่อกล่าวถึงแนวคิดความเป็นสาเหตุ (Causation) ในวงการปรัชญาจะมีแนวคิดความเป็นสาเหตุที่แตกต่างกันอยู่สองแบบ แบบแรกคือแบบที่ไม่เชื่อว่ามีสิ่งที่เรียกว่า “ความสัมพันธ์กันอย่างจำเป็น” (Necessary connection) ใดๆ ทั้งสิ้น แนวคิดแบบที่สองตรงข้ามกับ

แนวคิดแบบแรก คือเชื่อว่าสิ่งที่เรียกว่าความสัมพันธ์กันอย่างจำเป็นนั้นมียุ่จริง และการที่มีความสัมพันธ์กันอย่างจำเป็นระหว่างสาเหตุและผลก็แสดงว่าจะต้องมีอะไรบางอย่าง

ปฏิจจนมุขปาทเป็นหลักความเป็นจริงที่เกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกันเป็นสาย ดุจสายโซ่ที่คล้องเกี่ยวกันเป็นวัฏจักรแสดงให้เห็นอาการของสรรพสิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน มีสภาวะไม่เที่ยงแท้ มีความเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการอยู่ตลอดเวลาไม่มีที่สิ้นสุด หลักของพุทธศาสนาที่พระองค์บัญญัติไว้เป็นแก่นแท้ของพุทธปรัชญาคือความเป็นจริงใน ไตรลักษณ์ ส่วนไตรลักษณ์ก็ดำเนินไปตามกระแสกระบวนการแห่งปฏิจจนมุขปาท ชั้นที่ ๕ คือส่วนประกอบที่สำคัญของชีวิต และดำเนินไปตามกระแสแห่งกระบวนการของพลังทั้งภายในและภายนอกร่างกาย หมุนเวียนไปไม่มีจบสิ้น อันเป็นแนวทางในการเข้าใจความจริงเรื่องชีวิต และหลักอภิปรัชญาที่ตอบคำถามว่า ชีวิตคืออะไร ชีวิตเป็นอยู่อย่างไร ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร อันเป็นการสรุปหลักปฏิจจนมุขปาททั้งวงจรลงเพื่อเข้าใจความเป็นจริงของชีวิตนั่นเอง

หลักไตรลักษณ์นี้พระพุทธองค์ทรงยกขึ้นแสดงในฐานะเป็นหลักความจริงทั่วไปแก่สิ่งทั้งปวงที่ตกอยู่ภายใต้กฎของพระไตรลักษณ์ โดยมีลักษณะ ๓ ประการ (Three characteristics) คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นลักษณะที่เป็นสากลของสิ่งทั้งหลาย เพราะสิ่งทั้งหลายทั้งหมดในจักรวาลนี้ทั้งที่เป็นรูปธรรมนามธรรม ย่อมประกอบด้วยลักษณะทั้ง ๓ ประการ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นลักษณะของสังขตธรรมทั้งสิ้น แต่ละลักษณะจะมีความเกี่ยวข้องกันเมื่อรู้ลักษณะใดลักษณะหนึ่งก็จะสามารถที่จะเชื่อมโยงสวไปยังลักษณะอื่นได้อีก กฎไตรลักษณ์เป็นกฎเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัว เป็นกฎธรรมดาสามัญที่มีอยู่ในธรรมชาติ และสรรพสิ่งที่อยู่ในกฎเกณฑ์ของธรรมชาติไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ สรรพสิ่งล้วนตกอยู่สภาวะของหลักการนี้ด้วยเหตุว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่ในรูปของกระแส ส่วนประกอบแต่ละอย่าง ล้วนประกอบขึ้นจากส่วนประกอบอื่นๆ ย่อยลงไป แต่ละอย่างไม่มีตัวตนของมันเอง มีการเกิดดับสืบต่อกันไป ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่อยู่ในอำนาจตัวตน

พุทธปรัชญาถือว่าหลักอนัตตา (ความมิใช่ตัวมิใช่ตน) เป็นปรมัตถสัจจะ คือเป็นความจริงอย่างปรมัตถ์ โดยไม่ต้องให้ชาวโลกยอมรับว่าจริง เพราะมีภาวะที่เป็นจริงในตัวของมันเอง พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับสัจจะ ๒ ประการเท่าๆ กัน แม้เวลาสั่งสอนเวไนยสัตว์ก็ใช้ทั้งสมมติถกและปรมัตถถก กล่าวคือ สำหรับบุคคลที่รู้ปรมัตถถกพระองค์จะไม่สั่งสอนด้วยสมมติถกก่อน แต่จะให้รู้ปรมัตถถกก่อนแล้วตรัสสอนด้วยสมมติถกภายหลัง ในการสอนเรื่องอนัตตานี้พระพุทธเจ้ามุ่งหวังให้บุคคลคลายจากความยึดมั่นในตัวตน (อัตตา) เพราะเมื่อบุคคลยึดมั่นในอัตตาก็เท่ากับไม่ยอมรับในความเปลี่ยนแปลง (อนิจจัง) จึงเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ (ทุกขัง) พุทธปรัชญาอธิบายชั้นที่ ๕ ว่าเป็นการรวมกันของสิ่งต่างๆ ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าแท้จริงแล้วมนุษย์ไม่มี มีแต่สมมติเท่านั้น ส่วนประกอบย่อยต่างๆ เรียกว่า ชั้นที่ ๕ พุทธปรัชญายอมรับความจริง ๒ อย่าง คือ สมมติสัจจะ และ

ปรมัตตสังจะ ชั้น ๕ จึงเป็นความจริงในขั้นสมมติสังจะเท่านั้น มนุษย์ไม่ควรไปยึดมั่นว่าเป็นของจริง (อัตตา) ดังนั้นพุทธปรัชญาได้เสนอแนวคิดเรื่องอนัตตาที่แตกต่างจากปรัชญาสำนักอื่น และไม่มีใครเคยกล่าวมาก่อน

นิยาม ๕ หมายถึง กำหนดอันแน่นอน หรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ นิยาม ๕ คือกฎแห่งธรรมชาติ ๕ อย่าง ประกอบด้วย อุตุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม ตามความมุ่งหมายของการแสดงนิยาม ๕ ประการตามแนวคิดพุทธศาสนานั้นก็เพื่อที่จะเน้นหนักเรื่องการมองเห็นสิ่งทั้งหลายมีความเป็นไปตามธรรมดาของเหตุปัจจัย เพื่อให้เกิดความเข้าใจ เรียนรู้ และปฏิบัติด้วยความรู้เท่าทันในกฎธรรมชาติ ชั้น ๕ จัดเป็นความจริงขั้นสมมติสังจะ เพราะเมื่อแยกชั้นทั้งหลายออกจากกันแล้วย่อมไม่ปรากฏความเป็นชีวิตหรือชั้นทั้ง ๕ นั้นเอง ความจริงขั้นสมมติสังจะมีลักษณะที่เป็นสภาวะที่เป็นจริงตามที่คนยึดถือกัน คือความจริงที่มนุษย์สมมติบัญญัติขึ้นมา เพื่อที่จะสามารถสื่อสารติดต่อกันได้ โดยอาศัยบัญญัติจากการเห็นทางตา ได้ยินทางหู ได้กลิ่นทางจมูก ได้ลิ้มรสทางลิ้น ได้สัมผัสทางกาย แล้วบัญญัติขึ้นเพื่อเป็นภาษาสำหรับใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อความเข้าใจระหว่างมนุษย์ด้วยกัน สิ่งดังกล่าวเหล่านี้เมื่อมองให้ลึกลงไปจะไม่มีอะไรที่เป็นความจริงล้วนแต่เป็นสิ่งสมมติตั้งขึ้นชั่วคราว จะต้องแตกสลายสูญหายไปตามกาลเวลา และมีได้มีสาระแก่นแท้จริงเลย จึงเรียกว่า สมมติสังจะ คือเป็นความจริงโดยการกำหนดสมมติ นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังกล่าวถึงความจริงสูงสุดที่เรียกว่า ปรมัตตสังจะ คือสิ่งที่มีอยู่จริงอย่างแท้จริง เป็นสิ่งที่ไม่ต้องอาศัยอย่างอื่นมาปรุงแต่งแต่เป็นจริงโดยสภาวะของตนเองคือเป็นจริงโดยธรรมชาติ ไม่มีกาลเวลามากำหนด เหมือนกับสมมติบัญญัติ ไม่รู้จะรู้และค้นพบหรือไม่ก็ตามก็ยังคงเป็นความจริงอยู่ตลอดไป ปรมัตตสังจะ นี้อยู่เหนือการกำหนด สิ่งที่เป็นจริงโดยปรมัตต์ เช่น นามธรรม รูปธรรม เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือจิต เจตสิก รูป นิพพาน ผัสสะ เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์

พุทธปรัชญาสอนหลักความจริงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นคนสัตว์หรือสิ่งของ เป็นรูปธรรมหรือนามธรรม เป็นวัตถุหรือเป็นเรื่องจิตใจ ไม่ว่าจะชีวิตหรือโลกที่แวดล้อมอยู่ก็ตาม ทั้งหมดล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เป็นเรื่องของปัจจัยสัมพันธ์ นิยาม ๕ คือกฎแห่งธรรมชาติ ๕ อย่าง ประกอบด้วย อุตุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม จากปัญหาทางอภิปรัชญาที่ว่าชั้น ๕ มีจริงหรือไม่ เกิดขึ้นอย่างไร และเป็นอยู่ในลักษณะใด หากพิจารณาตามหลักกรรมนิยาม ๕ ประการ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นเราก็จะพบความจริงได้ ชาญณรงค์ บุญหนุน กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่อง “ทฤษฎีความเป็นจริงในพุทธปรัชญาเถรวาท” ว่าพุทธปรัชญาเป็นทฤษฎีความเป็นจริงแบบวิภาษวาท คือ ทฤษฎีความเป็นจริงที่ว่าด้วยการกล่าว จำแนก แยกแยะซึ่งไม่สามารถจัดเข้าในทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง คือ ทฤษฎีความเป็นจริงแบบสมนัย ทฤษฎีความเป็นจริงแบบสหนัย ทฤษฎีความเป็นจริงแบบปฏิบัตินิยม

หลักนิยาม ๕ เป็นหลักสำหรับตอบปัญหาทางอภิปรัชญาได้ดีที่สุด เพราะเป็นหลักที่ครอบคลุมทั้งในส่วนของชีวิตหรือชั้น ๕ และสิ่งไม่มีชีวิตหรือวิญญาณครอง หลักนิยาม ๕ อันเป็นหลักการที่รวมคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เป็นปัญหาทางอภิปรัชญาไว้ทั้งหมด นามธาตุและรูปธาตุ จัดเข้าในอุตุนิยามและพีชนิยาม พุทธปรัชญากล่าวถึงธาตุโดยมีจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้เข้าใจธรรมชาติภายในของบุคคลด้วย เพราะการไม่เข้าใจธรรมชาติตามความเป็นจริงย่อมเป็นเหตุให้ไม่เข้าใจหรือไม่รู้ความจริงว่ามีวิชาอยู่เบื้องหลังโดยท่านเรียกว่า “ธาตุคือวิชานี้เป็นธาตุใหญ่” กฎไตรลักษณ์และกฎปฏิจจสมุปบาท จัดเข้าในธรรมนิยาม หลักอภิปรัชญาที่ตอบคำถามว่า ชีวิตคืออะไร ชีวิตเป็นอยู่อย่างไร ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร อันเป็นการสรุปหลักปฏิจจสมุปบาททั้งวงจรลงเพื่อเข้าใจความเป็นจริงของชีวิต กล่าวคือ การเกิดขึ้น ลักษณะหรือการดำเนินไปแห่งชีวิต (ตั้งอยู่) จุดหมายปลายทางของชีวิต (ดับไป) ตามกระบวนการของกฎไตรลักษณ์นั่นเอง ซึ่งเมื่อสรุปรวบยอดแล้วจะพบว่าพุทธปรัชญาสอนเรื่องเหตุและผล ความจริงในพุทธปรัชญาจัดเป็นสัจนิยม (Realism) กล่าวคือ อภิปรัชญาในพุทธปรัชญานั้นมีลักษณะที่ต่างจากทัศนแบบตะวันตก ซึ่งไม่ใช่เป็นลักษณะการคาดถึงความจริง หรืออนุมานถึงความน่าจะเป็นของสรรพสิ่ง หากแต่เป็นการแสดงถึงความจริงของสรรพสิ่งตามที่มันเป็น พุทธปรัชญาสอนหลักความจริงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นคนสัตว์หรือสิ่งของ เป็นรูปธรรมหรือนามธรรม เป็นเรื่องทางวัตถุหรือเป็นเรื่องจิตใจ ทั้งหมดล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เป็นเรื่องของปัจจัยสัมพันธ์ พุทธปรัชญาอธิบายชั้น ๕ ว่าเป็นการรวมกันของสิ่งต่างๆ ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าแท้จริงแล้วมนุษย์ไม่มี มีแต่สมมติเท่านั้น ส่วนประกอบย่อยต่างๆ เรียกว่า ชั้น ๕ การแยกแยะส่วนประกอบของสิ่งนั้นๆ ออกเป็นส่วนย่อยจนละเอียดสุดไม่สามารถแยกแยะออกไปได้ เพื่อให้เห็นภาพความจริงได้ชัดเจน ไม่ผิดพลาด เน้นการมองลึกโดยนัยปรมาตม พุทธปรัชญาเป็นทฤษฎีความเป็นจริงแบบวิภาษวาท คือ ทฤษฎีความเป็นจริงที่ว่าด้วยการกล่าวจำแนก แยกแยะ ความจริงในพุทธปรัชญาจัดเป็นสัจนิยม (Realism) ที่ถือว่าโลกทางกายภาพนอกตัวเรามีอยู่จริงและมีความเป็นจริงในตัว ไม่ขึ้นกับความคิด ความเห็น หรือความรู้ของมนุษย์ เรื่องของชั้น ๕ ไม่ใช่เป็นเพียงการทำความเข้าใจในปัญหาทางอภิปรัชญาเท่านั้น แต่ยังเป็นการทำความเข้าใจในความจริงของชีวิตตลอดทั้งสาย การเข้าถึงหลักความจริงในพระพุทธศาสนา (นิพพาน) สามารถเข้าได้ด้วยการปฏิบัติตนให้พ้นจากกิเลสเท่านั้น

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากบทสรุปทำทราบว่าพุทธอภิปรัชญามีคำสอนในส่วนที่จัดเข้าในขอบข่ายของการศึกษา อภิปรัชญา เช่น แนวคิดเรื่องรูปธาตุและนามธาตุ หลักปฏิจจสมุปบาท หลักไตรลักษณ์ หลักนิยาม ๕ ซึ่งเป็นแนวคิดที่พระพุทธเจ้าใช้เพื่ออธิบายให้เข้าใจถึงกระบวนการของชั้น ๕ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ

ทำความเข้าใจในชีวิตว่ามีความเป็นมาอย่างไร ควรเป็นไปอย่างไร มีเป้าหมายเพื่ออะไร ดังนั้นผู้วิจัยคิดว่าควรมีการสนับสนุนเชิงนโยบาย ดังนี้

๑. ข้อเสนอแนะสำหรับองค์กรศาสนา หลักคำสอนในส่วนที่ว่าด้วยความจริงของสรรพสิ่ง โดยเฉพาะความจริงในเรื่องของขันธ ๕ ซึ่งเป็นคำสอนที่พบมากในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เป็นการทำความเข้าใจในเรื่องการดำเนินชีวิตและความเป็นไปของชีวิต และคำสอนนี้ถือได้ว่าเป็นส่วนสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จึงควรให้มีการสนับสนุนหลักธรรมเรื่องขันธ ๕ ในรูปแบบต่างๆ เช่น ตำรา พระธรรมเทศนา หลักสูตรการเรียนการสอน เป็นต้น

๒. ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน ความจริงของชีวิตอันว่าด้วยเรื่องขันธ ๕ ถือเป็นการทำความเข้าใจความจริงที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตอย่างมาก อันเป็นเหตุให้มนุษย์ไม่หลงโลก การพิจารณาขันธ ๕ ย่อมมีประโยชน์แม้ในยามเจ็บป่วย ดังนั้นพุทธศาสนิกชนควรทำความเข้าใจในความเป็นจริงของชีวิต

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

การศึกษาวិเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ ๕ ในเชิงอภิปรัชญา นี้เป็นการวิจัยเชิงวิเคราะห์ เอกสารจากพระไตรปิฎก คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยใช้วิธีการอธิบายเชิงพรรณนาเพื่อทำให้ทราบเกี่ยวกับแนวคิดทางอภิปรัชญาทั้งปรัชญาอินเดียและปรัชญากรีก เพื่อเป็นการทำความเข้าใจและเทียบเคียงกับหลักคำสอนทางพุทธศาสนาในส่วนที่ว่าด้วยความจริงสูงสุดหรือปรมาตถสัจจะ การศึกษาแนวคิดทางอภิปรัชญาที่ว่าด้วยเรื่องของขันธ ๕ และความเป็นไปของกระบวนการในขันธ ๕ ถือเป็นแนวคิดที่สำคัญในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นการทำความเข้าใจในชีวิตและเพื่อพัฒนาปัญญาให้กับพุทธบริษัทให้โอบุญล้นสืบไป อย่างไรก็ตามผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไปดังนี้

๑. ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่อง “วิเคราะห์แนวคิดเรื่องนิยาม ๕ ในเชิงอภิปรัชญา”
๒. ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ขันธ ๕ กับแนวคิดปรัชญาสสารนิยม”
๓. ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ขันธ ๕ กับแนวคิดปรัชญาจิตนิยม”
๔. ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ขันธ ๕ กับแนวคิดปรัชญาธรรมชาตินิยม”

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

จำนงค์ ทองประเสริฐ. **ปรัชญาประยุกต์ชุดอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: เกษมบรรณกิจ, ๒๕๑๔.

เจษฎา ทองรุ่งโรจน์. **พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย ปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: แสงดาว, ๒๕๕๗.

เดือน คำดี. **ปัญหาปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐.

บรรจบ บรรณรุจิ. **จิต มโน วิญญาณ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไร่เรื่อนสมาธิ, ๒๕๓๓.

_____. **ปฏิจจสมุปบาท**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: พรบุญการพิมพ์, ๒๕๓๘.

บุญมี แทนแก้ว. **ปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑.

_____. **ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓.

บุญย นิลเกษ. **ปรัชญาเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. เชียงใหม่: ภาควิชาปรัชญาและศาสนาคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙.

บุญสืบ อินสาร. **ธรรมบทภาค ๕ (แปลโดยพยัญชนะ)**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: รุ่งนครการพิมพ์, ๒๕๔๖.

ประยงค์ แสนบุราณ. **ปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๗.

ปรีชา ช่างขวัญยืน และ สมภาร พรหมทา. **มนุษย์กับศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. **ปรัชญากับวิถีชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, ๒๕๔๙.

ปรุตม์ บุญศรีตัน. **พุทธอภิปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. เชียงใหม่: มรดกล้านนา, ๒๕๕๓.

ปานทิพย์ ศุภนคร. **ปรัชญาเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒.

พร รัตนสุวรรณ. **คำบรรยายพุทธปรัชญา ภาค ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๒.

_____. **พุทธวิทยา เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๗.

_____. **วิญญาณคืออะไร เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๙.

พระคันธสาราภิวงค์. **อภิธรรมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**. กรุงเทพมหานคร : ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๒.

พระญาณธชะ (เลดีสยาตอ). **ปรมัตถทีปนีอภิธรรมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**. แปลโดยพระคันธสาราภิวงค์. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต). **ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๕๒.

_____. **วิทยาศาสตร์ในพระคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). **อนัตตตาของพระพุทธเจ้า**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พระธรรมपालเถระ. **สังขสังเขป**. แปลโดย พระคันธสาราภิวงค์, กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **นิพพานอนัตตา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. กรุงเทพมหานคร: บริษัทเอส. อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙). **กรรมทีปนี**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.

- พระพุทธรูปโลหะ งดงาม. **คัมภีร์วิสุทธิธรรมค.แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์** (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปณโณ (วันจันทร์). **พุทธปรัชญา สารและพัฒนาการ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต). **พระพุทธศาสนากับปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓.
- พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ วันจันทร์). **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมาจริยะ. **ปรหมัตตโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๔๗.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **ปฏิจางมูปปาท เหตุผลแห่งวิภูสงสาร**. พระคันธสาราภิวังค์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **มหาสติปัญญาฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน**. แปลโดยพระพรหมโมลี (สมศักดิ์อุปสโม). กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๓.
- พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และจำลอง สารพัตนีก. **พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับ นักศึกษา (ฉบับปรับปรุงใหม่)**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร, ๒๕๔๖.
- พระอุปติสเถระ. **วิมุตติธรรมค. แปลโดยพระเทพโสภณ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ, แปลจากฉบับภาษาอังกฤษของพระเอฮาราพระโสมเถระและพระเขมินทเถระ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พันตรี ป. หลงสมบุญ. **พจนานุกรม มคอ - ไทย**. กรุงเทพมหานคร: อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐.
- พุทธทาสภิกขุ. **ชีวิตคือขั้น ๕**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕.
- _____ . **ธรรมานุกรมธรรมโฆษณ์ ฉบับประมวลธรรม เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐.
- _____ . **อิทัปปัจจยตา**. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ ๒๕๔๔.
- พริตจอฟ คาปรัว. **เต๋าแห่งฟิสิกส์ (The Tao of Physics)**. วเนช แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๗.
- พิน ดอกบัว. **ปวงปรัชญากรีก**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๕.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มิลินทปัญหา**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

_____ . **อภิรมมตตสงคหปาเลีย สหอภิรมมตตถวิภาวินี นาม อภิรมมตตสงคหฎีกา**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๓.

_____ . **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘.

รีดเดอร์ส ไตเจสท์. **สารานุกรมรอบรู้ รอบโลก**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัท รีดเดอร์ส ไตเจสท์ (ประเทศไทย) จำกัด, ๒๕๔๗.

วศิน อินทสระ. **พุทธปรัชญาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร: ชวนพิมพ์, ๒๕๓๗.

วัชระ งามจิตตเจริญ. **พุทธศาสนาเถรวาท**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒.

วารีญา ภาวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม. **จิตวิทยาพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ซีวาทิวัฒน์, ๒๕๔๔.

วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาทรรศนะ: พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

_____ . **ปรัชญาทั่วไป มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๓.

วิธาน สุชีวกุปต์. **อภิปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๙.

สงวน สุทธิเลิศอรุณ. **ปรัชญาและคุณธรรมสำหรับครู**. กรุงเทพมหานคร: อักษรบัณฑิต, ม.ป.ป..

สถิต วงศ์สุวรรณค์. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์รวมสาส์น, ๒๕๔๓.

สนิท ศรีสำแดง. **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: นีลนาราการพิมพ์, ๒๕๓๕.

สมภาร พรหมทา. **พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

สมัคร บุราวาศ. **ปัญญา จุดกำเนิดและกระบวนการพัฒนาทางปัญญาของมนุษยชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๕๒.

_____ . **พุทธปรัชญา : มองพุทธศาสนาด้วยทรรศนะทางวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๒.

สุจิตรา อ่อนค้อม. **ปรัชญาเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๔๐.

สุนทร ณ รัชชี. **ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ พิพิธวิทยา, ๒๕๒๑.

_____ . **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

สุรพล ไกรสรารุฒิ. **คู่มือบัณฑิตของแผ่นดิน**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. **คู่มืออภิปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖.

_____. **ปรัชญาอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖.

_____. **ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕.

อมร โสภณวิเศษวงศ์. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร: ประสานมิตร, ๒๕๒๐.

อมรา รอดดารา. **ธรรมวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์, ๒๕๔๗.

อรรถสิทธิ์ เวชชาชีวะ. **พจนานุกรมอังกฤษ-ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภการพิมพ์, ๒๕๔๘.

อำนาจ กลั่นประชา. **คำตอบของชีวิต : ปฏิจจสมุปบาท**. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๖.

(๒) วิทยานิพนธ์:

ชาญณรงค์ บุญหนุน. “ทฤษฎีความเป็นจริงในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ดุฎฐิบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

บัณฑิต โชคสวัสดิ์ธนะกิจ. “ศึกษาเปรียบเทียบวิเคราะห้แนวความคิดทางศาสนาเรื่อง ความทุกข์ในพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนา: บทบาทขององค์กรทางศาสนาในเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๑.

พรทิพย์ ชูศักดิ์. “วิเคราะห์ความคิดเรื่องความทุกข์ของโซเป็นเฮาเออร์”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์บัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

พระมหาภุชณะ ตรีโณ (บุชากุล). “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องทุกข์ในพระพุทศาสนาเถรวาทเปรียบเทียบกับปรัชญาเอกซิสเตนเซียลิสของฌอง-ปอน ซาตร์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระมหาจิตติภัทร อจลธมโม (จันทร์คัม). “การศึกษาบทบาทของพระอานนทในการเผยแผ่พระพุทศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระมหานิยม สีส่วโร (เสนารินทร์). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาพิสุตน์ จันทวิโส (พนัรมย์). “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจกสมุปบาทกับชั้น ๕ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: วิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาสุทัศน์ ตีสรรวาที (นักการเรียน). “อนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหาสุนันท์ จันทโสภโณ (ดิษฐ์สุนนท์). “การศึกษาคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

วัชระ งามจิตรเจริญ. “นิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท: อัตตาหรืออนัตตา”. **วิทยานิพนธ์ดุขฎิบัณฑิตอักษรศาสตร์**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ศิริวรรณ โอสถานนท์. “การวิจัยเชิงเปรียบเทียบทฤษฎีเรื่องตัวตนในพุทธปรัชญา กับปรัชญาของเดวิด ฮูม”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

โสภณ ศรีกฤษดาพร. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องกาย และจิตในพุทธปรัชญา”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

โสภณ ศรีกฤษดาพร. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องกายและจิตในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

(๓) บทความ

สุเชาว์ พลอยชุม. “ความจริง: สากลภาพในพุทธปรัชญา”. **บัณฑิตศาสตร์ มจร**, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒. พฤศจิกายน ๒๕๔๕-เมษายน ๒๕๔๖.

๒. ภาษาอังกฤษ

Chinchoe Mangala R. *Anatta/Anatmata: An Analysis of Buddhist Anti-Substantialist Crusade*. Indian Books Center: Delhi India, 1995.

Donald M. Borchert. *The Encyclopedia of Philosophy*. New York: The macmillan Company, 1967.

Harold H. Titus. *Living Issues in Philosophy*. Belmont: Wadsworth, 1995.

Jacobson Nolan Pliny. *Understanding Buddhism*. Southern Illiniis University Press Carbondale and Edwardsville, 1986.

Mead Hunter. *Types and Poblems of Philosophy*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1965.

Nayanaponika Mahathera. **The Road to Inner Freedom**. Buddhist Publication Society
Kandy Srilanka, 1982.

Rhys Davids, William T.W. **Pali English Dictionary**. Munshiram Manoharlal Publishers
Pvt. Ltd, 1989.

Venerable Rahula W. **What The Buddha Taught**. Bangkok Thailand: Haw Trai, 1990.

William S. Sahakian. **Ideas of the Great Philosopher**. New York: Barnes & Noble, 1966.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ-ฉายา/นามสกุล : พระมหาไพฑูรย์ สิริธมโม (ชัยกุง)
- ว/ด/ป เกิด : ๑๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๓
- ภูมิลำเนาที่เกิด : หมู่ที่ ๗ ตำบลเหล่าทอง อำเภอโซ่พิสัย จังหวัดบึงกาฬ
- การศึกษา : นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนวัดสุวรรณาราม ตำบลเหล่าทอง อำเภอโซ่พิสัย จังหวัดบึงกาฬ
: เปรียญธรรมประโยค ป.ธ.๙ สำนักเรียนวัดต้นสน ตำบลตลาดหลวง อำเภอเมือง จังหวัดอ่างทอง
: ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) คณะพุทธศาสตร์ สาขาวิชาบาลี พุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลี ศึกษาพุทธโฆส
: ปริญญาโท ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
- ประสบการณ์ทำงาน : ครูใหญ่โรงเรียนพระปริยัติธรรมศรีเมืองทองวิทยา วัดต้นสน ตำบลตลาดหลวง อำเภอเมือง จังหวัดอ่างทอง
: รองเจ้าคณะอำเภอโซ่พิสัย วัดสุวรรณาราม ตำบลเหล่าทอง อำเภอโซ่พิสัย จังหวัดบึงกาฬ
: ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง วัดเชกาเจติยาราม บ้านดงไร่ ตำบลเชกา อำเภอเชกา จังหวัดบึงกาฬ
: ครูสอนศีลธรรมในโรงเรียน
: ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม / แผนกบาลี
: กรรมการสนามหลวงแผนกธรรม
: พระอนุจรสนามหลวงแผนกบาลี
- อุปสมบท : วันที่ ๒ มกราคม ๒๕๓๔ ณ วัดสุวรรณาราม ตำบลเหล่าทอง อำเภอโซ่พิสัย จังหวัดบึงกาฬ
- ปีที่เข้าศึกษา : ๒๕๕๘
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : ๒๕๖๒
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดเชกาเจติยาราม (พระอารามหลวง) บ้านดงไร่ ตำบลเชกา อำเภอเชกา จังหวัดบึงกาฬ
- โทรศัพท์ : ๐๘๖-๒๗๓-๗๕๙๘